

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

**ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ, ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ**

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ

Διπλωματική Εργασία

**Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία
και η πολιτική αντιμετώπισής τους**

Σοφianoπούλου Κάκια

**Επιβλέποντες: Κοτζαμάνης Βύρων
Ψυχάρης Ιωάννης**

Βόλος, Σεπτέμβριος 2001

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

ΠΟΛΥΤΕΧΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ

ΤΜΗΜΑ ΜΗΧΑΝΙΚΩΝ ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ- ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ &
ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟ ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΩΝ & ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΕΩΝ

Διπλωματική Εργασία

**Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία
και η πολιτική αντιμετώπισής τους**

Σοφianoπούλου Κάκια

**Επιβλέποντες: Κοτζαμάνης Βύρων
Ψυχάρης Ιωάννης**

Θόλος, Σεπτέμβριος 2001

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

**Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας
&
Περιφερειακής Ανάπτυξης**

Εργαστήριο Δημογραφικών & Κοινωνικών Αναλύσεων

**Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην
Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισής τους**

Σοφianoπούλου Κάκια

**Επιβλέποντες: Κοτζαμάνης Βύρων
Ψυχάρης Ιωάννης**

Βόλος, Σεπτέμβριος 2001

Αντί προλόγου

Η εκπόνηση της παρούσας διπλωματικής εργασίας δεν θα ήταν εφικτή δίχως τη βοήθεια ορισμένων ανθρώπων. Θα ήθελα πρώτα απ' όλα να ευχαριστήσω τους επιβλέποντες καθηγητές μου κ. Κοτζαμάνη Βύρωνα, που μου προσέφερε το θέμα, και κ. Ψυχάρη Ιωάννη, τόσο για την επίβλεψη της διπλωματικής όσο και για την εμπιστοσύνη που έδειξαν στο πρόσωπό μου. Την κ. Slavica Rencu, για τα δεδομένα που μου προσέφερε, και χωρίς τη βοήθεια της οποίας δεν θα ήταν δυνατό να εκπονηθεί το μεγαλύτερο μέρος αυτής της εργασίας, το Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων και όσους εργάζονται σε αυτό για την πολύτιμη βοήθεια που προσέφεραν τροφοδοτώντας με, με τα δημογραφικά στοιχεία και παρέχοντας μου, τον απαραίτητο εξοπλισμό για την εκπόνηση της διπλωματικής εργασίας. Τέλος οφείλω ένα μεγάλο ευχαριστώ σε αυτούς που χωρίς να εμπλέκονται άμεσα με τη διπλωματική μου εργασία με βοήθησαν, ηθικά και ψυχολογικά, τους γονείς μου, τα αδέρφια μου και τους φίλους μου.

Στους Γιουγκοσλάβους

Εισαγωγή

Η πρώην Γιουγκοσλαβία υπήρξε ίσως η πιο ιδιαίτερη χώρα της βαλκανικής χερσονήσου: ομοσπονδιακός σχηματισμός από ανόμοιες μεταξύ τους οντότητες και πολυάριθμες εθνικές ομάδες με κοινή ωστόσο καταγωγή. Η πορεία της χώρας όχι μόνο στο χώρο των Βαλκανίων αλλά και σε ολόκληρη την Ευρώπη έχει γίνει συχνά αντικείμενο μελετών, ιδιαίτερα μετά και τις εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας στη βαλκανική χερσόνησο. Ωστόσο στην παρούσα διπλωματική εργασία επιλέχθηκε να μην θιγούν θέματα που αφορούν τις εξελίξεις της τελευταίας δεκαετίας, αλλά να μελετηθεί ένα από τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της πρώην Γιουγκοσλαβίας, που ήταν οι έντονες χωρικές ανισότητες στα επίπεδα ανάπτυξης.

Ειδικότερα, η εργασία αυτή ασχολείται με το φαινόμενο των περιφερειακών ανισοτήτων στο χώρο της Γιουγκοσλαβίας και μελετά την πολιτική που ακολουθήθηκε από την χώρα αυτή με σκοπό τη μείωσή τους. Στο πρώτο κεφάλαιο της εργασίας γίνεται μια σύντομη ιστορική αναδρομή ώστε να αναγνωριστεί ο χώρος μελέτης και να επισημανθούν οι ιδιαιτερότητές του. Επίσης εξετάζεται το ιδιαίτερο πολιτικό και οικονομικό σύστημα που εφήρμοσε η χώρα σε όλη την περίοδο ύπαρξής της. Η πολυεθνική σύνθεση και ο ομοσπονδιακός χαρακτήρας της Γιουγκοσλαβίας καθιστούν εξίσου απαραίτητη τη μελέτη της δημογραφικής εξέλιξης των πληθυσμών της, μια παρουσίαση της οποίας γίνεται στο δεύτερο κεφάλαιο. Στη συνέχεια παρουσιάζεται η οικονομική φυσιολογία της χώρας για να καταστεί δυνατό να προσδιοριστεί το οικονομικό προφίλ των περιφερειών της. Τέλος, στα κεφάλαια τέσσερα και πέντε θα μελετηθεί η εξέλιξη των ανισοτήτων και η πολιτική που η Γιουγκοσλαβική Ομοσπονδία ακολούθησε προκειμένου να τις μειώσει και να προωθήσει την ισόρροπη ανάπτυξη της χώρας. Στο τέλος της διπλωματικής αυτής εργασίας, δεδομένης της εξέλιξης των ανισοτήτων (και άρα των αποτελεσμάτων που είχε η πολιτική αυτή), επιχειρείται μια κριτική θεώρηση του συνόλου της περιφερειακής πολιτικής που ασκήθηκε από το γιουγκοσλαβικό κράτος.

Συντομογραφίες

Α.Δ.Γ: Αδρός Δείκτης Γεννητικότητας

Α.Δ.Θ: Αδρός Δείκτης Θνησιμότητας

Α.ΕΠ: Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν

Δ.Ν.Τ: Διεθνές Νομισματικό Ταμείο

Ε.Ε: Ευρωπαϊκή Ένωση

Ε.Κ.Γ: Ένωση Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας

Ε.Σ.Σ.Δ: Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών

Η.Π.Α: Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής

Κ.Κ.Γ: Κομμουνιστικό Κόμμα Γιουγκοσλαβίας

Κ.Κ: Κομμουνιστικό Κόμμα

Ν.Α.Τ.Ο: North Atlantic Treaty Organization

Π.Γ.Δ.Μ: Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας

π.Ο.Σ.Δ.Γ: πρώην Ομοσπονδιακή Σοσιαλιστική Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ	1
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ	4
ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	8
1.1 ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΑΝΑΣΚΟΠΗΣΗ.....	8
1.1.1 Εισαγωγή.....	8
1.1.2 Οι δυο αυτοκρατορίες, Οθωμανοί και Αψβούργοι	9
1.1.3 Η πρώτη Γιουγκοσλαβία (1918-1941)	12
1.1.4 Η Λαϊκή Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας.....	18
1.1.5 Η μετά- Τίτο εποχή και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.....	23
1.2 ΔΟΜΗ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΟΛΙΤΙΚΟΥ ΣΥΣΤΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ	29
1.2.1 Διοικητικό σύστημα.....	29
1.2.2 Το πείραμα της «Αυτοδιαχείρισης»	30
1.2.3 Το Σύνταγμα του 1974.....	32
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ.....	35
2.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	35
2.2 ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ	36
2.3 ΓΟΝΙΜΟΤΗΤΑ	43
2.4 ΘΝΗΣΙΜΟΤΗΤΑ	45
2.5 ΔΟΜΗ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ.....	49
2.6 ΕΘΝΟΛΟΓΙΚΗ ΣΥΣΤΑΣΗ.....	63
2.7 ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ	75
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ	83
3.1 ΕΙΣΑΓΩΓΗ	83
3.2 Το οικονομικό σύστημα της Γιουγκοσλαβίας.....	86

3.3 ΜΕΓΕΘΗ ΚΑΙ ΜΕΤΑΒΟΛΕΣ ΤΟΥ ΑΚΑΘΑΡΙΣΤΟΥ ΕΓΧΩΡΙΟΥ ΠΡΟΪΟΝΤΟΣ (ΑΕΠ)	89
3.4 ΠΛΗΘΩΡΙΣΜΟΣ.....	94
3.5 ΑΠΑΣΧΟΛΗΣΗ.....	96
3.6 ΤΟ ΠΡΟΒΛΗΜΑ ΤΗΣ ΑΝΕΡΓΙΑΣ.....	100
3.7 ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ	105
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ- ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥΣ	108
4.1 ΧΩΡΙΚΕΣ ΑΝΙΣΟΡΡΟΠΙΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΙΑΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ ΚΑΙ Η ΑΝΑΓΚΑΙΟΤΗΤΑ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥΣ	108
4.1.1 <i>Εισαγωγή</i>	108
4.1.2 <i>Έννοια και τυπολογία των περιφερειών</i>	109
4.1.3 <i>Η ανάγκη αντιμετώπισης των περιφερειακών ανισοτήτων</i>	110
4.1.4 <i>Μέτρηση του επιπέδου ανάπτυξης</i>	111
4.2 ΒΑΣΙΚΟΙ ΛΟΓΟΙ ΤΗΣ ΑΝΙΣΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΣΤΙΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΕΣ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ.....	112
4.2.1 <i>Κληρονομούμενες χωρικές ανισότητες</i>	112
4.2.2 <i>Οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες περιφερειακής ανισορροπίας</i> 113	
4.2.3 <i>Ενδογενείς παράγοντες περιφερειακής ανισορροπίας</i>	114
4.3 ΤΑΞΙΝΟΜΗΣΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ - ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΩΝ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ	115
4.4 ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ- ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ- ΜΕΤΡΑ ΚΑΙ ΜΗΧΑΝΙΣΜΟΙ ΕΦΑΡΜΟΓΗΣ	119
4.4.1 <i>Κατευθύνσεις της περιφερειακής πολιτικής</i>	119
4.4.2 <i>Μέτρα για τη γρήγορη ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών και μηχανισμοί εφαρμογής τους</i>	120
4.4.3 <i>Η «ειδική μεταχείριση» της Αυτόνομης Επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου</i>	127
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΠΙΠΕΔΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ	129

5.1 ΟΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΕΠΙΠΕΔΟΥ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΩΝ ΠΡΙΝ ΤΗΝ ΕΦΑΡΜΟΓΗ ΤΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ	129
5.2 ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1966-1990	133
5.3 ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΙΚΗ ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΩΝ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ ΣΤΗ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑ - ΤΑΣΕΙΣ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ Η ΑΠΟΚΛΙΣΗΣ;	137
5.4 ΕΠΙΠΕΔΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΟ ΕΤΟΣ 1990	141
5.5 ΟΙ ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ ΩΣ ΠΑΡΑΓΟΝΤΑΣ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΩΝ ΛΙΓΟΤΕΡΟ ΑΝΑΠΤΥΓΜΕΝΩΝ ΠΕΡΙΟΧΩΝ	145
5.5.1 <i>Η επενδυτική δραστηριότητα την περίοδο 1966-1990</i>	145
5.5.2 <i>Επενδυτικές μέθοδοι και αποτελεσματικότητα</i>	152
ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ-ΚΡΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΠΟΤΥΧΙΑ	153
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	161

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΠΙΝΑΚΩΝ

Πίνακας 2.1: Πρώην Ο.Σ.Δ.Γ και συνιστώσες της: πληθυσμός (απόλυτες τιμές), ειδικό βάρος της κάθε συνιστώσας (% του πληθυσμού της στο συνολικό πληθυσμό της πρώην Γιουγκοσλαβίας) και μέσοι ετήσιοι ρυθμοί (%) μεταβολής ανάμεσα στις διαδοχικές απογραφές.....	38
Πίνακας 2.2: Μέση ηλικία του πληθυσμού στην π. Ο.Σ.Δ.Γ και τις δημοκρατίες της.....	51
Πίνακας 3.1: Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ.....	90
Πίνακας 3.2: Εξέλιξη του ΑΕΠ ανά τομέα.....	91
Πίνακας 3.3: Βιομηχανικό και αγροτικό προϊόν.....	92
Πίνακας 3.4: Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πληθωρισμού.....	95
Πίνακας 3.5: Εξέλιξη της απασχόλησης 1952-1978.....	97
Πίνακας 3.6: Εξέλιξη της απασχόλησης 1979-1984.....	97
Πίνακας 3.7: Εξέλιξη της απασχόλησης 1980-1987.....	98
Πίνακας 3.8: Αριθμός θεσιθηρών.....	101
Πίνακας 3.9: Εξέλιξη και επίπεδο της καταγεγραμμένης ανεργίας.....	103

Πίνακες Παραρτήματος

Πίνακας 1: Πρώην Ο.Σ.Δ.Γ: Α.Δ.Γ, Α.Δ.Θ και φυσικό ισοζύγιο	
Πίνακας 2: Συνθετικός δείκτης γονιμότητας	
Πίνακας 3: Μέση ηλικία των γυναικών στη τεκνογονία	
Πίνακας 4: Μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση	
Πίνακας 5: Κατανομή του πληθυσμού σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες	
Πίνακας 6: Πρώην Ο.Σ.Δ της Γιουγκοσλαβίας και Κοσσυφοπέδιο: πληθυσμός ανά εθνότητα κατά τα έτη των απογραφών	
Πίνακας 7: Πρώην Ο.Σ.Δ της Γιουγκοσλαβίας και Κοσσυφοπέδιο: ποσοστό της κάθε εθνικότητας στο συνολικό πληθυσμό κατά τα απογραφικά έτη	
Πίνακας 8: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην πρώην Γιουγκοσλαβία και τις δημοκρατίες της	
Πίνακας 9: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην πρώην Γιουγκοσλαβία και τις δημοκρατίες της (%)	

Πίνακας 10: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην πρώην Γιουγκοσλαβία και τις δημοκρατίες της (Σλοβενία=100)

Πίνακας 11: Ρυθμός ανάπτυξης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ

Πίνακας 12: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους

Πίνακας 13: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους (%)

Πίνακας 14: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 κατοίκους

Πίνακας 15: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 κατοίκους (%)

Πίνακας 16: Αριθμός απασχολουμένων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους

Πίνακας 17: Αριθμός απασχολουμένων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους (%)

Πίνακας 18: Αριθμός απασχολουμένων ανά 1000 κατοίκους

Πίνακας 19: Αριθμός απασχολουμένων ανά 1000 κατοίκους (%)

Πίνακας 20: Πραγματοποιηθέντες πάγιες επενδύσεις

Πίνακας 21: Πραγματοποιηθέντες πάγιες επενδύσεις (%)

Πίνακας 22: Δομή πάγιων επενδύσεων ανά τομέα (%)

Πίνακας 23: Δομή πάγιων επενδύσεων στη βιομηχανία

Πίνακας 23: Δημογραφικές επενδύσεις ως ποσοστό του συνόλου των επενδύσεων στην π. Ο.Σ.Δ.Γ

ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΔΙΑΓΡΑΜΜΑΤΩΝ

Διάγραμμα 2.1: Φυσικό ισοζύγιο Πρώην Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας.....	39
Διάγραμμα 2.2: Φυσικό ισοζύγιο Κροατίας.....	39
Διάγραμμα 2.3: Φυσικό ισοζύγιο Σλοβενίας.....	39
Διάγραμμα 2.4: Φυσικό ισοζύγιο Βοσνίας- Ερζεγοβίνης.....	40
Διάγραμμα 2.5: Φυσικό ισοζύγιο Μαυροβουνίου.....	40
Διάγραμμα 2.6: Φυσικό ισοζύγιο Μακεδονίας.....	40
Διάγραμμα 2.7: Φυσικό ισοζύγιο Σερβίας.....	41
Διάγραμμα 2.8: Φυσικό ισοζύγιο Κεντρικής Σερβίας.....	41
Διάγραμμα 2.9: Φυσικό ισοζύγιο Κοσσυφοπέδιου.....	41
Διάγραμμα 2.10: Φυσικό ισοζύγιο Βοϊβοδίνας.....	42
Διάγραμμα 2.11: Συνθετικός δείκτης γονιμότητας στην π. Ο.Σ.Δ.Γ και τις δημοκρατίες της.....	45
Διάγραμμα 2.12: Συνθετικός δείκτης γονιμότητας στη δημοκρατία της Σερβίας και τις συνιστώσες της.....	46
Διάγραμμα 2.13: Βρεφική θνησιμότητα στην π. Ο.Σ.Δ.Γ και τις δημοκρατίες της.....	49
Διάγραμμα 2.14: Βρεφική θνησιμότητα στη δημοκρατία της Σερβίας και τις συνιστώσες της.....	50
Διάγραμμα 2.15: Πληθυσμός ανά εθνότητα κατά τα έτη των απογραφών στην π.Ο.Σ.Δ της Γιουγκοσλαβίας (1948=100).....	70
Διάγραμμα 2.16: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στην π. Ο.Σ.Δ.Γ.....	71
Διάγραμμα 2.17: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στο Μαυροβούνιο.....	72
Διάγραμμα 2.18: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Σερβία.....	73
Διάγραμμα 2.19: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στο Κοσσυφοπέδιο.....	74
Διάγραμμα 2.20: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στην Κεντρική Σερβία.....	75
Διάγραμμα 2.21: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Βοϊβοδίνα.....	76
Διάγραμμα 2.22: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στην Κροατία.....	77
Διάγραμμα 2.23: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Σλοβενία.....	78
Διάγραμμα 2.24: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη.....	79
Διάγραμμα 2.25: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Μακεδονία.....	80
Διάγραμμα 5.1: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ το 1966 στη Γιουγκοσλαβία.....	133
Διάγραμμα 5.2: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός το 1966.....	133
Διάγραμμα 5.3: Αριθμός απασχολούμενων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους το 1966.....	133
Διάγραμμα 5.4: Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.....	137
Διάγραμμα 5.5: Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές.....	137
Διάγραμμα 5.6: Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις αναπτυγμένες περιοχές.....	137
Διάγραμμα 5.7: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους.....	138
Διάγραμμα 5.8: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές.....	138

Διάγραμμα 5.9: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στις αναπτυγμένες περιοχές.....	138
Διάγραμμα 5.10: Απασχολούμενοι ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους.....	139
Διάγραμμα 5.11: Απασχολούμενοι ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές.....	139
Διάγραμμα 5.12: Απασχολούμενοι ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στις αναπτυγμένες περιοχές.....	139
Διάγραμμα 5.13: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ το έτος 1990 στη Γιουγκοσλαβία.....	144
Διάγραμμα 5.14: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός το έτος 1990.....	144
Διάγραμμα 5.15: Ποσοστό απασχολούμενων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους το 1990.....	144
Διάγραμμα 5.16: Πάγιες επενδύσεις 1966-1990.....	146
Διάγραμμα 5.17: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Γιουγκοσλαβία.....	149
Διάγραμμα 5.18: Δομή πάγιων επενδύσεων στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές..	149
Διάγραμμα 5.19: Δομή πάγιων επενδύσεων στις αναπτυγμένες περιοχές.....	149
Διάγραμμα 5.20: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Σλοβενία.....	150
Διάγραμμα 5.21: Δομή πάγιων επενδύσεων στην Κροατία.....	150
Διάγραμμα 5.22: Δομή πάγιων επενδύσεων στην Κεντρική Σερβία.....	150
Διάγραμμα 5.23: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Βοϊβοδίνα.....	150
Διάγραμμα 5.24: Δομή πάγιων επενδύσεων στο Κοσσυφοπέδιο.....	151
Διάγραμμα 5.25: Δομή πάγιων επενδύσεων στο Μαυροβούνιο.....	151
Διάγραμμα 5.26: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη.....	151
Διάγραμμα 5.27: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Μακεδονία.....	151

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1: ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΞΕΛΙΞΗΣ ΤΟΥ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1.1 Ιστορική ανασκόπηση

1.1.1 Εισαγωγή

Από το 1918 ως το 1991 υπήρξε στον ευρωπαϊκό χώρο και πιο συγκεκριμένα στα Βαλκάνια ένας κρατικός σχηματισμός με το όνομα «Γιουγκοσλαβία». Ετυμολογικά το όνομα αυτό προέρχεται από τις λέξεις Νότος και Σλάβος καθώς η λέξη Yug στη σλαβική γλώσσα σημαίνει Νότος. Το κράτος αυτό σχηματίστηκε από την ένωση των περισσότερων σλαβικών λαών του Νότου και από το 1918 ως το 1929 η επίσημη ονομασία του ήταν «Βασίλειο των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων» ενώ από το 1945 ως το 1991 «Ομοσπονδιακή Λαϊκή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας». Το 1991 το ομοσπονδιακό αυτό κράτος έπαψε να υφίσταται, οι διαφορετικοί λαοί που το αποτελούσαν, και που ήταν εδώ και χρόνια σε διαμάχες μεταξύ τους χωρίστηκαν. Στη θέση του υπάρχουν σήμερα πέντε διαφορετικά κράτη. (Garde, 1992:13)

Ιστορικά, οι Σλάβοι είναι ινδοευρωπαϊκή φυλή που προέρχεται από την ανατολικοκεντρική Ευρώπη και εμφανίστηκε γύρω στον 6^ο μ.Χ αιώνα στην Καρπαθοδουναβιακή περιοχή. Γεωγραφικά και εθνολογικά σε ευρωπαϊκό επίπεδο έχουμε τρεις ομάδες Σλάβων: α) της Ανατολής, με τους Ρώσους, Ουκρανούς και Λευκορώσους, β) της Δύσης, με τους Πολωνούς, Τσέχους και Σλοβάκους και γ) του Νότου, με τους Σλοβένους, Κροάτες, Σέρβους και Βουλγάρους.

Οι Σλάβοι του Νότου πέρασαν τα Καρπάθια και το Δούναβη και εγκαταστάθηκαν στα νότια του ποταμού περίπου στην περιοχή που σήμερα ανταποκρίνεται στην έκταση που καταλαμβάνουν τα δυο σλαβικά κράτη του νότου, η Γιουγκοσλαβία και η Βουλγαρία καθώς και σε ένα μέρος της σημερινής Βόρειας Ελλάδας. Πριν την έλευση των Σλάβων στην περιοχή κατοικούσαν τρεις φυλές, οι Ιλλυριοί, οι Θράκες και οι Έλληνες. Απόγονοι των Ιλλυριών εμφανίζονται σήμερα να είναι οι Αλβανοί και των Θρακών, οι Βλάχοι.

Μεταξύ των Σλάβων του Νότου μπορούμε να διακρίνουμε δυο «ομάδες» διαχωρίζοντάς τους με άξονα τη γλώσσα και την κουλτούρα, οι οποίες προϋπάρχουν

της δημιουργίας των πρώτων κρατικών σχηματισμών. Ο παραπάνω διαχωρισμός προέκυψε πρώτα για πολιτικούς και έπειτα για θρησκευτικούς λόγους και όχι γεωγραφικούς. Οι Κροάτες και οι Σλοβένοι βρέθηκαν στο κομμάτι της δυτικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας ενώ οι Σέρβοι στις περιοχές που άνηκαν στην ανατολική αυτοκρατορία και η οποία μετέπειτα αποτέλεσε το Βυζάντιο. Η διαίρεση αυτή τονίστηκε την εποχή του σχίσματος της ανατολικής εκκλησίας, τότε που Κροάτες και Σλοβένοι παρέμεινα πιστοί στη Ρώμη, ενώ αντίθετα οι Σέρβοι έδωσαν όρκο πίστης στο ελληνικό Πατριαρχείο της Κωνσταντινούπολης. (Ristelhueber, 1995: 56)

Επίσης στην σλαβική επικράτεια μπορούμε να διακρίνουμε από την αρχή μια διαίρεση σε τέσσερα σύνολα με τρία παράλληλα όρια, δύο γλωσσικά και ένα πολιτιστικό και θρησκευτικό. Έτσι από τα δυτικά προς τα ανατολικά έχουμε: μέσα στις Άλπεις τους καθολικούς Σλοβένους, από τις Άλπεις ως το Δρίνα τους Κροάτες που μιλούν σερβοκροατικά και είναι καθολικοί, από το Δρίνα ως το Τιμόκ τους Σέρβους που είναι ορθόδοξοι και μιλούν επίσης τα σερβοκροατικά και τέλος από τα ανατολικά ως το Τιμόκ τους Βουλγαρο- Μακεδόνες που είναι ουσιαστικά οι Βούλγαροι, είναι ορθόδοξοι και μιλούν τη βουλγαρική γλώσσα. (Garde, 1992: 24)

1.1.2 Οι δυο αυτοκρατορίες, Οθωμανοί και Αψβούργοι

Γύρω στον 7^ο αιώνα άρχισε και η δημιουργία των πρώτων σλαβικών κρατικών σχηματισμών. Οι Σλοβένοι ενσωματώθηκαν από την αρχή στη γερμανική αυτοκρατορία ενώ οι Κροάτες και οι Βόσνιοι δημιούργησαν κατά το δυτικό πρότυπο βασιλεία φεουδαρχικού τύπου. Από την άλλη, οι Σέρβοι οργανώθηκαν σε δικό τους κράτος και κατάφεραν να δημιουργήσουν για ένα διάστημα δυο περίπου αιώνων (12^{ος} – 14^{ος} αι.) ένα ισχυρό και σταθερό κράτος που στην ακμή του (14^{ος} αιώνας, Δουσάν ο Μέγας) έφτασε να αποτελεί μια ολόκληρη αυτοκρατορία που εκτεινόταν ως την Αδριατική προς τα δυτικά ως και τα σύνορα με τη Βουλγαρία ανατολικά και τον Κορινθιακό κόλπο προς τα νότια, περιλαμβάνοντας και ένα μέρος της Βοσνίας στο Βορρά.

Χάρτης 1: Οι δυο Αυτοκρατορίες

Πηγή: P. Garde, Vie et mort de la Yougoslavie, σελ. 30

Η παρακμή του σερβικού κράτους συνέπεσε με τη διάλυση της βυζαντινής αυτοκρατορίας, την έλευση των Οθωμανών και την δημιουργία της Αυτοκρατορίας των Αψβούργων. Έτσι οι περιοχές της Σερβίας, της Μακεδονίας¹ και το μεγαλύτερο κομμάτι της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης πέρασαν στην υποτέλεια της οθωμανικής αυτοκρατορίας ενώ το βασίλειο της Κροατίας απορροφήθηκε γρήγορα από την Αυτοκρατορία των Αψβούργων. Στην τελευταία ανήκε εξάλλου και η περιοχή της Βοϊβοδίνας που είχε περάσει ξανά στην κατοχή της γύρω στο 17^ο αιώνα. Το Μαυροβούνιο αποτελούσε ένα έδαφος πρακτικά αυτόνομο χάρη στον ορεινό χαρακτήρα του που εμπόδιζε τους Τούρκους να υποτάξουν οριστικά το λαό του. (Χάρτης 1)

Στη μεγάλη αυτή περίοδο κατοχής που κράτησε σχεδόν τρεις αιώνες για πολλές περιοχές της Γιουγκοσλαβίας, πραγματοποιήθηκαν σημαντικές μετακινήσεις πληθυσμών στο εσωτερικό της, με κύρια τάση μετανάστευσης από το Νότο προς το Βορρά. Έτσι πολλές περιοχές άδειαζαν και άλλες γέμιζαν με νέους πληθυσμούς. Ο σερβικός πληθυσμός που ζούσε στο Κοσσυφοπέδιο και τη Νότια Σερβία εγκατέλειπε την περιοχή λόγω της σκληρότητας των Τούρκων και μετακινούνταν προς τα εδάφη που ήταν πιο κοντά στην Αυστρο- Ουγγρική Αυτοκρατορία όπου οι συνθήκες ήταν καλύτερες. Έτσι στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου που ανήκε παραδοσιακά στους Σέρβους τώρα εγκαθίστανται Αλβανοί και οι Σέρβοι μετατρέπονται σε μειοψηφία. Στις περιοχές της Βοσνίας, στο νότο της Κροατίας (Κράινα) και στη Βοϊβοδίνα, που έχουν ερημωθεί από πληθυσμό λόγω των πολέμων, οι Αψβούργοι θα εγκαταστήσουν Σέρβους πρόσφυγες από την περιοχή της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας οι οποίοι θα αναμειχθούν εκεί μετέπειτα με αποίκους άλλων εθνικοτήτων όπως Γερμανούς, Ούγγρους, Κροάτες, Σλοβάκους, Ουκρανούς και Ρουμάνους. Αυτές οι μετακινήσεις δημιούργησαν περιοχές με πληθυσμούς πολυεθνικούς και εξαιρετικά ανακατεμένους που στο μέλλον θα είναι η αρχική αιτία του γιουγκοσλαβικού δράματος. (Garde, 1992: 34)

---

¹ Αναφερόμαστε στο σύνολο του γεωγραφικού χώρου που ονομάζεται Μακεδονία και αποτελείται από τρία μέρη: τη Μακεδονία του Αιγαίου (το τμήμα που ανήκει στην Ελλάδα), τη Μακεδονία του Βαρδάρη (το τμήμα που σήμερα ανήκει στην πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας) και τη Μακεδονία του Πυρίν (το τμήμα αυτό ανήκει στη Βουλγαρία) (Garde, 1992: 34)

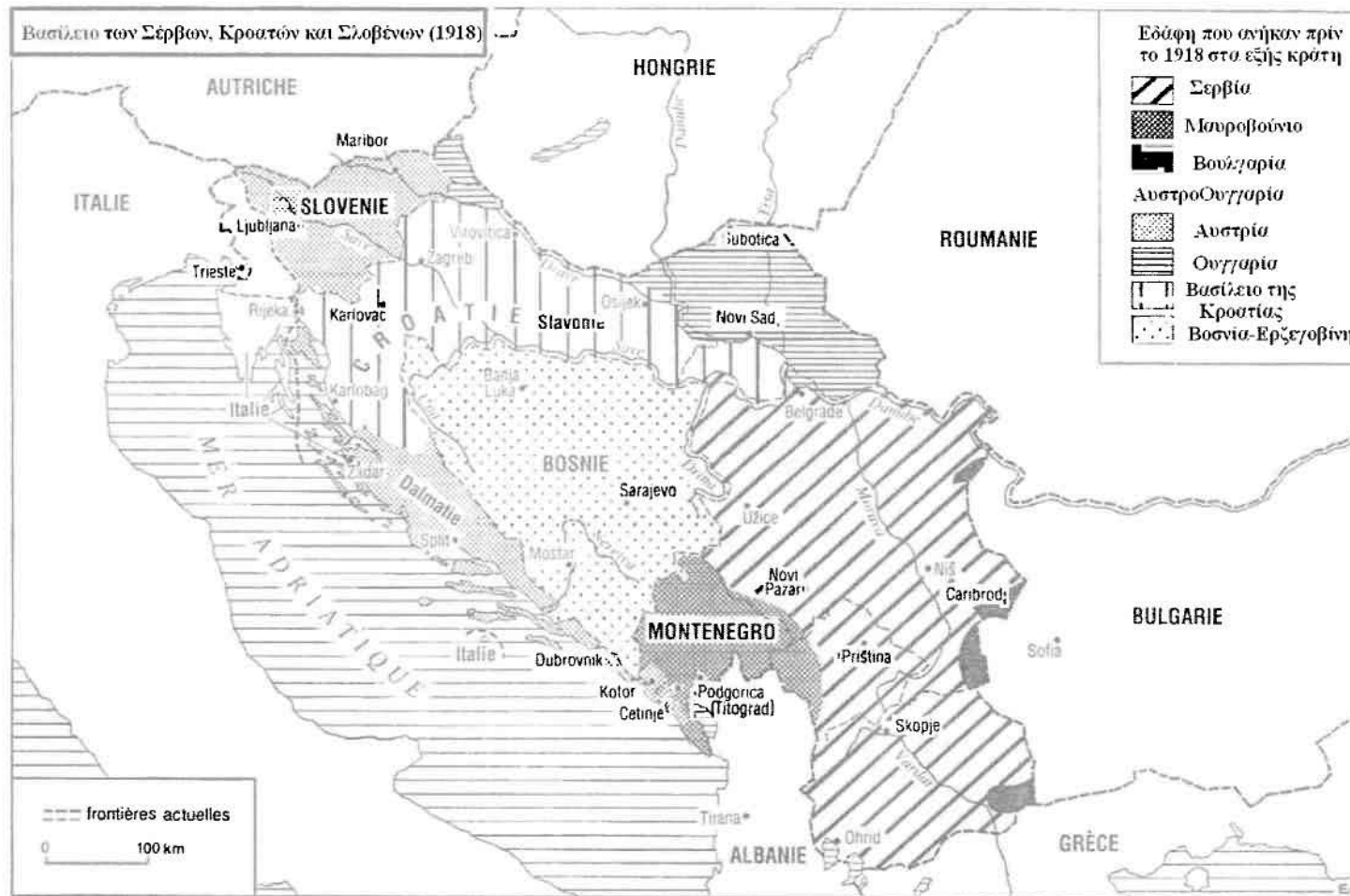
Έτσι οι λαοί που θα συγκροτήσουν στη συνέχεια το γιουγκοσλαβικό κράτος βρίσκονται από την αρχή σε δυο διαφορετικούς κόσμους και επηρεάζονται από πολύ διαφορετικές μεταξύ τους κουλτούρες. Αυτό θα έχει ένα πολύ σημαντικό αντίκτυπο στην διαμόρφωση τους και στην δημιουργία της δικής τους κουλτούρας μετέπειτα, όπως άλλωστε και στην οικονομική τους εξέλιξη.

Η εξέγερση ενάντια στους Τούρκους ξεκίνησε από τη Σερβία το 1804, διευθυνόμενη από τον Γκεόργκι Καραγιώργεβιτς και με την ενθάρρυνση των Αυστρίας και Ρωσίας. Η αυτονομία της Σερβίας επιτεύχθηκε τελικά το 1815 με πολύ περιορισμένα όμως σύνορα που περιελάμβαναν μόνο τη σημερινή Κεντρική Σερβία και το Μαυροβούνιο. Το 1875 εξεγέρθηκε και η Βοσνία- Ερζεγοβίνη αλλά τελικά πέρασε με τη συνθήκη του Βερολίνου στα χέρια των Αψβούργων. Η Σερβία, ήδη από τότε, οραματιζόταν τη δημιουργία ενός ανεξάρτητου κράτους που θα ένωνε όλους τους Σλάβους του Νότου υπό την ηγεσία της. Αυτό ερχόταν σε αντίθεση με τα συμφέροντα της Αυστρο- Ουγγρικής Αυτοκρατορίας που ήθελε να κάνει το ίδιο αλλά υπό τη δική της ηγεμονία. (Prevelakis, 1994: 127, 133)

1.1.3 Η πρώτη Γιουγκοσλαβία (1918-1941)

Η διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας φέρνει όλους τους βαλκανικούς λαούς αντιμέτωπους στη διεκδίκηση των εδαφών της. Έτσι ξεσπά ο Πρώτος Βαλκανικός Πόλεμος που δίνει στη Σερβία τις περιοχές του Σαντζάκ, Κοσσυφοπεδίου και το μεγαλύτερο κομμάτι της γεωγραφικής Μακεδονίας (τα τμήματα της Μακεδονίας του βαρδάρη και της Μακεδονίας του Πυρίν), στην Ελλάδα τη Μακεδονία και τη Θράκη, επεκτείνει τη Βουλγαρία προς το Νότο, ενώ η Αλβανία γίνεται ανεξάρτητη. Ο Δεύτερος Βαλκανικός Πόλεμος που γίνεται με αφορμή τη διεκδίκηση της Μακεδονίας από τους Βουλγάρους, οι οποίοι θεωρούν ότι ο πληθυσμός που την κατοικεί είναι Βούλγαροι και άρα τους ανήκει, δεν θα αλλάξει τα σύνορα. Στις περιοχές που βρισκόταν κάτω από την αυστριακή κυριαρχία, το κίνημα των Σλάβων του Νότου ακολούθησε πιο ειρηνικούς δρόμους από εκείνους των ομοεθνών τους στην Οθωμανική Αυτοκρατορία. Εκεί δεν υπήρξαν πολεμικές συρράξεις αλλά πολιτιστική μεταρρύθμιση, διαπραγματεύσεις, πολιτική δράση και κοινοβούλιο. (Garde, 1992:42- 43)

Χάρτης 2: Το Βασίλειο των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων- Η πρώτη Γιουγκοσλαβία (1918)

Πηγή: P. Garde, Vie et mort de la Yougoslavie, σελ. 46

Το τέλος του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου και η διάλυση της Αυστρο-Ουγγρικής Αυτοκρατορίας ελευθέρωσαν τους σλαβικούς πληθυσμούς που βρίσκονταν υπό την κατοχή της και τους έδωσαν τη δυνατότητα να δημιουργήσουν τα δικά τους κράτη. Το όραμα της Σερβίας για την ένωση όλων των σλαβικών πληθυσμών υπό την ηγεμονία της και τη δημιουργία της Μεγάλης Σερβία παρέμενε. Οι Σλοβένοι, Κροάτες αλλά και Σέρβοι που προέρχονταν από την Αυστριακή Αυτοκρατορία δεν συμμερίζονταν το όραμα αυτό, αλλά επεδίωκαν την ένωση με τη Σερβία, κάτω όμως από ένα καθεστώς ομοσπονδίας. Ύστερα από διαπραγματεύσεις μεταξύ της Σερβίας και του εθνικού Συμβουλίου των Σλοβένων, Κροατών και Σέρβων (SHS: *Slovenaca, Hrvata i Srba*) υπογράφηκε το Νοέμβριο του 1918, και από τα δυο μέρη, η Συνθήκη της Γενεύης που προέβλεπε μια συνομοσπονδιακή ένωση πάνω σε μια βάση ισότητας και την 1^η Δεκεμβρίου 1918 ανακηρύχθηκε το «Βασίλειο των Σλοβένων, Κροατών και Σέρβων». Λίγο πριν η Βοϊβοδίνα και η Βοσνία καθώς και το Μαυροβούνιο είχαν αποφασίσει να προχωρήσουν στην ένωση με τη Σερβία. (Χάρτης 2) (Garde, 1992: 50)

Η Γιουγκοσλαβία συγκέντρωνε πλέον όλους τους λαούς των Σλάβων του Νότου, εκτός από τους Βουλγάρους, και ένα μεγάλο αριθμό από ποικίλες μη σλαβικές μειονότητες. Το νέο κράτος θεμελιώθηκε πάνω στην «γιουγκοσλαβική ιδέα», δηλαδή στην άποψη ότι οι γλωσσικές ή θρησκευτικές διαφορές που χώριζαν τους λαούς των Σλάβων του Νότου ήταν πολύ μικρές για να εμποδίσουν την κοινή ζωή των λαών αυτών. (Garde, 1992: 52, 53)

Το νεοσύστατο και μεγάλο βασίλειο της Γιουγκοσλαβίας αγωνιζόταν ενάντια στις μεγάλες δυσκολίες που είχαν προκληθεί από την προσάρτηση πληθυσμών που έζησαν για μεγάλο διάστημα κάτω από το αυστρουγγρικό καθεστώς. Ύστερα από τις πρώτες και γρήγορες συγκινήσεις που προκάλεσε η τόσο ποθητή ένωση τους με τη Σερβία, Κροάτες και Σλοβένοι αντιλήφθηκαν τις τεράστιες διαφορές που τους χώριζαν από τους φυλετικούς αδελφούς τους, που είχαν υποστεί την οθωμανική κυριαρχία. Αυτοί είχαν ασπαστεί την ορθόδοξη θρησκεία που η Εκκλησία της έδειχνε μια παραδοσιακή υποταγή απέναντι στην εξουσία, χρησιμοποιούσαν το κυριλικό αλφάβητο, ο ρώσικος πολιτισμός αποτελούσε γι' αυτούς πόλο έλξης και γενικά διατηρούσαν μια «βαλκανική νοοτροπία». Αντίθετα οι ίδιοι διακρίνονταν για την προσήλωσή τους στον καθολικισμό, μια Εκκλησία αντίθετη σε κάθε υποταγή στην εφήμερη εξουσία, χρησιμοποιούσαν το λατινικό αλφάβητο, θεωρούνταν περισσότερο Ευρωπαίοι παρά Σέρβοι και ήταν στραμμένοι προς τη Δύση. Εξάλλου ενώ οι Σέρβοι

αντιπροσώπευαν έναν πληθυσμό εξολοκλήρου αγροτικής προέλευσης και σχετικά παρόμοιου κοινωνικού επιπέδου, στους Κροάτες η επιβίωση μιας αριστοκρατίας που χρονολογούνταν απ' τη φεουδαρχία και η ύπαρξη μιας πλούσιας και καλλιεργημένης αστικής τάξης αποτελούσαν δίπλα στους αγρότες ξεχωριστές κοινωνικές τάξεις. Τα οικονομικά συμφέροντα των δυο περιοχών απείχαν επίσης πολύ από το να συμφωνούν. Τέλος το Βελιγράδι φαινόταν στους Κροάτες και τους Σλοβένους ως μια πολύ ταπεινή πρωτεύουσα σε σύγκριση με τη πολυτελή διακόσμηση που τους είχε συνηθίσει η Βιέννη. (Ristelhueber, 1995: 370)

Οι Σέρβοι δεν έκρυβαν ότι έβλεπαν την Γιουγκοσλαβία σαν μια Μεγάλη Σερβία με κέντρο το Βελιγράδι ενώ αντίθετα οι Κροάτες επιθυμούσαν τη συγκρότηση ενός κράτους ομοσπονδιακής μορφής στο οποίο κάθε τμήμα θα απολάμβανε μεγάλη αυτονομία. Η αντίθεση των απόψεων φαινόταν πλήρης και δεν μπορούσε παρά να καταλήξει σε σύγκρουση. (Ristelhueber, 1995: 371)

Ωστόσο το πνεύμα της ενότητας επικράτησε και στην πρώτη κυβέρνηση, το 1919, την προεδρία μοιράζονταν εξίσου και οι τρεις κυρίαρχες πληθυσμιακές ομάδες². Τα παράπονα και οι δυσαρέσκειες όμως δεν ελαττώθηκαν, αντίθετα με το πέρασμα του χρόνου εντεινόταν. Οι διαφορές ανάμεσα στην κουλτούρα, τις προσδοκίες και τα συμφέροντα που τους χώριζαν γίνονταν με τον καιρό όλο και πιο ανάγλυφες.

Οι Κροάτες και οι Σλοβένοι έκαναν παράπονα για την καταπίεση απ' τον υπερβολικό συγκεντρωτισμό και τη γραφειοκρατία του Βελιγραδίου. «Στους Σέρβους τα εδάφη», έλεγαν, «σε μας οι φόροι». Πράγματι επειδή διέθεταν περισσότερες προσόδους απ' ότι αυτοί, φορολογούνταν περισσότερο. Εκτιμούσαν ότι τα έσοδα χρησιμοποιούνταν για τη βελτίωση της σχετικά καθυστερημένης κατάστασης της παλαιάς Σερβίας, με σκοπό να την εφοδιάσουν με δρόμους και σιδηροδρομικές γραμμές, να τη θέσουν δηλαδή στο επίπεδο των περιοχών της Σλοβενίας και Κροατίας των οποίων η ισχυρή ως τότε οικονομία άρχισε να παραμελείται. (Ristelhueber, 1995: 372)

Το 1928 η σερβοκροατική διένεξη κορυφώθηκε με αιματηρά επεισόδια μέσα στη Βουλή. Ο βασιλιάς θέλοντας να προλάβει μια χειρότερη εξέλιξη επέβαλε πραξικόπημα ενώ ταυτόχρονα αντικατέστησε τη σύνθετη ονομασία του Βασιλείου

---

² Στον πρόεδρο της κυβέρνησης, τον Σέρβο Πρότιτς, προστέθηκαν και ένας Σλοβένος, ο αβάς Κόροσετς και ένας Κροάτης, ο Τρούμπιτς. (Ristelhueber, 1995: 371)

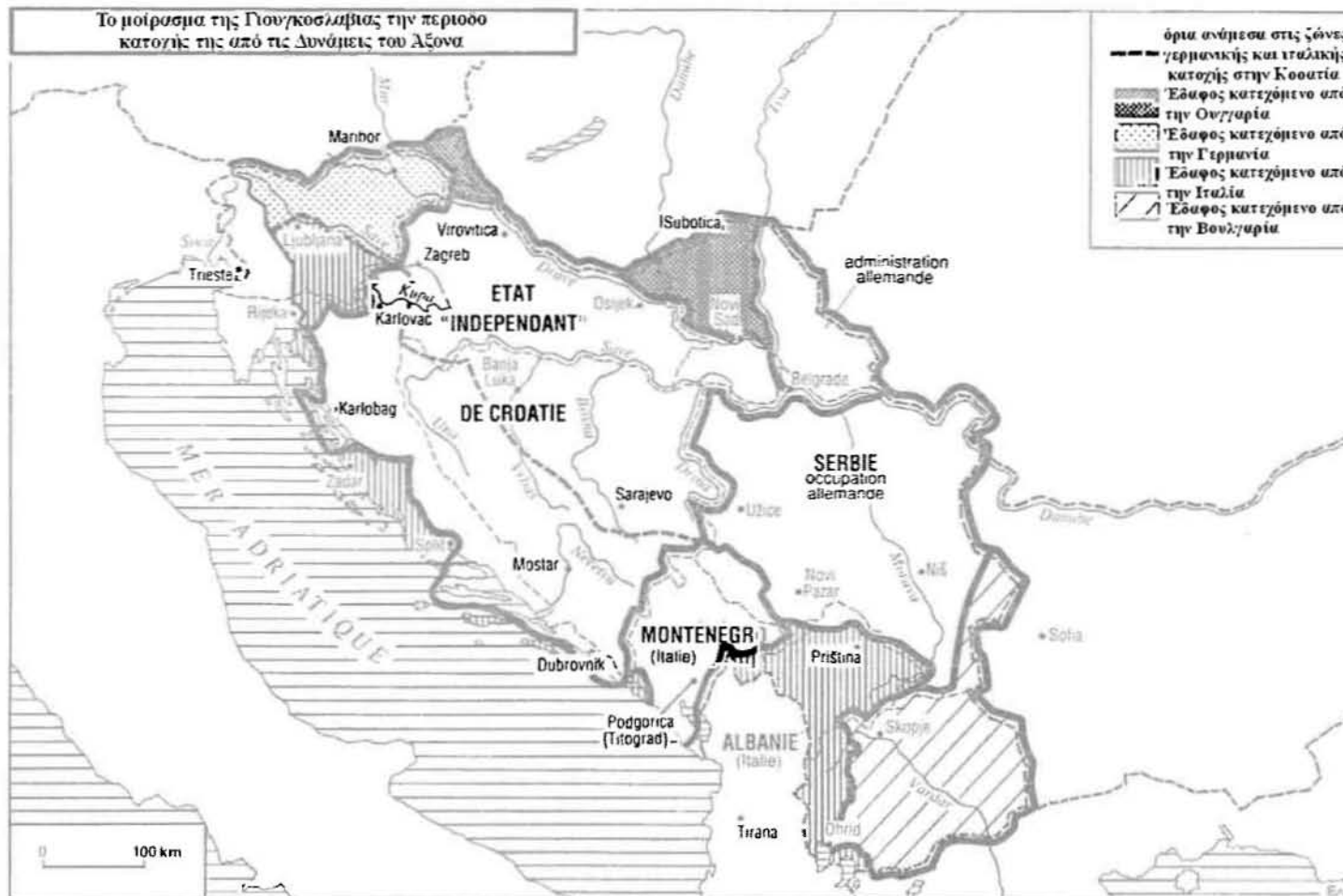
των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων με το όνομα Γιουγκοσλαβία, σε μια προσπάθεια να υπενθυμίσει την κοινή καταγωγή και το κοινό όραμα των δυο λαών. Η κατάσταση ωστόσο, αντί να εκτονωθεί, επιδεινώθηκε καθώς η κροατική πλευρά είδε με δυσπιστία την ενέργεια της αλλαγής του ονόματος θεωρώντας την σημάδι εγκατάλειψης των σχεδίων για ομοσπονδιακό κράτος. (Ristelhueber, 1995: 373)

Αν και τα πράγματα έδειξαν να ηρεμούν κάτω από την αυστηρή διακυβέρνηση του βασιλιά Αλέξανδρου αυτό δεν ήταν διόλου αληθινό. Οι Κροάτες θα οργανώσουν ένα τρομοκρατικό κίνημα, τους Ουστάσι, κάτω από την καθοδήγηση του ακροδεξιού Άντε Πάβελιτς που βρίσκεται εξόριστος στην Ιταλία και οι διαμάχες και ταραχές μεταξύ Σέρβων και Κροατών θα συνεχιστούν ως το ξέσπασμα του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου.

Η έναρξη των εχθροπραξιών θα βρει τη Γιουγκοσλαβία σε πλήρη εσωτερική αναδιοργάνωση, καθώς την προηγούμενη μόλις μέρα έχει αποδοθεί αυτονομία στους Κροάτες. Η Γιουγκοσλαβία θα προσπαθήσει να κρατήσει την ουδετερότητά της, αλλά τον Απρίλιο του 1941 θα δεχθεί επίθεση από τη Γερμανία και την Ιταλία και ύστερα από αγώνα δυο εβδομάδων θα καταληφθεί και το γιουγκοσλαβικό κράτος θα διαλυθεί. Από την αρχή η Κροατία θα διακηρύξει την ανεξαρτησία της. Στις 10 Απριλίου 1941 θα ανακηρυχθεί το ανεξάρτητο φασιστικό κράτος των Ουστάσι, που περιλαμβάνει την Κροατία και τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, με αρχηγό τον Άντε Πάβελιτς, το οποίο αναγνωρίζεται μόνο από τις Δυνάμεις του Άξονα. Οι Σλοβένοι θα συνθηκολογήσουν με τους Ιταλούς ενώ οι Σέρβοι θα εξεγερθούν.

Οι δυο δικτάτορες, Χίτλερ και Μουσολίνι, μοιράζουν μεταξύ τους τα γιουγκοσλαβικά εδάφη. Η Γερμανία παίρνει το βόρειο τμήμα της Σλοβενίας και τη Σερβία. Η Ιταλία έχει στην κατοχή της το Μαυροβούνιο, το νότιο τμήμα της Σλοβενίας, τη Δαλματική Ακτή μέχρι το Ντουμπρόβνικ και το στόμιο του κόλπου του Κοτόρ και προσθέτει στο αλβανικό βασίλειό της το Κοσσυφοπέδιο και ένα μέρος της Μακεδονίας. Ο διαμελισμός αυτός ωφελεί και τους συμμάχους του Άξονα. Η Αλβανία ήδη μετά το 1939 είναι σύμμαχος των Ιταλών. Η Ουγγαρία προσαρτεί το δυτικό τμήμα της Βοϊβοδίνας και η Βουλγαρία παίρνει το μεγαλύτερο κομμάτι της Μακεδονίας. (Χάρτης 3)

Χάρτης 3: Η Γιουγκοσλαβία την περίοδο κατοχής της από τις δυνάμεις του Άξονα

Πηγή: P. Garde, Vie et mort de la Yougoslavie, σελ. 63

Το μίσος των Κροατών προς τους Σέρβους θα φτάσει στο απόγειό του την περίοδο του πολέμου, καθώς οι Ουστάσι με τη βοήθεια των Μουσουλμάνων της Βοσνίας θα προχωρήσουν σε συστηματική εξόντωση των Σέρβων. Από την άλλη στο έδαφος της Σερβίας θα οργανωθούν δυο ένοπλες ομάδες αντίστασης κατά των κατακτητών και των Ουστάσι. Οι βασιλικοί Σέρβοι, Τσέτνικ, υπό τον Μιχαήλοβιτς και οι Παρτιζάνοι, του Τίτο, που αντιπροσωπεύουν το κομμουνιστικό κόμμα. Οι πρώτοι εκπροσωπούν μόνο το σερβικό λαό ενώ οι δεύτεροι συσπειρώνουν γύρω τους, κάτω από την αιγίδα του κόμματος, όλους τους γιουγκοσλαβικούς λαούς σε κοινό αγώνα εναντίον των Δυνάμεων του Άξονα. Στην αρχή οι δυο ομάδες έχουν κοινό μέτωπο απέναντι στον κατακτητή αλλά γρήγορα θα βρεθούν αντίπαλες. Η λήξη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου βρίσκει τη Γιουγκοσλαβία με 1.000.000 θύματα, και νικητή τον Τίτο.

1.1.4 Η Λαϊκή Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας

Τον Ιανουάριο του 1946 ιδρύεται η Λαϊκή Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, δημιούργημα του στρατάρχη Γιόζιπ Μπροζ Τίτο με έξι ισότιμες δημοκρατίες: τη Σερβία, με τις επαρχίες του Κοσσυφοπεδίου και της Βοϊβοδίνας, τη Κροατία, τη Σλοβενία, τη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, το Μαυροβούνιο και τη Μακεδονία. Η ποικιλία των εθνικοτήτων δεν ήταν πλέον αρνούμενη ή αποδεκτή με επιφύλαξη αλλά πλήρως αναγνωρισμένη. Το γιουγκοσλαβικό κράτος ήταν πολυεθνικό και σ' αυτό αναγνωριζόταν επίσημα η διαφορά ανάμεσα στην υπηκοότητα (γιουγκοσλαβική) και την εθνικότητα (σερβική, κροατική κ.α αλλά ακόμα και ουγγρική, αλβανική...). Η οργάνωσή του δεν μπορούσε παρά να είναι ομοσπονδιακή, διαφυλάττοντας τα ίσα δικαιώματα όλων των εθνικοτήτων, καθώς και ένα έδαφος για τις πιο σημαντικές από αυτές. (Χάρτης 4)

Η Γιουγκοσλαβία γινόταν ένα ομοσπονδιακό κράτος, περιλαμβάνοντας τόσες δημοκρατίες όσοι και οι λαοί των Σλάβων του Νότου που βρίσκονταν στο έδαφός της: Σλοβενία, Κροατία, Σερβία, Μαυροβούνιο και Μακεδονία, και τέλος τη Βοσνία (εξαιτίας των Μουσουλμάνων που θα αναγνωριστούν ως εθνικότητα πολύ αργότερα, το 1968). Από την άλλη πλευρά οι δυο κύριες μη σλαβικές μειονότητες, είναι ενσωματωμένες στις δύο «αυτόνομες περιοχές»: το Κοσσυφοπέδιο, με αλβανική πλειονότητα, και τη Βοϊβοδίνια, με μια ισχυρή ουγγρική μειονότητα, αλλά και ένα πλήθος από άλλες μικρότερες μειονότητες. Το νέο καθεστώς εγγυάται πλήρη ισότητα

δικαιωμάτων σε όλους τους λαούς, εκπαίδευση σε κάθε έναν στη μητρική του γλώσσα και την ελεύθερη χρήση της σε όλες τις δημόσιες υποθέσεις. Το αποτέλεσμα είναι ιδιαίτερα αξιόλογο, ειδικά στη Βοϊβοδίνα όπου χρησιμοποιούνταν επίσημα έξι γλώσσες: σερβοκροάτικα στις δυο εκφράσεις τους (σέρβικη και κροατική), ουγγρικά, ρουμάνικα, σλοβάκικα και ουκρανικά. (Garde, 1992: 88)

Χάρτης 4: Ο σχηματισμός της Γιουγκοσλαβίας

Πηγή: M. Foucher, Fragments d' Europe, σελ. 191

Από το 1946 ως το 1949 το κράτος ακολούθησε πιστά το σταλινικό μοντέλο, που είχε εισαχθεί σε όλες τις κομμουνιστικές χώρες. Η έμφαση δινόταν στην ανάπτυξη μεγάλων βιομηχανιών και έργα ηλεκτροδότησης. Οι Γιουγκοσλάβοι «σχεδιαστές» λαμβάνοντας υπόψη τους και τις περιφερειακές ανισότητες χωροθέτησαν βιομηχανίες στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, όπως στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, τη Μακεδονία και το Μαυροβούνιο. Εφαρμόστηκαν πολιτικές εθνικοποίησης και κολεκτιβοποίησης και ως το 1947 το μεγαλύτερο μέρος των βιομηχανιών και του λιανικού εμπορίου, καθώς και όλα τα μέσα μεταφοράς ήταν υπό κρατικό έλεγχο. (Jelavich, 1983: 384)

Την άνοιξη του 1948 Ρουμανία, Γιουγκοσλαβία, Βουλγαρία και Αλβανία αντιπροσώπευαν υπό την αιγίδα της Μόσχας μια στερεή και συναφή ομάδα που συνδεόταν με τις χώρες της Κεντρικής Ευρώπης – Πολωνία, Ουγγαρία, Τσεχοσλοβακία, επίσης υπό ρωσική επιρροή - σχηματίζοντας ένα ισχυρό συγκρότημα κρατών με πληθυσμό εκατό εκατομμύρια κατοίκους, υποταγμένους όμως στην ίδια σοβιετική ηγεμονία. Την ίδια περίοδο ο Τίτο άρχισε να προωθεί την ιδέα μιας βαλκανικής ομοσπονδίας με την Βουλγαρία και την Ελλάδα αν σε αυτή επικρατούσε ο κομμουνισμός. Το Κρεμλίνο όμως δεν φάνηκε να ευνοεί την πρωτοβουλία αυτή και σκληραίνοντας την στάση του αποκήρυξε τον Τίτο στις 28 Ιουνίου 1948, κατά τη διάρκεια ενός συνεδρίου στη Βαρσοβία, κατηγορώντας τον για απόκλιση από το μαρξισμό. Ακολούθησε μια περίοδο έντασης των σχέσεων μεταξύ Τίτο και Στάλιν που κατέληξε σε ρήξη των σχέσεων των δυο χωρών. (Ristelhueber, 1995: 457, 458)

Η Γιουγκοσλαβία ύστερα από μια μακροχρόνια υποδούλωση είχε πληρώσει ακριβά μια ανεξαρτησία και παρέμενε σ' αυτή ένα αίσθημα εθνικής οντότητας πολύ έντονο. Έτσι η απόσχισή της ήταν απόρροια της επιθυμίας αντίστασης εναντίον μιας παθητικής υπακοής σε εντολές που υπαγορεύονται από το εξωτερικό. Ο Τίτο χωρίς να νιώθει λιγότερο κομμουνιστής ή ότι αποποιείται τον μαρξισμό προσπάθησε να κρατήσει την ισορροπία ανάμεσα στη Ρωσία και τη Δύση και να βρει ένα "τρίτο δρόμο". Οι Γιουγκοσλάβοι θεωρητικοί του κομμουνισμού ξαναδιάβασαν τα μαρξιστικά κείμενα και επιτέθηκαν στη Ρωσία κατηγορώντας την για υπερβολικό συγκεντρωτισμό και γραφειοκρατία στη διακυβέρνηση καθώς και για ιμπεριαλισμό, αφού χρησιμοποιούσε άλλα κράτη σαν πηγές πρώτων υλών και αγορές, και επωφελούνταν από εξαρτημένες περιοχές. Επίσης πρόσφεραν εναλλακτικές ιδέες στην οργάνωση της κρατικής ζωής και δημιούργησαν το μοντέλο της «αυτοδιαχείρισης». (Ristelhueber, 1995: 462) (Jelavich, 1983: 386)

«Το γιουγκοσλαβικό πείραμα», όπως το αποκαλούν πολλοί, μπαίνει σε εφαρμογή. Το κράτος προσπαθεί να στηριχθεί στους πολίτες του και στις δικές του πηγές για την ανάπτυξή του. Το πρώτο πενταετές σχέδιο που εξαγγέλλεται (1947-1951), στηρίζεται στην ενδογενή δυναμική του κράτους και προβλέπει μια γρήγορη ανάπτυξη βαριάς βιομηχανίας, που θα πραγματοποιηθεί χωρίς τεχνική ή οικονομική βοήθεια από το εξωτερικό. (Lory, 1996: 34)

Η ρήξη με την ΕΣΣΔ θα φέρει τη Γιουγκοσλαβία πιο κοντά στη Δύση και η πολιτική που αυτή θα χαράξει στις εξωτερικές της σχέσεις, θα τη μετατρέψει μέσα σε μια δεκαετία σε έναν από τους πιο σεβαστούς διεθνείς «παίκτες» έξω από τα δύο ισχυρά μπλοκ. Το 1955, μετά το θάνατο του Στάλιν, οι σχέσεις με τη Ρωσία θα αποκατασταθούν και από εδώ και στο εξής η Γιουγκοσλαβία θα αποτελεί τη μόνη κομμουνιστική χώρα που θα απολαμβάνει τόσο καλές σχέσεις με τη Δύση. Η ανεξάρτητη πολιτική που ακολουθεί την καθιστά «παράθυρο στον άλλο κόσμο» και για τα δύο μπλοκ. Το κύρος της χώρας θα ανέβει ακόμα ψηλότερα, πέντε χρόνια αργότερα, όταν αυτή θα ηγηθεί του Κινήματος των Αδεσμεύτων, που έφερε κοντά πολλές χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου και άσκησε κριτική στις πρακτικές χειραγώγησης των δύο υπερδυνάμεων. Η Δύση προσπαθεί να έχει καλές σχέσεις μαζί της και τη βοηθά στο οικονομικό πεδίο. Το πρώτο δυτικό δάνειο θα έρθει το Σεπτέμβριο του 1949 και στα μέσα του 1950 το συνολικό ποσό που προέρχεται από τις ΗΠΑ, τη Μεγάλη Βρετανία και το ΔΝΤ ανέρχεται στα 90 εκατομμύρια δολάρια. (Prevelakis, 1994: 132) (Lory, 1996: 34) (Glenny, 1999: 570)

Εκτός από την οικονομία, αλλαγές θα γίνουν και στη διοίκηση του κράτους ώστε να ευθυγραμμιστεί με τις νέες κατευθύνσεις. Το πιο σημαντικό είναι η αύξηση της αυτονομίας των δημοκρατιών και η μεγάλη εξουσία που δίνεται στις κοινότητες (opstine), τη βασική διοικητική μονάδα της τοπικής κυβέρνησης. Γενικά επικρατεί ένα κλίμα ελευθερίας σε όλους τους τομείς της ζωής καθώς δεν τίθενται περιορισμοί στην έκφραση, στη τέχνη ή τη θρησκεία, όπως στα περισσότερα κομμουνιστικά κράτη. Οι Γιουγκοσλάβοι είναι ελεύθεροι να ταξιδεύουν χωρίς βίζα στις περισσότερες χώρες του κόσμου, οι κατασκευαστικές και μηχανολογικές εταιρείες τους ανταγωνίζονται επιτυχώς τις εταιρίες των χωρών της Δύσης αλλά και της Ανατολής ενώ οι δυτικοί τουρίστες κατακλύζουν τις Δαλματικές ακτές, με τις πολυτελείς τουριστικές υποδομές, για τις διακοπές τους. (Jelavich, 1983: 388) (Glenny, 1999: 570)

Οι μεταρρυθμίσεις που έγιναν στις αρχές της δεκαετίας του '50 έφεραν γρήγορα αποτελέσματα και η Γιουγκοσλαβία γνώρισε μια εξαιρετική οικονομική άνθηση. Από το 1952 ως το 1960 ο μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ έφτανε το 8.5%. σε όλη τη διάρκεια της δεκαετίας του '50 η γενική τάση ήταν προς την φιλελευθεροποίηση της οικονομίας. Η Γιουγκοσλαβία εμφανιζόταν σαν μια αξιοσέβαστη, σταθερή, ανεξάρτητη χώρα με λαμπρό μέλλον. Τα εύσημα βεβαίως άνηκαν στον ηγέτη της, Τίτο, που ήταν ο μόνος ευρωπαϊός κομμουνιστής αρχηγός κράτους, μετά το Στάλιν που απολάμβανε καθολικής αποδοχής από το λαό. Αυτό οφειλόταν κυρίως σε δύο παράγοντες, πρώτον ότι ήταν ο αρχηγός των δυνάμεων που απελευθέρωσαν τη χώρα, χωρίς τη βοήθεια του Κόκκινου Στρατού, και δεύτερον ότι αντιτάχθηκε στο Στάλιν. (Logy, 1996: 70) (Jelavich, 1983: 392) (Glenny, 1999: 571)

Ωστόσο τα προβλήματα, εθνικιστικής φύσης, που υπήρχαν μεταξύ των δημοκρατιών δεν εξαλείφθηκαν. Οι βασικές διαμάχες ήταν μεταξύ ανεπτυγμένων και λιγότερο ανεπτυγμένων περιοχών, μεταξύ Κροατών και Σέρβων και μέσα στη Σερβία μεταξύ Σέρβων και Αλβανών. Στα τέλη της δεκαετίας '60 οι Κροάτες θα δημιουργήσουν ζήτημα γύρω από τη γλώσσα και θα αναζωπυρώσουν τις εθνικιστικές τάσεις σε όλη τη Γιουγκοσλαβία. Η ηρεμία θα έλθει με την ψήφιση του νέου Συντάγματος το 1974, που παραχωρεί μεγαλύτερη αυτονομία στις δημοκρατίες αλλά και στις αυτόνομες περιοχές. Η οικονομία, με την πετρελαϊκή κρίση του 1979 θα κλονιστεί και θα βρεθεί σε κάμψη, ενώ ταυτόχρονα αυξάνεται η ανεργία και το εξωτερικό χρέος της χώρας μεγαλώνει. (Jelavich, 1983: 400) (Χατζηπροδρομίδης, 1991: 31)

1.1.5 Η μετά- Τίτο εποχή και η διάλυση της Γιουγκοσλαβίας

Ο θάνατος του Τίτο το 1980 θα είναι η αρχή του τέλους του γιουγκοσλαβικού κράτους. Η ιδέα του «γιουγκοσλαβισμού» φθίνει και οι εθνικισμοί ξανάρχονται στο προσκήνιο. Η αλβανική μειονότητα του Κοσσυφοπεδίου που παρουσιάζει αλματώδη φυσική αύξηση, καθώς και το γεγονός ότι το Κοσσυφοπέδιο είναι η πιο υποανάπτυκτη οικονομικά περιοχή της Γιουγκοσλαβίας, συντελούν στην αύξηση της εθνικιστικής ανησυχίας. Ήδη από το 1981 οι Αλβανοί ζητούν να γίνει το Κοσσυφοπέδιο η έβδομη δημοκρατία ενώ παράλληλα οι Σέρβοι αρχίζουν να καταλαμβάνουν τις θέσεις κλειδιά στη διοίκηση του Κομμουνιστικού Κόμματος και στο στρατό εκτοπίζοντας τις άλλες εθνότητες. Η Κροατία και η Σλοβενία, που είναι

οι οικονομικά ισχυρότερες δημοκρατίες της ομοσπονδίας, νιώθουν ότι κυριαρχούνται από τους Σέρβους. Το «γιουγκοσλαβικό οικοδόμημα» αρχίζει να κλονίζεται.

Με την άνοδό του Μιλόσεβιτς στην εξουσία (1987) παρατηρείται αύξηση του σερβικού εθνικισμού, γιατί παρουσιάστηκε ως ο προστάτης των συμφερόντων της σερβικής κοινότητας στο Κοσσυφοπέδιο. Η κατάσταση της σερβικής μειονότητας στο Κοσσυφοπέδιο και οι επαναλαμβανόμενες διαδηλώσεις των Σέρβων του Κοσσυφοπεδίου στο Βελιγράδι, συντέλεσαν στην τόνωση του ήδη υπάρχοντος σερβικού εθνικισμού ενώ οι συνταγματικές αλλαγές που μείωσαν την αυτονομία της επαρχίας και την ενσωμάτωσαν στη Σερβική Δημοκρατία³, μετέτρεψαν τη σερβική μειονότητα του Κοσσυφοπεδίου σε τμήμα της πλειονότητας του πληθυσμού της Σερβίας. Οι Αλβανοί αντιδρούν και η ένταση κορυφώνεται το 1988 με διαδηλώσεις για τον περιορισμό της αυτονομίας, ενώ το Φεβρουάριο του 1989 στέλνονται γιουγκοσλαβικά στρατεύματα τα οποία συγκρούονται με τους Αλβανούς διαδηλωτές. Η κατάργηση του καθεστώτος αυτονομίας αποτέλεσε πρόκληση και ανάμεσα σε άλλα, είχε ως συνέπεια τη διάλυση του κοινοβουλίου του Κοσσυφοπεδίου, την απαγόρευση της διδασκαλίας στην αλβανική γλώσσα, την απόλυση περισσότερων από 150.000 Αλβανών από την δημόσια διοίκηση και τις κρατικές εταιρίες και την επιβολή ουσιαστικά του στρατιωτικού νόμου, ο οποίος έδινε στην πράξη, όλες τις εξουσίες στις δυνάμεις καταστολής του Βελιγραδίου. (Ramonet, 1999: 37) (Λαγάνη, 1995: 460)

Το 1989 ξεκινά μια ταραγμένη περίοδος για τη Λαϊκή Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας με τις περισσότερες ομόσπονδες δημοκρατίες αλλά και την επαρχία του Κοσσυφοπεδίου να προβάλλουν εθνικές διεκδικήσεις. Στις εκλογές του 1988 στο Μαυροβούνιο υπερισχύει το Κ.Κ, πράγμα που φανερώνει τις σχέσεις με τη Σερβία η οποία έχει μείνει πιστή στο παλιό μοντέλο εξουσίας, τη στιγμή που σε όλες τις άλλες δημοκρατίες επικρατούν οι εθνικιστές. Οι δημοκρατίες της Σλοβενίας, της Κροατίας, της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης και της Μακεδονίας διεκδικούν ανεξαρτησία. Η κατάσταση στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη είναι ιδιαίτερα περίπλοκη, αφού διεκδικείται από Σέρβους, Κροάτες και Μουσουλμάνους. Οι τελευταίοι προτιμούν στην χειρότερη περίπτωση αν δεν καταφέρουν να ιδρύσουν ισλαμική δημοκρατία, να αποτελούν μέρος της Κροατίας παρά της Σερβίας.

---

³ Η αποδοχή τους από την τοπική Βουλή του Κοσσυφοπεδίου έγινε μετά από πιέσεις

Στις 23/12/1990 γίνονται οι πρώτες πολυκομματικές εκλογές στη Γιουγκοσλαβία με τις οποίες αλλάζει το πολιτικό σκηνικό της χώρας. Οι Αλβανοί του Μαυροβουνίου και οι Μουσουλμάνοι κατεβαίνουν στις εκλογές με ενιαίο ψηφοδέλτιο. Με την αλλαγή του πολιτικού σκηνικού, επέρχεται κρίση τόσο στον πολιτικό όσο και στον οικονομικό τομέα, κυρίως λόγω της μετάβασης της χώρας στην ελεύθερη οικονομία και τον πολυκομματισμό. Μέσω του τελευταίου ο εθνικισμός βρίσκει διέξοδο και πλέον εκφράζονται ανοιχτά οι ήδη υπάρχουσες τάσεις για απόσχιση και αυτονομία. Οι δημοκρατίες που διεκδικούν να γίνουν ανεξάρτητα κράτη αναζητούν τώρα τον εθνικό τους χώρο. Η ύπαρξη πολυάριθμων μειονοτήτων στο χώρο της πρώην Γιουγκοσλαβίας καθιστά αυτές τις αναζητήσεις πολύ πιο δύσκολες και τελικά οδηγεί σε εμφυλίους πολέμους (Κροατία, Βοσνία –Ερζεγοβίνη, Κοσσυφοπέδιο).

Τρεις μέρες μετά τις εκλογές οργανώνεται δημοψήφισμα στη Σλοβενία, στο οποίο 88,5% του πληθυσμού ψηφίζουν υπέρ της ανεξαρτησίας, οπότε και επίσημα η Σλοβενία γίνεται ανεξάρτητο κράτος. Η Δημοκρατία της Μακεδονίας ακολουθεί και αυτή πορεία απόσχισης και τελικά στις 8 Σεπτεμβρίου 1991, μετά από δημοψήφισμα, αποσχίζεται αναίμακτα. Το νεοσύστατο κράτος αντιμετωπίζει πρόβλημα με την ονομασία του, γιατί η Ελλάδα αντιδρά στη χρήση του όρου «Μακεδονία», για ιστορικούς λόγους.

Στην Κροατία, Πρόεδρος της Δημοκρατίας έχει εκλεγεί ο Φράνιο Τούτζμαν, ηγέτης της εθνικιστικής κίνησης που προωθεί την ιδέα της Μεγάλης Κροατίας (στα φυσικά της σύνορα με τη Βοσνία). Στις 25 Ιουνίου 1991 κηρύσσεται επισήμως η απόσχιση της Κροατίας και Σλοβενίας. Το ίδιο βράδυ η Ομοσπονδιακή Συνέλευση της Γιουγκοσλαβίας, καλεί το στρατό να επέμβει για την προστασία των συνόρων της χώρας, δίνοντας το σύνθημα του εμφυλίου πολέμου. Η σερβική μειονότητα της Κράινα ανακηρύσσει στην περιοχή την «Σερβική Δημοκρατία της Κράινα». Οι παραστρατιωτικές ομάδες που δημιουργούνται εκεί με την βοήθεια του Ομοσπονδιακού Στρατού της Γιουγκοσλαβίας καταλαμβάνουν το 1/3 του κροατικού εδάφους. Η Γερμανία ανεξάρτητα από την Ε.Ε. αναγνωρίζει την Κροατία ως εθνικό κράτος με τα σύνορα που είχε από την εσωτερική γιουγκοσλαβική διαίρεση του 1946. Κατόπιν τούτου η Ε.Ε. εξαναγκάζεται να αναγνωρίσει επίσημα την Κροατία στις 15 Ιανουαρίου 1995.

Τον Απρίλιο του 1992 ξεσπά ο πόλεμος στη Βοσνία, και ήδη τον Ιούλιο αριθμούνται στην Κροατία 1.700.000 πρόσφυγες οι οποίοι έχουν εγκαταλείψει τη

Βοσνία- Ερζεγοβίνη. Ο πόλεμος στη Βοσνία, πέρα από τις καταστροφικές του συνέπειες, τόσο υλικές όσο και έμψυχες, επηρέασε καθοριστικά τη σύνθεση αλλά και την κατανομή στο χώρο των τριών εθνοτήτων. Στις 14 Δεκεμβρίου του 1995 ο πόλεμος τερματίζεται με την υπογραφή της Συμφωνίας του Ντέιτον. Μ' αυτήν, το κράτος της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης διαιρείται σε δύο ενότητες: την Ρεπούμπλικα Σέρπσκα, (Σερβική Δημοκρατία), και την Ομοσπονδία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, των Κροατών και των Βόσνιων. (Χάρτης 5) (Βουλέλης, 2000: 29)

Χάρτης 5: Τα κράτη που διαδέχτηκαν την πρώην Γιουγκοσλαβία

Πηγή: J.M. Le Breton, L'Europe centrale et orientale de 1917 a 1990, σελ 278

Στο Κοσσυφοπέδιο νέα κύματα διαδηλώσεων και βίαιων συγκρούσεων με την αστυνομία έχουν αρχίσει πάλι τον Ιανουάριο του 1990. Το 1991 οι αλβανόφωνοι ανακηρύσσουν το Κοσσυφοπέδιο «Δημοκρατία» η οποία αναγνωρίζεται μόνο από την Αλβανία. Το Φεβρουάριο του 1991 γίνεται γνωστό από τις αρχές ότι η διδασκαλία της αλβανικής γλώσσας στα σχολεία θα μειωθεί δραστικά, έτσι ώστε ο αριθμός των Αλβανών στους οποίους θα επιτρέπεται να παρακολουθούν το δημοτικό να είναι ίσος με αυτόν των Σέρβων και των Μαυροβούνιων. Στις 7 Σεπτεμβρίου του

1991 τα 2/3 των βουλευτών του Κοσσυφοπεδίου συναντιούνται κρυφά στο Κακάνικ και υιοθετούν Σύνταγμα που δηλώνει ότι η Δημοκρατία του Κοσσυφοπεδίου είναι κράτος δημοκρατικό του αλβανικού λαού και των άλλων εθνών και εθνικών μειονοτήτων που είναι πολίτες του. Τον Φεβρουάριο του 1996 εμφανίζεται στο προσκήνιο ο Απελευθερωτικός Στρατός του Κοσσυφοπεδίου (UCK). Στις 26 Φεβρουαρίου του 1998 δεκάδες αυτονομιστές σκοτώνονται σε συγκρούσεις με τη σερβική αστυνομία. Το καθεστώς του Μιλόσεβιτς ξεκινά μια εθνική εκκαθάριση στο Κοσσυφοπέδιο, η οποία εξελίσσεται σε βάρβαρη και συστηματική εκδίωξή τους, που προκαλεί την επέμβαση της διεθνούς κοινότητας. Τον Οκτώβριο του 1998 το ΝΑΤΟ δίνει το πράσινο φως για αεροπορικές επιθέσεις κατά σερβικών στρατιωτικών στόχων. Ο Μιλόσεβιτς συμφωνεί στην απόσυρση των σερβικών στρατευμάτων από το Κοσσυφοπέδιο και στην εγκατάσταση άοπλων παρατηρητών⁴.

Τον Δεκέμβριο του 1998 ξεκινά νέος κύκλος συγκρούσεων με δεκάδες νεκρούς. Από τις 6-17 Φεβρουαρίου 1999 Σέρβοι και Κοσοβάροι συνομιλούν στο Ραμπουγέ της Γαλλίας, με θέμα την αυτονόμηση ή όχι του Κοσσυφοπεδίου. Στις 18 Μαρτίου οι Αλβανοί του Κοσσυφοπεδίου υπογράφουν το κείμενο της συμφωνίας, την οποία, όμως, οι Σέρβοι απορρίπτουν. Στις 23 του ίδιου μήνα, το ΝΑΤΟ δίνει την άδεια για αεροπορικές επιθέσεις και η Γιουγκοσλαβία κηρύσσεται σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης. Την επόμενη μέρα το ΝΑΤΟ ξεκινά επιθέσεις εναντίων σερβικών στόχων. Δεκάδες χιλιάδες Αλβανοί του Κοσσυφοπεδίου εγκαταλείπουν τις εστίες τους με προορισμό τις γειτονικές χώρες, κυρίως την Αλβανία, την ΠΓΔΜ, αλλά και το Μαυροβούνιο. Στις 10 Ιουνίου 1999 σταματούν οι βομβαρδισμοί, το τέλος των οποίων, βρίσκει το Κοσσυφοπέδιο με 500 μικρές πόλεις καμένες και εντελώς ισοπεδωμένες. Οι πρόσφυγες που εγκατέλειψαν την περιοχή υπολογίζονται στους 800.000. Το Κοσσυφοπέδιο βρίσκεται ακόμα σε κατάσταση πλήρους χάους και αναρχίας, ενώ οι Αλβανοί επιμένουν στην εδώ και τώρα ανεξαρτησία του και μαζί στην αποκαλούμενη εθνική τους ολοκλήρωση. Στα σχέδιά τους περιλαμβάνεται και η διεκδίκηση των δυτικών περιοχών της νότιας Σερβίας (ή όπως την αποκαλούν οι ίδιοι, «ανατολικό Κοσσυφοπέδιο»), καθώς και περιοχών του Μαυροβουνίου και της ΠΓΔΜ, στις οποίες ζουν μεγάλες ομάδες ομοεθνών τους. Το Φεβρουάριο και το

---

⁴ «Το χρονικό της κρίσης», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 28 Μαρτίου 1999, σελ. 10.

Μάρτιο του 2000, σημειώνονται ακόμα αιματηρές συγκρούσεις ανάμεσα σε Σέρβους και Αλβανόφωνους στη Μιτροβίτσα (Κοσσυφοπέδιο)⁵.

Το Μαυροβούνιο παραμένει τμήμα της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας αλλά από τον Ιούνιο του 1998, δεν αναγνωρίζει την κυβέρνηση ούτε καμία ομοσπονδιακή αρχή. Εκτιμά ότι ο διορισμός από το Βελιγράδι, τον Ιούνιο του 1998, του ηγέτη της αντιπολίτευσης του Μαυροβουνίου, Μομιρ Μπουλάτοβιτς, (ο οποίος ηττήθηκε από τον Τζουκάνοβιτς), στη θέση του Ομοσπονδιακού Πρωθυπουργού, ήταν αντισυνταγματική. Οι σχέσεις Μαυροβουνίου-Σερβίας την τελευταία περίοδο είναι τεταμένες και εκφράζονται τάσεις ανεξαρτησίας του Μαυροβουνίου. Ανάμεσα στα σύνορα των δύο χωρών έχουν εγκατασταθεί πραγματικά τελωνεία ενώ ήδη από την 1^η Δεκεμβρίου 1999, το γερμανικό μάρκο έχει νόμιμη ισχύ παράλληλα με το γιουγκοσλαβικό δηνάριο.

Τελικά, στις 24 Σεπτεμβρίου 2000 πραγματοποιούνται βουλευτικές και προεδρικές εκλογές στη Γιουγκοσλαβία, από τις οποίες απέχει η φιλοδυτική κυβέρνηση του Μαυροβουνίου⁶. Τα αποτελέσματα των εκλογών καθυστερούν, και όταν ανακοινώνονται (5 Οκτωβρίου 2000) είναι τόσο φανερά νοθευμένα που ο λαός της Σερβίας κατεβαίνει σε διαδηλώσεις μαζί με την αντιπολίτευση, ανατρέπει το Μιλόσεβιτς και ανακηρύσσει νέο πρόεδρο της Ομόσπονδης Γιουγκοσλαβικής Δημοκρατίας το Βόϊσλαβ Κοστούνιτσα.

---

⁵ «Το χρονικό της κρίσης», Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 28 Μαρτίου 1999, σελ. 10

⁶ «Το Μοιραίο Πόκερ του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς με τον Γιουγκοσλαβικό Λαό», Η Καθημερινή της Κυριακής, 8 Οκτωβρίου 2000, σελ.20.

1.2 Δομή και εξέλιξη του πολιτικού συστήματος της σοσιαλιστικής Γιουγκοσλαβίας

1.2.1 Διοικητικό σύστημα

Η Γιουγκοσλαβία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι ένα κράτος ομοσπονδιακής μορφής που αποτελείται από έξι ισότιμες δημοκρατίες και δυο αυτόνομες περιοχές. Κάθε μια από τις δημοκρατίες και τις αυτόνομες περιοχές διαιρείται σε περιφέρειες (srez ή kotar) και κοινότητες (opstine). Οι τελευταίες, που θα αποτελέσουν στη συνέχεια, με την εφαρμογή της αυτοδιαχείρισης, ένα από τα πιο χαρακτηριστικά στοιχεία της Γιουγκοσλαβίας, συνίστανται από μια «πόλη» και την ευρύτερη περιφέρειά της. Το διοικητικό σύστημα δεν μπορούσε παρά να είναι ανάλογο της μορφής αυτής. Έτσι υπήρχε μια κεντρική ομοσπονδιακή κυβέρνηση στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι όλων των δημοκρατιών και των αυτόνομων περιοχών ενώ κάθε δημοκρατία και αυτόνομη περιοχή διέθετε το δικό της κοινοβούλιο και τη δική της κυβέρνηση. (Hoffman, 1963: 90)

Η όποια αυτονομία των δημοκρατιών και των αυτόνομων περιοχών προβλεπόταν από το Σύνταγμα, τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήταν πολύ περιορισμένη. Το Κομμουνιστικό Κόμμα (ΚΚ), που γρήγορα έθεσε εκτός δράσης όλες τις άλλες οργανωμένες πολιτικές δυνάμεις της χώρας, λειτουργούσε με έναν συγκεντρωτισμό και μια πειθαρχία που υπενθύμιζαν την καταγωγή του μοντέλου από την ΕΣΣΔ. Σε αυτό που το Γιουγκοσλαβικό Κομμουνιστικό Κόμμα διέφερε από εκείνο της τελευταίας είναι η εσωτερική δομή του. Κάθε δημοκρατία είχε το δικό της ΚΚ και το ομοσπονδιακό ΚΚ (που αργότερα θα μετονομαστεί σε «Ένωση Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας», ΕΚΓ) δεν είναι παρά η ομοσπονδία των ΚΚ των δημοκρατιών. (Roux, 1992: 265) (Garde, 1992: 95)

Είναι γεγονός ότι από τη γέννησή του το κράτος αυτό βρέθηκε ανάμεσα σε δυο αντίθετες αντιλήψεις της πολιτικής γενικά, και του κράτους ειδικότερα: από τη μια πλευρά η αποκεντρωτική και πλουραλιστική αντίληψη, θεμελιωμένη πάνω στην αυτοδιάθεση και την κυριαρχία των εθνών που συνιστούν το κράτος και από την άλλη η ενωτική και συγκεντρωτική αντίληψη που επέβαλλε η κομμουνιστική θεωρία. Η πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί ήταν κάπου ανάμεσα ώστε να διατηρηθούν οι ισορροπίες. Η ρήξη με την ΕΣΣΔ, το 1948, θα δώσει τη λύση στο ζήτημα αυτό.

1.2.2 Το πείραμα της «Αυτοδιαχείρισης»

Η 28^η Ιουνίου 1948 είναι μια ημερομηνία-σταθμός στην σύγχρονη μεταπολεμική ιστορία της Γιουγκοσλαβίας. Η διαφωνία Τίτο-Στάλιν και η ρήξη των σχέσεων των δυο χωρών, που πραγματοποιήθηκε «επίσημα» την ημέρα αυτή, έφεραν τη Γιουγκοσλαβία μπροστά σε νέα δεδομένα. Καθώς η διαφωνία ήταν κατά βάση ιδεολογική και αφορούσε την εφαρμογή της μαρξιστικής ιδέας έπρεπε ο γιουγκοσλαβικός κομμουνισμός να αναπτύξει μια ιδεολογία διαφορετική από εκείνη που πρότεινε ο σοβιετικός σοσιαλισμός. Έτσι οι Γιουγκοσλάβοι θεωρητικοί δημιούργησαν ένα νέο μοντέλο σοσιαλιστικής διακυβέρνησης, την «Αυτοδιαχείριση» που αποτελεί και τη μεγαλύτερη συνεισφορά της χώρας αυτής στη σοσιαλιστική θεωρία. (Glenny, 1999: 575)

Έχοντας εξαρχής αποκηρύξει τον συγκεντρωτισμό και τη γραφειοκρατία του σοβιετικού σοσιαλισμού, το νέο μοντέλο στρεφόταν προς την αποκέντρωση των εξουσιών και την επιστροφή του πολιτικού ελέγχου «στο λαό». Οι εφαρμογές του αφορούσαν ολόκληρο το πεδίο της κυβέρνησης και της οργάνωσης του κόμματος αλλά το μεγαλύτερο και πιο άμεσο αποτέλεσμα ήταν στο σύστημα της οικονομίας. Τον Ιούνιο του 1950 το Εθνικό Συμβούλιο ψήφισε το νόμο για τη «Διαχείριση των Κρατικών Οικονομικών Εταιρειών και Ανώτερων Οικονομικών Οργανισμών από τους Εργατικούς Συλλόγους», ένα μέτρο που κάποιος από τους εξέχοντες ονόμασε ως την «πιο φημισμένη νομοθετική πράξη στη μεταπολεμική ιστορία της Γιουγκοσλαβίας». Βασισμένο στην αρχή της «εργατικής αυτοδιαχείρισης» το νέο σύστημα, στη θεωρία, έπαιρνε από το κράτος την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, και την καθιστούσε «κοινωνική περιουσία», η οποία άνηκε πλέον στο σύνολο της γιουγκοσλαβικής κοινωνίας. Το νέο μοντέλο πρότεινε την μετατόπιση της λήψης των αποφάσεων από το πολιτικό κέντρο στο επίπεδο της βάσης. Αυτοδιαχείριση, σήμαινε ότι οι επιχειρήσεις ήταν διοικούμενες όχι από το κράτος, όπως στην ΕΣΣΔ, ούτε από τους ιδιώτες, όπως στη Δύση, αλλά από εκείνους που δούλευαν σε αυτές. Οι εργαζόμενοι ήταν πλέον υπεύθυνοι για τη διαχείριση των επιχειρήσεων, οι παραγωγοί επέβαλαν οι ίδιοι τον έλεγχο στην παραγωγή τους και σε κάθε εργοστάσιο οι εργάτες αναμενόταν να εξασκούν την επιρροή τους στις αποφάσεις που αφορούσαν το μέλλον της επιχείρησης, μέσω των συμβουλίων, που αποτελούνταν από δεκαπέντε ως διακόσιους αντιπροσώπους, ανάλογα με το μέγεθος της εταιρείας και οι οποίοι εκλέγονταν με μυστική ψηφοφορία. Αυτοί εξέλεγαν έναν διευθυντή, που ήταν

υπεύθυνος για ολόκληρη την επιχείρηση ενώ παράλληλα τα συμβούλια των εργαζομένων μπορούσαν να εμπλέκονται στις αποφάσεις που αφορούσαν τις επενδύσεις και τη διανομή των κερδών της επιχείρησης. Η ίδρυση των συμβουλίων αυτών ερχόταν, σαφώς, σε μια άμεση αντίθεση με την αρχή του συγκεντρωτικού σχεδιασμού και από εδώ και στο εξής, πολλές σημαντικές αποφάσεις μπορούσαν να παρθούν σε χαμηλότερο επίπεδο. (Jelavich, 1983: 386) (Glenny, 1999: 575)

Συγκεκριμένα, στη Γιουγκοσλαβία, αυτό σήμαινε μια μεγαλύτερη αυτονομία, σε όλους τους τομείς και όλα τα επίπεδα. Με την ανάπτυξη της αυτοδιαχείρισης, μια πραγματική αυτονομία αποφάσεων προσφέρθηκε όχι μόνο στους κρατικούς οργανισμούς αλλά και σε εκείνους της ομοσπονδίας. Το Σύνταγμα του 1946 τροποποιήθηκε σε μεγάλο βαθμό από ένα συνταγματικό νόμο της 13^{ης} Ιανουαρίου 1953, που διεύρυνε τις αρμοδιότητες των κοινοτήτων, που ήταν η βασική διοικητική μονάδα της τοπικής κυβέρνησης, και των δημοκρατιών σε βάρος της ομοσπονδίας. Εδώ, όπως και στην οικονομική και κομματική αναδιοργάνωση, ο κύριος στόχος ήταν να εδραιωθεί ένας τύπος άμεσης σοσιαλιστικής δημοκρατίας, που να εμπλέκει τον πληθυσμό στη διαδικασία λήψης αποφάσεων που μπορούσαν να επηρεάσουν τη ζωή του. Με το πέρασμα των χρόνων οι αρμοδιότητες των δημοκρατιών γίνονται όλο και πιο σημαντικές και εκείνες της ομοσπονδίας εξασθενούν. (Lory, 1996: 47) (Jelavich, 1983: 388)

Η έμφαση στην αποκέντρωση είχε, όπως ήταν φυσικό, αποτελέσματα και στην οργάνωση του κόμματος. Το 1952 το ΚΚ άλλαξε το όνομά του σε Ένωση Κομμουνιστών Γιουγκοσλαβίας (ΕΚΓ). Από εδώ και στο εξής το κόμμα είχε, θεωρητικά, σαν κύριό του καθήκον την πολιτική επιμόρφωση του πληθυσμού και το σχεδιασμό γενικών προγραμμάτων. Οι κομμουνιστές αναμένονταν να ασκούν επιρροή πρωταρχικά ως πολίτες και άτομα, και οι τοπικοί οργανισμοί πριμοδοτήθηκαν με μεγαλύτερη εξουσία στο εσωτερικό της κομματικής δομής. (Jelavich, 1983: 388)

Σταδιακά από τις αρχές της δεκαετίας του '60, το πολίτευμα παύει να είναι μονολιθικό. Κάθε μια από τις οκτώ ενότητες είναι ένα κέντρο πολιτικής και οικονομικής εξουσίας ευρύτατα αυτόνομη. Η ομοσπονδιακή εξουσία, εν προκειμένω ο Τίτο, δεν επεμβαίνει παρά σε κάποιες στιγμές σαν διαιτητής. Τον υπόλοιπο καιρό, οι αποφάσεις παίρνονται σύμφωνα με το συσχετισμό δυνάμεων ανάμεσα στις ενότητες. Ένας αμερικανός πολιτικός επιστήμονας, ο Πέντρο Ραμέ, περιέγραψε την

ιστορία της τιτοϊκής και μετατιτοϊκής Γιουγκοσλαβίας με τον όρο «ισορροπία δυνάμεων», όπως γίνεται στη μελέτη των διεθνών σχέσεων. (Garde, 1992: 93, 95)

1.2.3 Το Σύνταγμα του 1974

Εκτός από την παραδοσιακή αντίθεση Βορρά- Νότου που έχουμε διακρίνει εξαρχής στο εσωτερικό του κράτους, υπάρχει και μια διαμάχη που συνεχώς εξελίσσεται, μεταξύ κέντρου- περιφέρειας, και η οποία είναι εξίσου ισχυρή. Από τη μια οι οπαδοί του συγκεντρωτικού κράτους, που είναι συνήθως οι Σέρβοι, και από την άλλη, όλοι οι άλλοι που διεκδικούν μεγαλύτερη αυτονομία των δημοκρατιών. Η δημοκρατία που συγκεντρώνει τις πιο ισχυρές τάσεις αποκέντρωσης είναι η Κροατία. Το 1970 οι Κροάτες θα επιτύχουν, οι αποφάσεις του κόμματος και της κυβέρνησης να λαμβάνονται εν ομοφωνία, πράγμα που δίνει σε κάθε μια από τις οκτώ γιουγκοσλαβικές οντότητες το δικαίωμα του βέτο. Ωστόσο θα συνεχίσουν να είναι δυσαρεστημένοι και να νιώθουν ότι αδικούνται, από την οικονομική μεταρρύθμιση και από την πλειοψηφία των Σέρβων στο στρατό και στις κρατικές υπηρεσίες και να κατηγορούν το Βελιγράδι για υπερβολική συγκέντρωση εξουσιών. Το 1971 θα δημιουργηθεί γλωσσικό ζήτημα καθώς η ύπαρξη μιας γλώσσας (σερβοκροατική) με δυο εκφράσεις (σερβική και κροατική) δεν ικανοποιεί τους Κροάτες που θεωρούν ότι οι ιδιαιτερότητες της γλώσσας τους δεν λαμβάνονται υπόψη στο γραπτό λόγο και ζητούν την έκδοση γραμματικής στην κροατική γλώσσα. Η ύπαρξη μιας ενιαίας γλώσσας είναι αληθινό δόγμα για τον Τίτο, που έχει απαγορεύσει τη χρήση των όρων «σερβική γλώσσα» και «κροατική γλώσσα». Η αντίδραση αυτή θα εξελιχθεί σε εξέγερση από την πλευρά των Κροατών, η οποία όμως θα κατασταλεί άμεσα. Το γεγονός θα παραμείνει γνωστό στην ιστορία σαν η «κροατική άνοιξη». (Garde, 1992: 99-102)

Μετά την αναταραχή των χρόνων 1968- 71, η γιουγκοσλαβική ομοσπονδία ξαναβρήκε μια κάποια ισορροπία μέσα σε ένα θεσμικό πλαίσιο, καθορισμένο από το Σύνταγμα της 21^{ης} Φεβρουαρίου 1974, που ενδυνάμωνε τον αυτοδιαχειριστικό και ομοσπονδιακό χαρακτήρα του κράτους. Ήταν το «πιο μακρύ Σύνταγμα του κόσμου» (406 άρθρα, 100.000 λέξεις) και προέβλεπε με την πιο μικρή λεπτομέρεια τη λειτουργία των εξουσιών σε όλα τα επίπεδα, από την αυτοδιαχειριζόμενη επιχείρηση και την κοινότητα ως τις δημοκρατίες και το ομοσπονδιακό κράτος, μέσα στα πλαίσια πάντα του μοντέλου της αυτοδιαχείρισης. (Garde, 1992: 103)

Το νέο Σύνταγμα έδινε στις δημοκρατίες, εξουσίες σχεδόν κυρίαρχου κράτους και η ομοσπονδιακή εξουσία φαινόταν σαν συνολική έκφραση των ομοσπονδιακών ενοτήτων (δημοκρατιών και αυτόνομων επαρχιών). Η αποκέντρωση των εξουσιών συνοδευόταν από μια μεγάλη οικονομική και πολιτιστική αυτονομία. Αυτή η εξέλιξη δεν άφηνε στις ομοσπονδιακές αρχές παρά τις αρμοδιότητες που αφορούσαν στις εξωτερικές σχέσεις, τη νομισματική πολιτική, την άμυνα, το συντονισμό του σχεδιασμού και τη διαιτησία στις διαμάχες των αρμοδιοτήτων των δημοκρατιών και επαρχιών. Στο κείμενο του Συντάγματος αναφερόταν εξάλλου: «Η Ομοσπονδία δεν είναι αυτοσκοπός, ένα Κράτος που ελέγχει τα Κράτη. Είναι μια κοινωνικο- πολιτική κοινότητα όπου τα συλλογικά συμφέροντα της εργατικής τάξης και όλων των εργαζομένων, των εθνών, των εθνοτήτων και των Δημοκρατιών και Αυτόνομων Επαρχιών τους, αρθρώνονται μεταξύ τους και εναρμονίζονται σύμφωνα με το δημοκρατικό τρόπο». Η ομοφωνία των δημοκρατιών και των επαρχιών ήταν απαιτούμενη για τις πιο σημαντικές ομοσπονδιακές αποφάσεις. (Roux, 1992: 268)

Η εκτελεστική εξουσία ασκούσαν από μια συλλογική προεδρία, με τον Τίτο δια βίου πρόεδρο, και οκτώ άλλα μέλη, ένα για κάθε μια από τις οκτώ οντότητες. Εξάλλου η νομοθετική εξουσία εξασκούσαν από δυο σώματα: το Ομοσπονδιακό Συμβούλιο, σχηματισμένο από εκπροσώπους των οργανισμών αυτοδιαχείρισης (τριάντα αντιπρόσωποι από κάθε δημοκρατία και είκοσι από κάθε αυτόνομη επαρχία), και το Συμβούλιο των δημοκρατιών και των επαρχιών, σχηματισμένο από εκπροσώπους των συνελεύσεών τους (δώδεκα για κάθε δημοκρατία και οκτώ για κάθε επαρχία). Η προσωπικότητα των δημοκρατιών και των επαρχιών ήταν ενισχυμένη, και ήταν προικισμένες επίσης με μια προεδρία και ένα Κοινοβούλιο συντιθέμενο από τρία σώματα. (Garde, 1992: 103)

Από την άλλη πλευρά το νομικό καθεστώς των αυτόνομων επαρχιών, Κοσσυφοπεδίου και Βοϊβοδίνας γινόταν σχεδόν ταυτόσημο με εκείνο των δημοκρατιών, δεν διέφερε παρά στην μικρότερη αντιπροσώπευση στο Κοινοβούλιο και στην απουσία του δικαιώματος της απόσχισης. Για τους υπόλοιπους, οι δυο επαρχίες ήταν ισότιμες με τις δημοκρατίες και αναφέρονταν σαν μέλη της ομοσπονδίας. Ήταν προικισμένες με ένα Σύνταγμα πλέον, και όχι απλό καθεστώς, είχαν τους ίδιους θεσμούς με τις δημοκρατίες και σχεδόν τις ίδιες αρμοδιότητες. Παρέμεναν, βέβαια, συνδεδεμένες με τη δημοκρατία της Σερβίας, αλλά οι εξουσίες που αυτή είχε στο έδαφός τους ήταν τόσο περιορισμένες που σχεδόν άγγιζαν το μηδέν. Πρέπει στο σημείο αυτό να επισημάνουμε ότι το παραπάνω σύστημα γνώρισε

μα σημαντική αποτυχία στο επίπεδο της δημοκρατίας της Σερβίας, που ήταν συγχρόνως, μια και τριπλή. Αυτή αποτελούσε μια ομοσπονδιακή ενότητα αποτελούμενη από τρία μέρη (Κεντρική Σερβία, Κοσσυφοπέδιο, Βοϊβοδίνα): οι δυο αυτόνομες επαρχίες απολάμβαναν ενός ομοσπονδιακού καθεστώτος ελαφρώς κατώτερου από εκείνο των δημοκρατιών ενώ αντίθετα το τρίτο κομμάτι της δημοκρατίας δεν διέθετε δικό του καθεστώς. Έτσι αποφάσεις που αφορούσαν την Κεντρική Σερβία δεν μπορούσαν παρά να παρθούν στο επίπεδο της δημοκρατίας συνολικά, όπου όμως η γνώμη των αυτόνομων επαρχιών έπρεπε να ληφθεί υπόψη, πράγμα που έδινε στις μειονότητες (Αλβανοί στο Κοσσυφοπέδιο και Ούγγροι στη Βοϊβοδίνα) τη δυνατότητα να αποφασίζουν για υποθέσεις που αφορούσαν αποκλειστικά τον πλειοψηφούντα πληθυσμό (Σέρβοι). Αυτός ο παραλογισμός του Συντάγματος θα είναι ένας από τους κύριους παράγοντες διάσπασης της Γιουγκοσλαβίας δεκαπέντε χρόνια αργότερα. (Logy, 1996: 92) (Garde, 1992: 104)

Η ενίσχυση της εξουσίας στις δημοκρατίες και στις επαρχίες, και οι νέες δυνατότητες που αυτή τους προσέφερε, κινητοποιούσαν σε όλους τους λαούς τις κεντρόφυγες δυνάμεις, οι οποίες εκφράζονταν συγχρόνως μέσα στα πλαίσια του πολιτεύματος, με την πολιτική που ακολουθούσε η κυβέρνηση κάθε ομοσπονδιακής οντότητας, και έξω από αυτό με διαδηλώσεις περισσότερο ή λιγότερο αντικαθεστωτικές. (Garde, 1992: 104)

Οι Δημοκρατίες και οι Αυτόνομες Επαρχίες δεν σταμάτησαν, ωστόσο, μετά το 1974 να ζητούν διαρκώς περισσότερη ανεξαρτησία και να προωθούν την ιδέα μιας χαλαρής συνομοσπονδίας, στη θέση του ομόσπονδου κράτους. Από την άλλη η ανάπτυξη των εθνικιστικών τάσεων συνεχιζόταν αμείωτη θέτοντας συνεχώς νέα προβλήματα στο κράτος που ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '70 είχε εισέλθει σε μια περίοδο μεγάλης οικονομικής ύφεσης, από την οποία και δεν ανέκαμψε ποτέ. Το Σύνταγμα του 1974 θα είναι το τελευταίο της ομοσπονδιακής χώρας και οι τροποποιήσεις που επιχειρήθηκαν σε αυτό, από το Μιλόσεβιτς το 1989, με την κατάργηση της αυτονομίας των επαρχιών σήμαναν και την αρχή του τέλους της ομοσπονδίας, καθώς πυροδότησαν το εύφλεκτο κλίμα που είχαν δημιουργήσει η οικονομική ύφεση και οι εθνικισμοί.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΔΗΜΟΓΡΑΦΙΚΑ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΤΟΥ ΠΛΗΘΥΣΜΟΥ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ

2.1 Εισαγωγή

Η δημογραφική σύνθεση του πληθυσμού της Γιουγκοσλαβίας έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον κυρίως λόγω της ιδιόμορφης πολυεθνικής σύνθεσης της χώρας. Η εξέλιξη του πληθυσμού κάθε χωρικής ενότητας αλλά και κάθε εθνικής ομάδας είναι διαφορετική και αποτελεί βασικό στοιχείο των κοινωνικών και πολιτικών εξελίξεων καθ' όλη τη διάρκεια ζωής του γιουγκοσλαβικού οικοδομήματος. (Avramov, Rencen, 1988: 51-65) (Avramov, 1991: 27-42)

Στο κεφάλαιο αυτό θα μελετήσουμε τα βασικά δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της Γιουγκοσλαβίας κατά χωρικές ενότητες, δηλαδή ανά δημοκρατία και αυτόνομη επαρχία. Τα στοιχεία που χρησιμοποιούνται προέρχονται από τις απογραφές του πληθυσμού και τα ετήσια απογραφικά δελτία της Στατιστικής Υπηρεσίας της Γιουγκοσλαβίας. Μελετούμε την περίοδο από την ίδρυση περίπου του κράτους (πρώτη απογραφή, 1948) ως το 1990 όπου παύει πλέον να υφίσταται η χώρα με την μορφή του ομοσπονδιακού σχηματισμού των ανεξάρτητων δημοκρατιών και αυτόνομων επαρχιών, και τα χαρακτηριστικά που επιλέξαμε να μελετηθούν είναι η εξέλιξη και η δομή του πληθυσμού, η γονιμότητα, η θνησιμότητα και η εθνολογική σύσταση. Η επεξεργασία των στοιχείων γίνεται οριζόντια με τη μέθοδο της συγχρονικής ανάλυσης.

2.2 Εξέλιξη του πληθυσμού

Ο συνολικός πληθυσμός της Γιουγκοσλαβίας το 1948 ήταν 15.901.032 άτομα ενώ 1990 έφτασε τα 23.818.005 άτομα. Η πιο πολυπληθής δημοκρατία της χώρας είναι η Σερβία, λόγω του ότι συντίθεται από τρεις μεγάλες χωρικές ενότητες (Κεντρική Σερβία, Κοσσυφοπέδιο, Βοϊβοδίνα), με 6.547.021 άτομα το 1948, και 9.884.993 το 1990 ενώ το Μαυροβούνιο έχει το λιγότερο πληθυσμό από όλες τις δημοκρατίες, μόλις 379.000 το 1948 και 644.302 το 1990.

Η εξέλιξη του πληθυσμού διαφέρει σε κάθε δημοκρατία και αυτόνομη περιοχή της χώρας και το ενδιαφέρον εστιάζεται ιδιαίτερα στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου που εμφανίζει πολύ υψηλούς ρυθμούς αύξησης. Στην πρώτη περίοδο που εξετάζουμε (1948-1951) ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής είναι υψηλός για όλες τις περιοχές με κορυφαίο εκείνο της Μακεδονίας (27,90%) και αμέσως μετά του Μαυροβουνίου (24.04%). Οι ρυθμοί αυτοί ήταν πολύ υψηλότεροι από τον μέσο ετήσιο ρυθμό μεταβολής της χώρας στο σύνολό της (14.20%) αλλά και από τους ρυθμούς που εμφάνιζαν οι άλλες περιοχές (Κοσσυφοπέδιο 20.93%, Βοσνία-Ερζεγοβίνη 17.63%, Κεντρική Σερβία 16.21%, Σερβία 14.01%, Σλοβενία 10.74%, Κροατία 8.20%, Βοϊβοδίνα 5.37%).

Την επόμενη περίοδο (1951-1961) ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πληθυσμού στο σύνολο της χώρας μειώνεται (11.46%), σαν αποτέλεσμα της αντίστοιχης μείωσής του στις πιο πολλές περιοχές της. Στο Κοσσυφοπέδιο, τη Βοϊβοδίνα και το Μαυροβούνιο όμως εξακολουθεί να έχει ανοδική πορεία και μάλιστα στις δυο πρώτες περιοχές βρίσκεται στα ίδια υψηλά επίπεδα με εκείνα της προηγούμενης περιόδου (21.76% και 19.22% αντίστοιχα).

Η πτωτική πορεία του ρυθμού μεταβολής του πληθυσμού στο σύνολο της Γιουγκοσλαβίας εξακολουθεί για όλη την υπόλοιπη περίοδο, όπως βλέπουμε στον πίνακα 2.1. Εκείνο όμως που είναι αξιοσημείωτο, και το οποίο έχουμε από την αρχή αναφέρει, είναι η αύξηση του πληθυσμού στο Κοσσυφοπέδιο και η διατήρηση του ρυθμού μεταβολής σε τόσο υψηλά επίπεδα που τον καθιστούν όχι μόνο τον πιο γρήγορα αυξανόμενο πληθυσμό της Γιουγκοσλαβίας αλλά και ολόκληρης της Ευρώπης. Το στοιχείο αυτό έχει διπλή σημασία, καθώς αυξάνεται το ειδικό δημογραφικό βάρος του Κοσσυφοπεδίου στο σύνολο της χώρας αλλά κυρίως στο εσωτερικό της δημοκρατίας της Σερβίας. Έτσι το ειδικό βάρος του πληθυσμού του

Κοσσυφοπεδίου διπλασιάστηκε στο σύνολο της χώρας την περίοδο 1948- 1990 και στο εσωτερικό της Σερβίας, όπου το 1990 αποτελούσε το 20% περίπου του πληθυσμού της. Και ενώ το Κοσσυφοπέδιο διακρίνεται για τους ιδιαίτερα ταχείς ρυθμούς αύξησης του πληθυσμού στη Βοϊβοδίνα εμφανίζεται η ακριβώς αντίθετη κατάσταση. Η επαρχία αυτή διακρίνεται για τους ιδιαίτερα χαμηλούς μέσους ετήσιους ρυθμούς μεταβολής του πληθυσμού της καθ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο. Οι δείκτες αυτοί κυμαίνονται γύρω στο 5% - έως το 1981- με μοναδική εξαίρεση την περίοδο 1951-1961, στη διάρκεια της οποίας η επαρχία εποίκιζεται από σερβικούς κυρίως πληθυσμούς προερχόμενους από τις διναρικές περιοχές της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Οι έποικοι αυτοί «αντικαθιστούν» την εκδιωχθείσα μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου γερμανική μειονότητα της περιοχής. (Κοτζαμάνης 2000: 143)

Καθώς το μεταναστευτικό ισοζύγιο ήταν αρνητικό καθ' όλη τη μεταπολεμική περίοδο οι υψηλοί ρυθμοί αύξησης του πληθυσμού στο Κοσσυφοπέδιο είναι απόρροια και μόνο του υψηλού φυσικού ισοζυγίου που παρουσιάζει η περιοχή (Πίνακας 1 στο παράρτημα). Το 1971 το φυσικό ισοζύγιο της περιοχής ήταν 29.3% ενώ την ίδια χρονιά στις δυο άλλες συνιστώσες της Σερβίας, τη Βοϊβοδίνα και τη Κεντρική Σερβία το αντίστοιχο ποσοστό ήταν 3.2% και 6.1%. Έτσι το θετικό φυσικό ισοζύγιο και η αύξηση του πληθυσμού που παρουσίαζε η δημοκρατία της Σερβίας οφειλόταν αποκλειστικά και μόνο στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου. Οι υπόλοιπες δημοκρατίες παρουσίαζαν σημαντικά χαμηλότερα ισοζύγια από το Κοσσυφοπέδιο και ιδιαίτερα η Κροατία (4.5%) και η Σλοβενία (6.3%). Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από τα διαγράμματα (2.1 έως 2.10) το φυσικό ισοζύγιο της χώρας και όλων των περιοχών, πλην του Κοσσυφοπεδίου, για όλη τη περίοδο που μελετάμε, μειώνεται σταδιακά (στη Βοϊβοδίνα το 1990 θα είναι αρνητικό, -1.14%).

Το υψηλό φυσικό ισοζύγιο του Κοσσυφοπεδίου οφείλεται στον αντίστοιχα υψηλό Α.Δ.Γ που έχει η περιοχή (Πίνακας 1 στο παράρτημα). Το 1953 ο Α.Δ.Γ στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου ήταν 44.9% σχεδόν διπλάσιος από αυτούς της Βοϊβοδίνης (23.8%) και της Κεντρικής Σερβίας (27.4%) και παρά το γεγονός ότι σε όλη την υπόλοιπη περίοδο ακολουθεί φθίνουσα πορεία, το 1990 εξακολουθεί να είναι ο υψηλότερος της Γιουγκοσλαβίας. Ο Α.Δ.Γ του Κοσσυφοπεδίου (όπως φαίνεται στον πίνακα 2.2 του παραρτήματος), το 1990 (27.8%) είναι σχεδόν διπλάσιος από εκείνον όλων των υπολοίπων περιοχών, στις οποίες οι τιμές του δείκτη κυμαίνονται κοντά στο μέσο όρο της χώρας (14.0%).

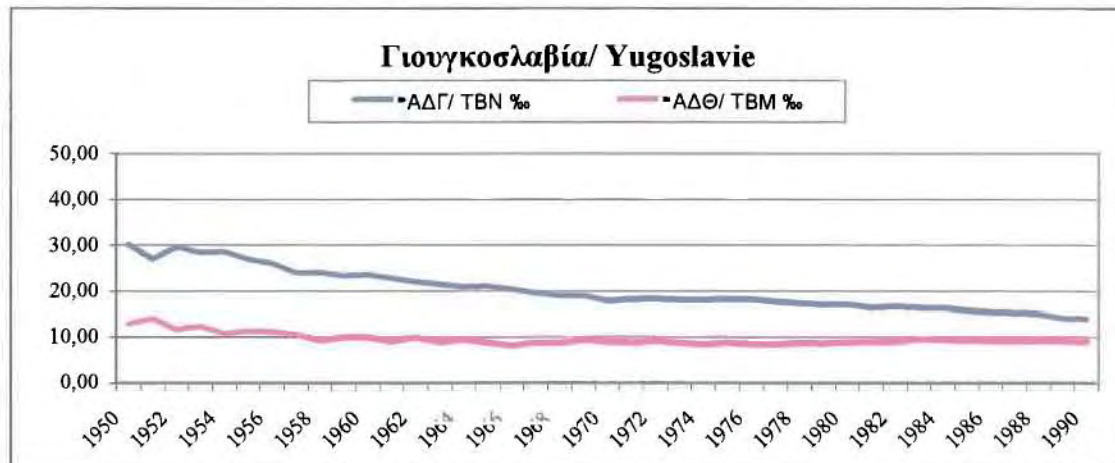
Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισής τους

Πίνακας 2.1: Πρώην Ο.Σ.Δ.Γ. και συνιστώσες της: πληθυσμός (απόλυτες τιμές), ειδικό βάρος της κάθε συνιστώσας (% του πληθυσμού της στο συνολικό πληθυσμό της πρώην Γιουγκοσλαβίας) και μέσοι ετήσιοι ρυθμοί (ο/οο) μεταβολής ανάμεσα στις διαδοχικές απογραφές
Tableau 1: ex-RSFY et ses composantes: population totale, % de la population de chaque entite dans la population de la RSFY et taux moyen annuel d'accroissement (ο/οο)

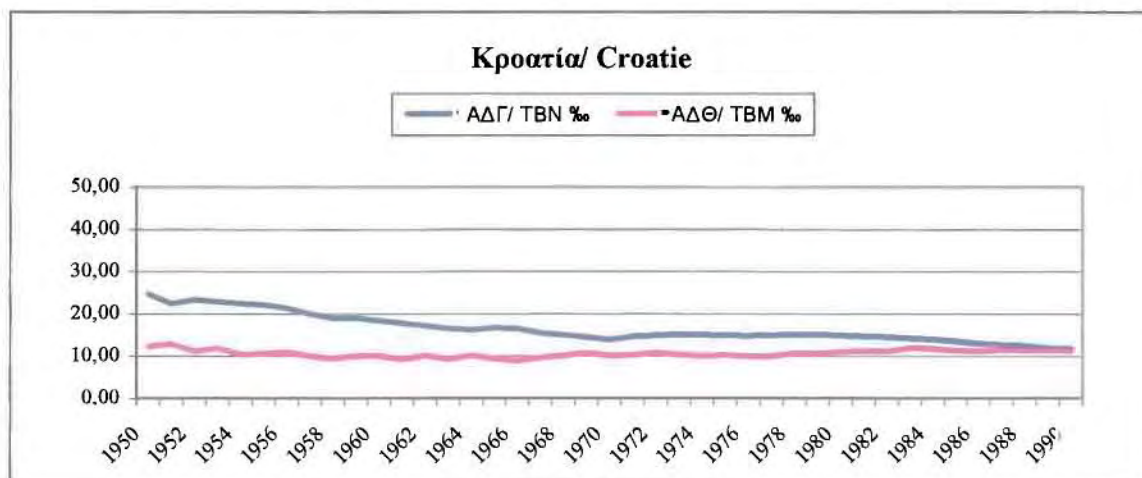
	1948		1951		1961		1971		1981		1990		1948-51	1951-61	1961-71	1971-81	1981-90
	Πληθυσμός στην μέση του έτους	Ποσοστιαία κατανομή (%)	Πληθυσμός στην μέση του έτους	Ποσοστιαία κατανομή (%)	Πληθυσμός στην μέση του έτους	Ποσοστιαία κατανομή (%)	Πληθυσμός στην μέση του έτους	Ποσοστιαία κατανομή (%)	Πληθυσμός στην μέση του έτους	Ποσοστιαία κατανομή (%)	Πληθυσμός στην μέση του έτους	Ποσοστιαία κατανομή (%)					
π.Ο.Σ.Δ.Γ./ ex-RSFY	15901032	100,00	16587981	100,00	18589303	100,00	20571755	100,00	22430775	100,00	23818005	100,00	14,20	11,46	10,18	8,69	6,69
Μαυροβούνιο/Montenegro	379000	2,38	407001	2,45	473409	2,55	530854	2,58	586029	2,61	644302	2,71	24,04	15,23	11,52	9,94	10,59
Σερβία/ Serbie Total	6547021	41,17	6825986	41,15	7656430	41,19	8465691	41,15	9331238	41,60	9884993	41,50	14,01	11,55	10,10	9,78	6,43
Κεντρική Σερβία, Serbie Centrale	4147018	26,08	4351986	26,24	4831431	25,99	5257667	25,56	5700482	25,41	5849117	24,56	16,21	10,51	8,49	8,12	2,86
Βοϊβοδίνα/ Voibodine	1667001	10,48	1693996	10,21	1857646	9,99	1954049	9,50	2036305	9,08	2048820	8,60	5,37	9,26	5,07	4,13	0,68
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	733002	4,61	780004	4,70	967353	5,20	1253975	6,10	1594451	7,11	1987056	8,34	20,93	21,76	26,29	24,31	24,76
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ Bosnia- Erzegovina	2581987	16,24	2721009	16,40	3291684	17,71	3759893	18,28	4136044	18,44	4517921	18,97	17,63	19,22	13,39	9,58	9,86
Κροατία/ Croatia	3788019	23,82	3881986	23,40	4166072	22,41	4431489	21,54	4606537	20,54	4687065	19,68	8,20	7,09	6,20	3,88	1,93
Σλοβενία/ Slovenia	1443001	9,07	1490003	8,98	1594771	8,58	1729941	8,41	1895006	8,45	1952118	8,20	10,74	6,82	8,17	9,16	3,30
Μακεδονία/ Macedonia	1162004	7,31	1261996	7,61	1406937	7,57	1653887	8,04	1916048	8,54	2131606	8,95	27,90	10,93	16,30	14,82	11,92

Πηγή: **Κοτζαμάνης Β.**, (2000), *Οι δημογραφικές εξελίξεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Ελλάδας: Μια πρώτη προσέγγιση*, (Αθήνα: ΕΚΚΕ)

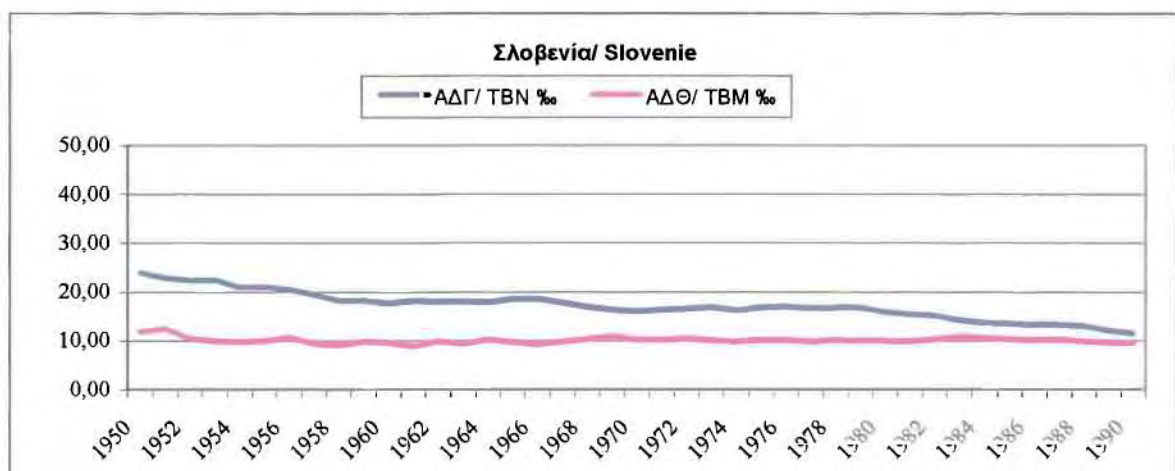
Διάγραμμα 2.1: Φυσικό ισοζύγιο Πρώην Ομόσπονδης Δημοκρατίας της Γιουγκοσλαβίας

Διάγραμμα 2.2: Φυσικό ισοζύγιο Κροατίας

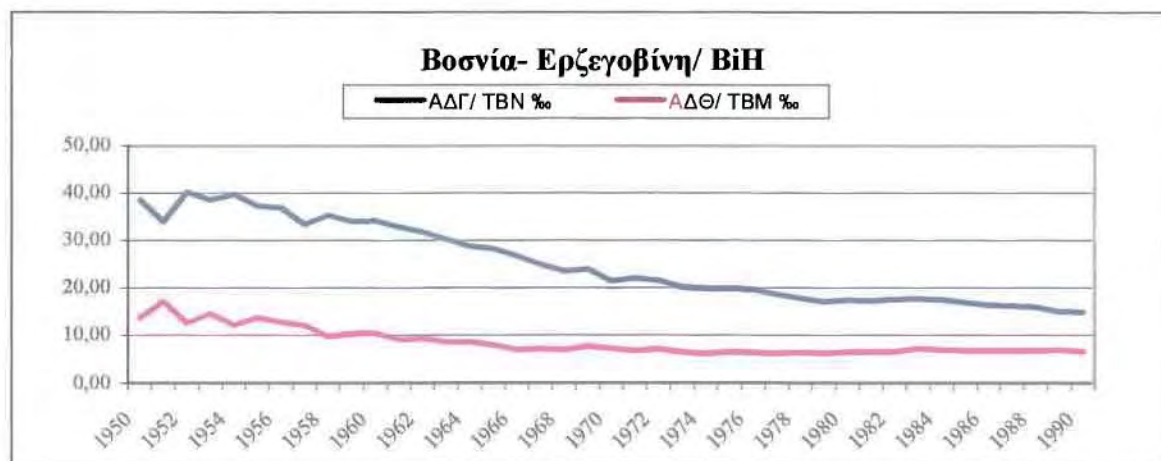

Διάγραμμα 2.3: Φυσικό ισοζύγιο Σλοβενίας

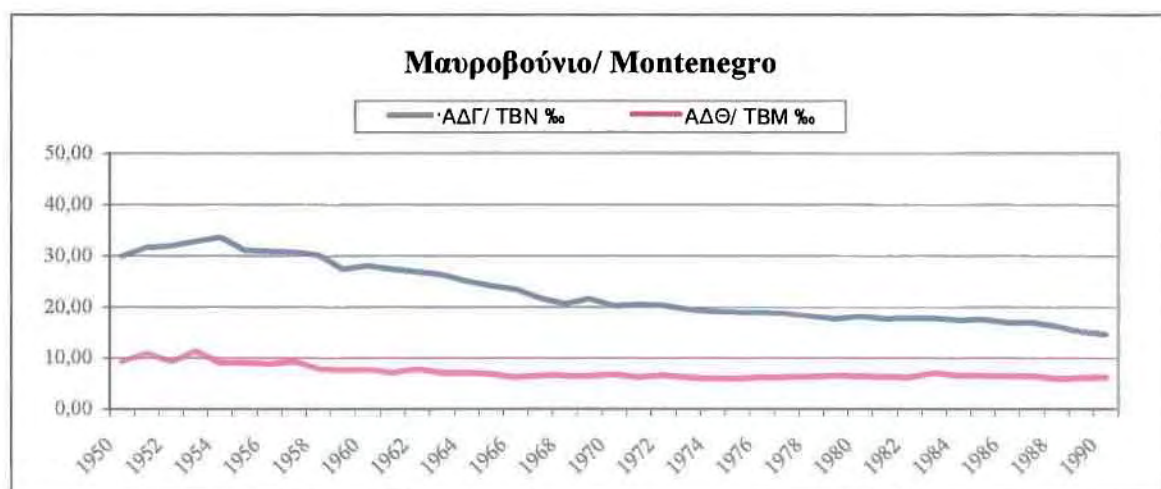

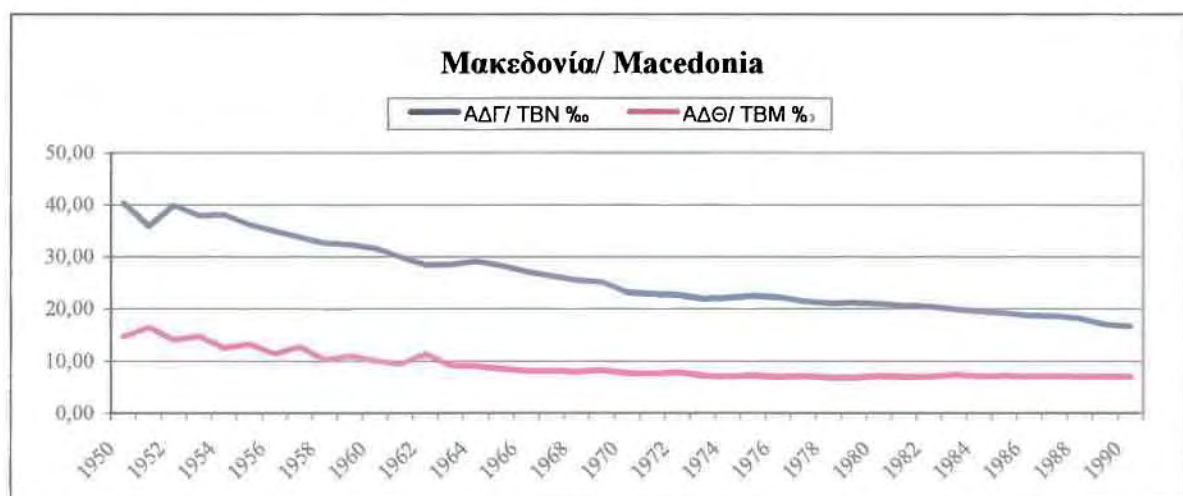
Διάγραμμα 2.4: Φυσικό ισοζύγιο Βοσνίας- Ερζεγοβίνης

Διάγραμμα 2.5: Φυσικό ισοζύγιο Μαυροβουνίου

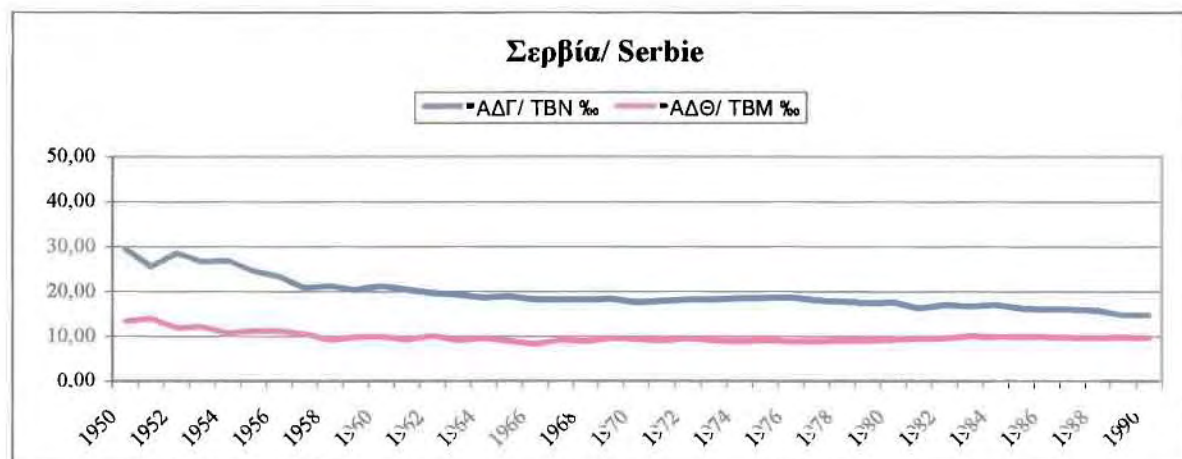

Διάγραμμα 2.6: Φυσικό ισοζύγιο Μακεδονίας

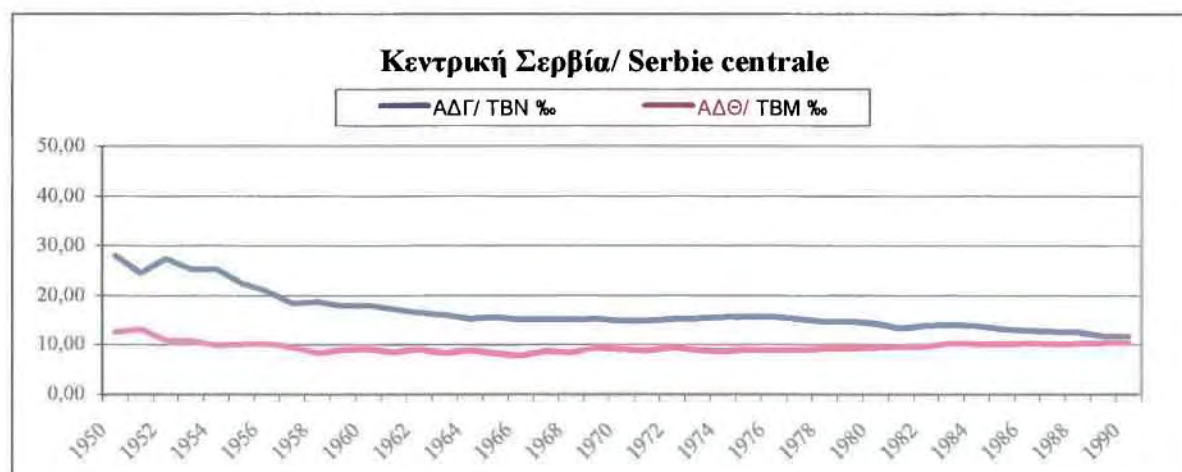

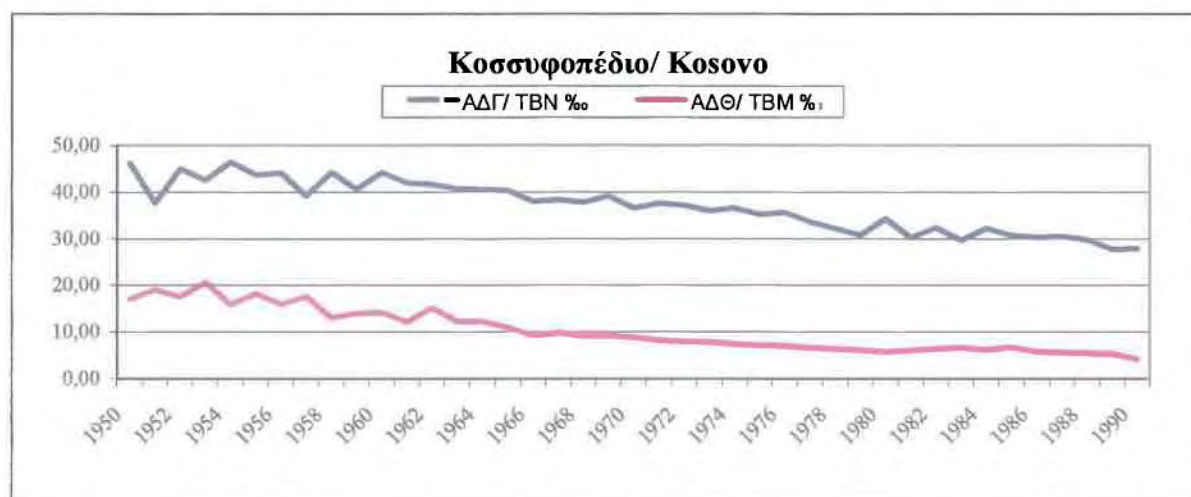
Διάγραμμα 2.7: Φυσικό ισοζύγιο Σερβίας

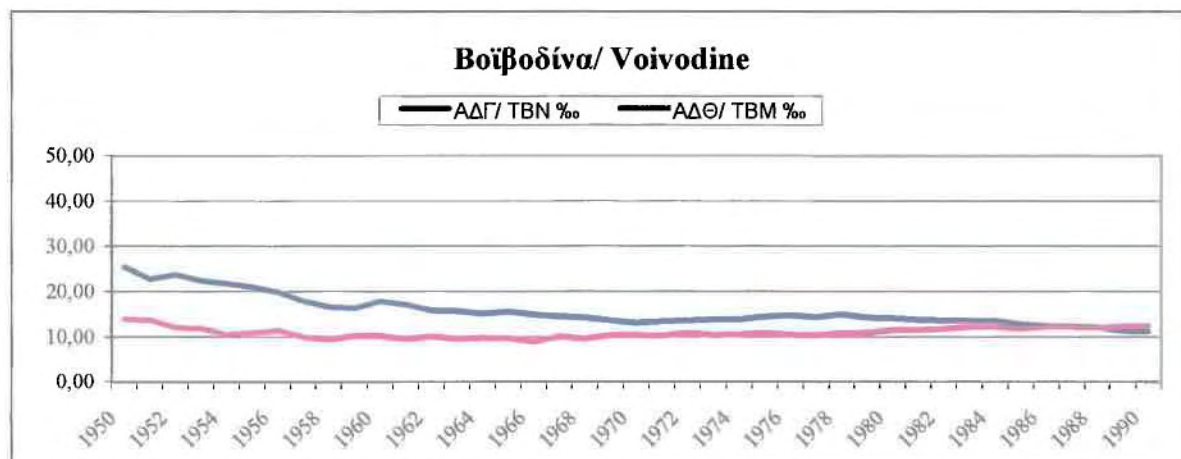
Διάγραμμα 2.8: Φυσικό ισοζύγιο Κεντρικής Σερβίας

Διάγραμμα 2.9: Φυσικό ισοζύγιο Κοσσυφοπέδιου

Διάγραμμα 2.10: Φυσικό ισοζύγιο Βοϊβοδίνας

2.3 Γονιμότητα

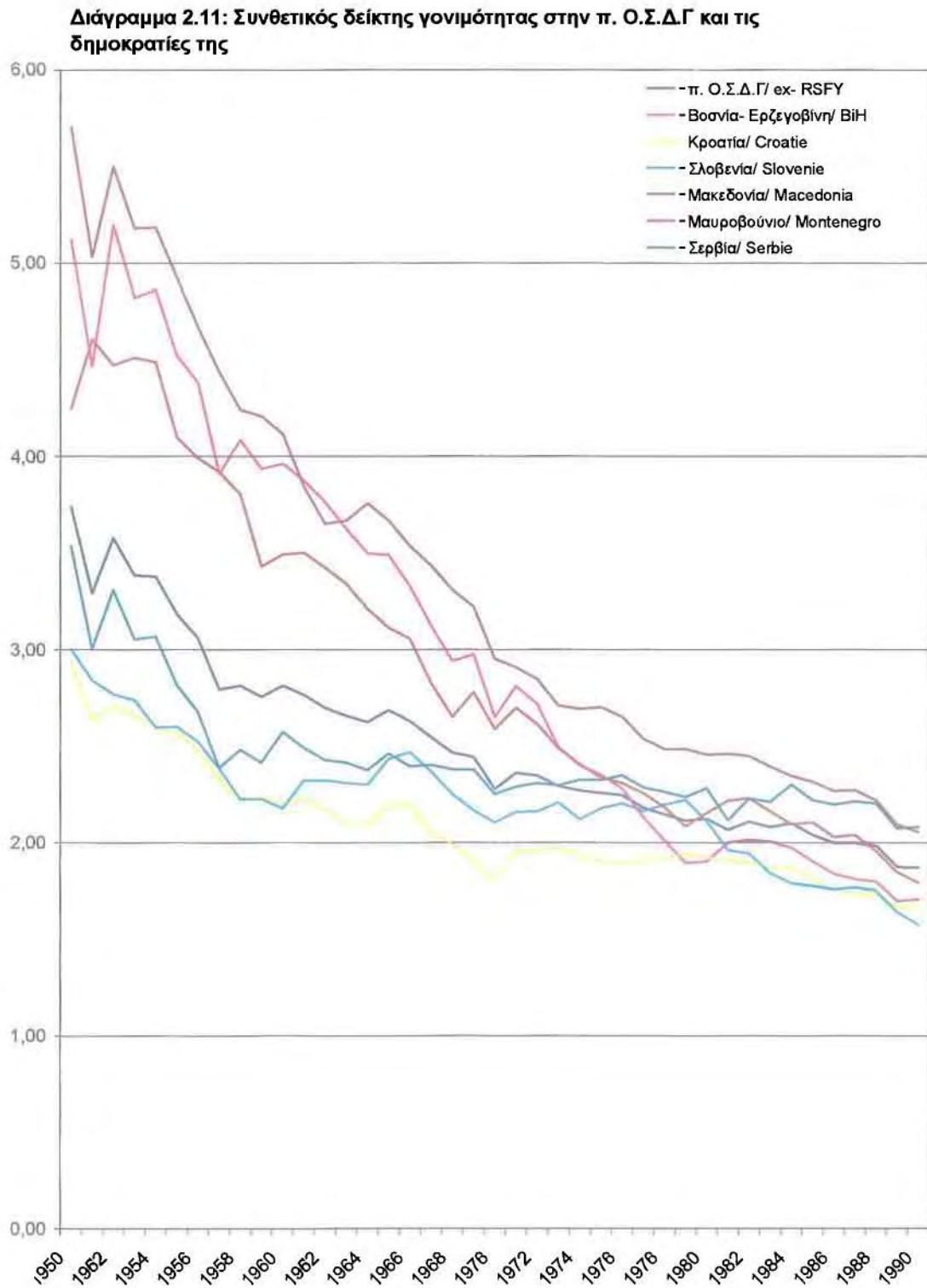
Η γονιμότητα είναι μια από τις πιο βασικές δημογραφικές συνιστώσες που καθορίζουν την εξέλιξη του πληθυσμού. Στη Γιουγκοσλαβία ειδικότερα, η περιοχή η οποία θα μας απασχολήσει περισσότερο είναι το Κοσσυφοπέδιο, καθώς όπως ήδη είδαμε στο προηγούμενο τμήμα που μελετήσαμε την εξέλιξη του πληθυσμού είναι η περιοχή που εμφανίζει το πιο υψηλό φυσικό ισοζύγιο και διαθέτει τους πιο υψηλούς δείκτες γεννητικότητας.

Στο κεφάλαιο αυτό θα χρησιμοποιήσουμε τον συνθετικό δείκτη γονιμότητας, που μας δείχνει τον μέσο αριθμό παιδιών ανά γυναίκα (Πίνακας 2 στο παράρτημα και διαγράμματα 2.11 και 2.12), για να μπορέσουμε να διακρίνουμε τις διαφορές στην αναπαραγωγική συμπεριφορά μεταξύ των διαφόρων περιοχών της χώρας. Όπως μπορούμε να δούμε από τον πίνακα 2.3 ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα στο σύνολο της χώρας το 1950 ήταν 3.7 ενώ στο Κοσσυφοπέδιο τη ίδια χρονιά ήταν 7.7. Η γονιμότητα των γυναικών του Κοσσυφοπεδίου τις τοποθετεί στη πρώτη θέση στην Ευρώπη (ξεπερνώντας ακόμη και τις Αλβανίδες), οι δε αναπαραγωγικές τους συμπεριφορές μπορούν να προσομοιωθούν μόνο με αυτές των πληθυσμών της Τουρκίας, του Τουρκμενιστάν και του Ουζμπεκιστάν, περιοχών που δεν είχαν ξεκινήσει ακόμη τη δημογραφική τους μετάβαση. Πιο πάνω από το μέσο όρο βρισκόταν η Βοσνία- Ερζεγοβίνη, η Μακεδονία και το Μαυροβούνιο με 5.1, 5.7 και 4.2 παιδιά ανά γυναίκα αντίστοιχα, ενώ κοντά στο μέσο όρο κινούνταν η Σερβία, η Κεντρική Σερβία και η Σλοβενία με 3.5, 3.2 και 3.0 αντίστοιχα. Τη χαμηλότερη τιμή του δείκτη συναντάμε στη Κροατία και τη Βοϊβοδίνα όπου ο μέσος αριθμός παιδιών ανά γυναίκα είναι 2.9. Βλέπουμε λοιπόν ότι οι γυναίκες στο Κοσσυφοπέδιο γεννούν περίπου τέσσερα παιδιά περισσότερα από ότι οι γυναίκες σε όλη την υπόλοιπη χώρα. (Κοτζαμάνης 2000: 158)

Σε μια περίοδο σαράντα ετών, η συρρίκνωση του δείκτη στο Κοσσυφοπέδιο αλλά και στις άλλες χωρικές ενότητες της Γιουγκοσλαβίας, είναι ταχύτατη αλλά ως και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας η γονιμότητα στο Κοσσυφοπέδιο εξακολουθεί να βρίσκεται σε υψηλότερα επίπεδα από τις άλλες περιοχές. Έτσι το 1990 ο συνθετικός δείκτης γονιμότητας είναι 1.8 στην π.Ο.Σ.Δ.Γ. ενώ στο Κοσσυφοπέδιο είναι 3.5. Πολύ μεγάλη είναι η πτώση του δείκτη στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη, τη Μακεδονία και το Μαυροβούνιο που στις αρχές της περιόδου ήταν σε υψηλό επίπεδο και τώρα

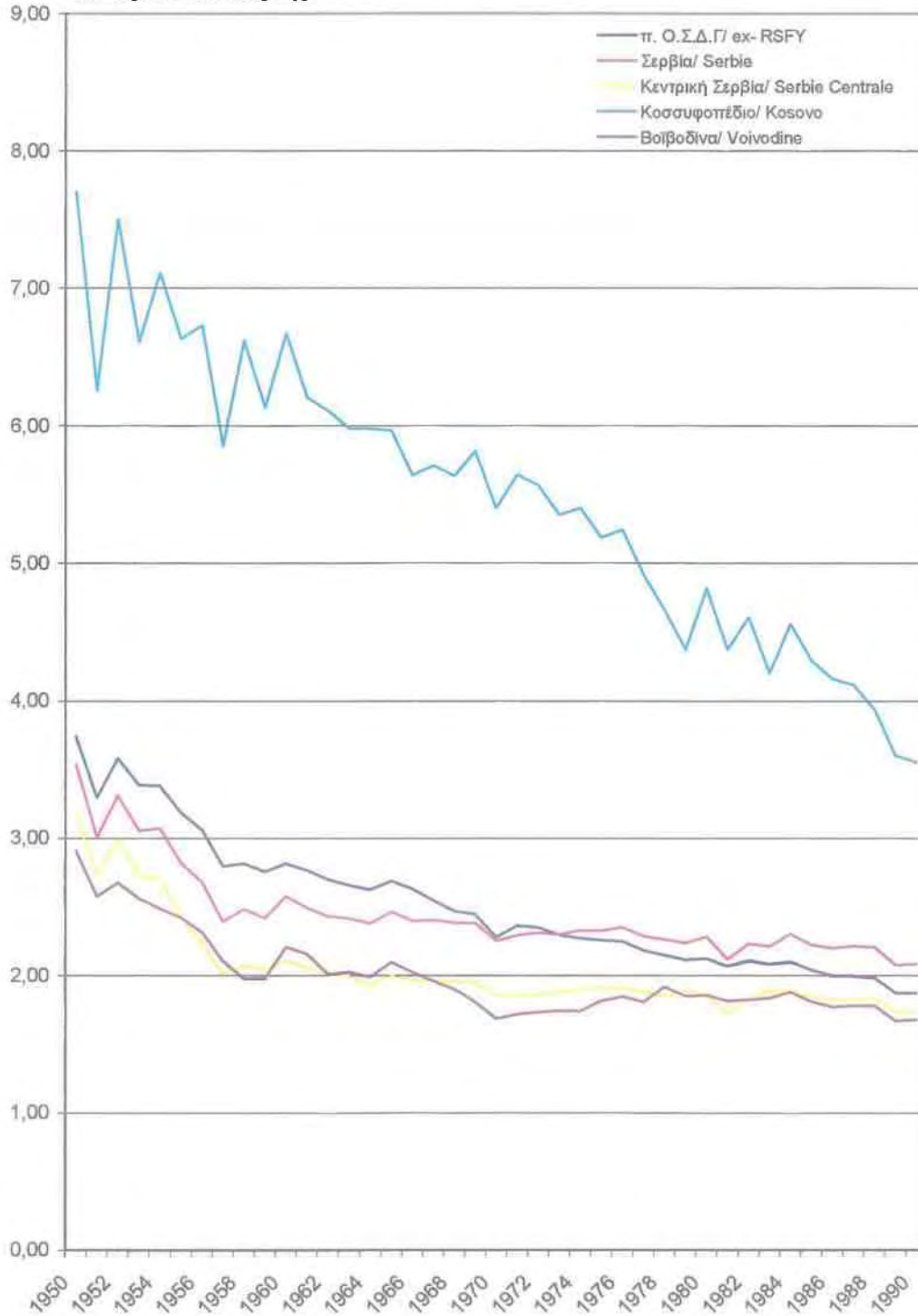
βρίσκονται κοντά στο μέσο όρο της χώρας με 1.7, 2.0 και 1.8 παιδιά ανά γυναίκα αντίστοιχα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι το Κοσσυφοπέδιο, μαζί με την Αλβανία, παρουσιάζει τον υψηλότερο δείκτη γονιμότητας στην Ευρώπη και τα 3.5 παιδιά ανά γυναίκα του επιτρέπουν να βρίσκεται πολύ πάνω από το όριο αναπαραγωγής των γενεών (2.1 παιδιά ανά γυναίκα).

Διαφοροποίηση έχουμε ανάμεσα στις δημοκρατίες και τις επαρχίες της χώρας και σε ότι αφορά τη μέση ηλικία στη τεκνογονία (Πίνακας 3 στο παράρτημα). Στο διάστημα των σαράντα χρόνων που εξετάζουμε (1950-1990) έχει μειωθεί η μέση ηλικία στην τεκνογονία κατά τρία χρόνια στο σύνολο της χώρας (29.1 το 1950 και 26.0 το 1990) αλλά σε μερικές δημοκρατίες η μείωση φτάνει τα πέντε χρόνια (Βοσνία- Ερζεγοβίνη). Στο Κοσσυφοπέδιο οι γυναίκες εξακολουθούν να τεκνοποιούν σε μεγαλύτερες ηλικίες από ότι στην υπόλοιπη χώρα (28.4 χρόνια) παρά τη μείωση που είχαν στη μέση ηλικία τεκνογονίας, από το 1950 (31.3 χρόνια).

Διάγραμμα 2.12: Συνθετικός δείκτης γονιμότητας στη Δημοκρατία της Σερβίας και τις συνιστώσες της

2.4 Θνησιμότητα

Η θνησιμότητα σε όλες τις περιοχές της Γιουγκοσλαβίας, όπως αυτή εκφράζεται από τον αδρό δείκτη θνησιμότητας (ΑΔΘ), ήταν πολύ υψηλή, στις αρχές της μεταπολεμικής περιόδου αλλά σταδιακά με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου άρχισε να μειώνεται για να φτάσει στο μισό περίπου στο τέλος της περιόδου που εξετάζουμε. Τα ποσοστά θνησιμότητας εμφανίζουν σημαντικές διακυμάνσεις από περιοχή σε περιοχή με την επαρχία του Κοσσυφοπέδιου να έχει στις αρχές της περιόδου διπλάσια θνησιμότητα από τις άλλες περιοχές.

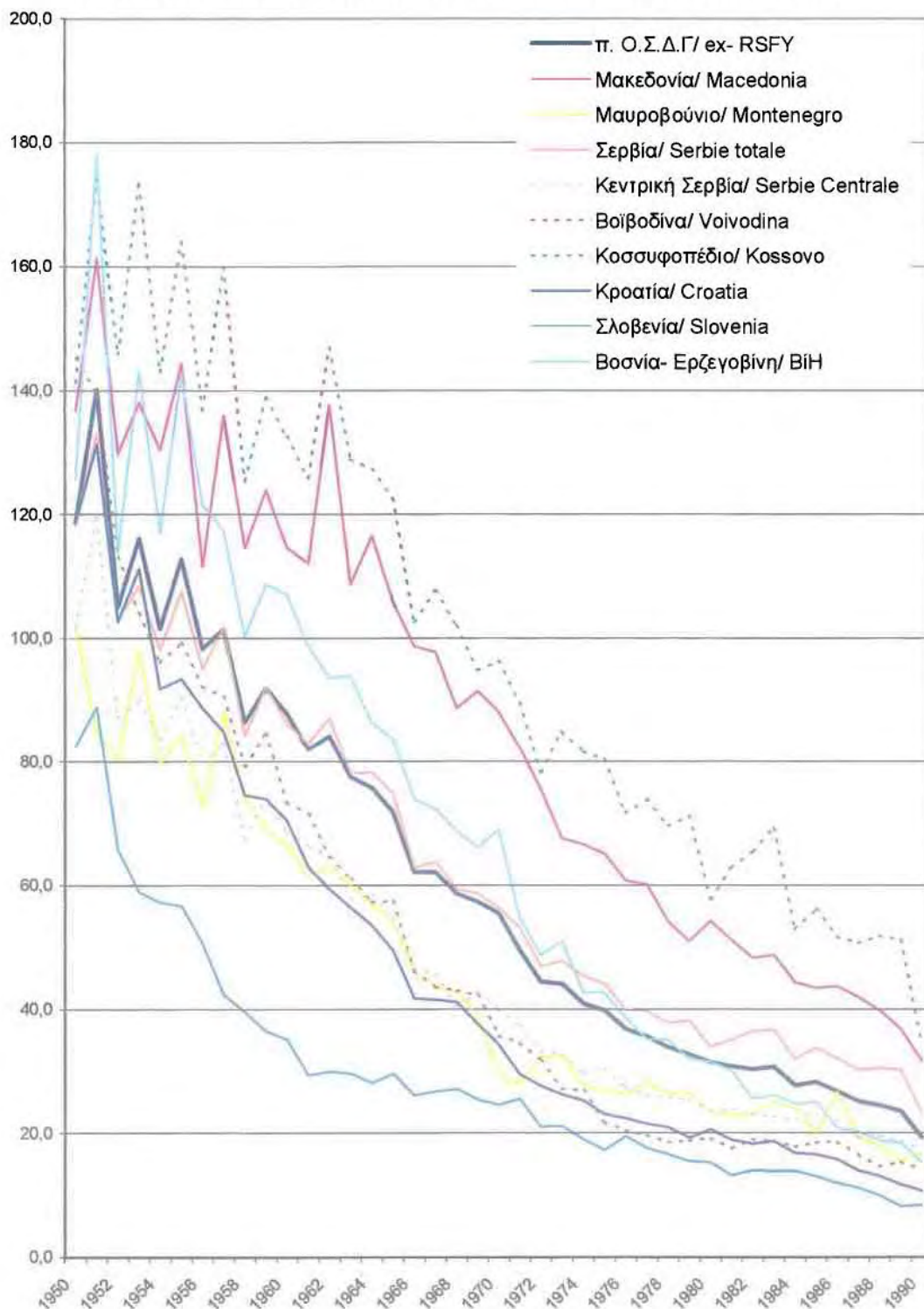
Το 1950 ο ΑΔΘ στο σύνολο της χώρας είναι 13‰ και το 1990 έπεσε στο 9‰ (Πίνακας 1 στο παράρτημα). Στις αρχές της περιόδου τη μεγαλύτερη θνησιμότητα εμφανίζει το Κοσσυφοπέδιο (17‰) και τη μικρότερη το Μαυροβούνιο (9.2‰) ενώ το 1990 η κατάσταση έχει αλλάξει ριζικά, με το Κοσσυφοπέδιο να εμφανίζει πλέον το χαμηλότερο ποσοστό θνησιμότητας (4.13‰) και τη Βοϊβοδίνα το υψηλότερο (12.31‰). Οι αλλαγές αυτές είναι αναμενόμενες καθώς η υψηλή γεννητικότητα στην επαρχία του Κοσσυφοπέδιου, σε συνδυασμό με την άνοδο του βιοτικού επιπέδου και τη γενική πτώση της θνησιμότητας οδήγησαν στη δημιουργία ενός νεανικού πληθυσμού σε αυτήν. Παράλληλα η πτώση της γεννητικότητας στις υπόλοιπες περιοχές οδήγησε στη δημιουργία μιας ώριμης δομής πληθυσμού που είχε σαν αποτέλεσμα την αύξηση του ΑΔΘ σε αυτές.

Ένας δεύτερος πιο εξειδικευμένος δείκτης για τη θνησιμότητα, είναι το ποσοστό της βρεφικής θνησιμότητας (διαγράμματα 2.13 και 2.14). Όπως μπορούμε να παρατηρήσουμε από το διάγραμμα 2.13 στις αρχές της περιόδου η βρεφική θνησιμότητα είναι υψηλή σε όλες τις δημοκρατίες της χώρας με την επαρχία του Κοσσυφοπέδιου να κατέχει τη πρώτη θέση. Εκείνο που είναι αξιοσημείωτο είναι ότι το Κοσσυφοπέδιο έχει την υψηλότερη βρεφική θνησιμότητα σε όλη τη περίοδο που εξετάζουμε και παρά το γεγονός ότι το ποσοστό της μειώνεται φτάνει στα επίπεδα που ήταν το ποσοστό της Σλοβενίας το 1950, σχεδόν μια εικοσαετία αργότερα, μόλις το 1972. Πολύ υψηλό είναι και το ποσοστό βρεφικής θνησιμότητας στη δημοκρατία της Μακεδονίας αλλά η πτωτική του πορεία είναι πιο γρήγορη από εκείνη του Κοσσυφοπέδιου και προσεγγίζει περισσότερο το μέσο όρο της χώρας.

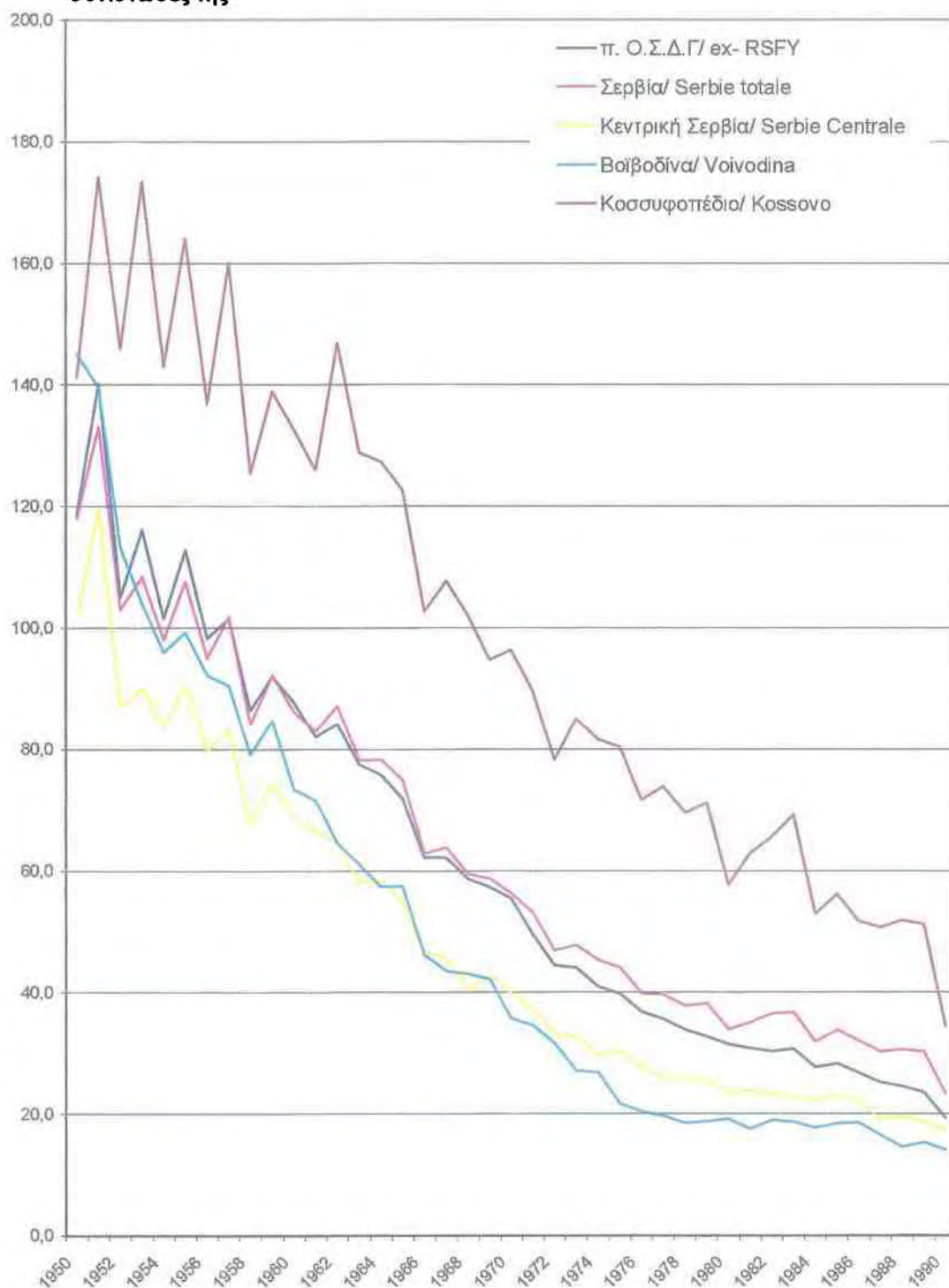
Οι αλλαγές στον τρόπο ζωής και γενικά η άνοδος του βιοτικού επιπέδου επηρέασαν και τη μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση η οποία αυξήθηκε

σημαντικά σε όλες τις περιοχές της χώρας. Σε όλη την περίοδο που μελετούμε η μέση προσδοκώμενη ζωή στο Μαυροβούνιο είναι πολύ υψηλότερη από όλες τις περιοχές της χώρας (Πίνακας 4 στο παράρτημα). Το Κοσσυφοπέδιο είναι εκείνο, που λόγω και της υψηλής θνησιμότητας όπως είδαμε προηγουμένως, στις αρχές της περιόδου εμφανίζει τη χαμηλότερη τιμή στη μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση (51.9 για τους άνδρες και 51.5 για τις γυναίκες) αλλά η αύξηση της ως το 1990 είναι σχεδόν είκοσι χρόνια (70.5 για τους άνδρες και 74.9 για τις γυναίκες), ώστε πλέον προσεγγίζει τον μέσο όρο ζωής στο Μαυροβούνιο. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου οι άνδρες από το ξεκίνημα της μεταπολεμικής περιόδου ως και τις αρχές του '70 είχαν μεγαλύτερη μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση από ότι οι γυναίκες, αποτελώντας έτσι την εξαίρεση στο δημογραφικό κανόνα που θέλει τις γυναίκες να ζουν περισσότερα χρόνια από τους άνδρες.

Διάγραμμα 2.13: Βρεφική θνησιμότητα στην π.Ο.Σ.Δ.Γ και τις δημοκρατίες της

Διάγραμμα 2.14: Βρεφική θνησιμότητα στην δημοκρατία της Σερβίας και τις συνιστώσες της

2.5 Δομή του πληθυσμού

Η δομή του πληθυσμού στη Γιουγκοσλαβία ποικίλει σε κάθε δημοκρατία και αυτόνομη περιοχή της χώρας. Έτσι άλλες περιοχές εμφανίζονται να έχουν νεανική δομή και άλλες πιο ηλικιωμένο πληθυσμό. Για να μελετηθεί η δομή του πληθυσμού σε κάθε δημοκρατία και αυτόνομη περιοχή εξετάζουμε την κατανομή του πληθυσμού σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες, τη μέση ηλικία και τις πυραμίδες ηλικιών σε κάθε περιοχή.

Πίνακας 2.2: Μέση ηλικία του πληθυσμού στην π. Ο.Σ.Δ.Γ και τις δημοκρατίες της

Tableau 2: Age moyenne au naissance

	1948	1951	1961	1971	1981	1990
π.Ο.Σ.Δ.Γ/ ex-RSFY	28.5	28.5	29.7	31.4	33.0	34.6
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ Bosnia-Erzegovina	23.8	24.0	25.0	26.9	29.8	32.3
Κροατία/ Croatia	30.2	30.5	32.0	34.0	35.5	36.9
Μακεδονία/ Macedonia	26.2	25.8	26.5	28.0	29.7	31.6
Σλοβενία/ Slovenia	30.9	30.9	32.1	33.3	34.3	36.0
Μαυροβούνιο/ Montenegro	27.7	27.1	27.7	29.0	30.9	33.1
Σερβία/ Serbie Totale	29.1	29.3	30.6	32.5	33.8	35.1
Κεντρική Σερβία/ Serbie Centrale	29.1	29.3	31.1	33.7	35.6	37.5
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	25.4	24.8	24.4	24.0	24.2	25.6
Βοϊβοδίνα/ Voïvodina	30.8	31.0	32.3	34.6	36.1	37.5

Πηγή: Ιδία επεξεργασία

Σε ότι αφορά τη μέση ηλικία του πληθυσμού στο σύνολο της χώρας, υπολογίσαμε τη μέση ηλικία στα απογραφικά έτη και όπως μπορούμε να δούμε από τον πίνακα 2.6 η μέση ηλικία στο σύνολο της χώρας αυξάνεται από το 1948 (28.5 έτη) ως το 1990 (34.6 έτη) κατά 6.1 έτη. Σε όλες τις δημοκρατίες υπάρχει ανάλογη αύξηση της μέσης ηλικίας με τη μεγαλύτερη να σημειώνεται στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, που το 1948 είχε τη μικρότερη μέση ηλικία, και την Κεντρική Σερβία (8.5 και 8.4 έτη αντίστοιχα). Μόνη εξαίρεση στον κανόνα αποτελεί το Κοσσυφοπέδιο όπου η πληθυσμιακή έκρηξη οδήγησε σε σαφώς διαφοροποιημένες δημογραφικές δομές. Η μέση ηλικία του πληθυσμού στο Κοσσυφοπέδιο μειώνεται συνεχώς, ενώ 1971 έφτασε στο κατώτερο σημείο των απογραφικών ετών (24.0 έτη). Από το 1972 και μετά ο δείκτης αυτός ακολούθησε ανοδική πορεία και το 1990 η μέση ηλικία

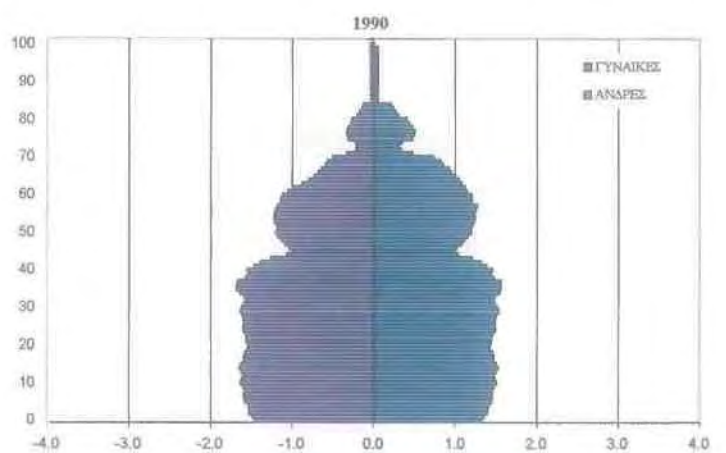
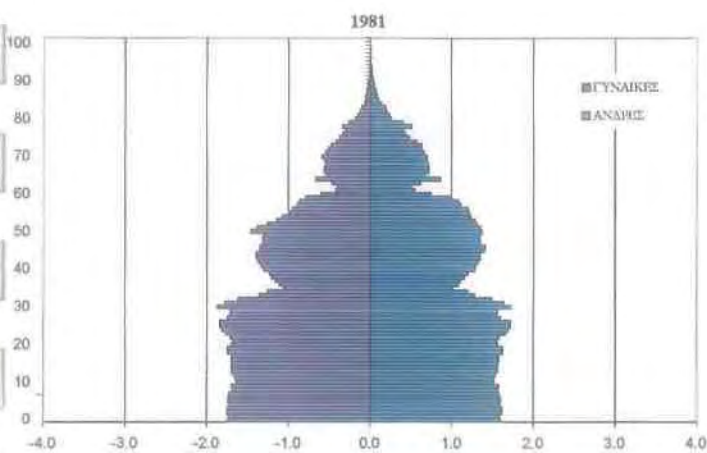
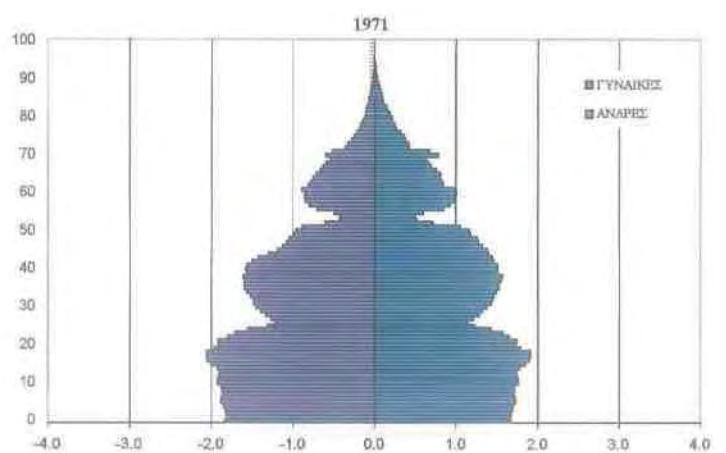
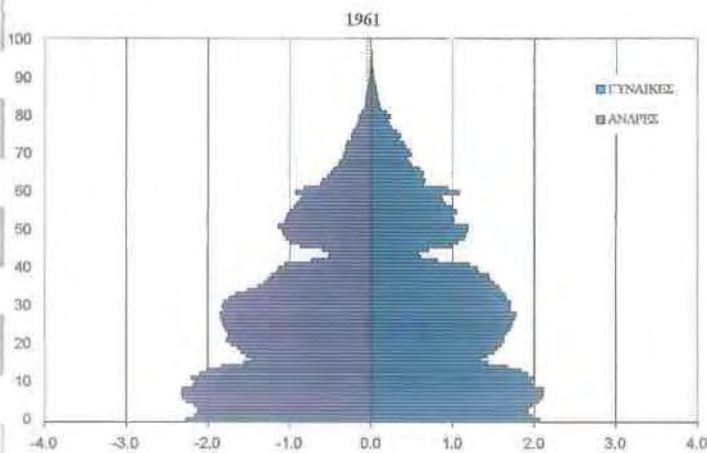
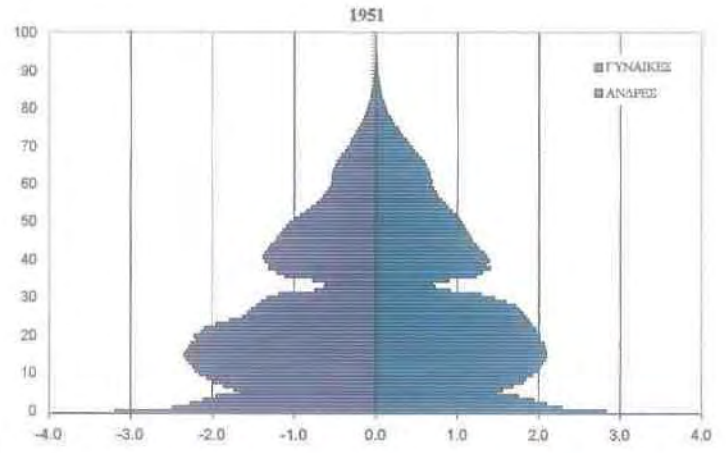
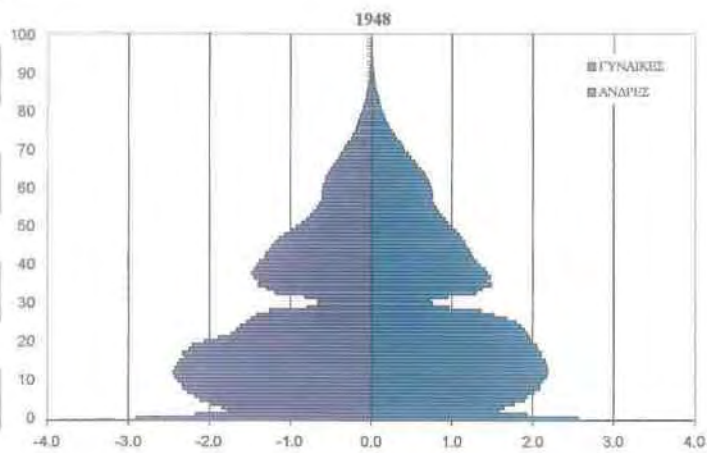
στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου ήταν αυξημένη αλλά μόλις κατά 0.2 έτη από το 1948 και 11.9 έτη χαμηλότερη από εκείνη στις δυο άλλες περιοχές της Σερβίας.

Από την κατανομή του πληθυσμού σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες προέκυψε για μια ακόμη φορά η έντονη δημογραφική διαφοροποίηση του Κοσσυφοπεδίου, το οποίο διαθέτει και τον πιο νεανικό πληθυσμό στο σύνολο της χώρας. Πιο συγκεκριμένα το 1948, το 41.84% του πληθυσμού του Κοσσυφοπεδίου είχε ηλικία από 0-14 έτη ενώ, την ίδια χρονιά, στις υπόλοιπες συνιστώσες της δημοκρατίας της Σερβίας το ποσοστό του πληθυσμού που άνηκε στην ηλικιακή αυτή ομάδα ήταν 28.13% για τη Κεντρική Σερβία και 26.01% για τη Βοϊβοδίνα. Πολύ υψηλό ποσοστό νεανικού πληθυσμού είχε και η Βοσνία- Ερζεγοβίνη (39.98%) ενώ και οι περιοχές του Μαυροβουνίου και της Μακεδονίας βρίσκονταν αρκετά πάνω από το μέσο όρο της χώρας (31.20%) με ποσοστά πληθυσμού στην ηλικιακή ομάδα των 0-14 ετών, 37.12 και 37.11% αντίστοιχα. Το ποσοστό του πληθυσμού που είχε ηλικία 15-44 και 45-64 ετών δεν παρουσίαζε μεγάλες διαφορές μεταξύ των περιοχών και κυμαινόταν σε όλες περίπου στα ίδια επίπεδα (βλ. Πίνακα 5 στο παράρτημα). Διαφοροποίηση παρατηρούμε στην ηλικιακή ομάδα των 65-100 ετών όπου η Βοσνία έχει το μικρότερο ποσοστό πληθυσμού το 1948 (3.51%) και η Σλοβενία το υψηλότερο (7.33%).

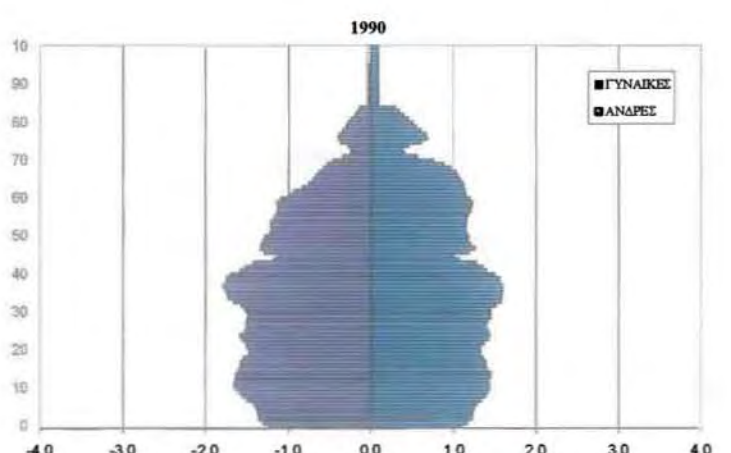
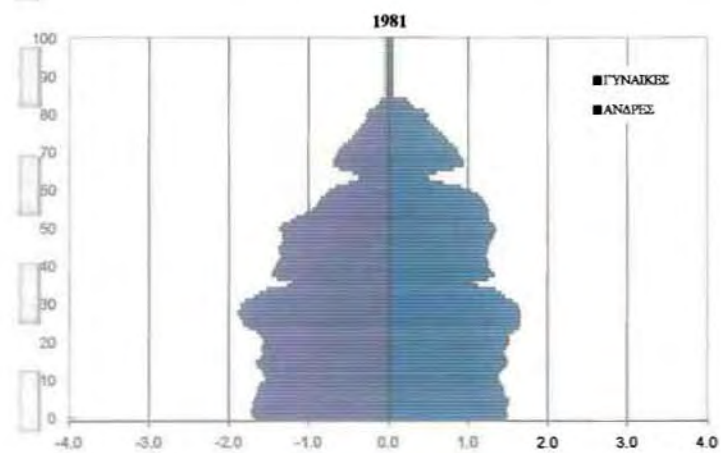
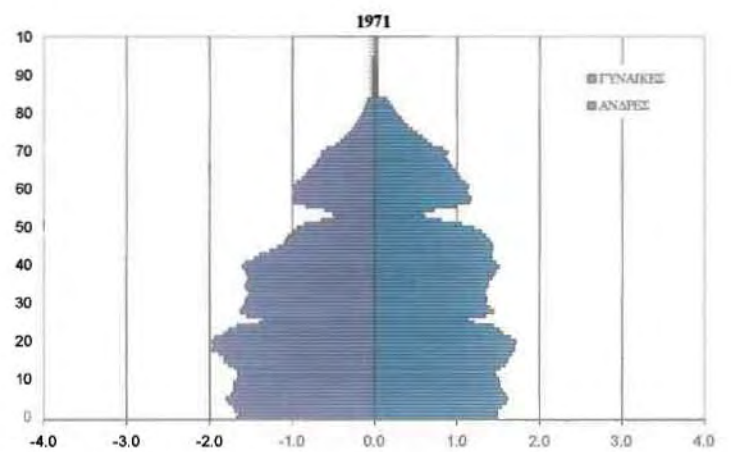
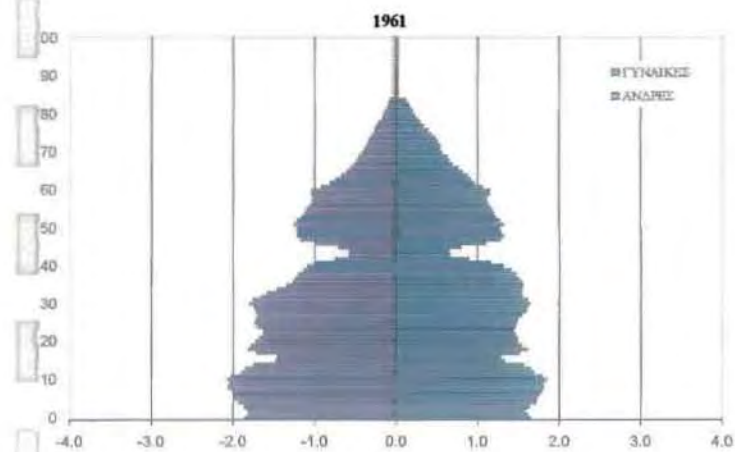
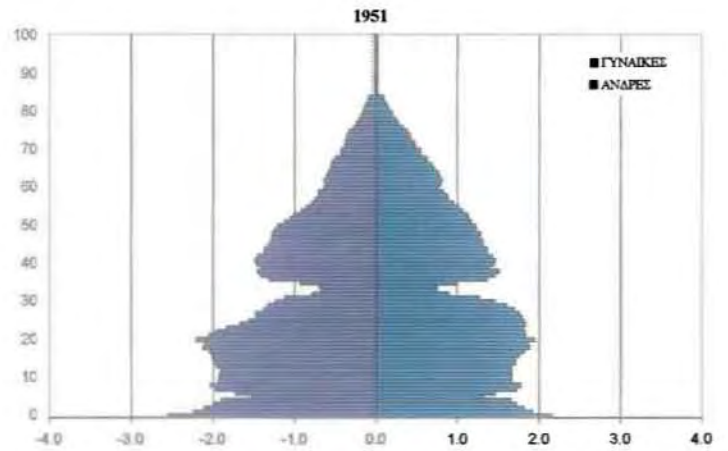
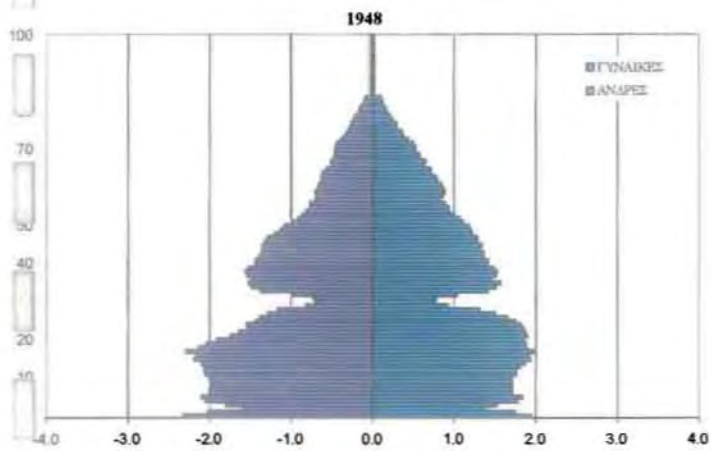
Με το πέρασμα του χρόνου η νεανικότερη δομή του πληθυσμού του Κοσσυφοπεδίου γίνεται ακόμη πιο εμφανής ενώ εμφανής γίνεται και η γήρανση του πληθυσμού που παρουσιάζουν οι περισσότερες περιοχές της χώρας. Πιο αναλυτικά, το 1990 στο Κοσσυφοπέδιο το ποσοστό του συνολικού πληθυσμού που είναι από 0-14 ετών είναι 36.95%, σε αντίθεση με τις υπόλοιπες περιοχές όπου το ποσοστό κυμαίνεται από 19-26% περίπου με χαμηλότερο αυτό της Βοϊβοδίνας που είναι 19.40%. Όσον αφορά την ηλικιακή ομάδα των 65-100 ετών το ποσοστό του πληθυσμού του Κοσσυφοπεδίου που ανήκει σε αυτήν είναι περίπου το 1/3 (4.56%) σε σχέση με το αντίστοιχο ποσοστό των υπολοίπων περιοχών και κυρίως των περιοχών της Σερβίας (Βοϊβοδίνα 11.72% και Κεντρική Σερβία 11.22%). Οι πληθυσμιακές πυραμίδες, που έχουν γίνει για τα απογραφικά έτη 1948, 1951, 1961, 1971, 1981 και για το 1990, αντικατοπτρίζουν την κατάσταση αυτή. Το γεγονός της ύπαρξης ενός πολύ νεανικού πληθυσμού στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου είναι εξαιρετικά σημαντικό καθώς η χώρα στο σύνολό της μπορεί να χαρακτηριστεί « δημογραφικά ώριμη με σαφείς τάσεις γήρανσης». (Κοτζαμάνης 2000: 144)

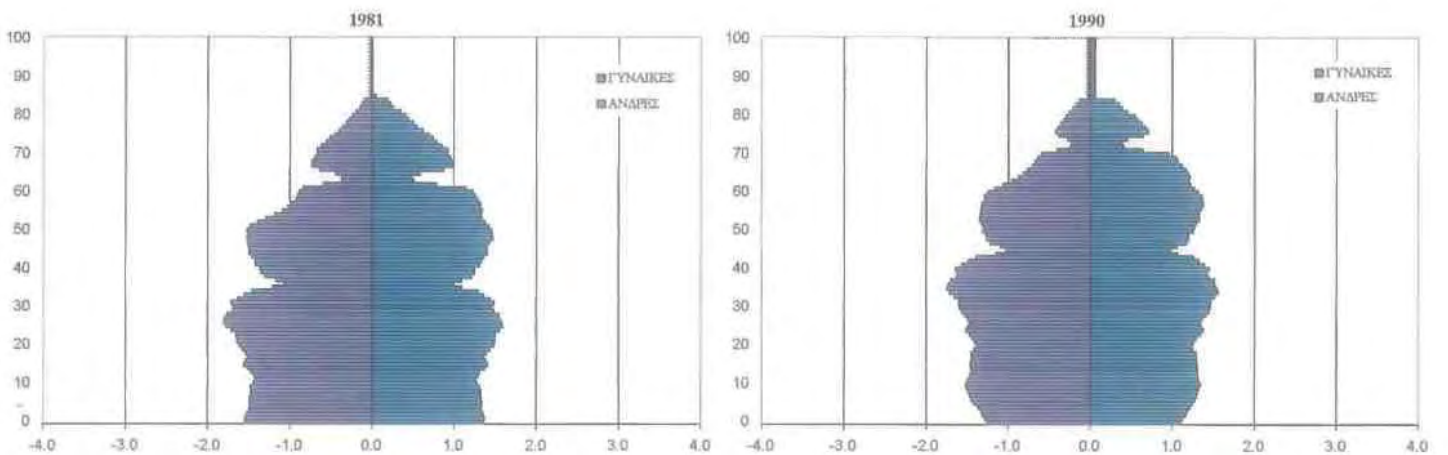
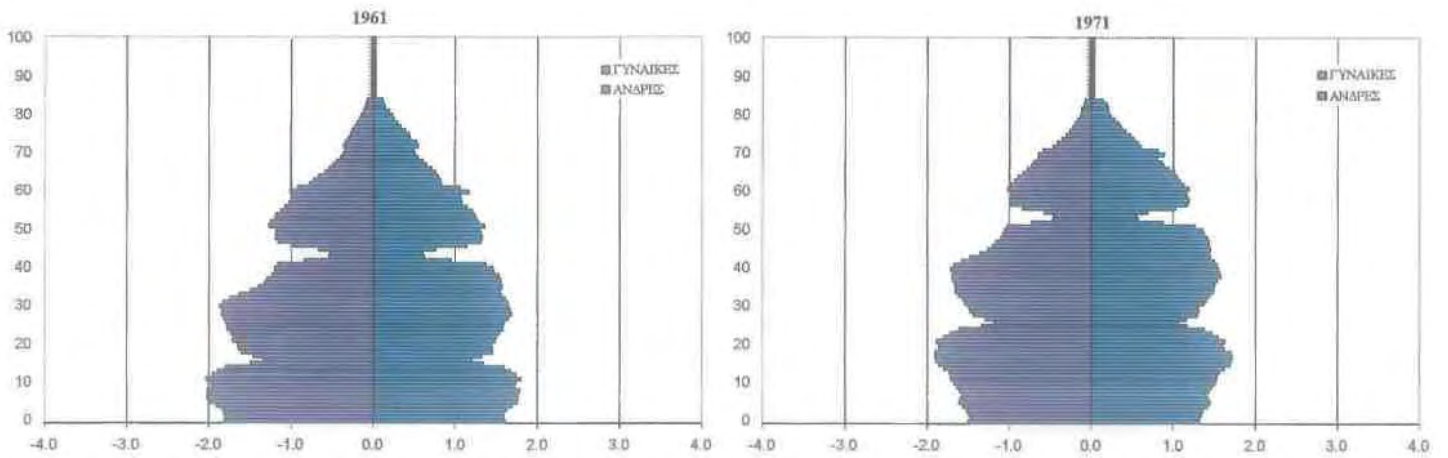
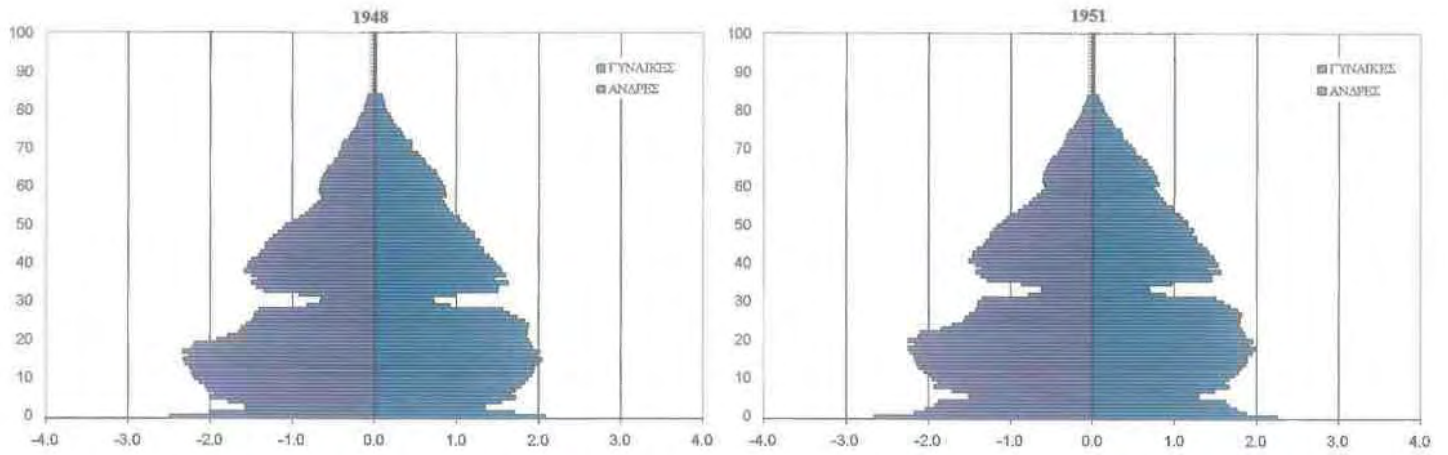
Γιουγκοσλαβία

Σλοβενία

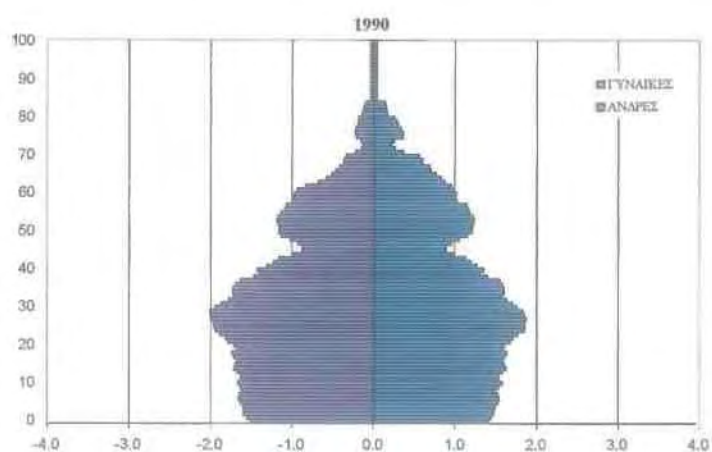
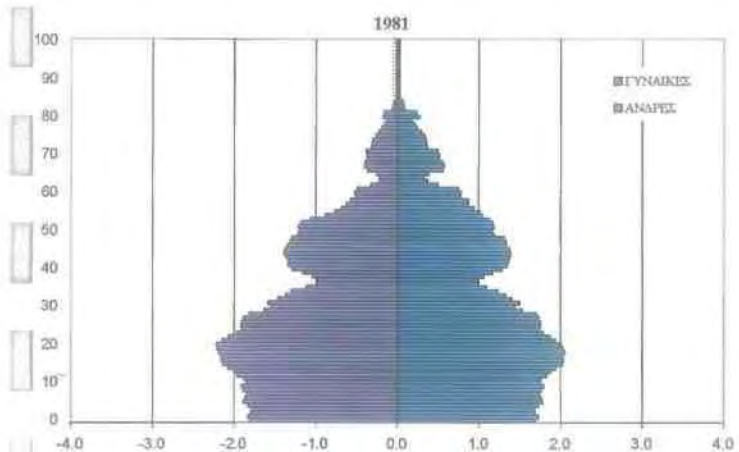
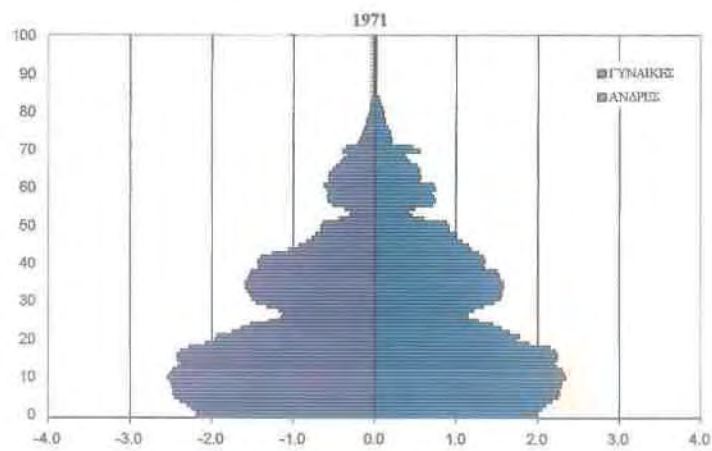
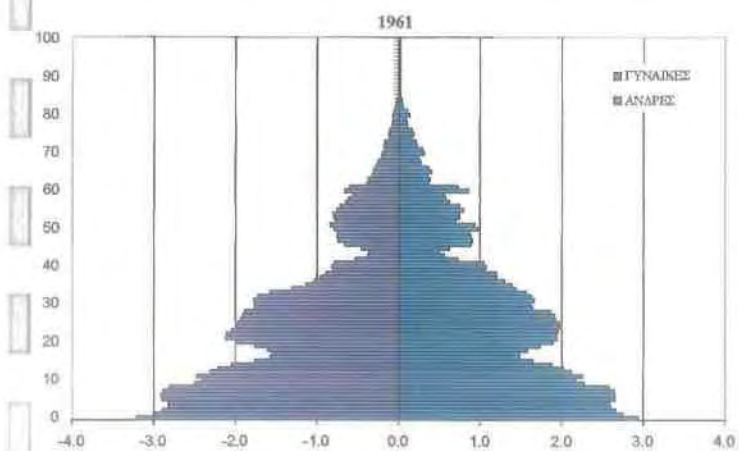
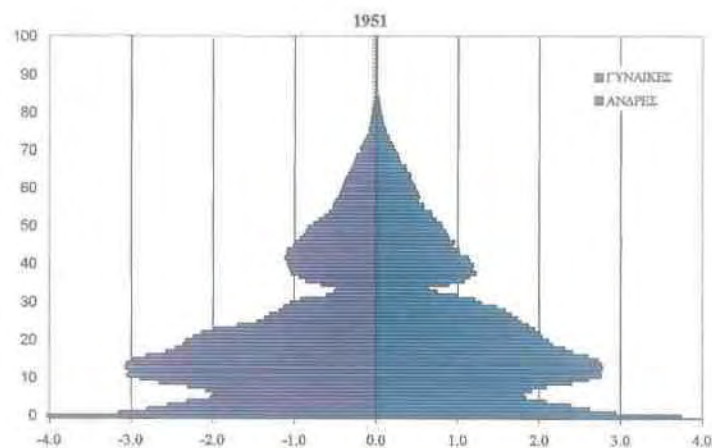
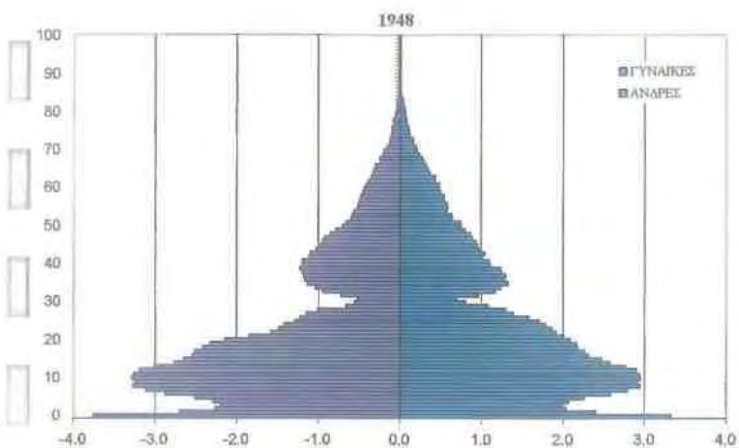

Κροατία

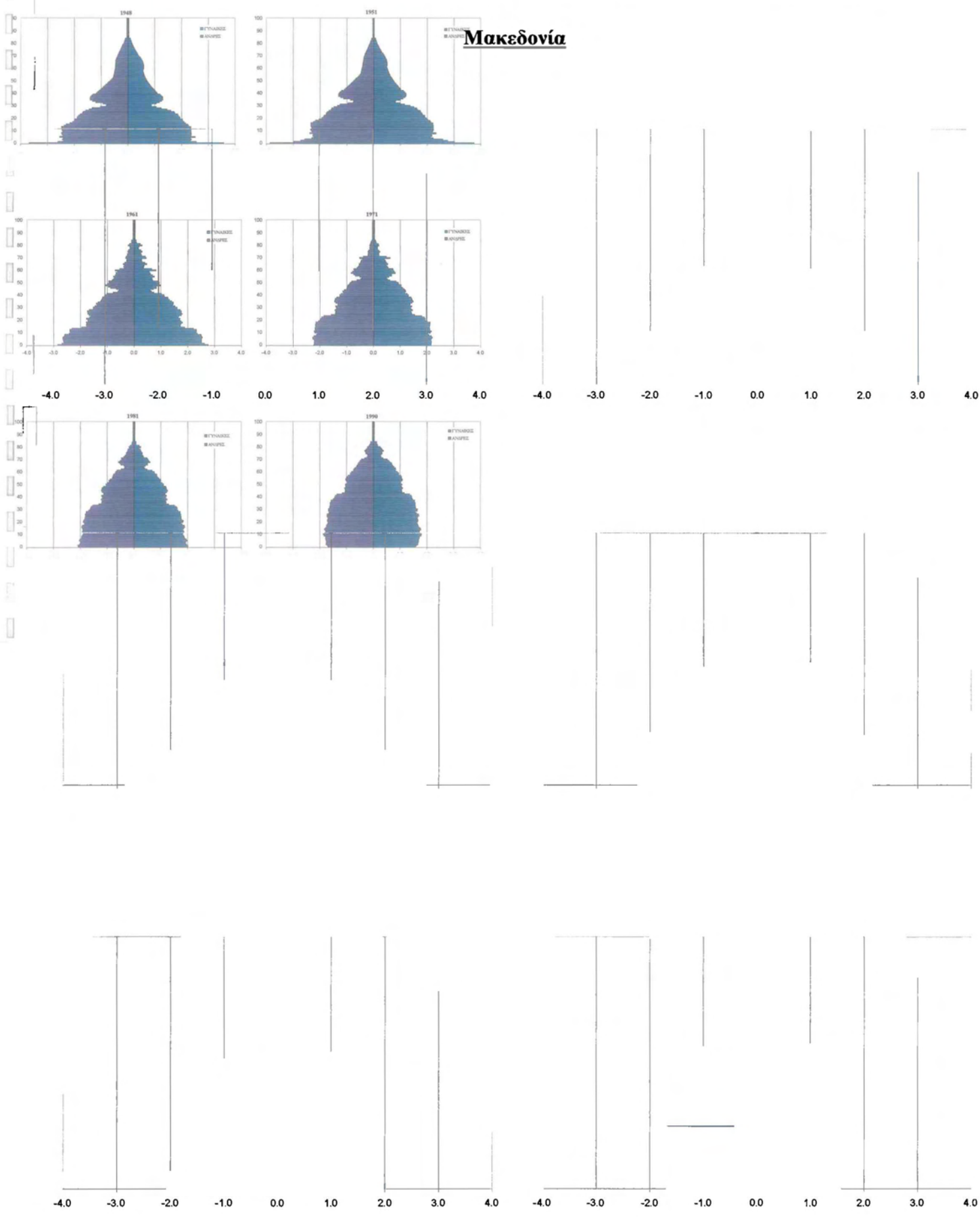

Βοσνία- Ερζεγοβίνη

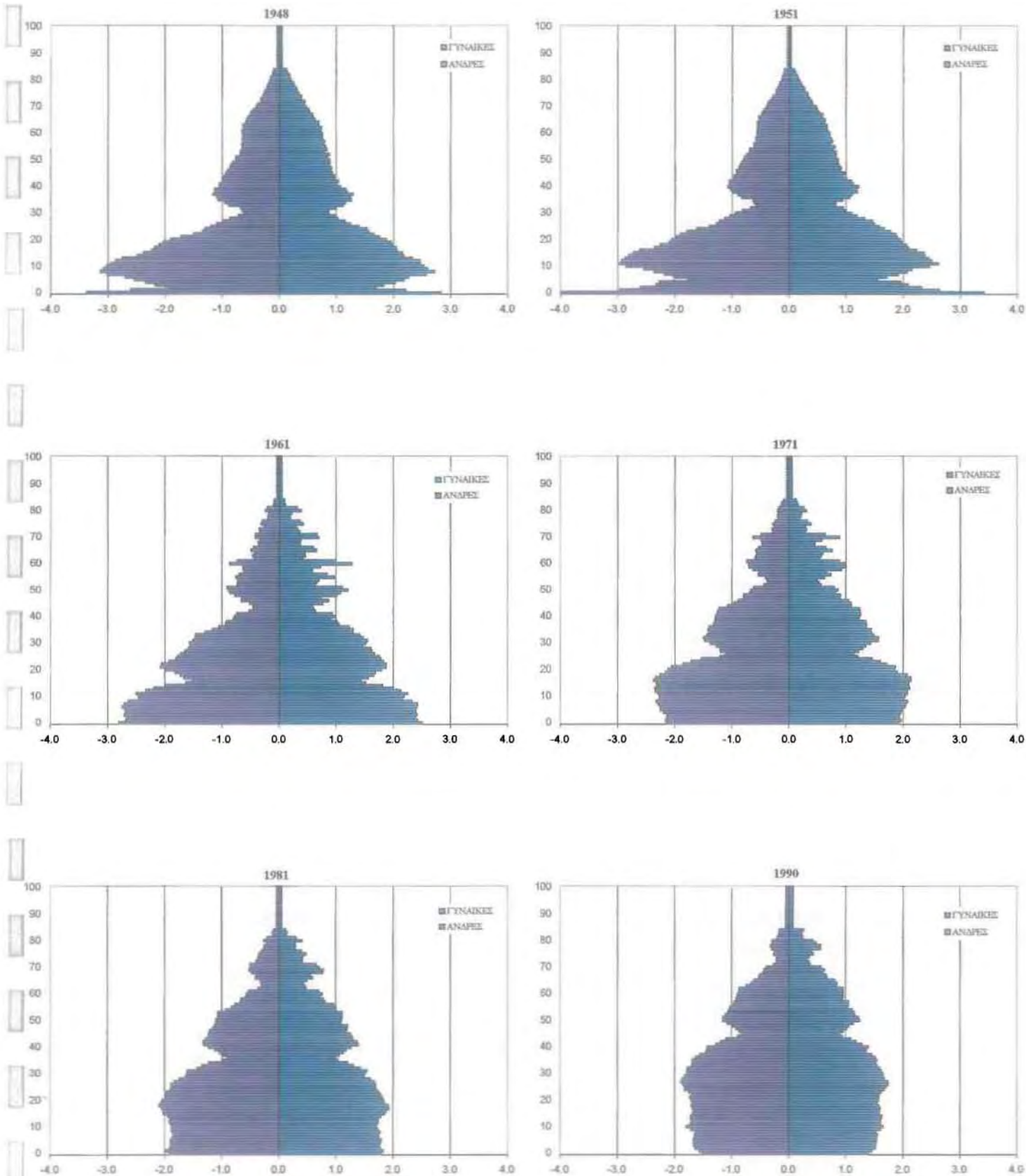
Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισής τους

Μακεδονία

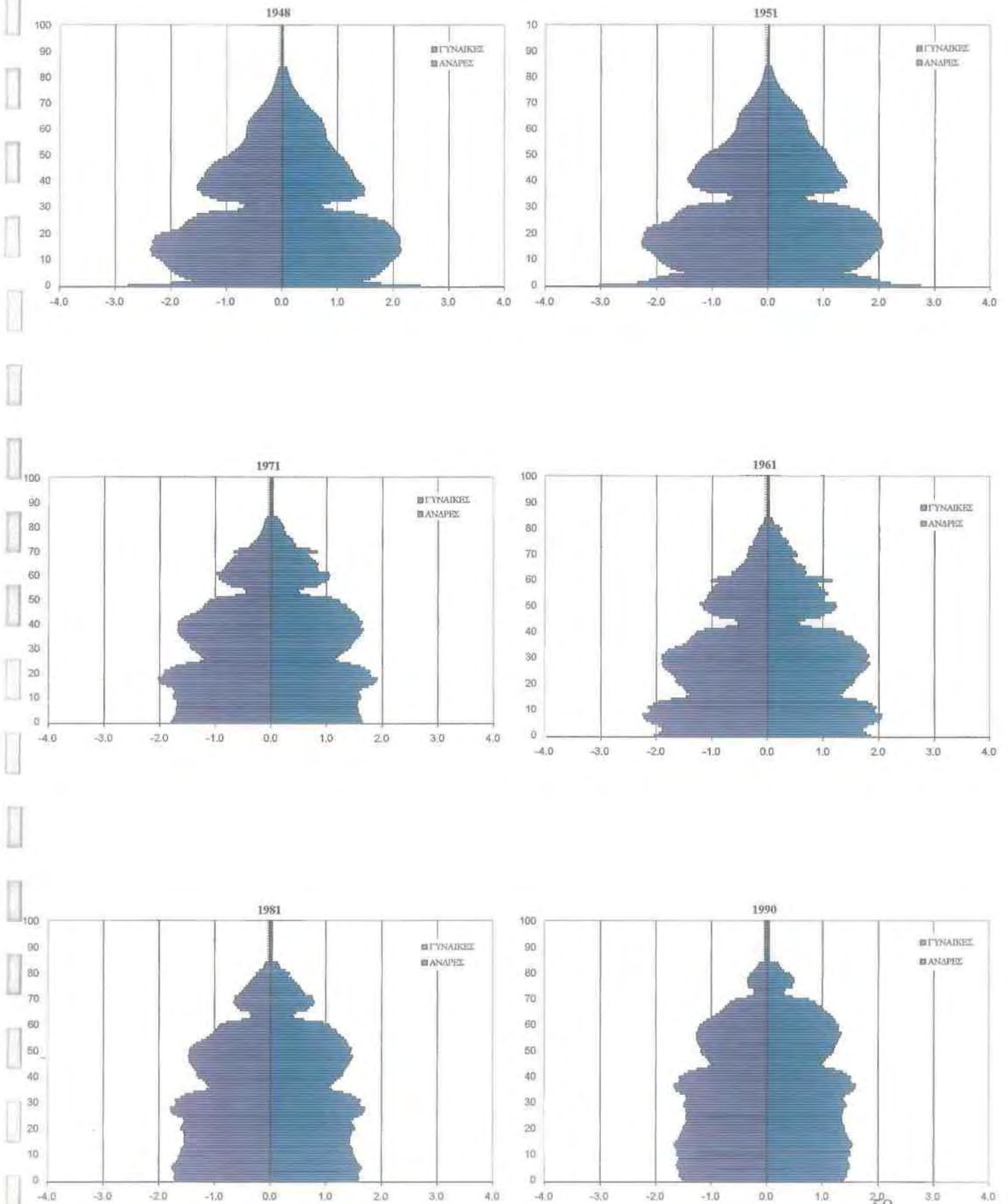

Μαυροβούνιο

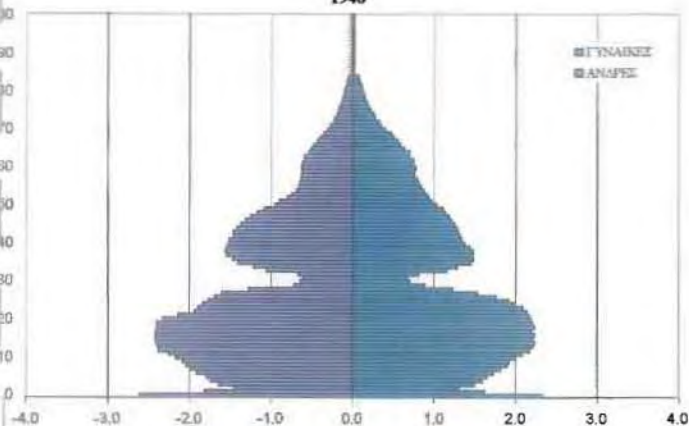

Σερβία

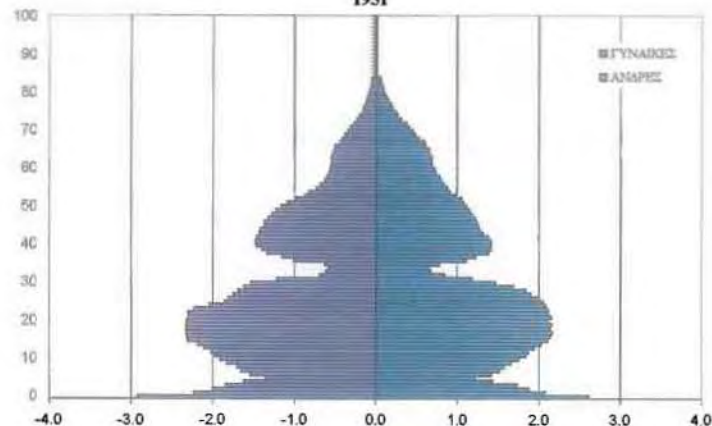

Κεντρική Σερβία

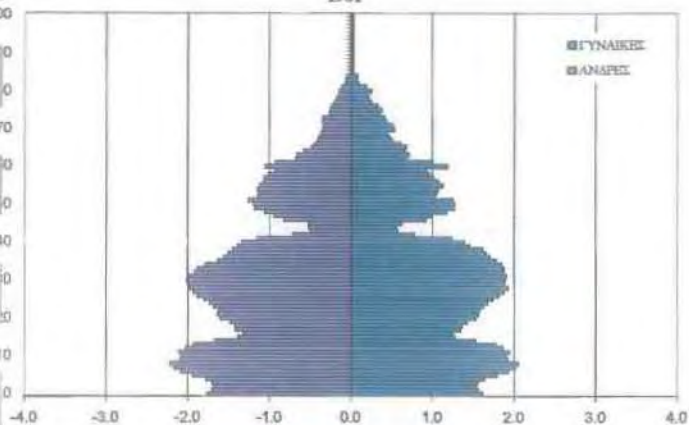
1948

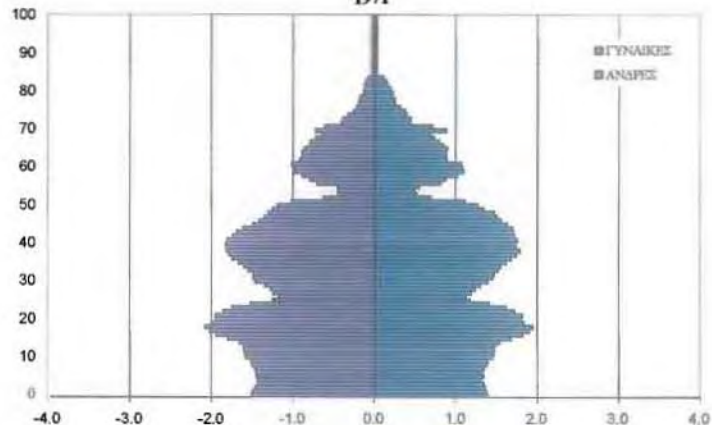
1951

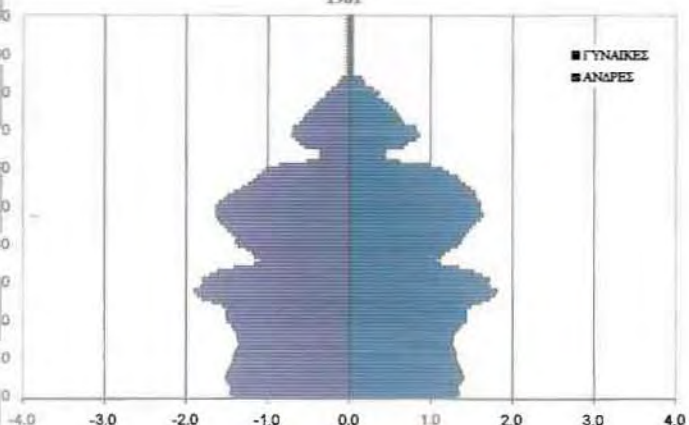
1961

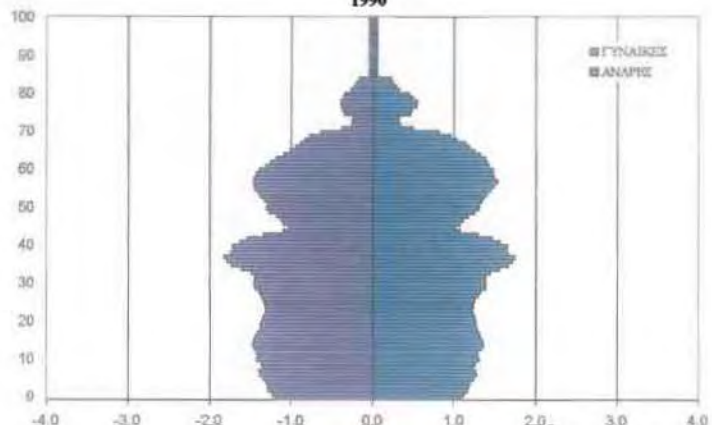
1971

1981

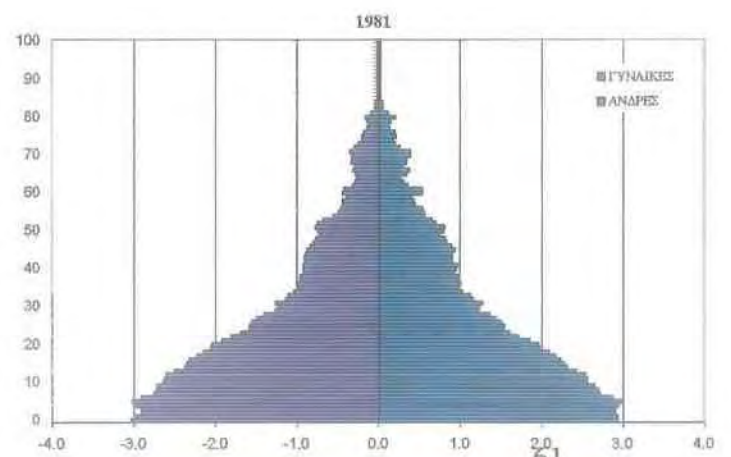
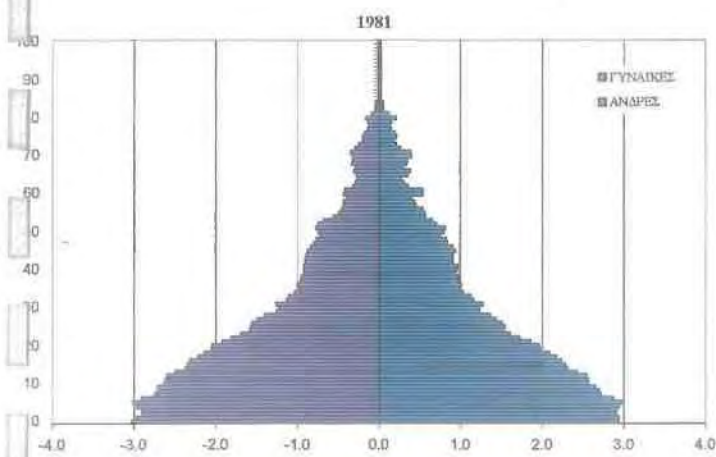
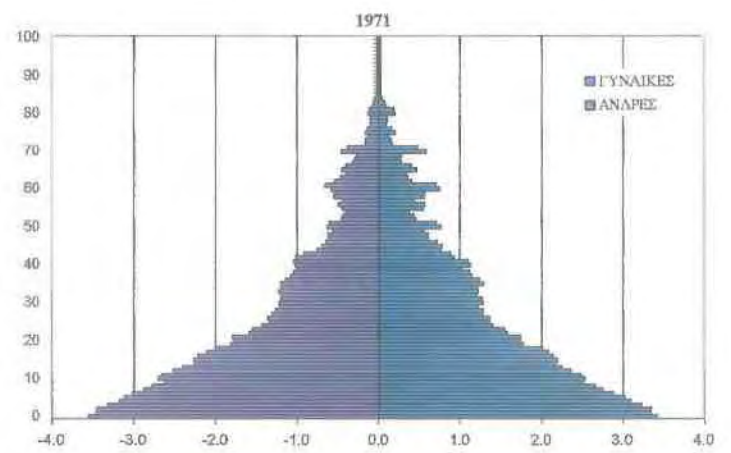
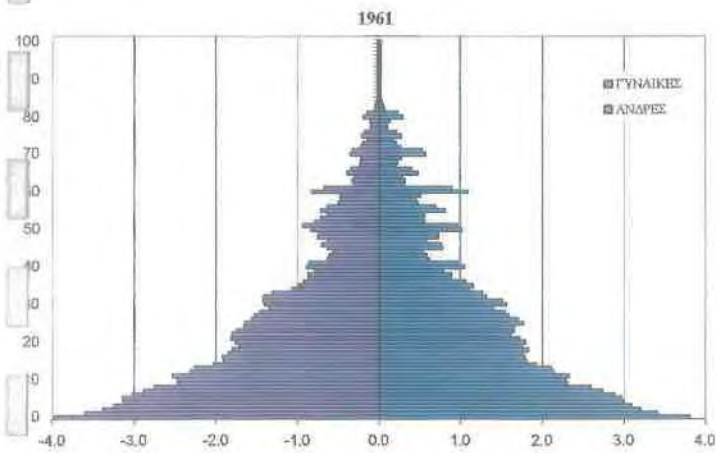
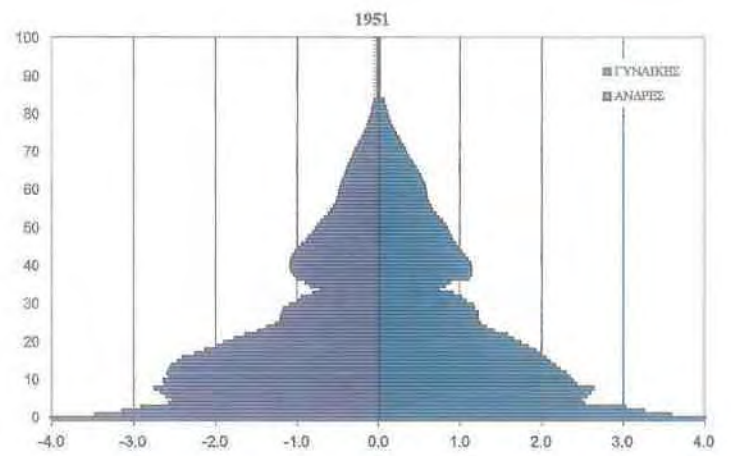
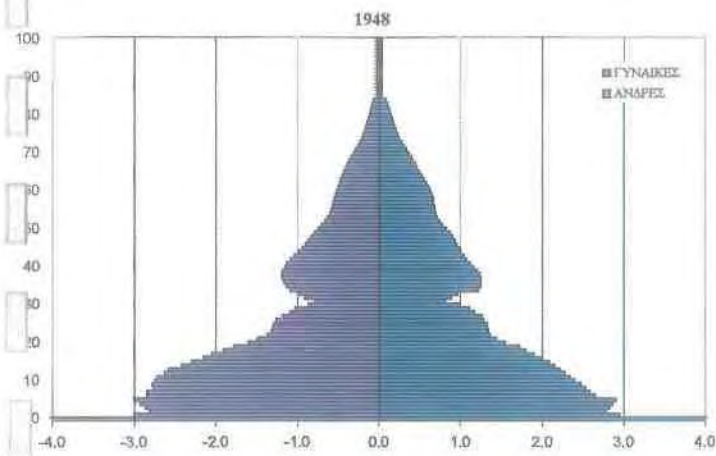

1990

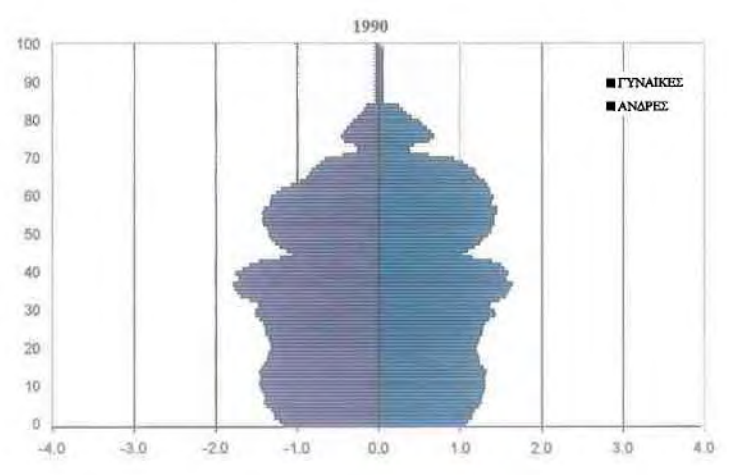
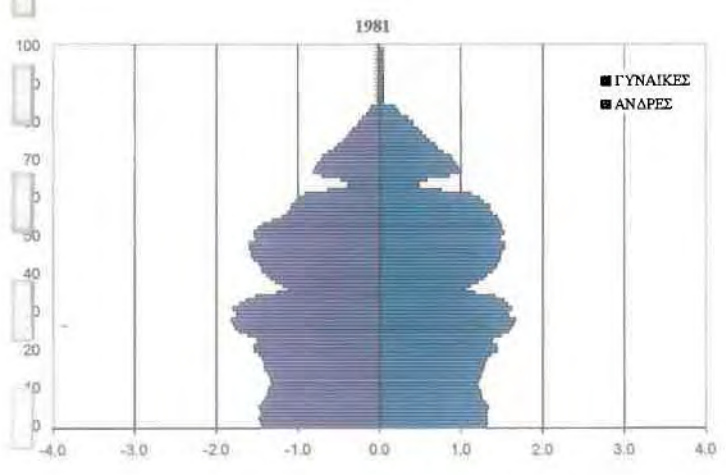
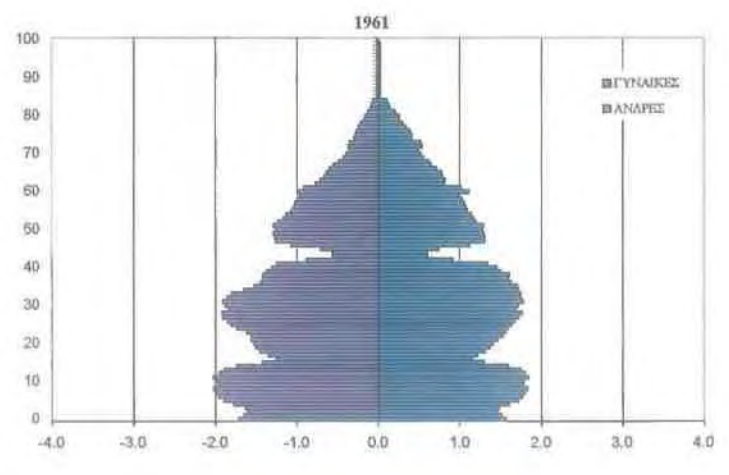
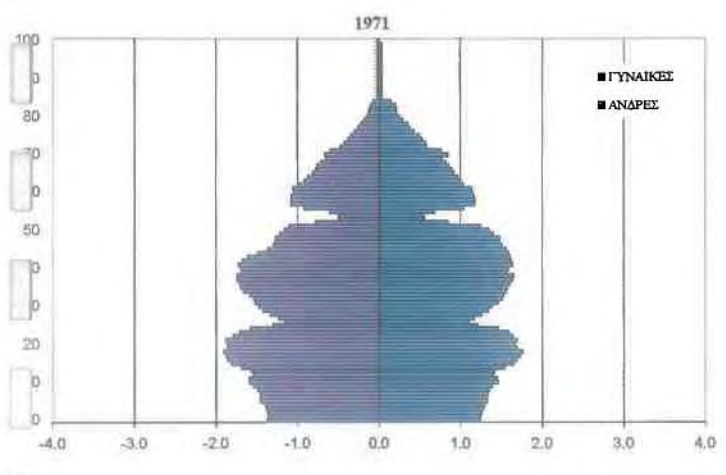
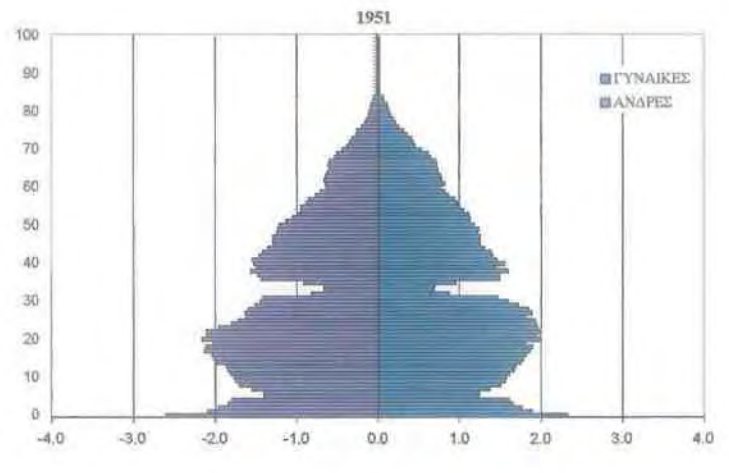
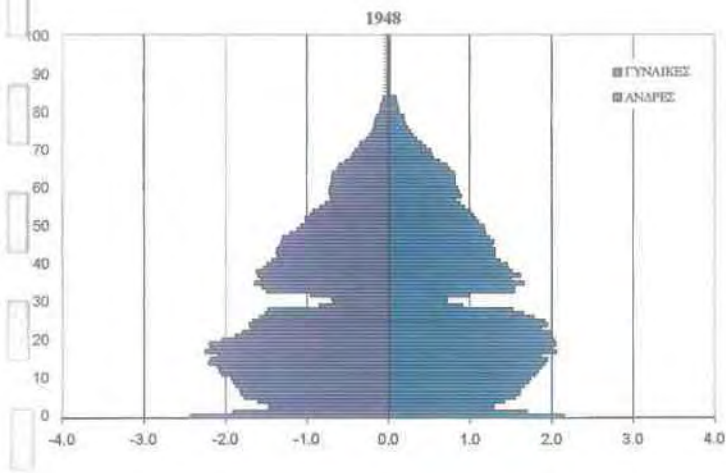

Κοσσυφοπέδιο

Βοϊβοδίνα

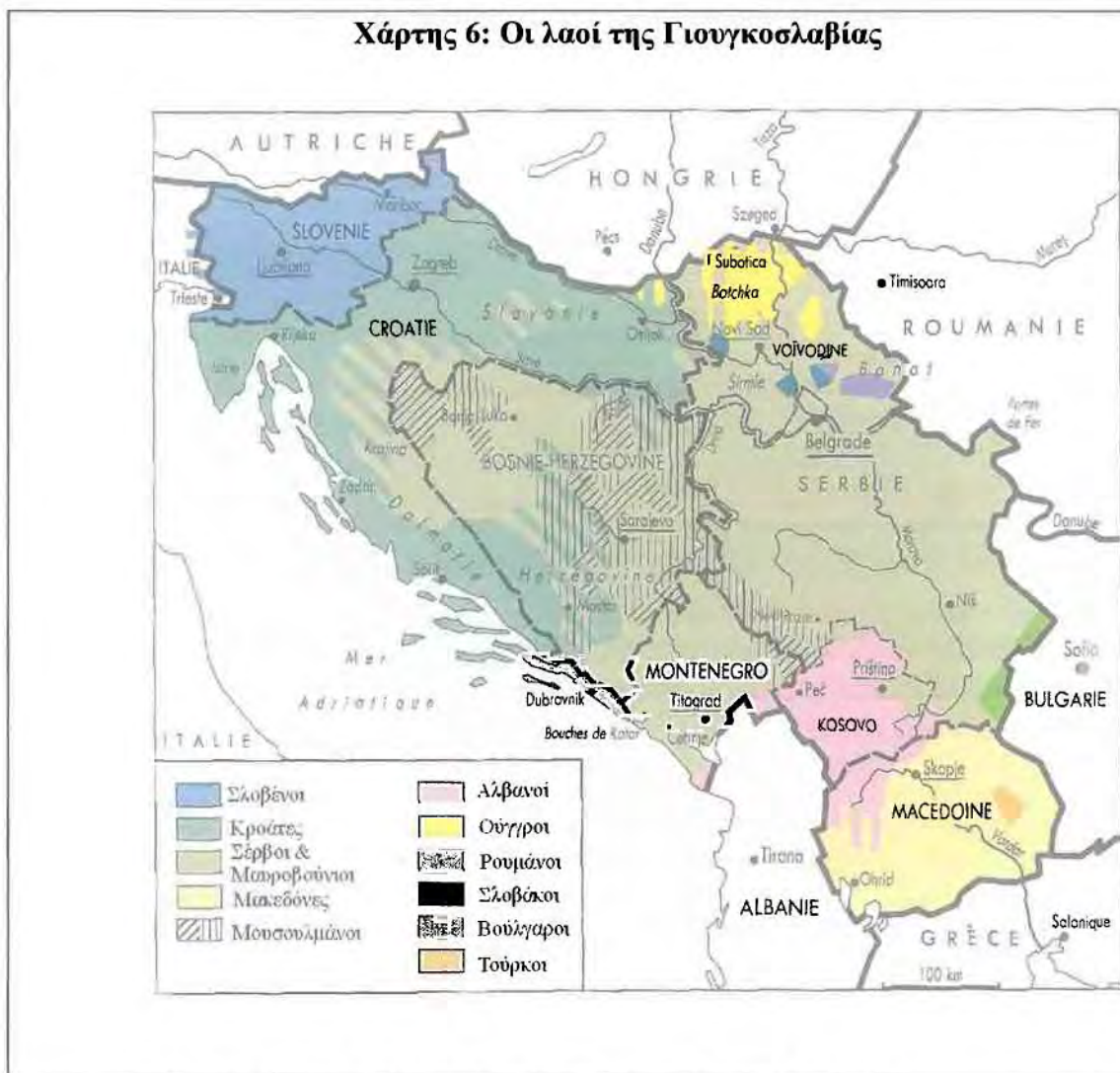

2.6 Εθνολογική σύσταση

Η Γιουγκοσλαβία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, είναι ένα πολυεθνικό κράτος μέσα στο οποίο κατοικούν πάνω από είκοσι διαφορετικές εθνικές ομάδες, διαθέτει τρεις επίσημες γλώσσες (σερβο- κροατικά, σλοβένικα και σλαβομακεδόνικα), τρεις μεγάλες θρησκευτικές ομάδες (Καθολικοί, Μουσουλμάνοι και Ορθόδοξοι) και χρησιμοποιεί δυο αλφάβητα (λατινικό και κυριλλικό). Το Σύνταγμα διαχωρίζει τις εθνικές ομάδες σε έθνη και εθνότητες. Τα «Έθνη της Γιουγκοσλαβίας» είναι πέντε κάθε ένα με εθνική περιοχή βασισμένη σε μια από τις Δημοκρατίες: οι Κροάτες, οι Μακεδόνες, οι Μαυροβούνιοι, οι Σέρβοι και οι Σλοβένοι. Οι «Εθνότητες της Γιουγκοσλαβίας», που έχουν ποικιλία γλωσσικών και πολιτισμικών δικαιωμάτων είναι δέκα, οι μεγαλύτερες από τις οποίες είναι οι Αλβανοί του Κοσσυφοπεδίου και οι Ούγγροι της Βοϊβοδίνας, ενώ οι άλλοι είναι : οι Βούλγαροι, οι Τσέχοι, οι Τσιγγάνοι, οι Ιταλοί, οι Ρουμάνοι, οι Σλοβάκοι, οι Τούρκοι και οι Ρουθένοι. Άλλες Εθνότητες και Εθνικές ομάδες, είναι: Αυστριακοί, Έλληνες, Εβραίοι, Γερμανοί, Πολωνοί, Ρώσοι, Ουκρανοί, Βλάχοι (Χάρτης 6). Στην απογραφή του 1961 υπήρξε μια ξεχωριστή κατηγορία για όσους ήθελαν να εγγραφούν ως «Γιουγκοσλάβοι» ενώ τα έθνη αυξήθηκαν από πέντε σε έξι το 1971 όταν εδόθη η δυνατότητα στους μουσουλμάνους της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης, που δηλώθηκαν στην απογραφή του 1961 ως «Μουσουλμάνοι» (εθνική ομάδα), να απογραφούν ως «Μουσουλμάνοι» (έθνος) στην απογραφή του 1971. Ο πληθυσμός των εθνών δεν ήταν αναγκαστικά πολυπληθέστερος αυτού ορισμένων εθνικοτήτων ή εθνικών ομάδων (χαρακτηριστική περίπτωση οι Μαυροβούνιοι). Οι εθνικές ομάδες ήταν σαφώς περισσότερες των εθνών, αποκαλούνταν εθνικές μειονότητες μέχρι το 1963 και «εθνικότητες» μεταγενέστερα. Σε αυτές εντάσσονται βασικά πληθυσμοί που κατοικούν μεν στη Γιουγκοσλαβία, αλλά ο κύριος όγκος των ομοεθνών τους αποτελεί την πλειοψηφούσα ομάδα και τον πυρήνα άλλων εθνών- κρατών. Η χωρική κατανομή των εθνοτήτων φαίνεται στο χάρτη 4. (Κοτζαμάνης 2000: 141)

Χάρτης 6: Οι λαοί της Γιουγκοσλαβίας

Πηγή: A. Sellier, J. Sellier. Atlas des peuples d'Europe Centrale, σελ. 165

Στην εργασία αυτή δεν θα ασχοληθούμε διεξοδικά με την μελέτη της εξέλιξης των μειονοτήτων στην Γιουγκοσλαβία καθώς αυτό μπορεί να αποτελέσει από μόνο του αντικείμενο μιας ξεχωριστής και εκτεταμένης μελέτης. Το μόνο που θα αναφέρουμε και στο οποίο χρειάζεται να δοθεί προσοχή, είναι η εθνολογική ιδιαιτερότητα του Κοσσυφοπεδίου που αποτελεί τη μοναδική περιοχή της Γιουγκοσλαβίας όπου μια εθνότητα και όχι έθνος αποτελεί το κυρίαρχο εθνολογικά στοιχείο, καθώς όπως γνωρίζουμε στο Κοσσυφοπέδιο κατοικεί το μεγαλύτερο μέρος της αλβανικής εθνότητας.

Από την καταγραφή του πληθυσμού ανά εθνικότητα στις απογραφές (Πίνακες 6 και 7 στο παράρτημα) μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η μεγαλύτερη εθνική ομάδα της Γιουγκοσλαβίας είναι οι Σέρβοι και η δεύτερη οι Κροάτες ενώ καμιά από τις υπόλοιπες εθνικές ομάδες δεν φτάνει σε ποσοστό 10 % του πληθυσμού. Ο πληθυσμός

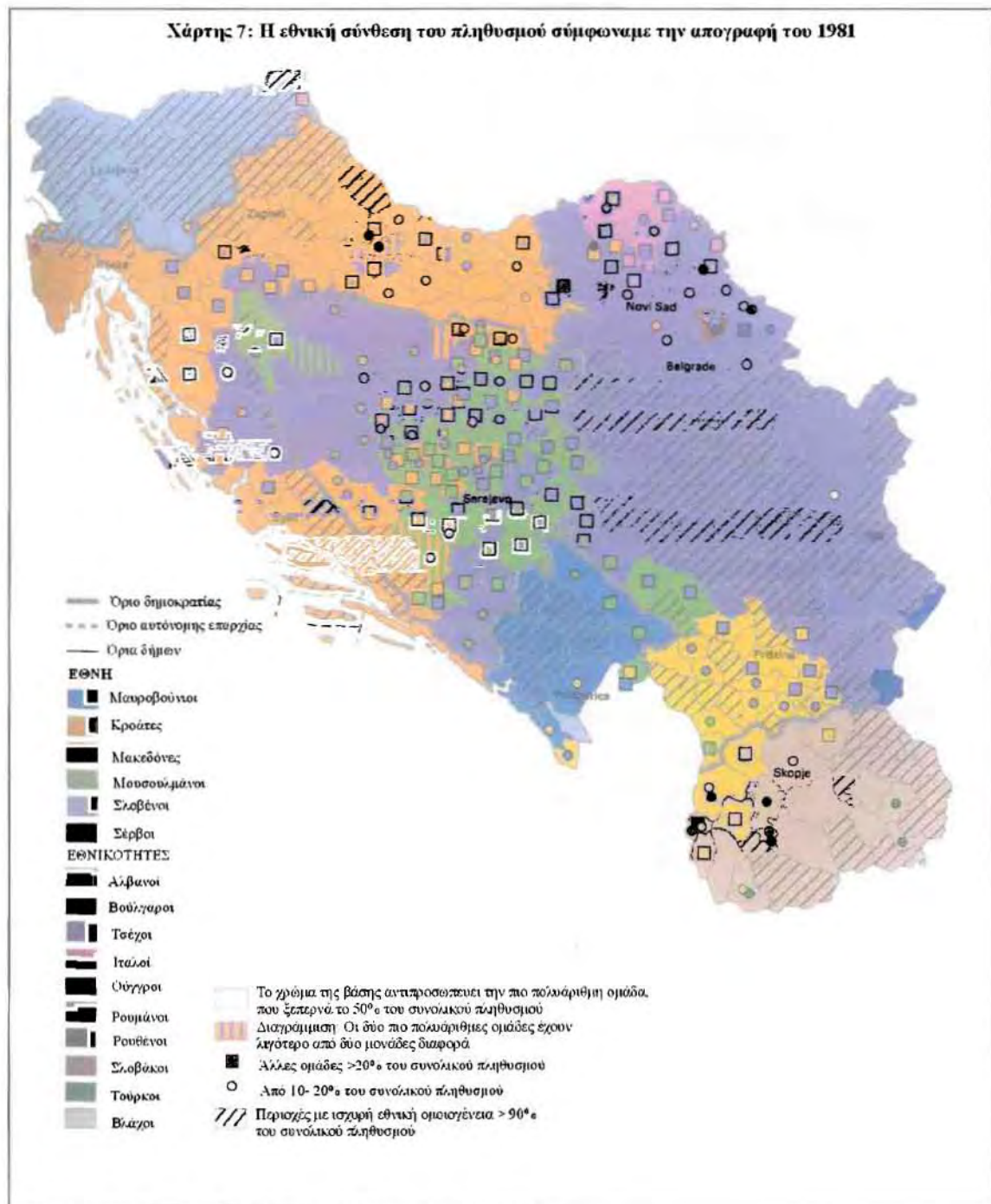
των μεγαλύτερων εθνικών ομάδων μειώνεται με το πέρασμα των ετών και την εξαίρεση αποτελούν οι Αλβανοί, οι Μουσουλμάνοι και οι Σλαβομακεδόνες, των οποίων ο πληθυσμός αυξάνεται. Σε ότι αφορά την περιοχή του Κοσσυφοπεδίου, παρατηρούμε ότι από το ξεκίνημα της μεταπολεμικής περιόδου οι Αλβανοί ήταν η κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα. Το 1948 αποτελούσαν το 68.46% του συνολικού πληθυσμού της περιοχής ενώ το 1991 έφτασαν να αποτελούν το 81.59% του συνολικού πληθυσμού. Η εντυπωσιακή αλματώδης αύξηση της αλβανικής εθνότητας στη περιοχή του Κοσσυφοπεδίου συνοδεύεται και από μια ταυτόχρονη μείωση του σερβικού πληθυσμού, ο οποίος αποτελούσε το 1948 το 23.6% του συνολικού πληθυσμού και το 1991 έφτασε μόλις στο 9.9%.

Όπως διακρίνουμε από το διάγραμμα 2.15 (το οποίο έγινε ανάγοντας τον πληθυσμό όλων των εθνικοτήτων το 1948 στο 100), εκτός από την κατακόρυφη αύξηση του ποσοστού των απογραφέντων ως «Γιουγκοσλάβοι», φαινόμενο ωστόσο παροδικό που παρουσιάστηκε κυρίως στην απογραφή του 1981⁷, παρατηρούμε την σταθερή αύξηση του μουσουλμανικού, αλβανικού, τσιγγάνικου και σλαβομακεδονικού πληθυσμού. Η αύξηση του πληθυσμού των Αλβανών, των Τσιγγάνων και των Σλαβομακεδόνων εξηγείται από την υψηλή γονιμότητά που οι πληθυσμοί τους παρουσιάζουν όπως θα διαπιστώσουμε και στη συνέχεια εξετάζοντας τη φυσική αύξηση σε κάθε περιοχή. Η αύξηση των Μουσουλμάνων όμως είναι απόρροια του γεγονότος ότι στη κατηγορία αυτή, που όπως είδαμε εισήχθηκε επίσημα το 1971, μπορούσαν πλέον να εγγράφονται και άτομα που εγγράφονταν πριν σε άλλες εθνικές κατηγορίες και ασπάζονταν την μουσουλμανική θρησκεία (αυτό αφορά κυρίως τους Τσιγγάνους οι οποίοι, όπως φαίνεται στο διάγραμμα, παρουσιάζουν αυξομειώσεις στα ποσοστά τους, καθώς απογράφονταν σε διαφορετικές εθνικές ομάδες σε κάθε απογραφή). (Χάρτες 7 και 8)

---

⁷ Ο πληθυσμός των απογραφέντων στην κατηγορία «Γιουγκοσλάβοι» αυξανόταν όταν οι εθνικιστικές τάσεις βρίσκονταν σε ύφεση ή η εποχή απαιτούσε να ενισχυθούν οι ενωτικοί δεσμοί του κράτους (το 1981 ήταν η χρονιά που πέθανε ο Τίτο και η απογραφή πραγματοποιήθηκε πριν το θάνατο του) και αυξανόταν αντίστοιχα όταν ο εθνικισμός πρόβαλλε στο προσκήνιο.

Πηγή: M. Foucher, *Fragments d' Europe*, σελ. 193

Πηγή: Ph. Lemarchand, L' Europe centrale et balkanique, σελ. 225

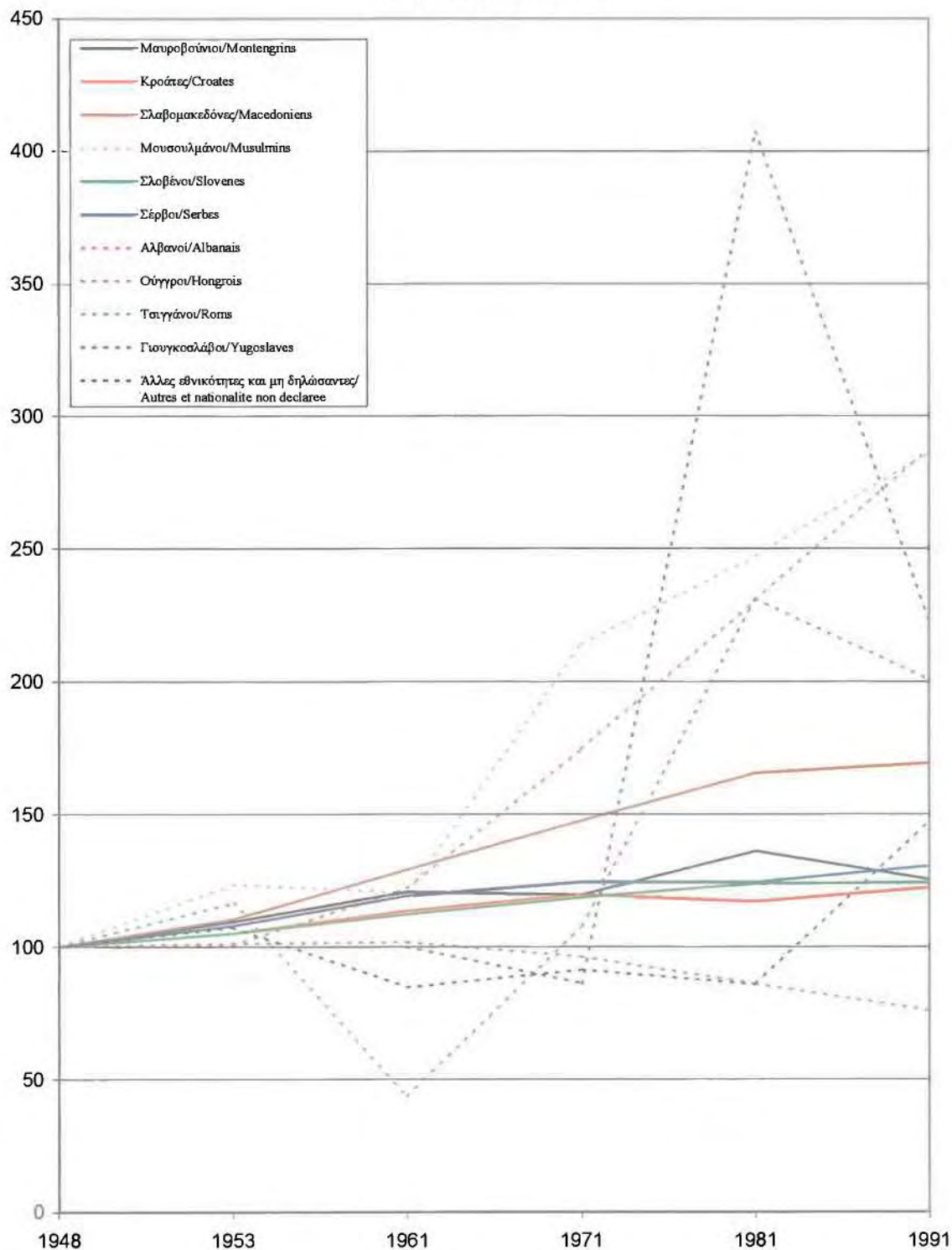

Εξετάζοντας τη φυσική κίνηση των εθνικοτήτων στο σύνολο της χώρας (διάγραμμα 2.16) για την περίοδο 1970-1990 βλέπουμε για μια ακόμη φορά τη δημογραφική διαφοροποίηση των Αλβανών οι οποίοι είναι η μόνη εθνική ομάδα που παρουσιάζει αύξηση της φυσικής κίνησης σε ολόκληρη τη περίοδο αυτή, μαζί βέβαια με την ομάδα των Γιουγκοσλάβων, των οποίων την περίπτωση εξηγήσαμε παραπάνω. Στη δημοκρατία του Μαυροβουνίου η κυρίαρχη πληθυσμιακή ομάδα είναι οι Μαυροβούνιοι, ακολουθούμενοι από την εθνική κατηγορία των Μουσουλμάνων οι οποίοι παρουσιάζουν για το διάστημα 1970-1990 μια σταθερή αύξηση της φυσικής κίνησης (διάγραμμα 2.17). Οι υπόλοιποι πληθυσμοί που κατοικούν στη περιοχή παρουσιάζουν μείωση της φυσικής κίνησης με τους Μαυροβούνιους να μειώνονται με τον πιο γρήγορο ρυθμό. Η δημοκρατία της Σερβίας παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς περιλαμβάνει τις περιοχές του Κοσσυφοπεδίου και της Βοϊβοδίνας στις οποίες κατοικούν οι δυο μεγαλύτερες μειονοτικές ομάδες της χώρας, οι Αλβανοί και οι Ούγγροι, αντίστοιχα. Το διάγραμμα 2.18 παρουσιάζει τη δραματική μείωση του σερβικού πληθυσμού στη περιοχή και την ταυτόχρονη αύξηση του αλβανικού πληθυσμού οι οποίες οφείλονται στην αλματώδη φυσική του αύξηση από τη μια και στη συνεχή μείωση της γονιμότητας των Σέρβων από την άλλη. Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι οι Ούγγροι έχουν αρνητικό φυσικό ισοζύγιο το οποίο βαίνει συνεχώς μειούμενο, σε ολόκληρη τη περίοδο. Εξετάζοντας τις συνιστώσες της Σερβίας (διαγράμματα 2.19, 2.20 και 2.21) παρατηρούμε περίπου τα ίδια. Στη Βοϊβοδίνα ο σερβικός πληθυσμός συρρικνώνεται καθώς από το 1989 παρουσιάζει αρνητικό φυσικό ισοζύγιο ενώ οι Ούγγροι από την αρχή της περιόδου έχουν αρνητική και συνεχώς μειούμενη φυσική κίνηση. Να σημειώσουμε εδώ ότι όπως είδαμε προηγουμένως όταν εξετάζαμε τη δομή του πληθυσμού, η ηλικιακή πυραμίδα της Βοϊβοδίνας εμφανίζει τον πιο ώριμο πληθυσμό. Το διάγραμμα του Κοσσυφοπεδίου (διάγραμμα 2.19) δείχνει ανάγλυφα το χάσμα που υπάρχει μεταξύ του σερβικού και αλβανικού στοιχείου στη περιοχή. Η δημογραφική διαφοροποίηση του Κοσσυφοπεδίου οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στη δημογραφική συμπεριφορά του αλβανικού πληθυσμού που αποτελεί, όπως είδαμε την σχεδόν απόλυτη πλειοψηφία στην περιοχή. Ωστόσο ο ρυθμός μεταβολής των Σέρβων ακόμα και στην Κεντρική Σερβία όπου αυτοί έχουν σχεδόν την απόλυτη πλειοψηφία, μειώνεται συνεχώς καθώς το φυσικό ισοζύγιο μειώνεται πολύ γρήγορα σε ολόκληρη τη περίοδο (διάγραμμα 2.20). Ανάλογες είναι οι περιπτώσεις και στην Κροατία και τη Σλοβενία, (διαγράμματα 2.22 και 2.23 αντίστοιχα), όπου οι κυρίαρχες πληθυσμιακές ομάδες

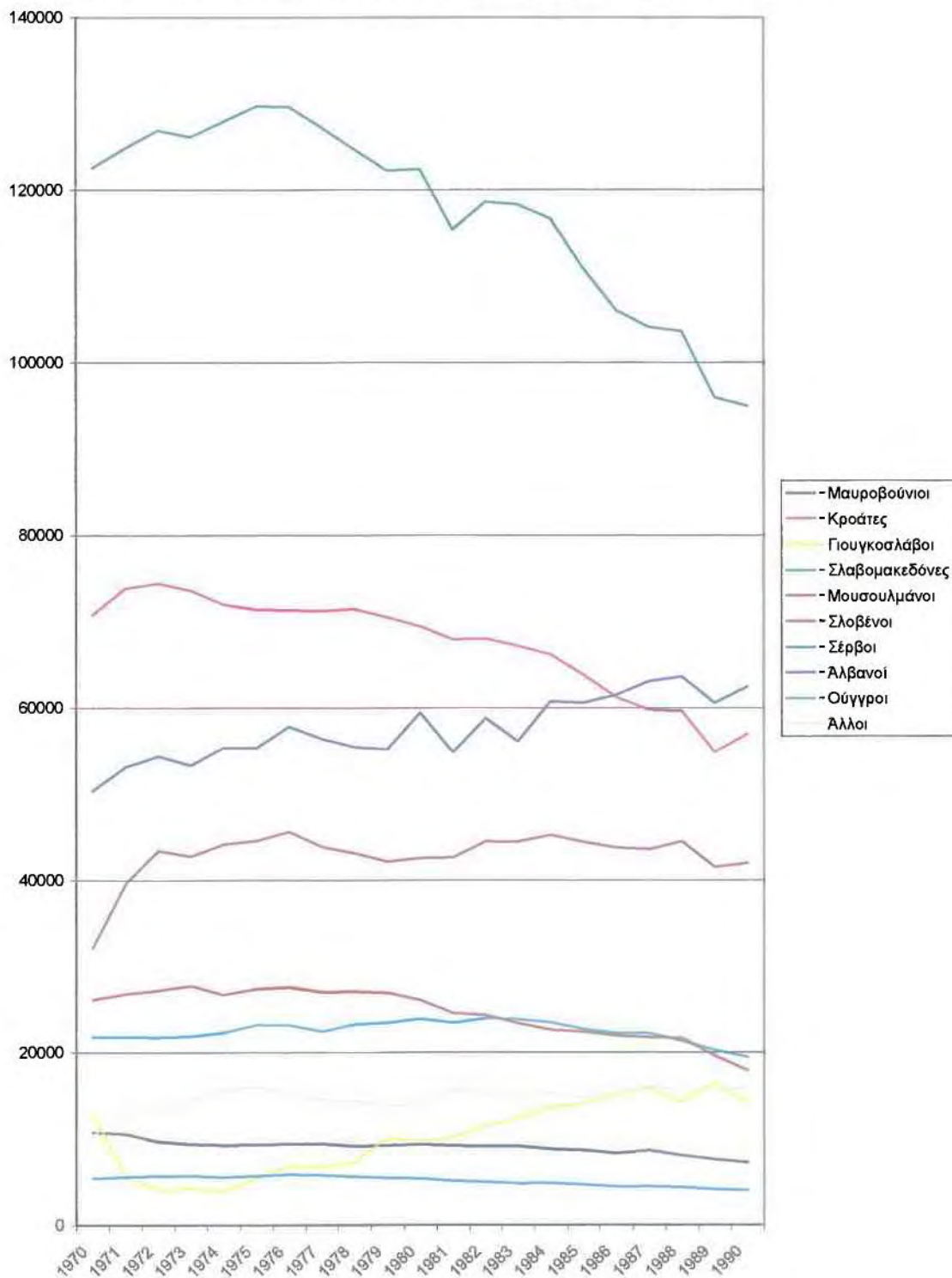
των Κροατών και Σλοβένων αντίστοιχα παρουσιάζουν δραματική μείωση της φυσικής κίνησης. Σε ότι αφορά τη δημοκρατία της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης, (διάγραμμα 2.23) εκεί οι πληθυσμοί που κυριαρχούν είναι τρεις, Μουσουλμάνοι, Σέρβοι και Κροάτες, η φυσική κίνηση των οποίων διαφέρει. Οι Μουσουλμάνοι παρουσιάζουν αύξηση ως το 1976 περίπου και στη συνέχεια η φυσική τους κίνηση σταδιακά μειώνεται αλλά δεν φτάνει στα αρχικά επίπεδα του 1970 την καταληκτική χρονιά του 1990. Οι άλλες δυο ομάδες παρουσιάζουν σταθερή μείωση στο φυσικό τους ισοζύγιο. Τέλος στη δημοκρατία της Μακεδονίας (διάγραμμα 2.25) το φυσικό ισοζύγιο των Σλαβομακεδόνων μειώνεται, και μάλιστα από το 1981 και έπειτα με γρήγορους ρυθμούς, ενώ το ισοζύγιο των Αλβανών, που είναι και η δεύτερη πληθυσμιακή ομάδα στην περιοχή παραμένει σταθερό με διαφαινόμενες τάσεις αύξησης.

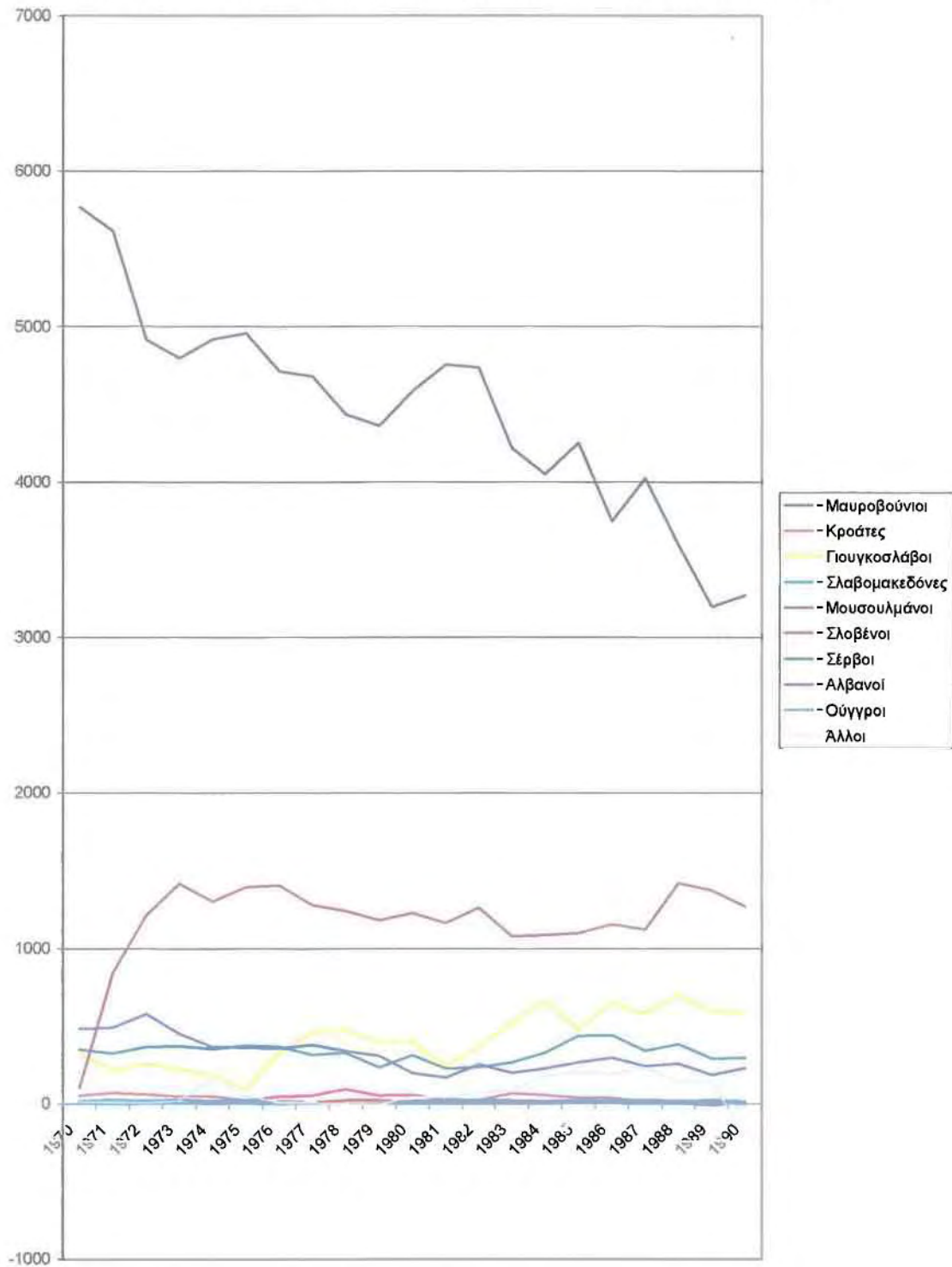
Διάγραμμα 2.15: Πληθυσμός ανά εθνότητα κατά τα έτη των απογραφών στην π.Ο.Σ.Α. της Γιουγκοσλαβίας (1948=100)

Διάγραμμα 2.16: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στην π. Ο.Σ.Δ.Γ

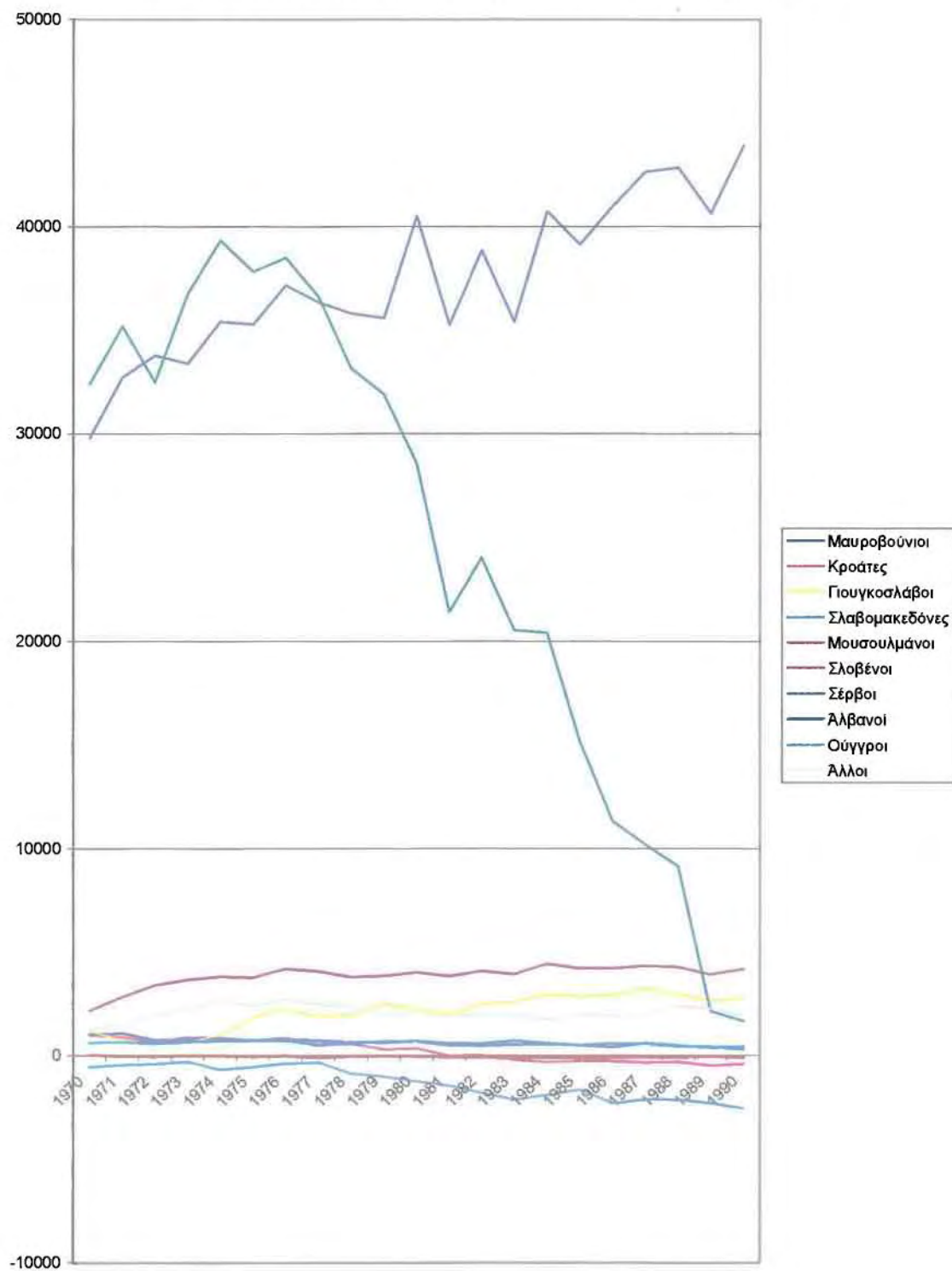

Διάγραμμα 2.17: Φυσική κίνηση πληθυσμού ανά εθνικότητα στο Μαυροβούνιο

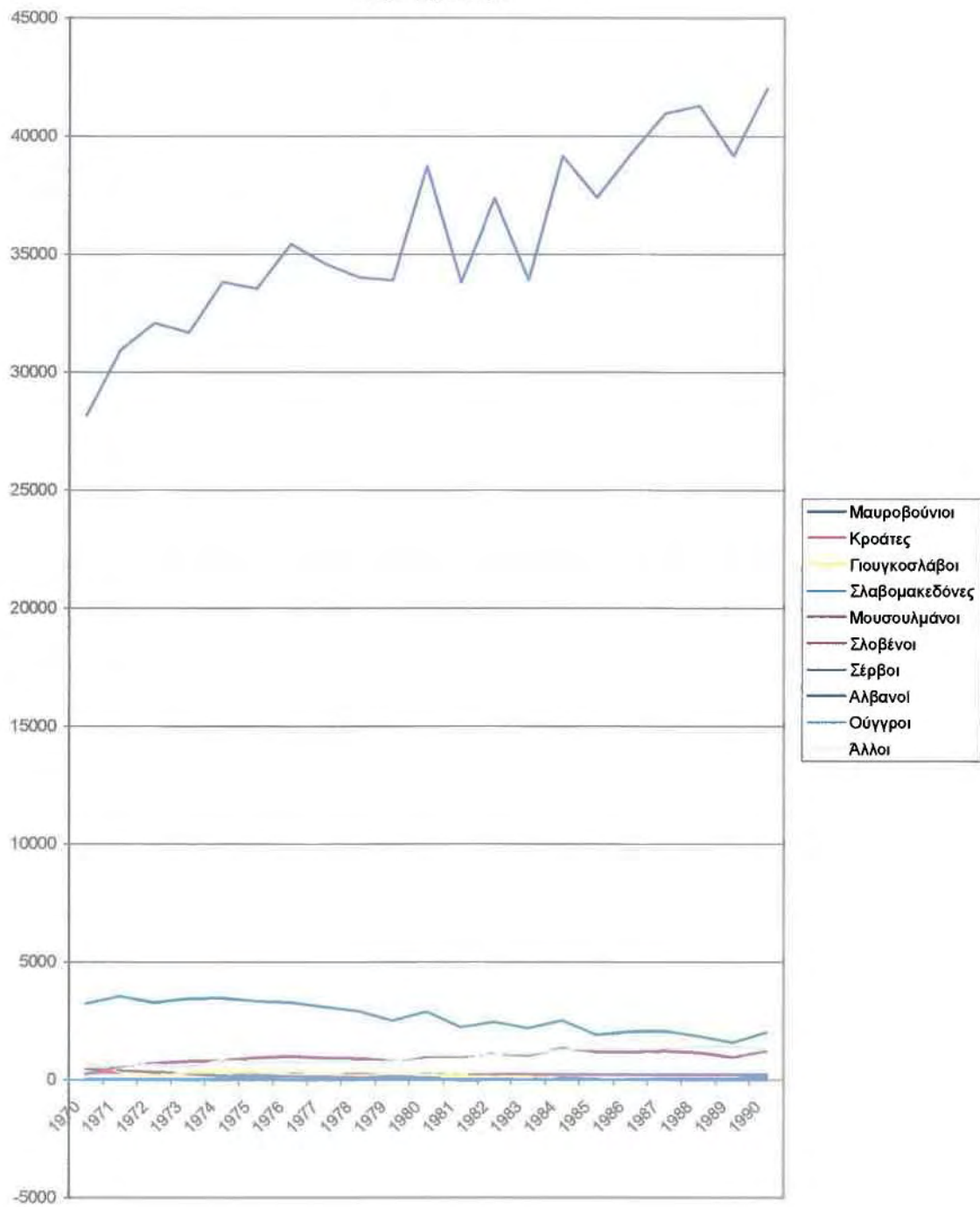

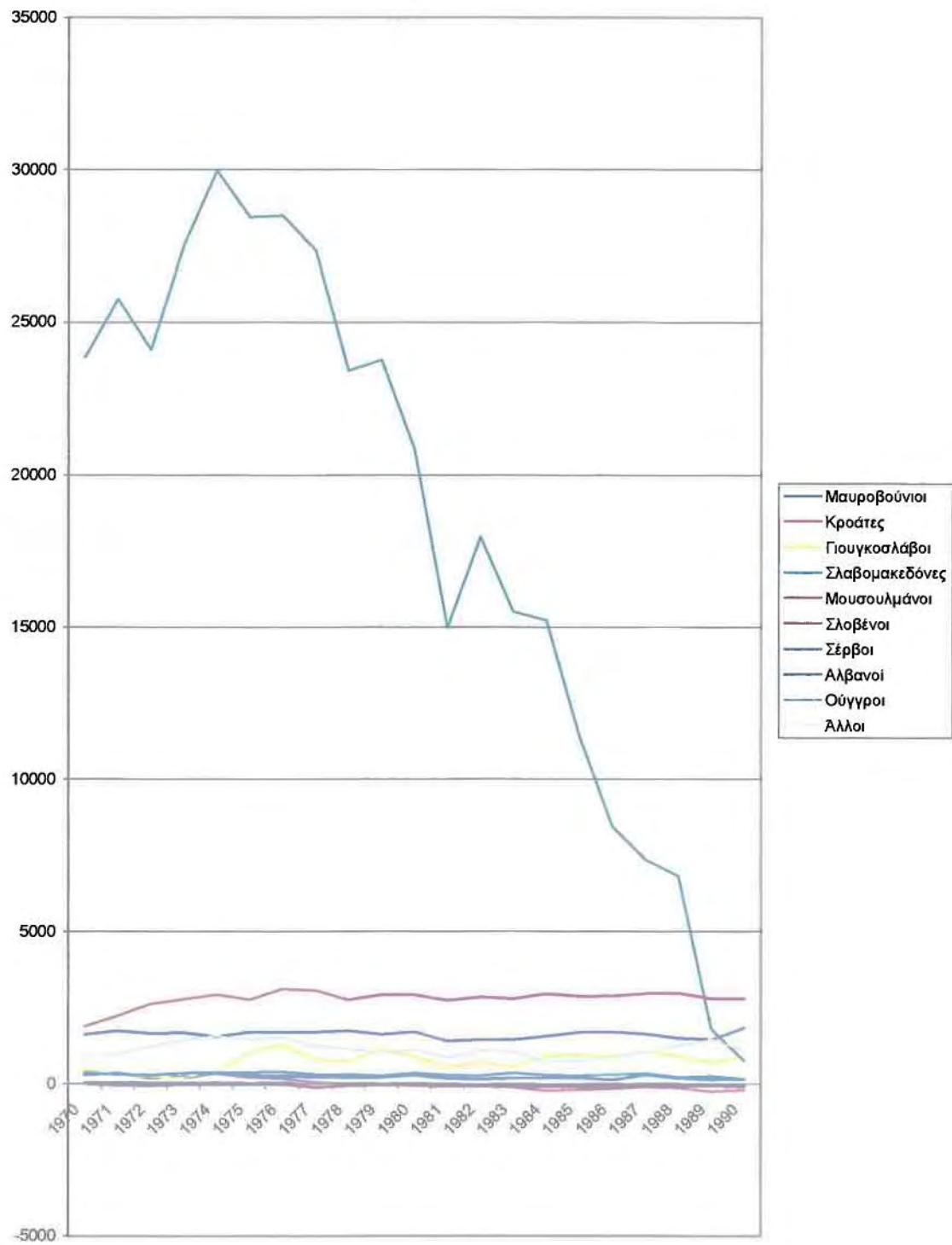
Διάγραμμα 2.18 : Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Σερβία

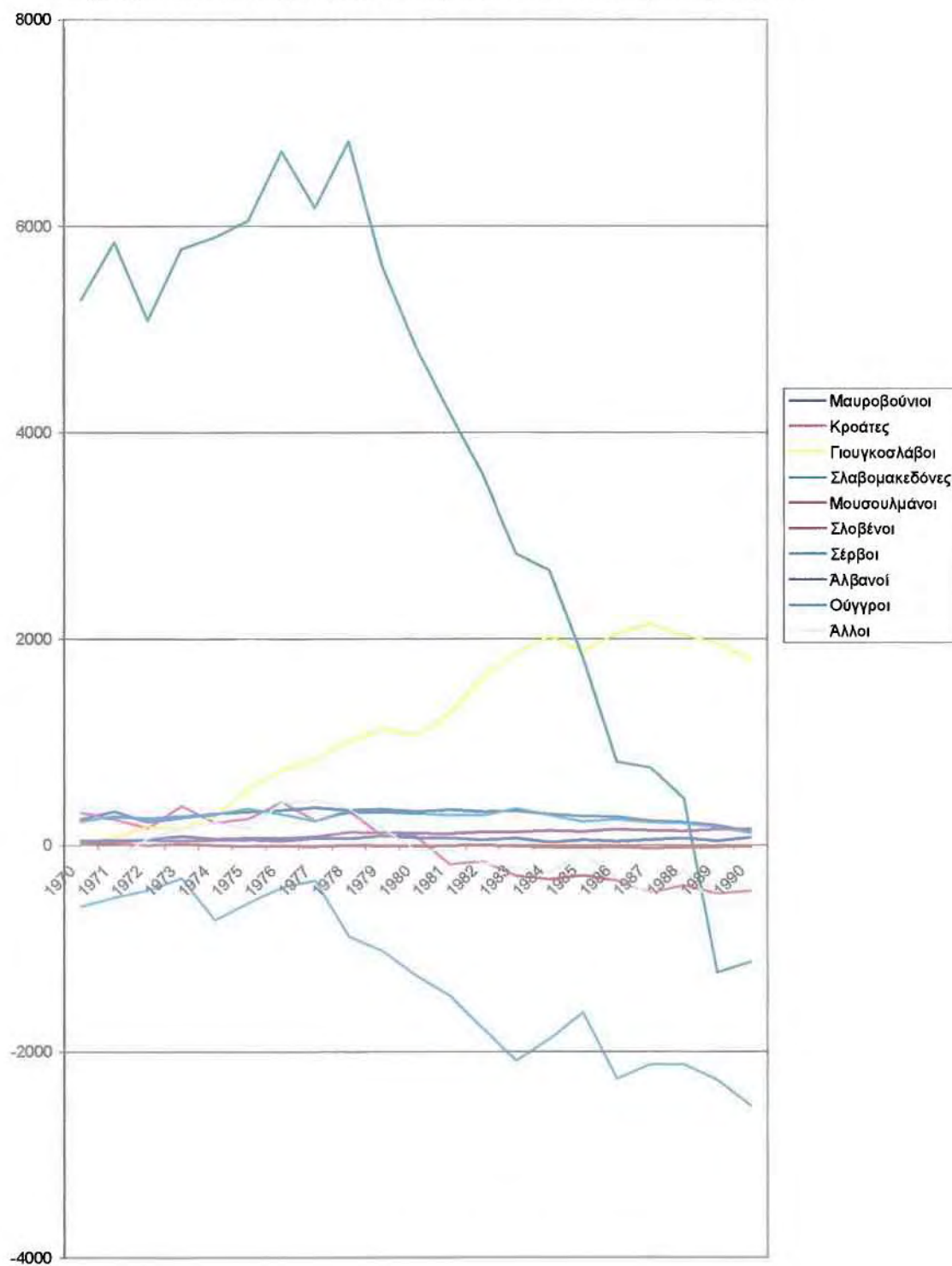
Διάγραμμα 2.19: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στο Κοσσυφοπέδιο

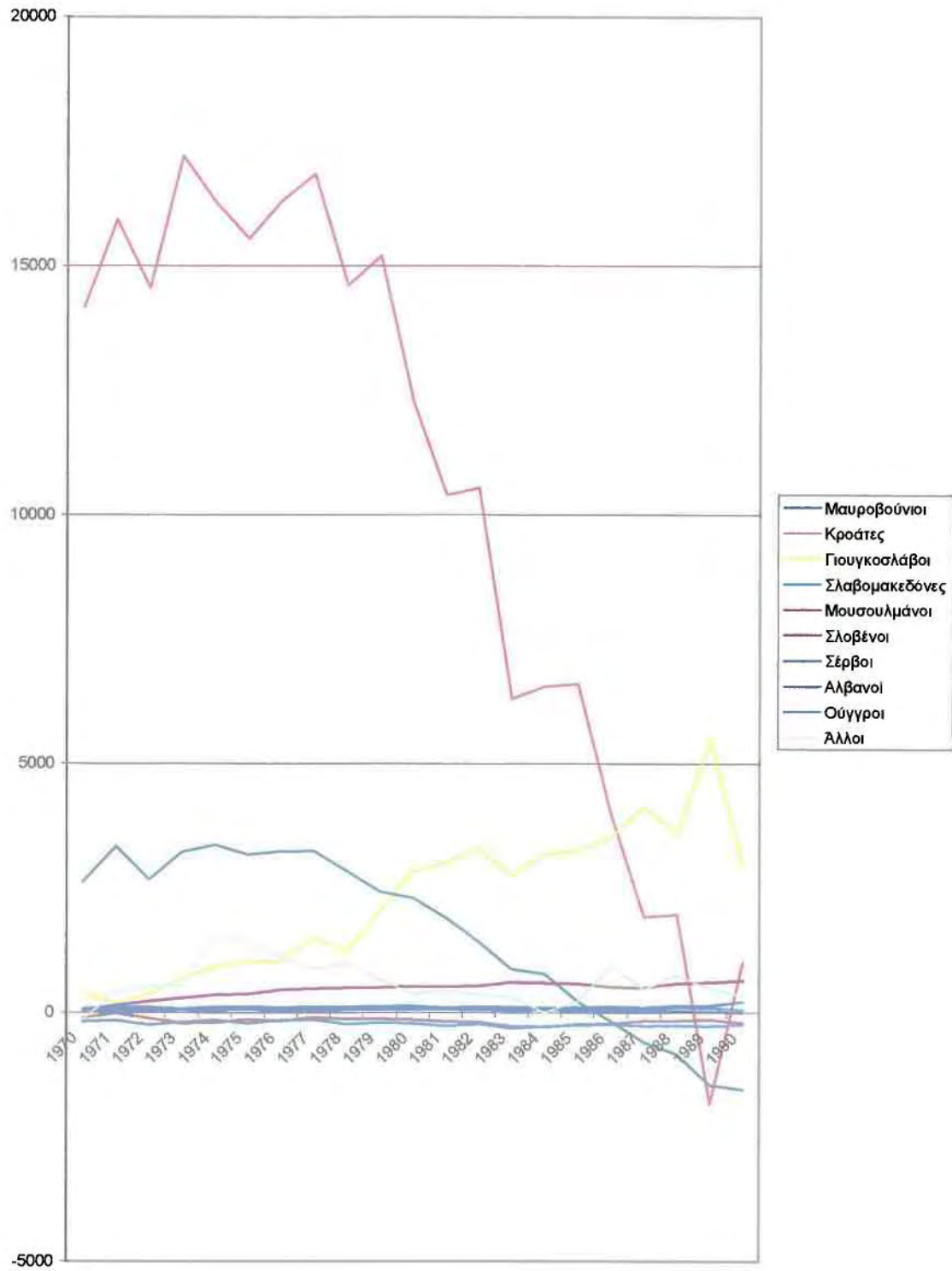
Διάγραμμα 2.20: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στην Κεντρική Σερβία

Διάγραμμα 2.21: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Βοϊβοδίνα

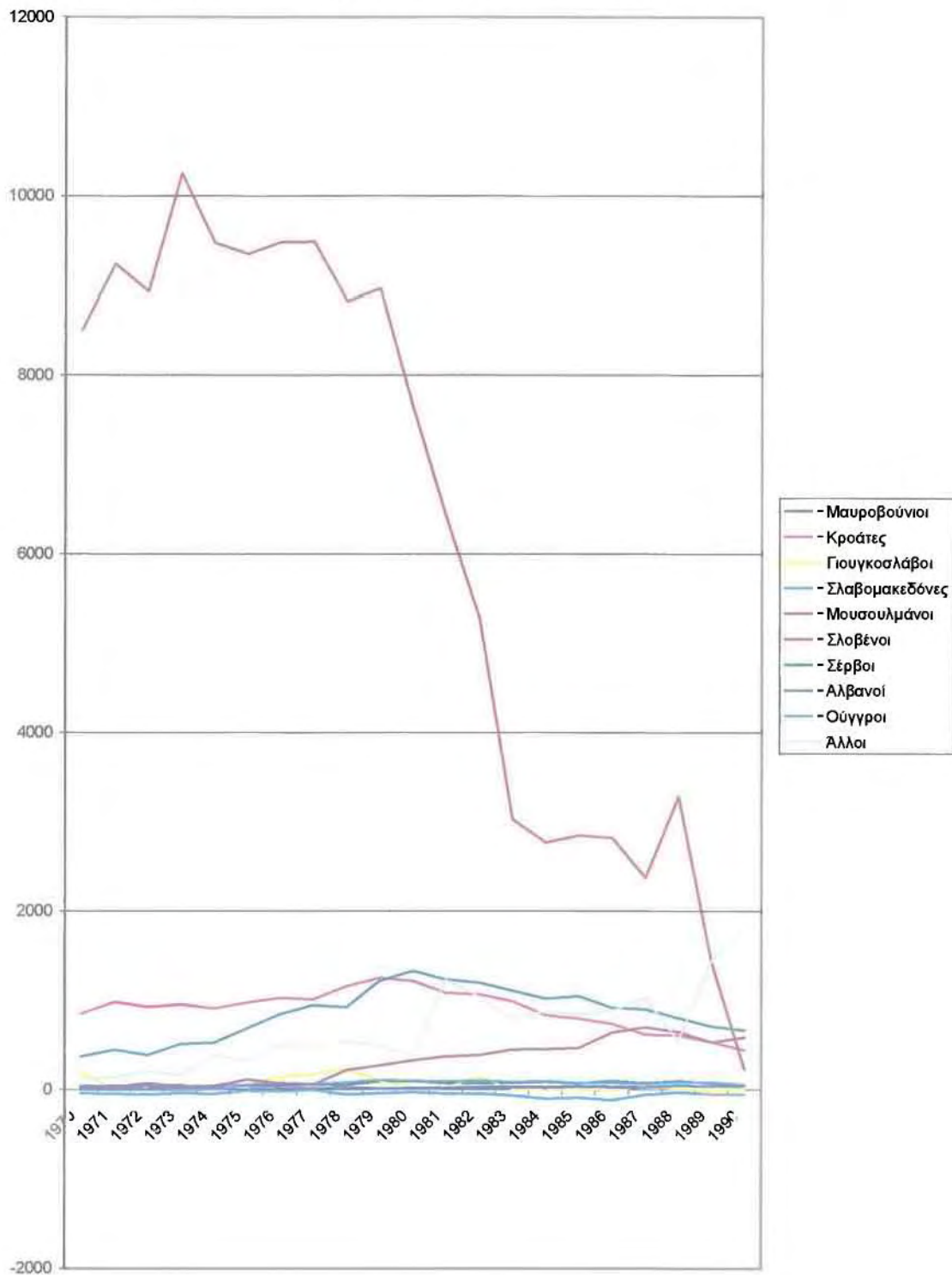

Διάγραμμα 2.22: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στην Κροατία

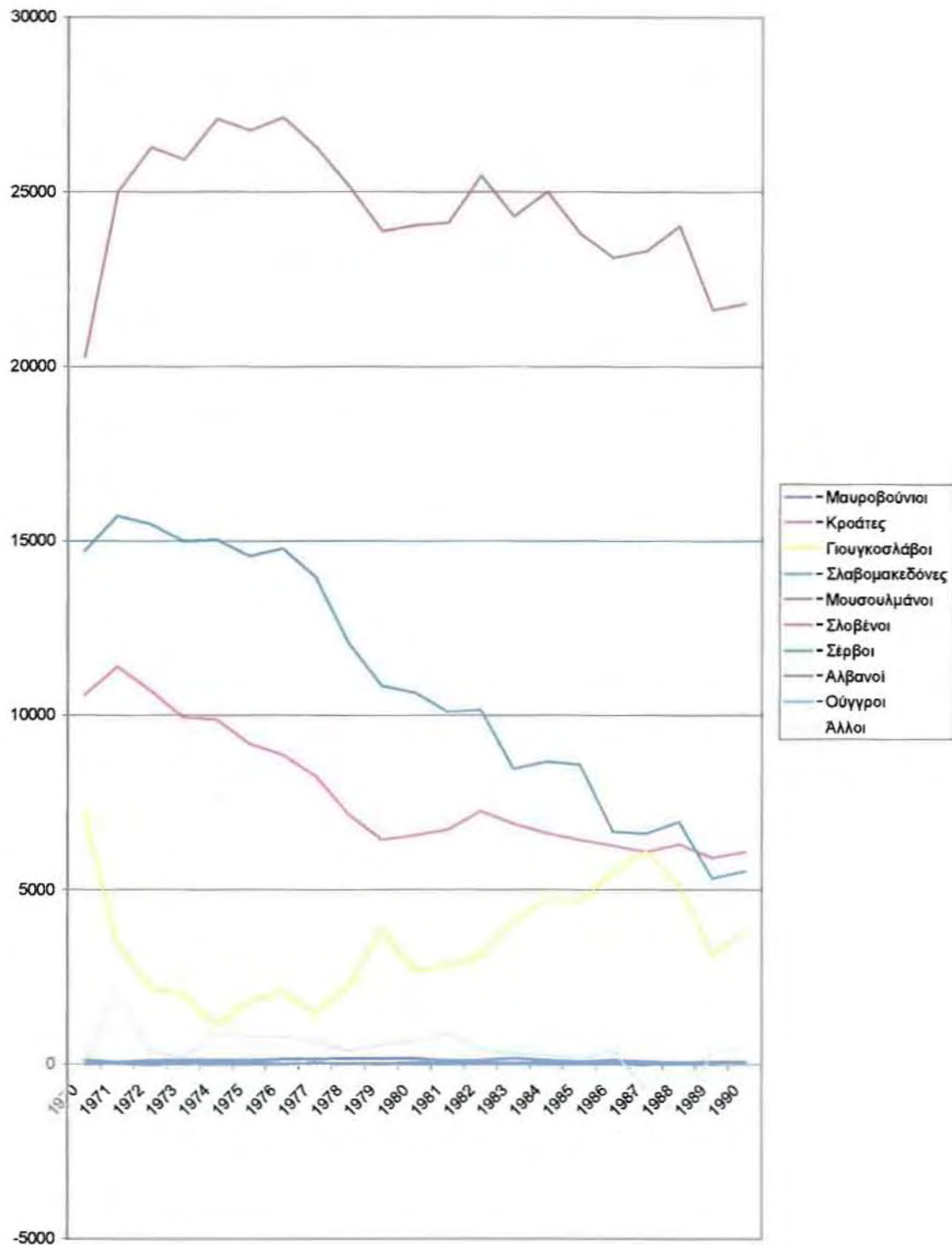

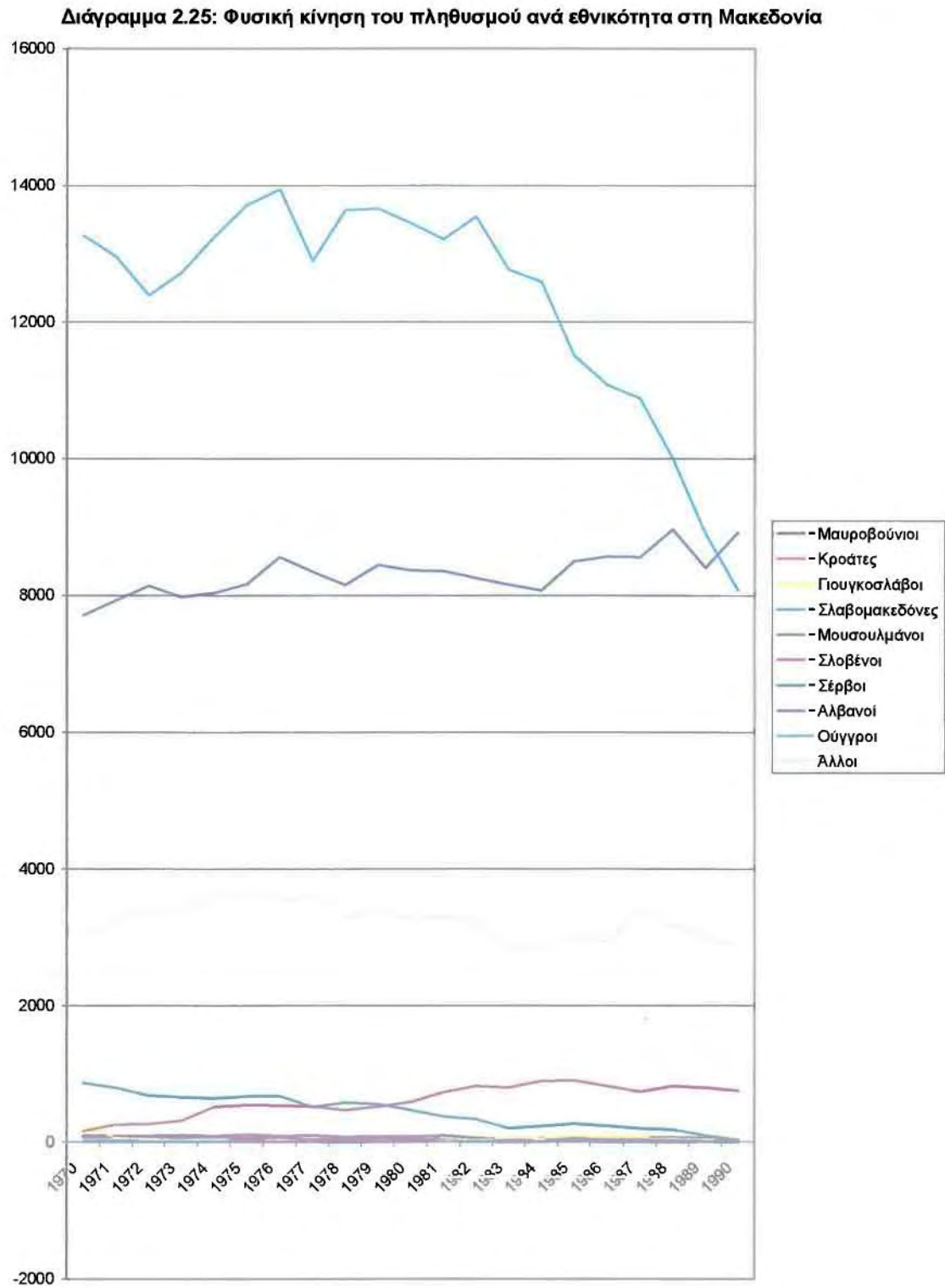

Διάγραμμα 2.23: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Σλοβενία

Διάγραμμα 2.24: Φυσική κίνηση του πληθυσμού ανά εθνικότητα στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη

2.7 Συμπεράσματα

Η δημογραφική συμπεριφορά ενός πληθυσμού είναι πολύ σημαντική για την εξέλιξη μιας χώρας και σε περιπτώσεις όπως της Γιουγκοσλαβίας, που είναι μια ομοσπονδιακή δημοκρατία και διαθέτει και έναν αξιοσημείωτα μεγάλο αριθμό διαφορετικών εθνικών ομάδων που κατοικούν στο έδαφός της, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού της αποτελούν έναν από τους σημαντικότερους παράγοντες που καθορίζουν την πορεία της χώρας (Yugoslav Survey No 4, 1999: 3-22) (Ανταμον, 1991: 27-42). Ο τομέας της οικονομίας επηρεάζεται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού, καθώς αυτά καθορίζουν, ως ένα βαθμό, τη χάραξη της οικονομικής πολιτικής. Αν για παράδειγμα ο πληθυσμός της χώρας, ή μιας περιοχής είναι πολύ νεανικός αυξάνονται αυτόματα οι δημόσιες δαπάνες που αφορούν την παιδεία, την κοινωνική πρόνοια ενώ παράλληλα έχουμε αύξηση του εργατικού δυναμικού. Αντίθετα αν ο πληθυσμός είναι γηρασμένος έχουμε συρρίκνωση της παραγωγικής βάσης, αύξηση των δαπανών για περίθαλψη, κοινωνική πρόνοια κ.α. Ανάλογα επηρεάζουν η εξέλιξη του πληθυσμού, η αναπαραγωγική συμπεριφορά, η θνησιμότητα και σε μεγάλο βαθμό οι μεταβολές της εθνολογικής σύνθεσης. Μελετώντας τα χαρακτηριστικά που εμφανίζει ο πληθυσμός κάθε δημοκρατίας και αυτόνομης περιοχής, όπως παρουσιάστηκαν στο κεφάλαιο αυτό, θα προσπαθήσουμε στη συνέχεια να δημιουργήσουμε το δημογραφικό τους προφίλ.

Η Κροατία και η Σλοβενία παρουσιάζουν σχετικά παρόμοια χαρακτηριστικά. Οι πληθυσμοί που κατοικούν στο έδαφός τους είναι σχετικά ομοιογενείς εθνολογικά καθώς οι Κροάτες αποτελούν περίπου το 70% του πληθυσμού της Κροατίας και οι Σλοβένοι αντίστοιχα αποτελούν την σχεδόν απόλυτη πλειοψηφία του πληθυσμού της Σλοβενίας (95%). Η αναπαραγωγική τους συμπεριφορά είναι κοντινή με αυτή των δυτικών χωρών, δηλαδή γεννούν ένα ή δύο παιδιά ενώ η θνησιμότητα βρίσκεται σε αρκετά χαμηλά επίπεδα. Σε ότι αφορά τη δομή του πληθυσμού μάλλον θα τη χαρακτηρίσαμε ώριμη αλλά με τάσεις γήρανσης.

Η Βοσνία- Ερζεγοβίνη αποτελεί ένα μωσαϊκό εθνικοτήτων όπου καμιά εθνική ομάδα, εκ των τριών κυριοτέρων (Μουσουλμάνοι, Σέρβοι και Κροάτες), δεν κατέχει την απόλυτη πλειοψηφία. Η αναπαραγωγική συμπεριφορά του πληθυσμού προσεγγίζει εκείνη των Κροατίας και Σλοβενίας, διατηρούμενη ωστόσο σε

υψηλότερα επίπεδα λόγω της υψηλότερης γονιμότητας των Μουσουλμάνων γυναικών. Η θνησιμότητα είναι επίσης σε χαμηλά επίπεδα ενώ σε ότι αφορά την ηλικιακή δομή αυτή διαθέτει κυρίως ώριμο πληθυσμό.

Η δημοκρατία του Μαυροβουνίου δεν διαφέρει ιδιαίτερα από τις προηγούμενες στα χαρακτηριστικά του πληθυσμού της καθώς αυτός είναι σχετικά αμιγής με την πλειοψηφία να κατέχουν οι Μαυροβούνιοι, με χαμηλά ποσοστά γονιμότητας και θνησιμότητας και αρκετά ώριμο πληθυσμό.

Στη δημοκρατία της Μακεδονίας την πλειοψηφία του πληθυσμού αποτελούν οι Σλαβομακεδόνες αλλά στο έδαφός τους κατοικεί και μεγάλος αριθμός Αλβανών, ο οποίος επηρεάζει το δημογραφικό προφίλ της περιοχής. Είναι μια από τις περιοχές όπου η γονιμότητα είναι ακόμα σχετικά υψηλή αλλά η θνησιμότητα έχει μειωθεί. Επιπλέον σχετικά με τη δομή του πληθυσμού είναι η μόνη δημοκρατία που έχει νεανικό πληθυσμό με τάσεις ωρίμανσης προς το τέλος της περιόδου που εξετάσαμε.

Η Σερβία παρουσιάζει αρκετές ιδιαιτερότητες καθώς επηρεάζεται από τις τρεις συνιστώσες της που είναι εντελώς διαφορετικές μεταξύ τους σε ότι αφορά τα πληθυσμιακά τους χαρακτηριστικά, γι' αυτό και δεν θα σχηματίσουμε το προφίλ της αλλά θα ασχοληθούμε με τις συνιστώσες της. Η Κεντρική Σερβία μοιάζει περισσότερο με τις δημοκρατίες της Κροατίας και της Σλοβενίας. Κατοικείται στη συντριπτική πλειοψηφία από Σέρβους οι οποίοι παρουσιάζουν συνεχώς μείωση του φυσικού τους ισοζυγίου, της γονιμότητας αλλά και της θνησιμότητας. Η δομή του πληθυσμού είναι ώριμη με τάσεις γήρανσης. Η Βοϊβοδίνα είναι ένα παζλ εθνοκοτήτων καμιά από τις οποίες δεν διαθέτει σημαντικό ποσοστό πληθυσμού ενώ διαθέτει και μια πολύ ισχυρή ουγγρική μειονότητα, η οποία όμως συνεχώς συρρικνώνεται. Η γονιμότητα βρίσκεται σχεδόν σε πολύ χαμηλά επίπεδα ενώ διαθέτει τα υψηλότερα ποσοστά θνησιμότητας της χώρας στο τέλος της περιόδου. Αυτό οφείλεται κυρίως στη γηρασμένη δομή του πληθυσμού της. Τέλος σε ότι αφορά την περιοχή του Κοσσυφοπεδίου με την οποία έχουμε ήδη ασχοληθεί διεξοδικά ο υψηλός ρυθμός μεταβολής του πληθυσμού της οφείλεται αποκλειστικά και μόνο στην αλβανική εθνότητα η οποία αποτελεί τη συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού. Τα κύρια δημογραφικά χαρακτηριστικά του είναι η πολύ υψηλή γονιμότητα, η μικρή θνησιμότητα και η ιδιαίτερα νεανική δομή του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3: Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ

3.1 Εισαγωγή

Η οικονομική κατάσταση και το επίπεδο ανάπτυξης που κληρονομήθηκαν από το Βασίλειο των Σέρβων, των Κροατών και των Σλοβένων, καθώς επίσης και οι δυσμενείς συνθήκες που δημιούργησε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος αποτελούν τη βάση πάνω στην οποία κλήθηκε να αναπτυχθεί ο νέος ομοσπονδιακός σχηματισμός της Γιουγκοσλαβίας. Θεωρούμε απαραίτητο να αναφέρουμε συνοπτικά μερικά στοιχεία για την οικονομική κατάσταση αυτή, πριν προχωρήσουμε στην εξέταση της οικονομικής φυσιολογίας της Γιουγκοσλαβίας.

Η πρώτη Γιουγκοσλαβία, που δημιουργήθηκε το 1918 ήταν μια καθαρά αγροτική χώρα. Σχεδόν τα 4/5 του πληθυσμού της απασχολούνταν στη γεωργία και περίπου τα 3/5 του εθνικού εισοδήματος προέρχονταν από τον αγροτικό τομέα, ενώ η βιομηχανία συμμετείχε μόλις στο 1/10 του συνολικού εισοδήματος. Στην περίοδο του μεσοπολέμου η οικονομική ανάπτυξη της χώρας ήταν πολύ αργή και επλήγη σημαντικά από την παγκόσμια οικονομική κρίση στα τέλη της δεκαετίας του 1920. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του εθνικού εισοδήματος ήταν περίπου 2% για όλη την περίοδο ύπαρξης του κράτους αυτού. Το 1939 η κατάσταση δεν είχε αλλάξει πολύ και τα 3/4 του πληθυσμού απασχολούνταν στη γεωργία η οποία παρείχε το 50% του εθνικού εισοδήματος. Οι περιφερειακές ανισότητες αυξήθηκαν καθώς τα σχετικά πιο αναπτυγμένα βόρεια και βορειοδυτικά τμήματα της χώρας αναπτύσσονταν γρηγορότερα από τις υπόλοιπες περιοχές οι οποίες δεν διέθεταν καθόλου βιομηχανική βάση. Κατά τη διάρκεια του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου, η Γιουγκοσλαβία είχε τεράστιες απώλειες σε ανθρώπινο και υλικό δυναμικό. Οι σιδηρόδρομοι, οι γέφυρες και το οδικό δίκτυο καταστράφηκαν ή επλήγησαν σημαντικά ενώ οι απώλειες σε έμψυχο δυναμικό υπολογίζονται σε 1.7 εκατομμύριο άτομα (σχεδόν 10.8% του πληθυσμού της χώρας). (Marsenic, 1986: 70)

Στη μεταπολεμική περίοδο, η Γιουγκοσλαβία πέτυχε εντυπωσιακά αποτελέσματα στο πεδίο της οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, παρά τις μεγάλες δυσκολίες που προκλήθηκαν από της ευρείας κλίμακας καταστροφές κατά τη διάρκεια του πολέμου και τις απρόσμενες διεθνείς και πολιτικές εξελίξεις. Οι μεταρρυθμίσεις που εισήχθησαν στις αρχές

των χρόνων του '50 γρήγορα απέφεραν τους καρπούς τους και η χώρα γνώρισε μια εξαιρετική οικονομική ανάπτυξη (μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ, 8.5%, την περίοδο 1952-1960). Από το 1952 ως το 1957, το μέσο ετήσιο ποσοστό ανάπτυξης του βιομηχανικού προϊόντος είναι 12.6% ενώ εκείνο του αγροτικού προϊόντος 5.9%. Αυτή η κοινωνική ευφορία κρύβει εντούτοις σοβαρές δομικές ανεπάρκειες. Παρά το γεγονός ότι το Δεύτερο Πενταετές Σχέδιο (1957-1961) πραγματοποιήθηκε σε τέσσερα χρόνια η συνέχεια θα είναι διαφορετική. Το Τρίτο Πενταετές Σχέδιο (1961- 1965) εγκαταλείφθηκε από την αρχή, χωρίς να εφαρμοσθεί καθόλου και η ανάπτυξη άρχισε να επιβραδύνεται. (Lory, 1996: 48) (Brkanovic, 1980: 3)

Στις αρχές της δεκαετίας του '60 πολλά προβλήματα είχαν ήδη ανακύψει, το ισοζύγιο πληρωμών εμφανίζεται ελλειμματικό και η χώρα καταφεύγει σε διεθνή δανεισμό και περιοδική υποτίμηση του διναριού. Την περίοδο αυτή ο τουρισμός και η εξαγωγή εργατικού δυναμικού προς τις χώρες της δύσης έρχονται σαν αντισταθμιστικά μέτρα στην οικονομική ανισορροπία⁸. Το κράτος επιβάλλει οικονομικές μεταρρυθμίσεις το 1965, με σκοπό να βοηθήσει την ανάπτυξη. Οι νέοι νόμοι μείωσαν τον κρατικό έλεγχο στις περισσότερες επενδύσεις και εισήγαγαν μέτρα για την στήριξη των μικρών ανεξάρτητων αγροτών. Η γενική φιλοσοφία των μεταρρυθμίσεων είναι ότι η Γιουγκοσλαβία πρέπει να αποποιηθεί τον προστατευτισμό και τον παρεμβατισμό του κράτους και να επιτρέψει στις εταιρείες της να είναι ανταγωνιστικές στη διεθνή αγορά. Η οικονομική μεταρρύθμιση του Ιουλίου του 1965 χαρακτηρίζει επίσης μια υποχώρηση της κεντρικής μηχανής προς όφελος των δημοκρατιών. Η πάγια πολιτική και ιδεολογική κυριαρχία του πολιτεύματος επιτρέπει αυτή την οικονομική αποκέντρωση αλλά παρά τις προσπάθειες που γίνονταν, η οικονομική κατάσταση στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές δεν έδειχνε σχετική βελτίωση.

Σ' ολόκληρη τη δεκαετία του 1960 παρατηρούμε στο πολιτικό επίπεδο, μια έντονη και συνεχή αντιπαράθεση μεταξύ των φιλελεύθερων και των συντηρητικών δυνάμεων. Οι φιλελεύθεροι επιθυμούσαν να συνεχίσουν ακόμα περισσότερο προς την ίδια κατεύθυνση: αξίωναν να επιτραπεί στις ατομικές επιχειρήσεις να έχουν περισσότερο έλεγχο στα έσοδά

---

⁸ Η εξωτερική μετανάστευση προς τις χώρες της Δύσης είναι πολύ υψηλή στα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια καθώς η Γιουγκοσλαβία είναι η μοναδική σοσιαλιστική χώρα που επιτρέπει την μετανάστευση (έως το 1973 1.000.000 Γιουγκοσλάβοι εργάζονται στο εξωτερικό). Για περισσότερα σχετικά με τη μετανάστευση βλ. Κοτζαμάνης Β., (2000), *Οι δημογραφικές εξελίξεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Ελλάδας: Μια πρώτη προσέγγιση*, (Αθήνα: ΕΚΚΕ) και Chesnais J.C., (1991), *Les migrations d' Europe de l' Est vers l' Europe de l' Ouest: de l' histoire (1946-1989) a la prospective (1990-2000)*, Rapport a la Conference de ministres sur les mouvements de personnes en provenance des paYs d' Europe centrale et orientale (Vienne- 24-25 janvier 1991), Strasbourg, Conseil de l' Europe

τους, να κλείνουν εργοστάσια που απέτυχαν να έχουν κέρδη, να μπουκν τιμές βάσης στην αγορά και τη ζήτηση, και να υιοθετηθούν άλλα μέτρα πιο κοντινά σε μια οικονομία αγοράς παρά σε μια κεντρικά σχεδιασμένη σοσιαλιστική οικονομία. Την ίδια στιγμή επιχειρηματολογούσαν ότι περισσότερη προσοχή θα έπρεπε να δοθεί στην παραγωγή καταναλωτικών αγαθών και στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου. Στα κομματικά και κυβερνητικά θέματα αξίωναν περισσότερη αποκέντρωση των εξουσιών και πιο πολλές πολιτικές ελευθερίες. Αντίθετα οι συντηρητικοί ήθελαν να διατηρήσουν την εξουσία του κόμματος και τον κεντρικό έλεγχο της οικονομίας και ανησυχούσαν για κάποιες όψεις των μεταρρυθμίσεων. Μια από τις πρωταρχικές προθέσεις του ΚΚ ήταν να αναπτύξει τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, κυρίως με την πραγματοποίηση επενδύσεων στο έδαφος τους. Στα πλαίσια μιας πιο φιλελεύθερης πολιτικής, υπήρχε ο κίνδυνος οι πλούσιες δημοκρατίες να γίνουν πλουσιότερες και οι φτωχές φτωχότερες. Εάν τα εργοστάσια που δεν είχαν ευνοϊκές οικονομικές αποδόσεις έκλειναν και τα ημερομίσθια βασίζονταν στη δύναμη του κέρδους μιας επιχείρησης, τότε θα καταλήγαμε μάλλον σε μεγαλύτερες αποκλίσεις στο μέσο εισόδημα ανάμεσα στις δημοκρατίες και σε εξάπλωση της ανεργίας. Οι συντηρητικοί επιπλέον έδιναν έμφαση, γενικά, σε κοινωνικούς σκοπούς και στην ασφάλεια της ισότητας ανάμεσα στους Γιουγκοσλάβους πολίτες των διαφορετικών δημοκρατιών. (Jelavich, 1983: 392, 393)

Στα τέλη της δεκαετίας του 1970 η οικονομία της Γιουγκοσλαβίας εισέρχεται σε μια μακροχρόνια περίοδο ύφεσης και πολλών προβλημάτων. Εκτός από τις φανερές δυσκολίες και δυσμενείς διεθνείς πολιτικές και οικονομικές συνθήκες που επικρατούν την περίοδο 1970-1980, (πετρελαϊκές κρίσεις), αυτή η κατάσταση προκλήθηκε επίσης, από έναν παλιό μακροχρόνιο προσανατολισμό των δημοκρατιών, που συνθέτουν τη Γιουγκοσλαβία, προς την αυτάρκεια. Δομικές δυσαναλογίες και υπερβολικά εγχώρια έξοδα σε όλες τις μορφές, υπερβάλλοντας των δυνατοτήτων της χώρας, οδήγησαν σε στασιμότητα της παραγωγής, υψηλό πληθωρισμό, ανεπαρκείς εξαγωγές και περιορισμό της εξωτερικής ρευστότητας της χώρας. Οι τιμές λιανικής πώλησης αυξήθηκαν κατά 8300 φορές κατά την περίοδο 1980-1990 και ο μέσος μηνιαίος μισθός μειώθηκε κατά 26% σε πραγματικές τιμές. Οι πάγιες επενδύσεις το 1990 ήταν κατά 50% χαμηλότερες σε πραγματικούς όρους από το 1980. Κάτω από τέτοιες δύσκολες περιστάσεις, η βιομηχανική απόδοση το 1990 ήταν μόλις 8% ψηλότερα από τα επίπεδα του 1980, και η αγροτική μόλις 2%. Το ισοζύγιο πληρωμών ήταν αρνητικό όλα τα χρόνια της περιόδου αυτής, φθάνοντας στην αιχμή του το 1990 με -\$4.6 δις. Συσσωρευμένα προβλήματα επηρέασαν όλες τις δημοκρατίες, ιδιαίτερα όμως τις λιγότερο αναπτυγμένες. (Miljkovic, 1996: 104)

3.2 Το οικονομικό σύστημα της Γιουγκοσλαβίας

Καθ' όλη τη διάρκεια της ύπαρξής της η Γιουγκοσλαβία εφάρμοσε αρκετά μοντέλα οργάνωσης του οικονομικού χώρου της, στα πλαίσια βέβαια, πάντα της σοσιαλιστικής ιδέας. Το πρώτο Σύνταγμα της χώρας το 1946 παραχωρούσε στο κράτος την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής και τον διοικητικό έλεγχο της οικονομίας. Το 1950 εισήχθη το σύστημα της εργατικής αυτοδιαχείρισης ενώ μια νέα φάση ανάπτυξης του συστήματος αυτού εγκαινιάστηκε με τον Συνταγματικό νόμο του 1953. Η επιλογή της σοσιαλιστικής αυτοδιαχείρισης αντανακλάται και στο νέο Σύνταγμα του 1963, ενώ με το Σύνταγμα του 1974 σημειώνονται σημαντικές αλλαγές στην ανάπτυξη των σχέσεων παραγωγής στη βάση της συνεταιριστικής εργασίας και της αυτοδιαχείρισης. Τέλος η υιοθέτηση του «Νόμου για τη Συνεταιριστική Εργασία» ολοκλήρωσε το συνταγματικό και νομικό πλαίσιο του συνολικού συστήματος των κοινωνικών και οικονομικών σχέσεων. Αν και όλα τα παραπάνω έγιναν με την πρόθεση να επιταχυνθεί η ανάπτυξη και να δημιουργηθούν οι συνθήκες για την αποτελεσματική λειτουργία της οικονομίας, αυτό το μοντέλο αποδείχθηκε την πράξη ότι είχε μεγάλες αδυναμίες.

Η οικονομική μεταρρύθμιση του 1965 ήταν ένα από τα πιο σημαντικά βήματα που έγιναν προς την κατεύθυνση της επιβεβαίωσης της σημασίας της ελεύθερης αγοράς για την οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Τα κύρια χαρακτηριστικά αυτής της μεταρρύθμισης ήταν αλλαγές στο σύστημα διανομής των κερδών και στο σύστημα ελέγχου των τιμών⁹. Ωστόσο και μετά την εφαρμογή της μεταρρύθμισης αυτής το οικονομικό σύστημα δεν κατόρθωσε να εδραιώσει μηχανισμούς που θα μπορούσαν να διασφαλίσουν σταθερές οικονομικές συνθήκες που θα οδηγούσαν προς μια οικονομία αγοράς. Το οικονομικό σύστημα παρέμεινε κάπου ανάμεσα στην οικονομία της αγοράς και την κεντρικά σχεδιασμένη οικονομία με την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής στο σύνολο της κοινωνίας και το σύστημα της αυτοδιαχείρισης. Το 1974 με την εφαρμογή του νέου Συντάγματος¹⁰ θεμελιώθηκε και ένα νέο οικονομικό σύστημα που σκοπό είχε να λειτουργήσει ως ένας συνδυασμός της οικονομίας αγοράς και της σχεδιασμένης οικονομίας. Ωστόσο εκείνο που δημιουργήθηκε στην πραγματικότητα ήταν μια οικονομία χωρίς κίνητρα ή κυρώσεις που κατέπνιξε συγχρόνως την αγορά και το σχεδιασμό. Η ομοσπονδία έδωσε τη δυνατότητα

---

⁹ Η μεταρρύθμιση παρείχε μεγαλύτερο έλεγχο της διάθεσης των εσόδων της επιχείρησης στις ίδιες τις επιχειρήσεις και επέτρεπε να γίνεται η διαμόρφωση των τιμών μέσω της λειτουργία της αγοράς

¹⁰ Εκτενέστερα για το Σύνταγμα του 1974 βλ. εδάφιο 1.2.3 στο κεφάλαιο 1

σχεδίασης της οικονομικής ανάπτυξης στις δημοκρατίες κρατώντας στις εξουσίες της την εφαρμογή της νομισματικής πολιτικής και τη δυνατότητα μερικού ελέγχου των τιμών. Οι τιμές των βιομηχανικών προϊόντων καθορίζονταν γενικά από τη λειτουργία της αγοράς αλλά οι τιμές των πρώτων υλών καθώς και των προϊόντων ευρείας κατανάλωσης ήταν υπό των έλεγχου της ομοσπονδίας. (Zecenic, Jovanovic, 1991: 35)

Με τις συνταγματικές αλλαγές του 1974 η πολιτική εξουσία των δημοκρατιών αυξήθηκε, σχεδόν στο βαθμό εθνικής κυριαρχίας, και τους δόθηκε η δυνατότητα να σχεδιάζουν οι ίδιες την στρατηγική της οικονομικής τους ανάπτυξης. Το στοιχείο αυτό νομιμοποίησε την προϋπάρχουσα λογική και συμπεριφορά των λεγόμενων εθνικών οικονομιών μέσα σε ένα και μοναδικό κράτος. Η γιουγκοσλαβική ομοσπονδία βαθμιαία μετατρεπόταν σε μια ολόενα και πιο χαλαρή συνομοσπονδία. Οι δυνατότητες εξάσκησης ολοκληρωμένης πολιτικής στο επίπεδο της ομοσπονδίας γινόταν όλο και πιο δύσκολες καθώς απαιτούνταν ομοφωνία όλων των δημοκρατιών και αυτόνομων περιοχών για τη λήψη οποιασδήποτε απόφασης. Η κατάσταση επιδειωνόταν χρόνο με το χρόνο, καθώς πολλές αποφάσεις που αφορούσαν βασικές κατευθύνσεις και στοιχεία της οικονομίας ή στόχευαν στην επίλυση των οικονομικών δυσαρμονιών που παρατηρούνταν, δεν νομιμοποιούνταν ή υιοθετούνταν υπό τη μορφή «προσωρινών μέτρων», που δεν είχαν όμως υποχρεωτική εφαρμογή για το σύνολο της χώρας. Όλα τα παραπάνω στοιχεία ενθάρρυναν τη διάσπαση του ενιαίου οικονομικού γιουγκοσλαβικού χώρου και ευνόησαν τη δημιουργία αυτόνομων οικονομιών σε κάθε δημοκρατία και αυτόνομη επαρχία. (Miljkovic, 1996: 102) (Nikolic, 1992: 139)

Το φορολογικό σύστημα και η φορολογική πολιτική της Γιουγκοσλαβίας πέρασαν με τη σειρά τους από πολλές φάσεις αλλαγών: από την πρώτη περίοδο του συγκεντρωτικού κράτους όπου το 70% του εθνικού εισοδήματος συγκεντρωνόταν μέσω της φορολογίας έως τον πλουραλισμό των μορφών και των μέτρων, σε όλα τα επίπεδα της κοινωνικοπολιτικής οργάνωσης, που θεμελιώθηκε με το Σύνταγμα του 1974. Εκτός από τον κάθετο διαχωρισμό επιπέδων που υπήρχε στο φορολογικό σύστημα (ομοσπονδία, δημοκρατία ή αυτόνομη περιοχή, κοινότητα) εφαρμοζόταν μια δεύτερη οριζόντια οριοθέτηση (δημόσιες δαπάνες, συλλογικές δαπάνες για κοινωνική πρόνοια και κοινωνική ασφάλιση, συλλογικές δαπάνες για την παραγωγή). Η αποκέντρωση και ο κατακερματισμένος χαρακτήρας του φορολογικού συστήματος φαίνονται καθαρά από το γεγονός ότι οι δημόσιες δαπάνες χρηματοδοτούνταν από 560 προϋπολογισμούς, καθώς εκτός από την ομοσπονδία, τις δημοκρατίες και τις αυτόνομες περιοχές και οι κοινότητες μπορούσαν να έχουν δικό τους προϋπολογισμό. Οι συλλογικές δαπάνες για κοινωνική πρόνοια και κοινωνική ασφάλιση με

τη σειρά τους χρηματοδοτούνταν από 4399 αυτοδιαχειριστικές κοινότητες ενώ οι συλλογικές δαπάνες για την παραγωγή από 3516 ειδικά κοινοτικά ταμεία αυτοδιαχείρισης. Το συνολικό λοιπόν φορολογικό σύστημα της χώρας σχηματιζόταν από 8500 ανεξάρτητα φορολογικά τμήματα πράγμα που δημιουργούσε πολλά προβλήματα στη λειτουργία και την απόδοση της οικονομίας. (Raicevic, Popovic, 1990: 27)

3.3 Μεγέθη και μεταβολές του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ)

Πριν αναφερθούμε στο Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν της Γιουγκοσλαβίας πρέπει να αποσαφηνίσουμε την έννοιά του και τι αντιπροσωπεύει. Η έννοια του ΑΕΠ δεν υπάρχει στις σοσιαλιστικές οικονομίες και έχει αντικατασταθεί από την έννοια του Ακαθάριστου Κοινωνικού Προϊόντος. Η μεταξύ τους διαφορά είναι ότι στο δεύτερο δεν συμπεριλαμβάνεται η αξία των «μη παραγωγικών υπηρεσιών», όπως η εκπαίδευση, η υγεία, η άμυνα, η διοίκηση, οι τραπεζικές υπηρεσίες και η ασφάλιση, καθώς αυτές θεωρείται ότι δεν παράγουν προστιθέμενη αξία στην οικονομία, εφόσον δεν παράγουν υλικά αγαθά. Το ΑΕΠ που χρησιμοποιείται στις δυτικές χώρες υπολογίζεται ότι είναι περίπου 15% ανώτερο του ΑΚΠ. Στη μελέτη αυτή θα χρησιμοποιούμε τον όρο ΑΕΠ, καθώς έτσι το συναντάμε στο μεγαλύτερο μέρος της βιβλιογραφίας, αλλά ο όρος αυτός θα αντιστοιχεί στην έννοια του ΑΚΠ, όπως την ορίσαμε παραπάνω. (Roux, 1992: 109)

Η ανάπτυξη της γιουγκοσλαβικής οικονομίας δεν ήταν ομοιόμορφη σε όλη την διάρκεια της ύπαρξης του γιουγκοσλαβικού κράτους. Ήταν πολύ επιτυχημένη στις τρεις πρώτες δεκαετίες, όταν μεγάλες δυσκολίες προέκυψαν στα τέλη της δεκαετίας του '70 προκαλώντας οικονομική στασιμότητα. Οι ρυθμοί ανάπτυξης του ΑΕΠ μειώνονταν σταδιακά από τη μια δεκαετία στην άλλη: 6.5% από το 1951 στο 1960, 6.3% από το 1961 στο 1970 και 5.7% από το 1971 ως το 1980. Σύμφωνα με τους ρυθμούς ανάπτυξης η Γιουγκοσλαβία βρισκόταν ανάμεσα στις υψηλότερες θέσεις στην παγκόσμια κλίμακα. Εντυπωσιακό είναι το γεγονός ότι ενώ ο μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης σε όλες τις δημοκρατίες ήταν περίπου 5.4%, για κάποιες δεκαετίες στο Μαυροβούνιο, τη Μακεδονία και τις επαρχίες του Κοσσυφοπεδίου και της Βοϊβοδίνας βρισκόταν μεταξύ 7 και 8%. Το γεγονός αυτό αποδίδεται στην πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης που εξασκούνταν από την ομοσπονδία, με στόχο την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών. Ωστόσο, η ανάπτυξη της χώρας αδυνατεί να συνεχιστεί με τους ίδιους ρυθμούς την περίοδο 1980-1990 αντανακλώντας τη στασιμότητα της συνολικής οικονομίας και όλων των τμημάτων της.

Η αξιολογούμενη μεγάλη μείωση της ανάπτυξης στην τέταρτη δεκαετία (1980-1990) όχι μόνο αμαύρωσε τα αποτελέσματα που σημειώθηκαν τις προηγούμενες τρεις δεκαετίες, αλλά κατέληξε επίσης σε άλλα προβλήματα. Προφανώς, οι ευκαιρίες για περισσότερο γρήγορη οικονομική ανάπτυξη, βασισμένη στην πληθωριστική χρηματοδότηση και τον υψηλό εξωτερικό δανεισμό, είχαν εξαντληθεί ήδη λίγα χρόνια πριν τη περίοδο αυτή. Το εξωτερικό χρέος της Γιουγκοσλαβίας διπλασιάστηκε την περίοδο 1978-1990, έτσι ώστε στα

τέλη του '90 έφτανε τα \$17.8 δις. Στο γεγονός αυτό συνέτεινε και η δυνατότητα που έδωσε το Σύνταγμα του 1974 στις δημοκρατίες και αυτόνομες επαρχίες να δανείζονται, ανεξάρτητα από τη χώρα, από το εξωτερικό. (Miljkovic, 1996: 102- 104)

Πίνακας 3.1 Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του ΑΕΠ.

Περίοδος	Σερβία									
	ΟΛΛΓ	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Κροατία	Μακεδονία	Σλοβενία	Σύνολο	Κεντρική Σερβία	Κοσσυφοπέδιο	Βοϊβοδίνα
1948-1960	6,5	6,0	5,9	6,7	5,8	6,6	6,5	5,8	5,7	8,5
1961-1970	6,3	5,4	8,4	6,3	7,9	6,9	6,1	6,1	7,0	5,8
1971-1980	5,7	5,5	6,1	5,4	5,8	6,1	5,9	5,9	5,5	5,8
1981-1990	-0,4	0,2	-1,1	-0,8	-0,3	-0,7	-0,3	-0,2	-1,3	-0,3
1948-1990	4,5	4,3	4,2	4,5	4,8	4,8	4,5	4,5	4,0	4,5

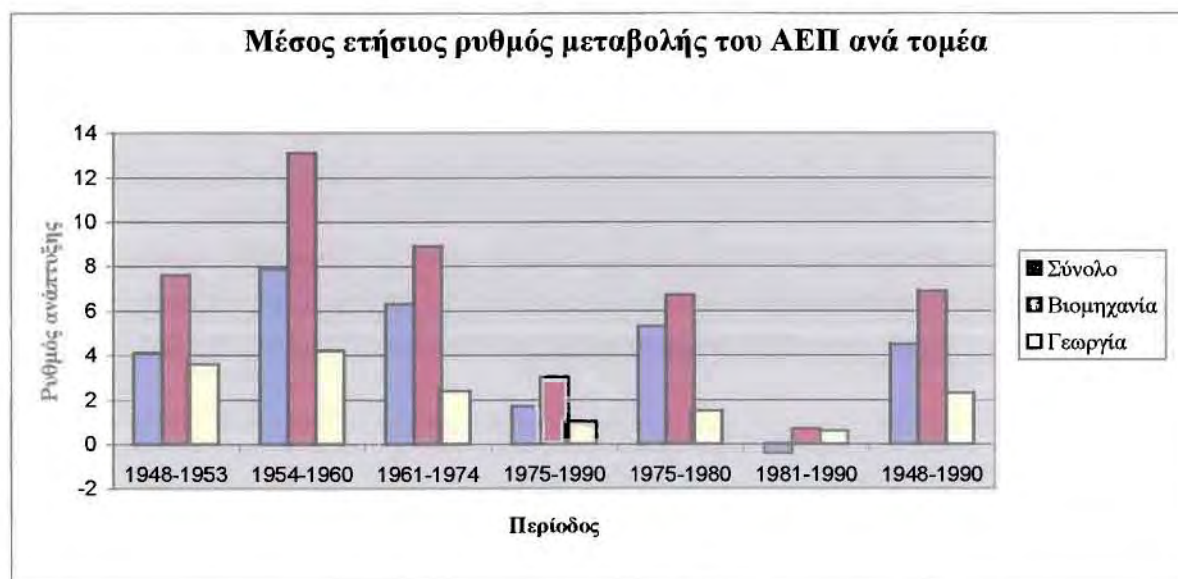
ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 2, 1996

Ο σχετικά υψηλός ρυθμός οικονομικής ανάπτυξης της Γιουγκοσλαβίας που παρουσιάστηκε παραπάνω είναι αποτέλεσμα μιας έντονης εκβιομηχάνισης που πραγματοποιήθηκε σε βάρος όλων των υπολοίπων τομέων της οικονομίας. Η επιτυχία της εκβιομηχάνισης καθοριζόταν μόνο στη βάση του ρυθμού μεταβολής του βιομηχανικού προϊόντος που ήταν πολύ υψηλός από τη δεκαετία του '60. Ωστόσο, το γεγονός ότι μια τέτοια ανάπτυξη ήταν συμβατή μόνο με τις συνθήκες μιας κλειστής εγχώριας οικονομίας, διοικητικά προστατευμένης απέναντι στον ξένο ανταγωνισμό δεν λήφθηκε υπόψη. Τα αποτελέσματα της απελευθέρωσης των εισαγωγών σε μια τέτοια περίπτωση μπορεί να οδηγήσουν σε δύσκολες συνθήκες την βιομηχανική παραγωγή. Έτσι, για παράδειγμα ο ρυθμός ανάπτυξης του βιομηχανικού προϊόντος έπεσε από 16.7% το 1964 σε 7.5% το 1965, σαν συνέπεια των μέτρων οικονομικής μεταρρύθμισης του 1965, με τα οποία η εγχώρια αγορά άνοιξε σε μεγαλύτερη έκταση προς τις παγκόσμιες αγορές, και σε 3.5% το 1966 και 1967. (Nikolic, 1992: 142)

Πίνακας 3.2: Εξέλιξη του ΑΕΠ ανά τομέα

Τιμές 1972				
	Σύνολο οικονομίας	Κοινωνική οικονομία	Βιομηχανία	Γεωργία
Σε εκατ. δηνάρια				
1947	5,433	-	914	2,030
1953	6,924	4,150	1,296	1,818
1960	11,828	8,607	3,363	3,333
1974	27,969	23,238	10,073	4,663
1980	38,086	32,870	14,882	5,102
1990	36,455	31,005	15,908	5,412
Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής (%)				
1948-1953	4,1	-	7,6	3,6
1954-1960	7,9	9,5	13,1	4,2
1961-1974	6,3	7,4	8,9	2,4
1975-1990	1,7	1,8	3,0	1,0
1975-1980	5,3	5,9	6,7	1,5
1981-1990	-0,4	-0,6	0,7	0,6
1948-1990	4,5	5,4	6,9	2,3

ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 2, 1992

Η ανάπτυξη του βιομηχανικού προϊόντος είναι λοιπόν ο κύριος μοχλός ανάπτυξης της γιουγκοσλαβικής οικονομίας. Ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του βιομηχανικού προϊόντος, (6.7%), ήταν κατά 49% υψηλότερος από τον αντίστοιχο ρυθμό μεταβολής του συνολικού ΑΕΠ. Το βιομηχανικό προϊόν έγινε κυρίαρχο στις οικονομίες όλων των δημοκρατιών και επαρχιών. Εξαιτίας της μονόπλευρης στάσης προς τη βιομηχανία σαν το μοναδικό παράγοντα ανάπτυξης, οι άλλοι κλάδοι άρχισαν να μένουν πίσω και η εισαγωγική εξάρτηση της χώρας αυξήθηκε, λόγω των αυξημένων εισαγωγών σε εξοπλισμό και πρώτες ύλες που ήταν απαραίτητα για την ανάπτυξη του βιομηχανικού τομέα. Η μεγάλη αύξηση

του βιομηχανικού προϊόντος άλλαξε την οικονομική δομή όλων των δημοκρατιών και των επαρχιών. Το μερίδιο της βιομηχανίας στο συνολικό ΑΕΠ ανέβηκε στο Μαυροβούνιο από 5% το 1947 σε 35% το 1990, στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη από 15 σε 51%, στο Κοσσυφοπέδιο από 16 σε 41%, στη Μακεδονία από 15 σε 54%, στην Κροατία από 22 σε 37% και στη Σλοβενία από 28 σε 47%.

Πίνακας 3.3: Βιομηχανικό και Αγροτικό Προϊόν

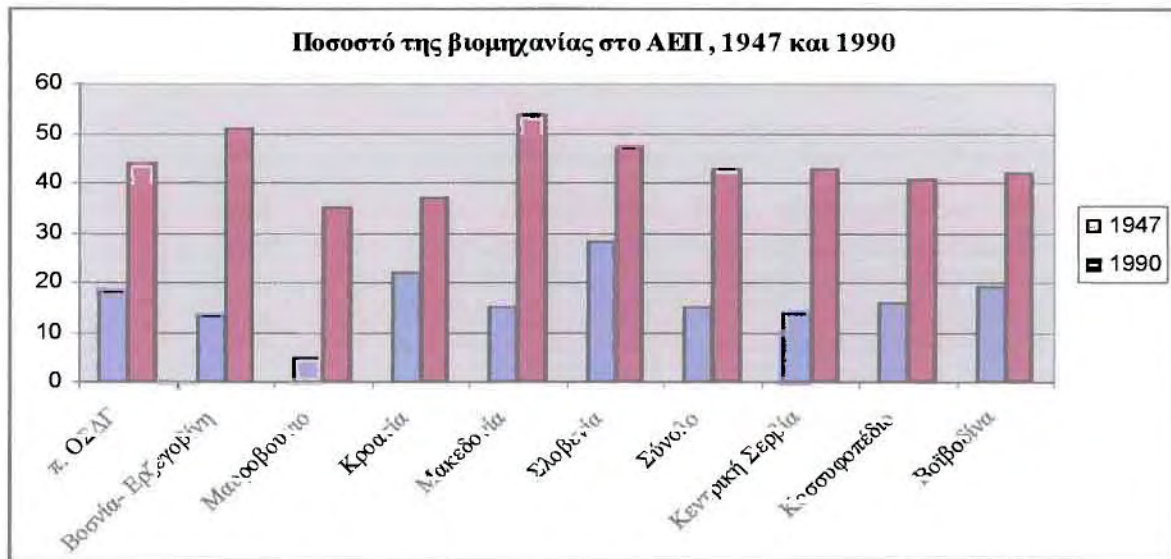
Περίοδος	Σερβία									
	ΟΛΔΓ	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Κροατία	Μακεδονία	Σλοβενία	Σκόπια	Κεντρική Σερβία	Κοσσυφοπέδιο	Βοϊβοδίνα
Βιομηχανία										
Ρυθμός ανάπτυξης 1948-1990	6,7	7,7	9,1	5,8	8,0	6,0	7,0	7,3	6,3	6,5
Γεωργία										
Ρυθμός ανάπτυξης 1948-1990	2,2	2,1	1,2	2,2	1,7	2,4	2,3	1,9	2,4	2,7
Ποσοστό του βιομηχανικού προϊόντος σε σχέση με το αγροτικό, % (αγροτικό προϊόν = 100)										
1947	46	35	10	59	25	123	33	33	28	35
1990	294	363	256	271	330	550	233	297	137	163
Ποσοστό στο συνολικό ΑΕΠ, % (τιμές 1972)										
Βιομηχανία										
1947	18	13	5	22	15	28	15	14	16	19
1990	44	51	35	37	54	47	43	43	41	42
Γεωργία										
1947	39	36	48	36	58	23	46	42	58	54
1990	15	14	14	14	16	8	18	15	30	26

ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 2, 1996

Η ανάπτυξη του βιομηχανικού προϊόντος γινόταν παράλληλα με τη μείωση του ποσοστού του αγροτικού προϊόντος στο ΑΕΠ όλων των δημοκρατιών και των επαρχιών. Η υψηλότερη μείωση σημειώθηκε στη Μακεδονία, από 58 σε 16% και στο Μαυροβούνιο, από 48 σε 14%. Στις άλλες δημοκρατίες, αυτή η μείωση ποικίλε από 14 μονάδες στη Σλοβενία σε 27 στη Σερβία. Το 1990, το χαμηλότερο ποσοστό της γεωργίας σαν μερίδιο του συνολικού ΑΕΠ σημειώθηκε στη Σλοβενία (8%) ενώ το υψηλότερο στο Κοσσυφοπέδιο (30%) και στη Βοϊβοδίνα (26%). Ωστόσο, μια τέτοια δομή δεν ήταν συμβατή με τη διαθέσιμη φυσική παραγωγή και το ανθρώπινο δυναμικό του τομέα αυτού (το ποσοστό του

αγροτικού ενεργού πληθυσμού στο σύνολο του ενεργού πληθυσμού ποίκιλε από 12% στη Σλοβενία σε 27% στη Κεντρική Σερβία). (Miljkovic, 1996: 105-106)

3.4 Πληθωρισμός

Αντίθετα από τις άλλες οικονομικές παραμέτρους που επέτρεπαν μια υποθετική σύγκριση της προπολεμικής με τη μεταπολεμική περίοδο, αυτό δεν μπορεί να γίνει στο πεδίο των τιμών και του κόστους ζωής. Κατά τη διάρκεια είκοσι περίπου χρόνων ύπαρξης της πρώτης Γιουγκοσλαβίας, οι τιμές είχαν έναν αποπληθωριστικό χαρακτήρα, ενώ στη δεύτερη Γιουγκοσλαβία όλες οι τιμές αυξάνονταν σταδιακά δημιουργώντας όλο και περισσότερο πληθωριστικές πιέσεις.

Η παρουσία ισχυρών πληθωριστικών πιέσεων είναι ένα από τα κύρια χαρακτηριστικά ολόκληρης της μεταπολεμικής περιόδου, και από την αρχή της δεκαετίας του '70 η μάχη ενάντια στον πληθωρισμό έγινε ένας από τους κύριους σκοπούς της οικονομικής πολιτικής. Η ραγδαία αύξηση των τιμών είναι συνέπεια των ατελειών του οικονομικού και πολιτικού συστήματος της χώρας και ο πληθωρισμός ως εκ τούτου αντανakλά δυσλειτουργίες στη λειτουργία του οικονομικού μηχανισμού. Η έννοια της συλλογικής εργασίας και ο καθορισμός και οι κατευθύνσεις της οικονομικής δραστηριότητας από κοινωνικά συμβόλαια και συμφωνίες αυτοδιαχείρισης συνέβαλαν σε ορισμένες από τις πιο σημαντικές πηγές του πληθωρισμού. Η μη ρεαλιστική τιμολόγηση των συντελεστών παραγωγής, η δυνατότητα διανομής μεγαλύτερου εισοδήματος από εκείνο που έχει κερδηθεί, η δυνατότητα αύξησης των προσωπικών εισοδημάτων σε βάρος της συσσώρευσης, εξαπλωμένη οικονομική απειθαρχία και ένα σύστημα που επιτρέπει όλες οι αυξήσεις του κόστους να περάσουν αυτόματα σε υψηλότερες τιμές είναι τα χαρακτηριστικά που παρατηρούμε την περίοδο αυτή. Χάρη στις παραμορφώσεις στη σχέση παραγωγής και διανομής του εισοδήματος και την έλλειψη οικονομικού ελέγχου και πειθαρχίας, ήταν δυνατό να πληρώνεις ημερομίσθια και να αυξάνεις συνεχώς τις δημόσιες δαπάνες χωρίς καμία βάση σε πραγματικό κερδηθέν εισόδημα. Αυτό αφορά κυρίως το μη κερδηθέν προσωπικό εισόδημα των εργατών που απασχολούνται σε προβληματικές επιχειρήσεις, την μη αποπληρωμή χρεών, φανταστικά έσοδα επιχειρήσεων, την μη πληρωμή φόρων στην κοινότητα κ.α. (Zecevic, Jovanovic, 1991:38,39) (Nikolic, 1992: 142)

Την περίοδο 1954-1974 οι λιανικές τιμές ανέβαιναν, κατά μέσο όρο, με ρυθμό 9.2%, και το κόστος ζωής με ρυθμό 11.2% ετησίως, και τα επόμενα δέκα χρόνια (1975-1980) αυτοί οι ρυθμοί ήταν ακόμα πιο υψηλοί (48.3% και 48.1% αντιστοίχως). Επιπρόσθετα στους εσωτερικούς παράγοντες, η αύξηση του πληθωρισμού στην περίοδο 1971-1975 επηρεάστηκε από τη ραγδαία άνοδο των τιμών του πετρελαίου και των άλλων πρώτων

υλών στις διεθνείς αγορές. Κατά την περίοδο 1976-1980 ο έλεγχος των τιμών που επιβλήθηκε καθώς και μια ποικιλία από διοικητικούς περιορισμούς στο πεδίο των εταιρειών και του προσωπικού εισοδήματος προσωρινά φρέναρε την άνοδο του πληθωρισμού, αλλά οι βαθύτερες μακροχρόνιες αιτίες του πληθωρισμού δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν με βραχυχρόνια οικονομικά μέτρα. Με την απουσία γενικευμένων μεταρρυθμίσεων ο πληθωρισμός επέστρεψε και ο ρυθμός αυξήσεων των τιμών ήταν ασύγκριτα υψηλότερος από πριν την ανάληψη και την εφαρμογή των διοικητικών μέτρων. (Zecenic, Jovanovic, 1991:39) (Nikolic, 1992: 148)

Πίνακας 3.4: Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής του πληθωρισμού

	<i>Λιανικές τιμές</i>	<i>Κόστος ζωής</i>
<i>Ρυθμός αύξησης</i>		
<i>1954-1974</i>	<i>9,2</i>	<i>11,2</i>
<i>1954-1960</i>	<i>3,2</i>	<i>6,4</i>
<i>1961-1974</i>	<i>12,6</i>	<i>14,1</i>
<i>1975-1980</i>	<i>48,3</i>	<i>48,1</i>
<i>1981-1988</i>	<i>18,6</i>	<i>19,0</i>
<i>1975-1988</i>	<i>75,3</i>	<i>74,4</i>

ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 2 1992

Ο υπερπληθωρισμός ξέσπασε το 1989, το επίπεδο των λιανικών τιμών και του κόστους ζωής αυξήθηκε μέσα στη χρονιά αυτή 125 φορές. Για να χαλιναγωγήσουν την χαοτική κατάσταση της γιουγκοσλαβικής οικονομίας και να σταματήσουν τον υπερπληθωρισμό, πολλά διοικητικά μέτρα πάρθηκαν (πάγωμα τιμών και μισθών για το πρώτο μισό του 1990, δέσμευση των αποθεμάτων συναλλάγματος για να στηρίξουν το νέο εισαχθέν δηνάριο, κλπ). Ωστόσο αυτά τα μέτρα είχαν επιτυχία μόνο βραχυχρόνια. Το επίπεδο τιμών για ολόκληρο το 1990 μειώθηκε στο μισό σε σχέση με το επίπεδο αύξησής τους το 1989. Η μείωση αυτή συνέβη μόνο το δεύτερο μισό του χρόνου και έτσι μεταφέρθηκαν στο 1991 αρνητικές τάσεις ανάπτυξης και εξαντλημένα αποθέματα συναλλάγματος. (Nikolic, 1992: 148)

3.5 Απασχόληση

Η απασχόληση και η οικονομική ανάπτυξη ήταν πάντα στο επίκεντρο του ενδιαφέροντος της γιουγκοσλαβικής κοινωνίας. Τα αποτελέσματα που επιτυγχάνονταν και τα προβλήματα που αντιμετωπίζονταν στις δυο αυτές σφαίρες ήταν βασικά για την ανάπτυξη της χώρας. Σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο υπήρχαν συνεχή προβλήματα που σχετίζονταν με την απασχόληση. Όπως τονίστηκε στο Μακροχρόνιο Οικονομικό Σταθεροποιητικό Πρόγραμμα, αυτά τα προβλήματα είναι πιο σύνθετα από ότι στις αναπτυγμένες χώρες, όπου, σαν αποτέλεσμα της βιομηχανικής ανάπτυξης, η αναλογία αγροτικού και μη- αγροτικού πληθυσμού έχει ήδη, περισσότερο ή λιγότερο, ρυθμιστεί. Αυτό συμβαίνει, εν μέρει, επειδή οι δομικές αλλαγές στη γιουγκοσλαβική οικονομία και τον πληθυσμό ήταν ακόμα σε εξέλιξη, ενώ η μετανάστευση και αστικοποίηση του ενεργού πληθυσμού και η ζήτηση νέων θέσεων εργασίας σε μη αγροτικές δραστηριότητες ήταν ακόμα έντονη. Επιπρόσθετα προβλήματα δημιουργήθηκαν από τις μεγάλες περιφερειακές διαφορές στη φυσική αύξηση του πληθυσμού παρά τη γενική βαθμιαία μείωσή του. (Mulina, Macura, 1980: 29) (Pavlovic, 1985: 3)

Οι αλλαγές στον εργασιακό χάρτη ποίκιλαν σημαντικά στη μεταπολεμική περίοδο. Στο αρχικό επίπεδο ανάπτυξης η απασχόληση αυξανόταν με πολύ υψηλό ρυθμό (7.2% ετησίως από το 1952 ως το 1961). Στην περίοδο της υλοποίησης της οικονομικής μεταρρύθμισης που άρχισε από το 1965, παρατηρήθηκε αρχικά μια πτώση, στη συνέχεια σταθεροποίηση στο ρυθμό ανάπτυξης, και μια προσωρινή απόκλιση της απασχόλησης, σε απόλυτους όρους, αλλά μετά το 1970, σαν αποτέλεσμα της αναζωογόνησης της οικονομικής δραστηριότητας, η απασχόληση άρχισε να αυξάνεται πάλι και να σταθεροποιείται (στην περίοδο 1971-1978 αυξανόταν με ένα μέσο ετήσιο ρυθμό 4.2%). Την περίοδο αυτή, η απασχόληση κατευθύνθηκε από τη δομή, το ρυθμό και τις επιταγές της οικονομικής ανάπτυξης. Οι υψηλότεροι ρυθμοί καταγράφηκαν σε περιόδους μεγάλης οικονομικής ανάπτυξης και αντιστρόφως: μια πτώση της οικονομικής ανάπτυξης συνοδευόταν αντίστοιχα από πτώση, σταθεροποίηση ή απόκλιση της απασχόλησης.

Η εξέλιξη της απασχόλησης ανά δημοκρατία και αυτόνομη περιοχή διέφερε σημαντικά (πίνακας 3.5). Στην περίοδο 1952-1978 ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης ξεπέρασε τον εθνικό μέσο όρο στις περιοχές του Μαυροβουνίου, της Μακεδονίας, της Σερβίας, του Κοσσυφοπεδίου και της Βοϊβοδίνας. Εξαιτίας, ωστόσο των αρχικών μεγάλων διαφορών στο επίπεδο της απασχόλησης, και στη διαθεσιμότητα

εργατικού δυναμικού ανάμεσα στις ανεξάρτητες δημοκρατίες και αυτόνομες επαρχίες, οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, ειδικά η Βοσνία- Ερζεγοβίνη και το Κοσσυφοπέδιο, δεν ήταν δυνατό να βελτιώσουν σημαντικά το επίπεδο απασχόλησής τους σε σχέση με τον εθνικό μέσο όρο. (Mulina, Macura, 1980: 29,30,32)

Πίνακας 3.5: Εξέλιξη της απασχόλησης 1952-1978

	Σε χιλιάδες				Μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής				
	1952	1961	1971	1978	1952-1978	1952-1961	1961-1978	1961-1971	1971-1978
Γιουγκοσλαβία	1,734	3,242	4,034	5,385	4,4	7,2	3,0	2,2	4,2
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	268	441	546	768	4,1	5,7	3,3	2,8	5,0
Κροατία	476	852	1,003	1,314	4,0	6,7	2,6	1,6	3,9
Μακεδονία	90	202	274	387	5,8	9,4	3,9	3,1	5,1
Μαυροβούνιο	30	65	85	117	5,4	9,0	3,5	2,7	4,7
Σερβία	603	1,224	1,553	2,045	4,8	8,2	3,1	2,4	4,0
Κεντρική Σερβία	397	748	1,022	1,356	4,9	7,3	3,6	3,2	4,1
Κοσσυφοπέδιο	38	78	107	159	5,6	8,3	4,3	3,2	5,8
Βοϊβοδίνα	168	398	424	530	4,5	10,5	1,7	0,6	3,2
Σλοβενία	267	458	573	754	4,1	6,2	3,0	2,3	4,0

ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 3 1980

Πίνακας 3.6: Εξέλιξη της απασχόλησης 1979-1984

	Σε χιλιάδες						Ρυθμός αύξησης
	1979	1980	1981	1982	1983	1984	
Γιουγκοσλαβία	5,506	5,681	5,846	5,980	6,097	6,223	2,5
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	786	820	855	891	926	954	3,9
Κροατία	1,337	1,379	1,418	1,442	1,456	1,479	2,0
Μακεδονία	402	420	435	452	468	479	3,6
Μαυροβούνιο	119	126	133	137	142	148	4,5
Σερβία	2,101	2,162	2,225	2,272	2,312	2,361	2,4
Κεντρική Σερβία	1,401	1,443	1,438	1,512	1,538	1,569	2,3
Κοσσυφοπέδιο	164	173	183	189	194	202	4,3
Βοϊβοδίνα	536	546	560	571	580	590	2,0
Σλοβενία	760	774	780	786	792	803	1,1

ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 3 1985

Οι ρυθμοί αύξησης της απασχόλησης ήταν σημαντικά υψηλότεροι στις οικονομικά λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές (Βοσνία- Ερζεγοβίνη, Μαυροβούνιο, Μακεδονία και Κοσσυφοπέδιο). Η εξέλιξη αυτή οφείλεται κατά ένα μέρος στην πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης που ακολουθήθηκε από το 1965. Την περίοδο 1979-1984 ο αριθμός των εργαζομένων αυξήθηκε στις οικονομικά λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές κατά 21.2% αυξανόμενος ετησίως κατά 3.9% ενώ στις υπόλοιπες περιοχές η απασχόληση αυξήθηκε στο σύνολο κατά 10.1% και με μέσο ετήσιο ρυθμό 2% (πίνακας 3.6). Αν και το Κοσσυφοπέδιο είχε τον υψηλότερο ρυθμό αύξησης της απασχόλησης μετά το Μαυροβούνιο, ήταν

σημαντικά κάτω από το προβλεπόμενο επίπεδο (περίπου 7%). Από την άλλη, η απασχόληση στη Σλοβενία αυξήθηκε με ένα μέσο ετήσιο ρυθμό μόλις 1.1%. (Ρανλιovic, 1985: 4)

Πίνακας 3.7: Εξέλιξη της απασχόλησης 1980-1987

	Σε χιλιάδες		Δείκτης 1987/1986	Ρυθμός ανάπτυξης 1981-1987
	1980	1987		
Γιουγκοσλαβία	5,681	6,703,2	118,0	2,4
Βοσνία- Ερζεγοβίνη	820,8	1,054,5	128,5	3,6
Κροατία	1,378,9	1,580,4	114,6	2,0
Μακεδονία	49,6	516,1	123,0	3,0
Μαυροβούνιο	126,0	165,2	131,1	4,0
Σερβία	2,162,2	2548,7	117,9	2,4
Κεντρική Σερβία	1,443,0	1,697,7	117,6	2,3
Κοσσυφοπέδιο	173,1	227,1	131,2	4,0
Βοϊβοδίνα	546,1	623,8	114,2	1,9
Σλοβενία	2,162,2	2,548,7	117,9	2,4
Αναπτυγμένες περιοχές	1,539,1	1,962,9	127,5	3,5
Λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές	1,141,6	4,740,3	114,5	2,0

ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 4 1988

Μετά από μια σχετικά γρήγορη αύξηση του ΑΕΠ ως το 1979 (πίνακας 3.1), η οικονομική δραστηριότητα άρχισε να εξασθενεί το 1980 και ιδιαίτερα το 1981, με αποτέλεσμα και ο μέσος ετήσιος ρυθμός μεταβολής της απασχόλησης να πέφτει σε σχέση με την προηγούμενη περίοδο. Παρά το γεγονός ότι ο συνολικός αριθμός των εργαζομένων που απασχολούνταν στο δημόσιο τομέα το 1987 ήταν 6.703.000, αυξημένοι κατά 18% από το 1980 η απασχόληση αυξανόταν με ένα μέσο ετήσιο ρυθμό 2.4%, πολύ χαμηλότερο από την προηγούμενη πενταετία (1976-1980). (Yugoslav Survey, 1988: 28)

Συνολικά μπορούμε να παρατηρήσουμε, σε ότι αφορά την απασχόληση στη Γιουγκοσλαβία για όλη την περίοδο 1947- 1990 τα παρακάτω. Το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού (περισσότερο από 65%) απασχολούνταν στον κοινωνικοποιημένο τομέα κυρίως και το 1990, υπήρχαν 6.7 εκατομμύρια εργαζόμενοι στο σύνολο της χώρας ή 3.9 φορές περισσότεροι από το 1952. Ο κοινωνικοποιημένος τομέας υπολογιζόταν στο 97% και ο ιδιωτικός μόλις στο 3% (χωρίς τους εργαζόμενους στον ιδιωτικό τομέα της γεωργίας και τους ιδιοκτήτες μικρών μαγαζιών). Ο αριθμός των εργαζομένων αυξήθηκε κυρίως στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές- έως 5.8 φορές στη Μακεδονία, 5.7 φορές στο Κοσσυφοπέδιο και 5.5 φορές στο Μαυροβούνιο (εξαιρεση αποτελεί η Βοσνία- Ερζεγοβίνη όπου ο αριθμός των εργαζομένων αυξήθηκε μόνο 4 φορές). Μια τέτοια αύξηση της απασχόλησης οφείλεται κυρίως στη μείωση του αγροτικού πληθυσμού και άλλαξε

αξιοσημείωτα την κοινωνική δομή κάθε δημοκρατίας και επαρχίας. Οι εργαζόμενοι υπολογίζονταν σε 64 και 20% του ενεργού πληθυσμού στη Σλοβενία και το Κοσσυφοπέδιο αντίστοιχα.

Μεγάλες αλλαγές έλαβαν χώρα επίσης στη δομή του εργατικού δυναμικού σε κάθε δημοκρατία και επαρχία. Το 1990, υπήρχαν 2.7 εκατομμύρια εργαζόμενοι στη βιομηχανία ή 2.1 εκατομμύρια περισσότεροι από το 1952. Σε όλες τις δημοκρατίες, εκτός του Μαυροβουνίου, οι εργαζόμενοι στη βιομηχανία αριθμούσαν από 35 ως 44% του συνόλου των εργαζομένων. Στις περισσότερες δημοκρατίες, οι γυναίκες υπολογίζονταν στα 2/5 του συνολικού αριθμού των εργαζομένων, εκτός του Κοσσυφοπεδίου όπου αποτελούσαν το 24%.

Οι αλλαγές στα ποσοστά απασχόλησης ήταν παράλληλες με τη βελτίωση της ποιότητας της δομής του εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές. Το ποσοστό των ειδικευμένων στο σύνολο των εργαζομένων αυξήθηκε από 54% το 1970 σε 70% το 1980, (από 59 σε 73% στο Μαυροβούνιο και από 58 σε 70% στη Μακεδονία). Η βελτίωση της ποιότητας της δομής του εργατικού δυναμικού οφείλεται περισσότερο στις αλλαγές στο επίπεδο εκπαίδευσης του πληθυσμού σε όλες τις δημοκρατίες και αυτόνομες περιοχές. Το ποσοστό του πληθυσμού που δεν διαθέτει βασικό επίπεδο εκπαίδευσης στο σύνολο του πληθυσμού μειώθηκε από 71% το 1953 σε μόλις 17% το 1990 στο Κοσσυφοπέδιο, από 67 σε 25% στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη, και από 50 σε 18% στη Μακεδονία. Τη ίδια περίοδο, το ποσοστό του πληθυσμού με επίπεδο δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης αυξήθηκε από 2.4 σε 29% στο Κοσσυφοπέδιο και από 3.8 σε 21.2% στη Μακεδονία. Στις αναπτυγμένες δημοκρατίες, το ποσοστό ποίκιλε μεταξύ 34% στη Σλοβενία και 36% στη Κροατία. (Miljkovic, 1996: 108,109)

3.6 Το πρόβλημα της ανεργίας

Παράλληλα με τον σχετικά υψηλό ρυθμό της απασχόλησης, σε ολόκληρη μεταπολεμική την περίοδο, παρατηρήθηκε μια σταθερή αύξηση του εργατικού δυναμικού, ιδιαίτερα μετά το 1965, που οφείλεται σε μια ολόκληρη σειρά γεγονότων (είσοδος στην ηλικία εργασίας της πολυάριθμης μεταπολεμικής γενιάς, εξάπλωση της εκπαίδευσης, μεταφορά δυναμικού από τον αγροτικό τομέα κλπ) η οποία κατέληξε σε μια μαζική έξοδο του εργατικού δυναμικού προς αναζήτηση εργασίας, στο εσωτερικό και εξωτερικό της χώρας. Η ανεργία στη Γιουγκοσλαβία δεν έχει τα χαρακτηριστικά της κλασικής ανεργίας. Διαφέρει από τη σύγχρονη βιομηχανική ανεργία των αναπτυγμένων χωρών και από εκείνη στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες. Είναι το αποτέλεσμα ενός συνδυασμού πολλών παραγόντων και χαρακτηριστικών και των δυο τύπων χωρών, ένα συνονθύλευμα, τόσο υπό τον όρο της ανεπαρκούς ζήτησης, όσο και σε δομικό επίπεδο, με την έννοια της ελλιπούς ανταπόκρισης της ζήτησης σε σχέση με τα προσόντα, το επίπεδο εκπαίδευσης και τα είδη απασχόλησης. (Mulina, Macura, 1980: 37, 40)

Εξαιτίας της αργής αγροτικής ανάπτυξης, ο αγροτικός τομέας ήταν ανίκανος να κρατήσει τα μεγάλα αποθέματα του μη αποδοτικά χρησιμοποιούμενου εργατικού δυναμικού, και η γρήγορη εκβιομηχάνιση, σε συνάρτηση με την παραμελημένη ανάπτυξη των μικρής κλίμακας βιομηχανιών, που υποτίθεται ότι απασχολούσαν έναν σημαντικό αριθμό εργαζομένων, δεν οδήγησε στην απασχόληση όλων των ατόμων που έψαχναν δουλειά για διάφορους λόγους (καλύτερες συνθήκες ζωής και εργασίας στον κοινωνικοποιημένο τομέα και στις πόλεις από ότι στον αγροτικό τομέα και τα χωριά, αυξημένες οικιακές απολαβές στη βάση της υψηλότερης απασχόλησης των γυναικών, εκτεταμένο σύστημα εκπαίδευσης, κλπ) και έτσι ο αριθμός των ατόμων που αναζητούσαν εργασία (θεσιθρών) αυξανόταν ολοένα και περισσότερο. Αυτός ήταν και ένας από τους κύριους λόγους που οδήγησαν στη μετανάστευση προς τις χώρες της Δύσης, που όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ήταν εξαιρετικά υψηλή (σχεδόν στα ίδια επίπεδα με τα ποσοστά εξωτερικής μετανάστευσης που εμφάνιζε μεταπολεμικά η Ελλάδα). Θα πρέπει να επισημάνουμε ότι τα άτομα που αναζητούν θέσεις εργασίας δεν μπορούν να εξισωθούν με τους άνεργους καθώς όλοι οι θεσιθήρες δεν είναι απαραίτητα άνεργοι. Μερικοί από αυτούς δεν μπορούν να θεωρηθούν άνεργοι, καθώς εγγράφονται στα γραφεία ευρέσεως εργασίας με σκοπό να επωφεληθούν ορισμένων προνομίων (ιατρική περίθαλψη, εγγραφή σαν μερικής απασχόλησης φοιτητές, μετανάστες από τα χωριά που ακόμη δούλευαν τη γη τους

κλπ). Βέβαια ο αριθμός αυτός δεν είναι ιδιαίτερα μεγάλος (6.3% στο σύνολο της χώρας) αλλά σε ορισμένες περιοχές το ποσοστό των πραγματικά ανέργων είναι σημαντικά χαμηλότερο από εκείνο αυτών που αναζητούν μια θέση εργασίας (60% στη Σλοβενία). Εξαιρεση αποτελεί το Κοσσυφοπέδιο όπου όσοι εγγράφονται στα γραφεία ευρέσεως εργασίας είναι πραγματικά άνεργοι. (Yugoslav Survey, 1988: 36)

Στα τελευταία χρόνια της περιόδου 1960-'70, παρά τον πολύ υψηλό ρυθμό απασχόλησης στη χώρα, η ανεργία αυξανόταν πολύ γρήγορα, πράγμα που ήταν εν μέρει αποδιδόμενο σε δυσκολίες απασχόλησης στο εξωτερικό¹¹. Από αυτό μπορούμε να συμπεράνουμε ότι η Γιουγκοσλαβία μπαίνει σε ένα στάδιο ανάπτυξης που χαρακτηρίζεται από μια άμεση αλληλεξάρτηση ανάμεσα στην εξέλιξη, τόσο της απασχόλησης, όσο και της ανεργίας. Η προηγούμενη ελαστικότητα στη μετακίνηση των θεσιθιρών αρχίζει να επιβραδύνεται, έτσι ώστε κάθε μείωση στη ζήτηση εργατικού δυναμικού τόσο στη Γιουγκοσλαβία όσο και στο εξωτερικό αντανακλάται απευθείας στην αύξηση της ανεργίας στη χώρα.. (Mulina, Macura, 1980: 38,39)

Πίνακας 3.8: Αριθμός θεσιθιρών

	Σε χιλιάδες					Δείκτης: 1961=100			
	1961	1965	1971	1975	1978	1965	1971	1975	1978
Γιουγκοσλαβία- σύνολο	191	267	289	584	738	139	151	306	386
Βοσνία- Ερζεγοβίνη	20	27	30	95	121	135	150	475	605
Κροατία	46	64	45	78	78	133	94	162	162
Μακεδονία	30	47	59	96	107	156	196	320	356
Μαυροβούνιο	4	5	6	18	23	125	150	450	575
Σερβία	82	110	134	285	397	134	163	347	484
Κεντρική Σερβία	50	65	86	181	269	128	170	362	538
Κοσσυφοπέδιο	17	22	26	61	71	129	147	358	417
Βοϊβοδίνα	15	23	22	43	57	153	146	286	380
Σλοβενία	8	13	15	12	11	162	187	150	137

ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 3, 1980

Το 1978 το ποσοστό ανεργίας ήταν ιδιαίτερα υψηλό ανάμεσα στους νέους ανθρώπους (20- 24 ετών) και τις γυναίκες, η ανεργία μεταξύ των γυναικών ήταν η πιο σοβαρή καθώς οι περισσότερες από αυτές ήταν νέες. Το ποσοστό ανέργων γυναικών τριτοβάθμιας ή δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης ήταν σημαντικά υψηλότερο από εκείνο μεταξύ των ανδρών με την αντίστοιχη εκπαίδευση. Από τον συνολικό αριθμό των

¹¹ Μετά την πρώτη πετρελαϊκή κρίση το 1967 η Γερμανία έκλεισε τα σύνορά της στους εξωτερικούς μετανάστες και την ίδια τακτική ακολούθησαν και άλλες χώρες της Δύσης

εγγεγραμμένων θεσιθρών οι γυναίκες έφταναν το 41% και το 57% από αυτές αναζητούσε την πρώτη του δουλειά. Αυτό σημαίνει ότι οι γυναίκες περίμεναν περισσότερο από ότι οι άνδρες για να αποκτήσουν θέση εργασίας. Ο αριθμός των ατόμων που αναζητούν εργασία ανέβηκε στο τέλος του 1984 στο ένα εκατομμύριο. Η ανεργία είναι ιδιαίτερα υψηλή στο Κοσσυφοπέδιο, αλλά και στη Μακεδονία, τη Κεντρική Σερβία, το Μαυροβούνιο και τη Βοσνία- Ερζεγοβίνη. Πρέπει να σημειώσουμε ότι τα τελευταία δέκα χρόνια έχουν πραγματοποιηθεί μεγάλες διαρθρωτικές αλλαγές στο χάρτη της ανεργίας. Οι περισσότεροι άνεργοι σήμερα είναι νέοι που αναζητούν την πρώτη τους δουλειά. Αυτές οι αλλαγές είναι το αποτέλεσμα αντίστοιχων μεγάλων αλλαγών που έχουν πραγματοποιηθεί στην κοινωνικοοικονομική δομή του πληθυσμού, και οι οποίες έχουν σημαντικές οικονομικές και κοινωνικές επιπτώσεις. (Mulina, Macura, 1980: 38,40)

Την περίοδο της δεκαετίας του '80, ο αριθμός των ατόμων που αναζητούν εργασία αυξήθηκε κατά 209000, ή 28% με μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 5.1%. Στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη και το Κοσσυφοπέδιο συναντάται η μεγαλύτερη αύξηση, ενώ στη Μακεδονία και την Κεντρική Σερβία ο αριθμός τους έχει ελαττωθεί σημαντικά. Οι ρυθμοί ανεργίας ήταν υψηλότεροι στις οικονομικά λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές και ιδιαίτερα στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου. Σε αντίθεση με αυτό δεν υπήρχε ουσιαστικά καθόλου ανεργία στη Σλοβενία. Η ανεργία μεταξύ του ενεργού πληθυσμού ήταν επίσης υψηλότερη στις οικονομικά λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, με το Κοσσυφοπέδιο ξανά στην κορυφή και το ποσοστό ανεργίας του να είναι 15 φορές υψηλότερο από εκείνο της Σλοβενίας. Επίσης τα ποσοστά ανεργίας ήταν υψηλότερα στις μεγάλες πόλεις και ειδικά σε αυτές που διέθεταν πανεπιστήμια.

Από το συνολικό αριθμό των ατόμων που αναζητούσαν δουλειά το 1984 το 55.9% ήταν γυναίκες. Σε όλες τις δημοκρατίες και αυτόνομες περιοχές οι γυναίκες αποτελούσαν το μεγαλύτερο τμήμα των καταγεγραμμένων ανέργων, εκτός του Κοσσυφοπεδίου όπου εξαιτίας της πολιτιστικής κουλτούρας, παράδοσης (σε ορισμένα περιβάλλοντα κυριαρχεί ακόμα η άποψη ότι οι γυναίκες δεν είναι κατάλληλες για όλες τις δουλειές) και ενός πολύ υψηλού ποσοστού αναλφάβητων ανάμεσά τους αυτές αριθμούσαν το ένα τέταρτο του συνολικού αριθμού των ανέργων.

Το ποσοστό των νέων και με προσόντα ατόμων, που διέθεταν και υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης, στο σύνολο των θεσιθρών μεγάλωνε. Το 1984 οι άνεργοι άνω των 25 ετών αριθμούσαν 58% και εκείνοι άνω των 30 τα $\frac{3}{4}$ του συνόλου των ανέργων. Άλλη μια αρνητική πτυχή της καταγεγραμμένης ανεργίας είναι η μεγάλη μερίδα των ατόμων που δεν διαθέτουν καθόλου εργασιακή εμπειρία. Έτσι στα μέσα του 1984 το 70.1% των ατόμων που

αναζητούσαν εργασία δεν είχε δουλέψει ποτέ πριν και μόλις το 10.8% είχε προηγούμενη εμπειρία πάνω από ένα χρόνο. (Pavlovic, 1985: 3,10,11)

Πίνακας 3.9: Εξέλιξη και επίπεδο της καταγεγραμμένης ανεργίας

	Σε χιλιάδες						Δείκτης 1984/1979	Ποσοστό ανεργίας	Αριθμός ανέργων σε 100 οικονομικά ενεργά άτομα
	1979	1980	1981	1982	1983	1984		1984	
Γιουγκοσλαβία	762	785	809	863	910	975	128	13,5	9,5
Βοσνία- Ερζεγοβίνη	130	137	143	160	189	220	169	18,8	12,5
Κροατία	77	78	86	99	108	114	148	7,2	5,2
Μακεδονία	111	117	127	127	124	128	115	21,1	14,9
Μαυροβούνιο	23	22	24	27	31	35	152	19,1	15,8
Σερβία	411	420	416	435	443	462	112	16,4	10,8
Κεντρική Σερβία	274	274	263	271	267	268	98	14,6	9,0
Κοσσυφοπέδιο	62	67	72	78	86	101	163	33,3	22,9
Βοϊβοδίνα	75	79	82	86	90	93	124	13,7	10,9
Σλοβενία	10	11	12	14	16	15	150	1,9	1,5

ΠΗΓΗ: YUGOSLAV SURVEY No 3, 1985

Την περίοδο 1980- 1987 τα ποσοστά απασχόλησης στον κοινωνικοποιημένο τομέα αυξάνονταν με πιο αργούς ρυθμούς από εκείνους προγενέστερα του 1980 και ήταν μια προειδοποιητική τάση της εργασιακής αποδοτικότητας. Απέναντι στο φόντο της οικονομικής ύφεσης και του αργού ρυθμού ανάπτυξης της απασχόλησης, ένα από τα πρώτα μέτρα που πήραν οι εταιρίες του κοινωνικοποιημένου τομέα ήταν να σταματήσουν να προσλαμβάνουν νέους ασκούμενους εργαζομένους ακόμα και αν ήταν υποχρεωμένοι γι' αυτό από το νόμο. Σε σύγκριση με τα προηγούμενα χρόνια, ο αριθμός των ασκούμενων ήταν 1400 λιγότεροι το 1986 και σχεδόν 20000 λιγότεροι το 1987. Μετά από δεκαπέντε χρόνια μιας αδιάκοπης αύξησης των ποσοστών ανεργίας, το πρώτο μισό του 1987 ο αριθμός των ανέργων άρχισε να πέφτει για να ξεκινήσει ξανά την ανοδική του πορεία προς το τέλος του έτους, κυρίως λόγω του κλεισίματος πολλών οργανισμών συνεταιριστικής εργασίας. Το μεγαλύτερο ποσοστό των ανέργων είναι άτομα με υψηλό επίπεδο εκπαίδευσης και σημαντικά προσόντα. Επιπλέον οι περισσότεροι θεσιθήρες είναι κάτω των 30 ετών, και αποτελούν το 74% του συνολικού αριθμού των ατόμων που αναζητούν θέσεις εργασίας το 1980 και το 78% το 1987. Το ποσοστό αυτών που αναζητούν για πρώτη φορά εργασία αυξήθηκε από 68.3% το 1980 σε 71.7% το 1987. Το ποσοστό αυτό ποικίλει μεταξύ των δημοκρατιών και των αυτόνομων περιοχών (το 1987 ήταν 30% στη Σλοβενία, 49% στη

Κροατία, 56% στη Βοϊβοδίνα και 80.5% στη Μακεδονία). (Yugoslav Survey, 1988: 27,35,36)

Το 1990 ο αριθμός των ανέργων έφτανε το 1.300.000 (16.4%) και εξακολουθούσε να διαφέρει σημαντικά μεταξύ των δημοκρατιών και των επαρχιών (το 1990 υπήρχαν μόλις 35 θεσιθήρες σε 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στη Σλοβενία και 53 στη Κροατία, σε αντίθεση με τους 130 του Κοσσυφοπεδίου, τους 118 στο Μαυροβούνιο , 113 στη Μακεδονία, 93 στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη και 88 στη Κεντρική Σερβία. Στα χρόνια που θα ακολουθήσουν η ανεργία θα γίνει το μεγαλύτερο πρόβλημα της χώρας. (Miljkovic, 1996: 110) (Nikolic, 1992: 147)

3.7 Επενδύσεις

Το πρώτο πενταετές σχέδιο (1947-1952) της Γιουγκοσλαβίας είχε σαν πρωταρχικό στόχο τη εκβιομηχάνιση της χώρας. Έτσι το μεγαλύτερο ποσοστό των συνολικών επενδύσεων, περίπου 60% διατέθηκε για τη βιομηχανία και από αυτό το 87.7% στη βαριά βιομηχανία (ενέργεια, μεταλλουργία, μηχανολογία, ναυπηγεία, ηλεκτρική βιομηχανία, χημική βιομηχανία και βιομηχανία κατασκευαστικών υλικών). Την επόμενη περίοδο (1953-1965) οι επενδύσεις στη βιομηχανία επεκτάθηκαν και στον τομέα της μεταποίησης ενώ άρχισε να δίνεται προσοχή και στον αγροτικό τομέα. Την περίοδο αυτή το ποσοστό των πάγιων επενδύσεων στο συνολικό ΑΕΠ ήταν 34% και παρέμεινε στα ίδια περίπου επίπεδα για όλη την επόμενη περίοδο ως τις αρχές του '70. Θα πρέπει να σημειώσουμε ότι οι επενδύσεις που πραγματοποιούνταν τη περίοδο αυτή γίνονταν κυρίως με ξένα κεφάλαια και πιστώσεις. (Marsenic, 1986: 73,74,78)

Σε συμφωνία με τους στόχους των αναπτυξιακών πολιτικών, ένας νέος κύκλος επενδύσεων εγκαινιάστηκε το 1970 που οδήγησε σε μια αλλαγή στη δομή των επενδύσεων, που την προηγούμενη πενταετία εστιάστηκαν στο τομέα της μεταποίησης. Το μεγαλύτερο ποσοστό επενδύσεων απορρόφησαν η βιομηχανία και η εξόρυξη (31.2% το 1970 και 37.5% το 1980). Την ίδια περίοδο οι επενδύσεις στο τριτογενή τομέα μειώνονταν σε αναλογία των συνολικών επενδύσεων. Οι επενδύσεις στις μεταφορές και επικοινωνίες μειώθηκαν από 15.3% στο σύνολο το 1970 σε 13.9% το 1980, οι επενδύσεις στον τουρισμό έπεσαν από 5.3% σε 2.3% και οι επενδύσεις στο εμπόριο από 5.2% σε 3.7%. Η ένταση των δομικών αλλαγών στην οικονομία επηρεάστηκε άμεσα από το ρυθμό και την ποιότητα των επενδύσεων, ενώ οι βαριές κατασκευαστικές επενδύσεις του '70 οδήγησαν στη δημιουργία μιας μη ικανοποιητικής δομής της παραγωγής και στην εμφάνιση διαφόρων δυσαναλογιών στη συνολική ανάπτυξη. (Zecenic, Jovanovic, 1991: 39)

Πάνω από 85% των επενδύσεων, στη δεκαετία του 1970, αφορούσαν τον κοινωνικοποιημένο τομέα. Η ραγδαία αύξηση των επενδύσεων έγινε εφικτή με εκτεταμένες πολιτικές πιστώσεων, δανεισμό από το εξωτερικό, χαμηλά επιτόκια, υποχρεωτική συγχώνευση κεφαλαίων για χρηματοδότηση αναπτυξιακών προτεραιοτήτων και ανάληψη οποιασδήποτε επιπλέον χρηματοδότησης ήταν αναγκαία από τον προϋπολογισμό. Ένα ιδιαίτερο πρόβλημα παρουσιάστηκε από την

υπερβολική αποκέντρωση των κέντρων λήψης αποφάσεων και την έλλειψη συντονισμού ή βελτιστοποίησης της χρήσης των διαθέσιμων κεφαλαίων. Τα κύρια χαρακτηριστικά των επενδύσεων για όλη αυτή τη περίοδο (1970-1980) είναι η μικρή αποτελεσματικότητα των επενδυτικών σχεδίων, η υπέρβαση των σχεδιασμένων προϋπολογισμών ο μακροχρόνιος κύκλος επενδύσεων, το μεγάλο ποσοστό παράλογων και αποτυχημένων επενδύσεων και η υποεκμετάλλευση της ολοκληρωμένης δυναμικής της οικονομίας.

Ειδική βαρύτητα δόθηκε στην ανάπτυξη του πρωτογενούς τομέα (ενέργεια, πρώτες ύλες και τρόφιμα) με σκοπό να υποκαταστήσει τις εισαγωγές και ειδικότερα να μειώσει την εξάρτηση της μεταποιητικής βιομηχανίας από τις εισαγωγές. Εξαιτίας αυτού πάνω από 45% των βιομηχανικών επενδύσεων την περίοδο 1971-1980 συγκεντρώνονταν στα συγκροτήματα παραγωγής ενέργειας και πρώτων υλών. Αυτή η υπερβολική επένδυση στις βασικές βιομηχανίες συνέβαλε στη χαμηλή δραστηριοποίηση των επενδυτικών κεφαλαίων. Ο πρωτογενής τομέας αναπτύχθηκε ανεξάρτητα και με έναν τρόπο που δεν ήταν σε ικανοποιητική αρμονία με την ανάπτυξη των άλλων τομέων της οικονομίας. Ωστόσο, παρά τις μεγάλες αυτές επενδύσεις, η έλλειψη ενέργειας και πρώτων υλών δεν ξεπεράστηκε, εν μέρει επειδή η συνολική τελική δομή της οικονομίας ήταν τέτοια που απαιτούσε εξαιρετικά υψηλές εισροές ενέργειας και πρώτων υλών. Σαν αποτέλεσμα της χαμηλής τιμής της ενέργειας και των πρώτων υλών, η βιομηχανία δεν αναγκάστηκε να κάνει αποταμιεύσεις και να εκλογικεύσει την κατανάλωσή της. Επιπλέον η συγκέντρωση των επενδύσεων στη βαριά βιομηχανία δεν συνέβαλε στην ανάπτυξη της απασχόλησης, τα αποτελέσματα στις εξαγωγές ήταν αμελητέα και η εξάρτηση από τις εισαγόμενες πρώτες ύλες και την τεχνολογία παρέμενε εξαιρετικά υψηλή. (Zecenic, Jovanovic, 1991: 40,47)

Στις συνθήκες κατάτμησης της γιουγκοσλαβικής οικονομίας και της αυτόνομης ανάπτυξης των οικονομιών των δημοκρατιών και επαρχιών, και το υψηλό επίπεδο προστατευτισμού που δινόταν στα μη ανταγωνιστικά προγράμματα και τις μη αποτελεσματικές επιχειρήσεις, ένας μεγάλος αριθμός εργοστασίων που χτίστηκαν δεν χρησιμοποιήθηκαν ποτέ ικανοποιητικά. Η μεταποιητική βιομηχανία συνεχώς αύξανε το μερίδιό της στο συνολικό εισόδημα, αλλά με την έλλειψη οποιασδήποτε εξαγωγικής στρατηγικής το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής κατευθυνόταν προς τη εγχώρια αγορά.

Η μεγάλη δέσμευση και η αναποτελεσματική χρήση του επενδυτικού δυναμικού στην ανάπτυξη της ενέργειας, την παραγωγή πρώτων υλών και την μεταποιητική βιομηχανία οδήγησε σε μια στασιμότητα τους τομείς της γεωργίας και των υπηρεσιών. Ο ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης της αγροτικής παραγωγής ήταν 2.8%, πράγμα που προκαλούσε την αύξηση των εισαγωγών και τη μείωση των εξαγωγών σε σημαντικό βαθμό. Η κάλυψη των εισαγωγών αγροτικών προϊόντων από τις εξαγωγές έπεσε μόλις στο 58% την περίοδο 1976-1980. Κατά τη διάρκεια του '70 υπήρξε επίσης στασιμότητα στους τομείς των υπηρεσιών, του εμπορίου, των μεταφορών και του τουρισμού, η γρήγορη ανάπτυξη των οποίων αποτελεί προϋπόθεση της δημιουργίας μιας μοντέρνας οικονομίας. Ο τριτογενής τομέας αριθμούσε σχεδόν 32% του συνολικού εθνικού εισοδήματος με μια τάση μείωσης μετά το 1980, σε αντίθεση με την αντίστοιχη τάση οπουδήποτε αλλού στο κόσμο.

Την δεκαετία του 1980 η τεράστια διοχέτευση κεφαλαίων στο εξωτερικό, η μειωμένες δυνατότητες απόκτησης νέων δανείων και η πτώση της συσσωρευτικής ικανότητας της οικονομίας της χώρας, οδήγησε σε μια πτώση της επενδυτικής δραστηριότητας, που είχε δυσάρεστα αποτελέσματα στην οικονομική ανάπτυξη. Το μερίδιο του εθνικού εισοδήματος που ήταν αφιερωμένο στις ακαθάριστες πάγιες επενδύσεις έπεσε από 32% το 1980 σε 18.9% το 1989. Οι επενδύσεις ενώ αυξήθηκαν κατά 3% σε πραγματικούς όρους το 1986, έπεσαν κατά 5.1% το 1987 και κατά 5.8% το 1988, για να ανέβουν το 1989 κατά 0.5%. Η αξία των επενδύσεων το 1987 αντιπροσώπευε μόλις το 63% της ισοδύναμης αξίας του 1979. Σε ότι αφορά την αποδοτικότητα πάγιων επενδύσεων στον κοινωνικοποιημένο τομέα έπεφτε σχεδόν συνεχόμενα από το 1980, και μια παρόμοια τάση ήταν ορατή με μια ματιά στην αποδοτικότητα των εξοπλισμών. Επιπλέον, το εκτιμώμενο κόστος των επενδυτικών σχεδίων υπερέβαλε κατά πολύ αυτή τη περίοδο, ενώ οι ημερομηνίες αποπεράτωσης δεν κρατήθηκαν, οι πληρωμές καθυστερούσαν κλπ. Σε γενικές γραμμές οι επενδύσεις αντανάκλουν την περίοδο αυτή την οικονομική ύφεση την οποία αντιμετώπιζε η χώρα σε όλους τους τομείς. (Zecevic, Jovanovic, 1991: 40-47)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4: Η ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΔΙΑΣΤΑΣΗ ΤΗΣ ΠΡΩΗΝ ΓΙΟΥΓΚΟΣΛΑΒΙΑΣ- ΑΝΙΣΟΤΗΤΕΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗΣ ΤΟΥΣ

4.1 Χωρικές ανισορροπίες της αναπτυξιακής διαδικασίας και η αναγκαιότητα αντιμετώπισής τους

4.1.1 Εισαγωγή

Η μεταβλητή του χώρου αποκτά συνεχώς μεγαλύτερη σημασία στη συνάρτηση της αναπτυξιακής διαδικασίας καθώς τα προβλήματα που δημιουργούνται από τις κοινωνικές και οικονομικές μεταβολές επηρεάζουν άμεσα την οργάνωση του χώρου και αντίστροφα. Η ανομοιογενής φύση και κατανομή των οικονομικών πόρων στο χώρο, η σπανιότητα των οικονομικών πόρων, καθώς και η αδράνεια, δηλαδή η αδυναμία αυτόματης μετακίνησής τους έχουν σαν αποτέλεσμα την ανισομερή οικονομική κατανομή των οικονομικών δραστηριοτήτων στο χώρο. Έτσι δημιουργείται το πρόβλημα των χωρικών ανισορροπιών που καλείται να λύσει η επιστήμη της περιφερειακής ανάπτυξης.

Οι χωρικές ανισορροπίες υπήρξαν περισσότερο ή λιγότερο παρούσες σε όλα τα επίπεδα και σε ποικίλες κοινωνικές δομές της ανθρώπινης ιστορίας. Η εμφάνιση της βιομηχανίας επηρέασε βαθιά τις ανισότητες αυτές εφόσον οι αγροτικές περιφέρειες έμειναν όλο και πιο πίσω από τα νέα βιομηχανικά κέντρα και περιοχές. Η περιφερειακή ανάπτυξη αντιπροσωπεύει ένα αναπόσπαστο κομμάτι της οικονομικής ανάπτυξης μιας χώρας και μπορεί να οριστεί σαν μια εθνική αναπτυξιακή διαδικασία σε περιφερειακό ή υπο-εθνικό επίπεδο, που καλύπτει τις οικονομικές, κοινωνικές και άλλες αναπτυξιακές αλλαγές που συμβαίνουν σε μια χωρική μονάδα, σε μέσο ή μακροχρόνιο επίπεδο. Βασικός στόχος της περιφερειακής ανάπτυξης είναι η υποκίνηση αλλαγών στην οικονομική και κοινωνική δομή μιας περιφέρειας ενώ το κύριο χαρακτηριστικό της είναι η ανισότητα.

Ωστόσο η περιφερειακή ανάπτυξη σαν θεωρητική, πειθαρχημένη και καθορισμένη οικονομική πρακτική δεν έχει μακραίωνη ιστορία. Τα πρώτα έργα σε αυτό το πεδίο εκδόθηκαν μόλις στα τέλη των δεκαετιών του '20 και του '30 στον αιώνα μας. Έως τότε η νεοκλασική θεωρία αντιμετώπιζε τη χωρική ασυμμετρία της

αναπτυξιακής διαδικασίας και την περιφερειακή ανισορροπία ως βραχυχρόνιο πρόβλημα προσαρμογής, που παρουσιάζεται ευκαιριακά και εξαφανίζεται από τη δράση των δυνάμεων της αγοράς, μέσα σε ένα αυτόματο σύστημα οικονομικής ισορροπίας. Η ύπαρξη ενός υποθετικού μηχανισμού που επιφέρει οικονομική ισορροπία, έρχεται σε αντίθεση με την πολύπλοκη και πολυσύνθετη χωροταξική, οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα, που δημιουργεί το πρόβλημα των περιφερειακών ανισοτήτων. Η ουσία λοιπόν του προβλήματος βρίσκεται στη διαπίστωση ότι ο μηχανισμός της αγοράς δεν δημιουργεί αυτόματα περιφερειακή ισορροπία και ότι οι περιφερειακές ανισότητες που παρατηρούνται διαχρονικά, ανάμεσα στις περιφέρειες μιας χώρας, μπορούν να προσδιοριστούν με μια σειρά δεικτών, όπως είναι το ποσοστό ανεργίας, το κατά κεφαλήν εισόδημα κ.α. Βέβαια, το πλέγμα των σχέσεων των κοινωνικών σχηματισμών και του χώρου είναι τόσο πυκνό και εκτεταμένο ώστε προκαλεί σημαντικές δυσχέρειες στην τυπολογική κατάταξη των περιφερειακών ανισοτήτων. (Κόνσολας, 1997: 49) (Penev, 1991: 75-77)

4.1.2 Έννοια και τυπολογία των περιφερειών

Η ανάγκη αντιμετώπισης των περιφερειακών ανισοτήτων οδήγησε στη γέννηση της περιφερειακής επιστήμης. Ο ορισμός της έννοιας «περιφέρεια» είναι αδύνατος αν δεν προσδιοριστεί ο σκοπός που πρόκειται να εξυπηρετήσει και το κριτήριο που θα χρησιμοποιηθεί. Στη παρούσα μελέτη σαν περιφέρειες ορίζονται οι χωρικές ενότητες που αποτελούν την Ομόσπονδη Δημοκρατία της Γιουγκοσλαβίας, δηλαδή οι δημοκρατίες και οι αυτόνομες περιοχές οι οποίες αποτελούν αυτοτελείς οικονομικές και διοικητικές οντότητες της χώρας με ιδιαίτερα χαρακτηριστικά που καθορίζονται από τους ιστορικούς, φυσικούς, οικονομικούς και γεωγραφικούς παράγοντες που επηρέασαν την καθεμιά τους.

Η τυπολογία των περιφερειών διαφέρει ανάλογα με τα κριτήρια που χρησιμοποιούνται για την ταξινόμησή τους. Ένα από τα κριτήρια που εξυπηρετούν περισσότερο το σχεδιασμό και την εφαρμογή μιας περιφερειακής πολιτικής είναι ο βαθμός ανάπτυξης μιας περιφέρειας, ο οποίος μπορεί να εκτιμηθεί ως απόκλιση διαφόρων μεταβλητών από τον εθνικό μέσο όρο. Τέτοιες μεταβλητές είναι το εισόδημα, η απασχόληση, οι επενδύσεις κ.α. Το σύστημα ταξινόμησης που χρησιμοποιεί αυτό το κριτήριο περιλαμβάνει τρεις κατηγορίες περιφερειών:

- Αναπτυγμένες περιφέρειες
- Φθίνουσες περιφέρειες και,
- Λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες ή αναπτυσσόμενες περιφέρειες

Οι αναπτυγμένες περιφέρειες χαρακτηρίζονται από υψηλό βαθμό ανάπτυξης, υψηλό ποσοστό απασχόλησης και υψηλό πραγματικό κατά κεφαλήν εισόδημα και έχουν την αναγκαία κοινωνική και τεχνική υποδομή για τη διατήρηση ικανοποιητικής ποιότητας ζωής του πληθυσμού.

Οι φθίνουσες περιφέρειες υποδιαιρούνται σε δυο κατηγορίες:

1. Στάσιμες περιφέρειες: είναι καθυστερημένες και έχουν ειδικά προβλήματα ανάπτυξης, παρουσιάζουν μεγάλες δυσχέρειες εφαρμογής αναπτυξιακών προγραμμάτων και δεν είναι πλούσιες σε παραγωγικούς πόρους. Ενδέχεται γεωγραφικά να είναι απομονωμένες.
2. Περιφέρειες διάρθρωτικής οπισθοδρόμησης: είχαν σημαντική οικονομική ανάπτυξη στο παρελθόν, αλλά τώρα αντιμετωπίζουν στασιμότητα ή μείωση του ρυθμού ανάπτυξης, γιατί η κλαδική διάρθρωση της οικονομίας τους δεν ανταποκρίνεται στις μεταβολές της ζήτησης ή στη τεχνολογική εξέλιξη. Οι οικονομικές τους δραστηριότητες είναι κατά συνέπεια φθίνουσες.

Οι λιγότερο αναπτυγμένες ή αναπτυσσόμενες περιφέρειες χαρακτηρίζονται από χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης, έχουν ανεκμετάλλευτους φυσικούς πόρους και δυνατότητες οικονομικής ανόδου, παρουσιάζουν ανεπάρκεια κεφαλαίων και έντονο γεωργικό χαρακτήρα στη διάρθρωση της οικονομίας τους, υψηλά ποσοστά ανεργίας και έντονη μετανάστευση. (Κόνσολας, 1997: 111)

4.1.3 Η ανάγκη αντιμετώπισης των περιφερειακών ανισοτήτων

Η αντιμετώπιση των περιφερειακών ανισοτήτων αποτελεί βασικό αντικειμενικό σκοπό της οικονομικής πολιτικής του κράτους. Οι λόγοι που οδηγούν στην άσκηση περιφερειακής πολιτικής διαφοροποιούνται από χώρα σε χώρα και κυρίως επηρεάζονται από τη γενικότερη πολιτική φιλοσοφία κάθε κράτους και τις ειδικές συνθήκες που επικρατούν τη συγκεκριμένη χρονική περίοδο. Είναι ωστόσο απαραίτητη για την επίτευξη της συνολικής οικονομικής και κοινωνικής ευημερίας. Επιπλέον η άσκηση περιφερειακής πολιτικής είναι αναγκαία για να εξασφαλίζεται η

άριστη κατανομή των πόρων, να αξιοποιούνται όλες οι παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας και να επιτυγχάνονται υψηλοί ρυθμοί ανάπτυξης. (Κόνσολας, 1997: 85) (Πετράκος, 1999: 3-8)

4.1.4 Μέτρηση του επιπέδου ανάπτυξης

Για να ταξινομήσουμε μια περιφέρεια σαν αναπτυγμένη ή λιγότερο αναπτυγμένη, πρέπει πριν από όλα να καθορίσουμε το κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο ανάπτυξής της. Αυτό είναι μια πολυσύνθετη διαδικασία που απαιτεί την επιλογή ποσοτικών και ποιοτικών δεικτών κατάλληλων να περιγράψουν το επίπεδο ανάπτυξης και οι οποίοι σε κάθε περίπτωση μπορούν να είναι διαφορετικοί. Αυτό ωστόσο θέτει προβλήματα επιστημονικής φύσεως (όπως αν οι δείκτες που επιλέχθηκαν είναι αντιπροσωπευτικοί και αντικειμενικοί και αν δίνουν αποτελέσματα τα οποία να είναι συγκρίσιμα σε διεθνές επίπεδο). Κατά συνθήκη οι συνήθεις δείκτες που έχουν επιλεγεί για τη μέτρηση των επιπέδων ανάπτυξης είναι το κατά κεφαλή ΑΕΠ, τα ποσοστά απασχόλησης και ανεργίας, οι επενδύσεις και το διάφοροι σύνθετοι δείκτες που υπολογίζουν το βιοτικό επίπεδο.

Το κατά κεφαλή ΑΕΠ είναι το πιο συχνά χρησιμοποιούμενο κριτήριο για τον καθορισμό του μεγέθους της οικονομικής ανάπτυξης, είτε χρησιμοποιείται για διεθνείς συγκρίσεις, είτε για σύγκριση ανάμεσα στις περιφέρειες μιας χώρας. Χωρίς να παραβλέπουμε τη σημασία και τα πλεονεκτήματα του κριτηρίου αυτού, είναι απαραίτητο να υπογραμμίσουμε ότι δεν είναι αρκετό από μόνο του για τη μέτρηση του επιπέδου ανάπτυξης. Η χρησιμοποίηση του κατά κεφαλή ΑΕΠ ως μέτρο της κατά μέσο όρο ευημερίας του πληθυσμού είναι παραπλανητική, διότι δεν γνωρίζουμε τίποτα για τη διανομή του προϊόντος. Έτσι το κατά κεφαλή ΑΕΠ απέχει πολύ από το να εκφράζει την ευημερία της μεγάλης μάζας του λαού αν η διανομή που επικρατεί αποδίδει π.χ. στο 5% του πληθυσμού το 80% του προϊόντος. Παράλληλα μια μείωση του πληθυσμού λόγω εξωτερικών συνθηκών (αύξηση της θνησιμότητας, έντονη εξωτερική μετανάστευση κτλ.) μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση του κατά κεφαλή ΑΕΠ. Αυτό όμως δεν μπορεί να ερμηνευθεί σε καμιά περίπτωση ως αύξηση και της ευημερίας μιας χώρας που ο πληθυσμός της πεθαίνει σε μικρή ηλικία ή είναι γηρασμένος. (Ρέππας, 1991: 44)

4.2 Βασικοί λόγοι της άνισης οικονομικής ανάπτυξης στις περιφέρειες της Γιουγκοσλαβίας

Αν και υπάρχει ένα πλήθος παραγόντων που οδήγησαν στην άνιση οικονομική ανάπτυξη της χώρας θα εκθέσουμε εδώ τους κυριότερους. Είναι δυνατό να γίνει ένας διαχωρισμός των παραγόντων αυτών σε ενδογενείς και εξωγενείς, με βάση το αν προέρχονται από την ίδια την περιφέρεια ή έξω από αυτή και επηρεάζουν την ανάπτυξή της. Οι πιο σημαντικοί εξωγενείς παράγοντες είναι οι ιστορικοί και οι οικονομικο- πολιτικοί, ενώ οι πιο σημαντικοί ενδογενείς είναι η αποτελεσματικότητα των επενδύσεων και οι δημογραφικές αλλαγές.

4.2.1 Κληρονομούμενες χωρικές ανισότητες

Από το ξεκίνημα της σοσιαλιστικής της ανάπτυξης η Γιουγκοσλαβία ήταν μια αναπτυσσόμενη χώρα στο σύνολό της, με μεγάλες χωρικές διαφοροποιήσεις και χαμηλό βαθμό οικονομικής ενσωμάτωσης. Τα σημάδια της οικονομικής της υστέρησης παρέμεναν ορατά σε όλη τη διάρκεια της ύπαρξής της ως τη διάλυσή της και είχαν βαθιές ιστορικές ρίζες. Τα επίπεδο ανάπτυξης των δημοκρατιών και αυτόνομων επαρχιών ήταν άρρηκτα συνδεδεμένο με τις ιστορικές τους καταβολές.

Ήδη από την ίδρυση του Βασιλείου των Σέρβων, Κροατών και Σλοβένων οι ανισότητες στα επίπεδα ανάπτυξης των διαφόρων περιοχών που το συγκροτούσαν ήταν φανερές. Αυτές ήταν απόρροια των διαφορετικών ιστορικών συνθηκών που βίωσαν οι περιοχές αυτές. Οι βόρειες και βορειοδυτικές περιοχές της χώρας που αποτελούσαν μέλη της Αυστρο- Ουγγρικής Αυτοκρατορίας ως τον πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο (Σλοβενία, Κροατία και Βοϊβοδίνα), είχαν εμπειρία βιομηχανικής ανάπτυξης και οικονομίας της αγοράς, αν και σε μικρότερο βαθμό από τις άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Έτσι όταν δημιουργήθηκε η Πρώτη Γιουγκοσλαβία το 1918, αυτές είχαν το οικονομικά πλεονέκτημα. Από την άλλη, οι περιοχές νότια του Σάββα και του Δούναβη, που βρίσκονταν κάτω από τον τουρκικό ζυγό για πολύ μεγάλο χρονικό διάστημα, ήταν τυπικές αγροτικές περιοχές ελάχιστα επηρεασμένες από την εκβιομηχάνιση.

Η Σλοβενία ήταν η πιο αναπτυγμένη απ' όλες τις δημοκρατίες με πιο ισχυρή βιομηχανική βάση, μεταφορικά και επικοινωνιακά δίκτυα, αλλά και ανάπτυξη του

υπολοίπου δευτερογενούς και τριτογενούς τομέα. Ακολουθούσε η Κροατία που διέθετε έναν πολύ καλά, επίσης οργανωμένο δευτερογενή τομέα και βρισκόταν πιο ψηλά από την Βοϊβοδίνα, όπου ο κύριος παραγωγικός τομέας ήταν η γεωργία. Σε ότι αφορά τις νότιες περιοχές, η Σερβία, χάρη στην πρώιμη απελευθέρωσή της μόλις έκανε τα αρχικά βήματα προς την εκβιομηχάνιση. Από αυτή την άποψη η Βοσνία-Ερζεγοβίνη ήταν πιο κοντά στη Σερβία και όντας για μια περίοδο υπό αυστριακή κατοχή, διέθετε σιδηροδρομικό δίκτυο και πολλές μικρές εταιρείες είχαν αρχίσει να ιδρύονται και να εκμεταλλεύονται ορισμένες φυσικές πλουτοπαραγωγικές πηγές. Οι πιο «καθυστερημένες» περιοχές ήταν η Μακεδονία, το Μαυροβούνιο και το Κοσσυφοπέδιο. Εκεί η αγροτική παραγωγή βασιζόταν ακόμα σε ημιφεουδαρχικές σχέσεις και η παραγωγή των αγαθών ήταν ακόμα σε πρωταρχικό στάδιο. Μια μικρή εξαίρεση μπορεί να γίνει για το Μαυροβούνιο όπου, ο τύπος της παραγωγής βασιζόταν κυρίως σε οικογενειακές εκμεταλλεύσεις.

Στην περίοδο του μεσοπολέμου η άنيση ανάπτυξη συνεχίστηκε εφόσον η κυβέρνηση άφησε τους νόμους της αγοράς να διορθώσουν την ανισορροπία και έτσι ευνόησε τις περιοχές που διέθεταν βιομηχανική βάση. Η οικονομία της αγοράς δεν βοήθησε στην ανάπτυξη των καθυστερημένων περιοχών που ήταν πιο ευάλωτες στις επιδράσεις της διεθνούς αγοράς με αποτέλεσμα οι περιφερειακές ανισότητες να διευρυνθούν και η Γιουγκοσλαβία να βρεθεί μετά το τέλος του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου με τεράστιες εσωτερικές ανισότητες και κατεστραμμένη από τον πόλεμο οικονομία (βλ. εδάφιο 3.1). (Penev, 1991: 75-77)

4.2.2 Οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες περιφερειακής ανισορροπίας

Με τον όρο οικονομικοί και πολιτικοί παράγοντες δηλώνουμε τα αποτελέσματα που είχαν τα μέτρα οικονομικής πολιτικής που επέβαλλε η κυβέρνηση με σκοπό την ανάπτυξη της χώρας. Αν και η φιλοσοφία της οικονομικής πολιτικής ήταν η κοινωνική ισότητα, μια πιο δίκαιη κατανομή του εισοδήματος και των μέσων παραγωγής, εργατική αλληλεγγύη και, ιδιαίτερα, πλήρη εθνική ισότητα, σύμφωνα δηλαδή με όλες τις αρχές του σοσιαλισμού, τα αποτελέσματα απείχαν πολύ από τα επιθυμητά. Η περιφερειακή πολιτική που ακολουθήθηκε στα πρώτα χρόνια περιορίστηκε στη μεταφορά επενδυτικών κεφαλαίων από τις αναπτυγμένες στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές. Την ίδια ώρα όμως, κάποια άλλα μέτρα οικονομικής πολιτικής ακύρωναν τις προηγούμενες προσπάθειες. Μ' αυτό εννοούμε μέτρα όπως,

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισή τους
η προστασία των βιομηχανικών προϊόντων από τελωνειακούς δασμούς, σύστημα
«διπλών τιμών» με το οποίο οι τιμές των πρώτων υλών ήταν ελεγχόμενες αλλά οι
τιμές των βιομηχανικών προϊόντων ελεύθερες καθώς και πιστωτικά κεφάλαια για
εξαγωγή εξοπλισμού και πλοίων. (Penev, 1991: 75-77)

4.2.3 Ενδογενείς παράγοντες περιφερειακής ανισορροπίας

Στο πλαίσιο των ενδογενών παραγόντων κυρίαρχη θέση κατέχει ο παράγοντας
της αποτελεσματικότητας των επενδύσεων. Συνήθως οι επενδύσεις που γίνονταν στις
λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές είχαν πολύ μικρή αποτελεσματικότητα για μια σειρά
από λόγους, που θα τους αναφέρουμε στη συνέχεια και σχετίζονται με την
ασκούμενη περιφερειακή πολιτική.

Εξίσου σημαντικός είναι και ο δημογραφικός παράγοντας που εντοπίζεται
κυρίως στην ραγδαία αύξηση των γεννήσεων στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές
και η οποία είχε αρνητικές επιπτώσεις στην ανάπτυξη των περιοχών αυτών. Αυτό
κυρίως εντοπίζεται στην χειροτέρευση της σχέσης μεταξύ ενεργού και
υποστηριζόμενου πληθυσμού. Περισσότερα στοιχεία σε ότι αφορά τη δημογραφική
εξέλιξη όλων των περιοχών της Γιουγκοσλαβίας έχουν παρατεθεί στο κεφάλαιο 2 του
πρώτου μέρους. (Penev, 1991: 89-91)

4.3 Ταξινόμηση των περιφερειών της Γιουγκοσλαβίας - Κριτήρια επιλογής των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών

Η ένταση των περιφερειακών ανισοτήτων, που ήταν κάτι παραπάνω από φανερή, απαιτούσε το σχεδιασμό και την άσκηση περιφερειακής πολιτικής. Πρώτο στοιχείο όμως ήταν ο καθορισμός της τυπολογίας των περιφερειών με βάση το επίπεδο ανάπτυξής τους. Ο διαχωρισμός που επιλέχθηκε να γίνει ήταν ανάμεσα σε αναπτυγμένες και λιγότερο αναπτυγμένες ή αναπτυσσόμενες περιοχές. Ο διαχωρισμός σε περιφέρειες ακολούθησε τον διοικητικό και πολιτικό διαχωρισμό σε δημοκρατίες και αυτόνομες περιοχές.

Κατά τη διάρκεια της πρώτης μεταπολεμικής περιόδου για τον καθορισμό του επιπέδου χρησιμοποιήθηκε ένα σύνολο δεικτών που περιελάμβανε το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, το ποσοστό απασχόλησης, τη συσσώρευση κεφαλαίου και το βιοτικό επίπεδο. Στην πραγματικότητα όμως, μόνο το κατά κεφαλήν ΑΕΠ λήφθηκε υπόψη. Οι δημοκρατίες και οι αυτόνομες περιοχές που είχαν κατά κεφαλήν ΑΕΠ μικρότερο από τα 2/3 του μέσου όρου της χώρας υπολογίζονταν σαν λιγότερο αναπτυγμένες, όλες οι άλλες δηλώνονταν σαν αναπτυγμένες. Το κριτήριο αυτό διατηρήθηκε ως το 1975.

Κατά την κατάρτιση του πρώτου πενταετούς σχεδίου ανάπτυξης (1947-1951) οι περιφέρειες που δηλώθηκαν σαν λιγότερο αναπτυγμένες ήταν οι δημοκρατίες της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης, του Μαυροβουνίου και της Μακεδονίας. Αυτό το καθεστώς διατηρήθηκε ως το 1957. Στο δεύτερο πενταετές σχέδιο (1957-1961) περιλήφθηκε σε αυτές και η αυτόνομη επαρχία του Κοσσυφοπεδίου ενώ αποκλείστηκε η δημοκρατία της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης. Η τελευταία ενέργεια δικαιολογήθηκε στηριζόμενη στο γεγονός ότι οι κατά κεφαλήν επενδύσεις που είχαν πραγματοποιηθεί στη Βοσνία-Ερζεγοβίνη, καθ' όλη την περίοδο αυτή, υπερέβαιναν το μέσο όρο της χώρας. Στην επόμενη προγραμματική περίοδο (1961-1965), η πρακτική της θεώρησης όλου του εδάφους μιας δημοκρατίας σαν περιφέρεια εγκαταλείφθηκε και υπό τον όρο λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές μπήκαν και τμήματα των δημοκρατιών. Για την περίοδο αυτή λοιπόν έχουμε εκτός από το Μαυροβούνιο, τη Μακεδονία και το Κοσσυφοπέδιο, δηλωμένες σαν λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, τις ακόλουθες περιοχές: τα νότια και νοτιοανατολικά τμήματα της Κεντρικής Σερβίας και της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης και τμήματα της Δαλματίας, της Μπάνια Λούκα και του Κόρντουν στη Κροατία. Το καθεστώς άλλαξε πάλι μετά το 1965 και οι περιοχές που δηλώθηκαν τώρα σαν

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισή τους
λιγότερο αναπτυγμένες ήταν το σύνολο των εδαφών των δημοκρατιών της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, του Μαυροβουνίου και της Μακεδονίας και η αυτόνομη επαρχία του Κοσσυφοπεδίου. Το καθεστώς αυτό διατηρήθηκε ως τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας.
(Χάρτης 9)

Ως το 1975 οι τρεις δημοκρατίες (Μαυροβούνιο, Μακεδονία, Βοσνία-Ερζεγοβίνη) είχαν επιτύχει να φτάσουν στο 70% του μέσου κατά κεφαλήν ΑΕΠ της χώρας και σύμφωνα με τα κριτήρια δεν μπορούσαν να θεωρούνται πλέον αναπτυσσόμενες. Ωστόσο, το επίπεδο που βρίσκονταν οι περιοχές αυτές απείχε πολύ ακόμα από εκείνο των αναπτυγμένων περιοχών. Για το σκοπό αυτό αποφασίσθηκε να χρησιμοποιηθούν επιπλέον κριτήρια από το κατά κεφαλήν ΑΕΠ για τον καθορισμό του επιπέδου ανάπτυξης. Τα κριτήρια που επιλέχθηκαν για να συμπληρώσουν το κατά κεφαλήν εισόδημα ήταν, το πάγιο κεφάλαιο ανά ενεργό κάτοικο(ή ανά κάτοικο), το ποσοστό απασχόλησης (αριθμός εργαζομένων σε 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους, ή σε 1000 κατοίκους), οι ανθρώπινοι πόροι και η κατανάλωση (ή το ύψος του πληθωρισμού). Με βάση τους παραπάνω δείκτες και με ένα είδος συνθήκης που συμφωνήθηκε, οι τρεις δημοκρατίες Μαυροβουνίου, Μακεδονίας και Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, καθώς και η αυτόνομη επαρχία του Κοσσυφοπεδίου παρέμειναν στην ομάδα των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών. Συμφωνήθηκε ωστόσο, για την επόμενη προγραμματική περίοδο να προετοιμαστούν αντικειμενικά κριτήρια, τα οποία θα χρησιμοποιηθούν για τον καθορισμό του επιπέδου ανάπτυξης των δημοκρατιών και αυτόνομων περιοχών.

Το Ομοσπονδιακό Γραφείο του Κοινωνικού Σχεδιασμού, το 1980 επέλεξε τρεις δείκτες για τον καθορισμό του επιπέδου ανάπτυξης βασισμένο στα στοιχεία που λάμβανε από τα κατά τόπους γραφεία όλων των δημοκρατιών και αυτόνομων επαρχιών και οι οποίοι ήταν:

- *Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ του συνόλου της οικονομίας, σαν αντιπροσωπευτικό κριτήριο της επίδρασης των παραγωγικών δυνάμεων στα αποτελέσματα της οικονομίας,*
- *Το ποσοστό απασχόλησης στον κοινωνικό τομέα εκφραζόμενο σε αριθμό εργαζομένων σε 1000 κατοίκους ή 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους (άτομα που βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία, 14-65 ετών), και*
- *Την προστιθέμενη αξία των πάγιων κεφαλαίων ανά κάτοικο, ή δυνητικά ενεργό κάτοικο, σαν ένα αντιπροσωπευτικό κριτήριο της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων.*

Το προσχέδιο που κατατέθηκε στο γιουγκοσλαβικό κοινοβούλιο ανέφερε ότι κάθε δημοκρατία ή αυτόνομη περιοχή στην οποία οι παραπάνω δείκτες βρίσκονται κάτω από τα 2/3 του μέσου όρου θεωρείται λιγότερο αναπτυγμένη. Για μια ακόμη φορά λοιπόν δεν μπήκε μια σταθερή τιμή σαν όριο και οι προηγούμενες λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές ήταν εκείνες που παρέμειναν υπό το ίδιο καθεστώς. Οι εκπρόσωποι των αναπτυγμένων περιοχών από την πλευρά τους πίεζαν για να θεωρηθεί σαν πιο σημαντικός δείκτης του επιπέδου ανάπτυξης η προστιθέμενη αξία των πάγιων κεφαλαίων ενώ οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές επέμεναν ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι αντιπροσωπευτικότερος δείκτης. Οι αναπτυγμένες περιοχές είχαν αρχίσει να δυσανασχετούν καθώς όπως θα δούμε εκτενώς στη συνέχεια εξετάζοντας την πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης που ακολουθήθηκε, ήταν εκείνες που πλήρωναν για την ανάπτυξη των άλλων τριών δημοκρατιών και της αυτόνομης επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου και έβλεπαν ότι η κατάστασή τους δεν βελτιωνόταν, τουλάχιστον όχι όσο ήταν το επιθυμητό. Κατηγορούσαν τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές ότι οι ίδιες ευθύνονταν για τη χαμηλή αποτελεσματικότητα των κεφαλαίων τους, γεγονός ως ένα βαθμό αληθινό. Από την αντίθετη πλευρά οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές αντικρούοντας, υπογράμμιζαν τη μεγάλη επίδραση των επενδύσεων έντασης κεφαλαίου που είχαν πραγματοποιηθεί σε αυτές και αποτελούσαν το μεγαλύτερο μέρος των κατά κεφαλήν πάγιων επενδύσεων, υποστηρίζοντας ότι αυτές ήταν στο μεγαλύτερο μέρος τους κατευθυνόμενες από έξω και όχι δική τους επιλογή. Με τον τρόπο αυτό ήθελαν να ελαχιστοποιήσουν τη σημασία του δείκτη που οι αναπτυγμένες περιοχές θεωρούσαν πρωτεύων. (Penev, 1991: 93-97)

Χάρτης 9: Ταξινόμηση των περιφερειών σε αναπτυγμένες και λιγότερο αναπτυγμένες

4.4 Πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης- Κατευθύνσεις- Μέτρα και Μηχανισμοί εφαρμογής

4.4.1 Κατευθύνσεις της περιφερειακής πολιτικής

Η αναγκαιότητα μιας συντονισμένης και ολοκληρωμένης περιφερειακής πολιτικής είναι αναμφισβήτητη, όπως διαπιστώσαμε εξετάζοντας τις ανισότητες που παρουσιάζονται στο γιουγκοσλαβικό χώρο. Για να σχεδιαστεί και να εφαρμοσθεί μια τέτοια πολιτική είναι απαραίτητο να καθορισθούν εξ αρχής οι στόχοι της ώστε να ληφθούν τα κατάλληλα μέτρα. **Οι στόχοι της πολιτικής αυτής παρουσιάζονται παρακάτω όπως περιγράφονταν στα αναπτυξιακά σχέδια που εκπονούνταν για μια πενταετή χρονική περίοδο για το σύνολο της χώρας:**

- Γρηγορότερη ανάπτυξη των παραγωγικών δυνάμεων σε κάθε οικονομικά λιγότερο αναπτυγμένη δημοκρατία, που θα υπερβαίνει το μέσο ρυθμό ανάπτυξης του συνόλου της χώρας, και ακόμα γρηγορότερη ανάπτυξη της επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου. Αυτό θα επιτευχθεί με την εφαρμογή μέτρων και την πλήρη και λογική χρήση και δραστηριοποίηση του συνόλου των παραγωγικών, ανθρωπίνων και φυσικών πόρων της κάθε περιοχής.
- Αύξηση του ρυθμού ανάπτυξης του ΑΕΠ κάθε περιοχής, ενδυνάμωση της παραγωγικής βάσης, αλλαγή της οικονομικής δομής, άνοδος του βιοτικού επιπέδου και διασφάλιση της ποιότητας ζωής και της κοινωνικής ανάπτυξης.
- Γρηγορότερη και πιο δυναμική ανάπτυξη του Κοσσυφοπεδίου, που είναι η λιγότερο αναπτυγμένη περιοχή της χώρας. Αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της, του επιπέδου απασχόλησης και βαθμιαία μείωση των διαφορών που παρατηρούνται ανάμεσα στο αναπτυξιακό της επίπεδο και το μέσο ορο της χώρας.
- Η ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών στη βάση της οικονομικής συνεργασίας και των κοινών συμφερόντων ανάπτυξης καθώς και η μεταφορά τεχνογνωσίας και τεχνολογίας από τις αναπτυγμένες περιοχές προς τις υπόλοιπες.
- Ανάπτυξη δραστηριοτήτων και κλάδων που να διασφαλίζουν τη γρήγορη ανάπτυξη του εισοδήματος, συσσώρευση, αύξηση της απασχόλησης και υψηλή αποδοτικότητα των επενδύμενων κεφαλαίων.

- Αύξηση της αποτελεσματικότητας των ήδη εφαρμοζόμενων μέτρων και περαιτέρω ενδυνάμωση του ρόλου της εργασιακής συνεργασίας.
- Πιο έντονη ενσωμάτωση των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών στην ενωμένη γιουγκοσλαβική αγορά.

Η επίτευξη των στόχων της περιφερειακής πολιτικής που αναφέρονται παραπάνω βασίζεται στη προϋπόθεση μιας καλύτερης οργάνωσης και αυξημένης υπευθυνότητας από μέρους των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών για τη δική τους ανάπτυξη, καθώς και στην υπευθυνότητα της Ομοσπονδίας να παρέχει το οφειλόμενο μέρος των πόρων που απαιτούνται για την ενθάρρυνση της ανάπτυξης στις περιοχές αυτές. (Mladenovic, 1982: 18-20)

4.4.2 Μέτρα για τη γρήγορη ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών και μηχανισμοί εφαρμογής τους

Η πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών της Γιουγκοσλαβίας έχει προϊστορία. Ήδη από την περίοδο 1947-1952, το άρθρο 5 του πρώτου πενταετούς αναπτυξιακού σχεδίου της χώρας ανέφερε ότι «πρέπει να διασφαλίσουμε ένα ταχύτερο ρυθμό ανάπτυξης στις περιοχές που βρίσκονται σε οικονομική υστέρηση και να εξαλείψουμε τις συνέπειες της άνισης οικονομικής ανάπτυξης». Ωστόσο, το αναπτυξιακό αυτό σχέδιο, που ήταν οργανωμένο αποκλειστικά κατά τομείς και κλάδους δεν προέβλεπε κανένα θεσμό και κανένα ειδικό μέτρο που θα είχε σκοπό την γρηγορότερη ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών. (Roux, 1992: 300)

Το 1952 η οικονομία της χώρας βρίσκεται μπροστά σε νέα δεδομένα καθώς ξεκινά η εφαρμογή του συστήματος της αυτοδιαχείρισης. Παράλληλα, στα πλαίσια της αναπτυξιακής πολιτικής, αποφασίζεται η διάθεση πιστωτικών κεφαλαίων για επενδυτικούς σκοπούς ενώ εισάγονται και μέτρα υπέρ των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών. Τα μέτρα αυτά αφορούν κυρίως τις επενδύσεις και συνίστανται σε: άτοκα δάνεια, επενδυτικά δάνεια με προνομιακό επιτόκιο, εκχώρηση ενός ετήσιου ποσού για αναπτυξιακούς σκοπούς, δωρεές από τον προϋπολογισμό κ.α. Το σύστημα αυτό διατηρήθηκε ως το 1956, ενώ από την επόμενη χρονιά εισήχθηκε ένα νέο σύστημα που είχε την ονομασία «εγγυημένες επενδύσεις», και το οποίο επιχειρούσε μια πρόβλεψη του ύψους των επενδυτικών κεφαλαίων, που προορίζονταν για την οικονομική υποστήριξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών, υπολογίζοντας τα

ποσά που απαιτούνταν για την κατασκευή βιομηχανικών εγκαταστάσεων οι οποίες προβλέπονταν από το μεσοπρόθεσμο αναπτυξιακό σχέδιο που είχε καταρτιστεί για την περίοδο αυτή. Τα ποσά αυτά ήταν επιχορηγήσεις, από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό, που κάλυπταν το 70% των κεφαλαίων που απαιτούνταν για την πραγματοποίηση της επένδυσης, ενώ το υπόλοιπο 30% καλύπτονταν με αυτοχρηματοδότηση από το φορέα της επένδυσης. (Roux, 1992: 302)

Το 1961 ιδρύεται το Ομοσπονδιακό Ταμείο σε μια προσπάθεια να ενισχυθεί η ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών και να σχεδιαστεί μια ολοκληρωμένη, μακροχρόνια και αποτελεσματική περιφερειακή πολιτική, καθώς τα αποσπασματικά μέτρα που εφαρμόζονταν ως τότε δεν απέδωσαν. Οι οικονομικοί πόροι του Ταμείου διατέθηκαν σαν επενδυτικά κεφάλαια στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές για να χρησιμοποιηθούν τελικά από τους δικαιούχους σαν δάνεια. Βέβαια η διανομή των κεφαλαίων αυτών ήταν υπό τον πλήρη έλεγχο των τοπικών περιφερειακών αρχών.

Σύμφωνα με τα προβλεπόμενα από το Σύνταγμα του 1963, το ταμείο αυτό, είχε την επωνυμία Ομοσπονδιακό Ταμείο και σκοπός της ίδρυσής του ήταν να προωθεί τη γρήγορη ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών καθώς και η μείωση των ανισοτήτων μεταξύ όλων των περιφερειών ώστε και οι λιγότερο αναπτυγμένες να προσεγγίσουν το μέσο επίπεδο ανάπτυξης της χώρας. Νομικά το ταμείο αυτό ιδρύθηκε το 1965 ύστερα από την ψήφιση του «Νόμου για το Ομοσπονδιακό Ταμείο» και μετονομάστηκε σε «Ταμείο για την Ανάπτυξη των Λιγότερο Αναπτυγμένων Δημοκρατιών και της Αυτόνομης Επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου». Το ταμείο αυτό ήταν λοιπόν ένα ειδικό όργανο της Ομοσπονδίας για τη χρηματοδότηση και την ενθάρρυνση της ανάπτυξης των αναπτυσσόμενων περιφερειών, μέσω της διάθεσης κεφαλαίων και άλλων πόρων, που προορίζονταν επίσης για το σκοπό αυτό.

Τα καθήκοντα του ταμείου ορίζονταν αναλυτικά από το «Νόμο για το Ομοσπονδιακό Ταμείο» και διάφορους άλλους ομοσπονδιακούς κανονισμούς που σχετίζονταν με την περιφερειακή και οικονομική πολιτική. Βασικό καθήκον του Ταμείου ήταν ο έλεγχος των χρηματικών εισροών στο ταμείο από τις υποχρεωτικές εισφορές, η καταγραφή των κεφαλαίων αυτών και η ανάλυσή τους (να σημειώσουμε εδώ ότι στο ταμείο συνεισέφεραν όλες οι περιφέρειες και όχι μόνο οι αναπτυγμένες). Επιπλέον το Ταμείο ήταν επιβαρημένο με τον έλεγχο της απόδοσης των κεφαλαίων από τους εργασιακούς συλλόγους, τους εργατικούς συνεταιρισμούς και τις

επιχειρήσεις. Επίσημα, αν και ήταν επίσης υπεύθυνο για τη διανομή των συλλεγόμενων πόρων, (σε συμφωνία πάντα με τους κανονισμούς που είχαν τεθεί από τους ειδικούς ομοσπονδιακούς νόμους) ωστόσο δεν είχε καμιά ιδιαίτερη επιρροή στη διανομή και διαχείρισή τους καθώς αυτή βρισκονταν αποκλειστικά στα χέρια των τοπικών αρχών και των συλλόγων αυτοδιαχείρισης. Εκτός από τα προαναφερθέντα το Ταμείο ήταν υπεύθυνο για τη συλλογή των ετήσιων προσόδων που προέρχονταν από ληγμένες οφειλές και παρατεινόμενα παλαιά δάνεια καθώς και για τη σωστή χρήση των κεφαλαίων αυτών.

Η επέκταση των δικαιωμάτων και των αρμοδιοτήτων των δημοκρατιών και των επαρχιών, με το Σύνταγμα του 1963, τις καθιστούσε πλήρως υπεύθυνες για την ανάπτυξή τους και κυρίως για τη διαχείριση των κεφαλαίων που μεταβιβάζονταν σ' αυτές από την Ομοσπονδία. Ο σχεδιασμός της αναπτυξιακής πολιτικής στο επίπεδο της περιφέρειας άνηκε στα καθήκοντα κάθε δημοκρατίας ή αυτόνομης επαρχίας, η οποία λαμβάνοντας σαν κριτήριο το κατά κεφαλήν εισόδημα στο εσωτερικό της και το επίπεδο ανάπτυξης των κοινοτήτων της, σχεδίαζε την τοπική αναπτυξιακή πολιτική. Τα κεφάλαια που αποδίδονταν από το Ταμείο στις περιφέρειες διανεμόταν από μια τράπεζα, που υπήρχε σε κάθε μια τους, σύμφωνα με τα επενδυτικά σχέδια που κατέθεταν οι επιχειρήσεις. (Roux, 1992: 300-303) (Penev, 1991: 114-118)

Το ύψος των πόρων που αποδίδονταν στο Ταμείο από όλες τις ομόσπονδες δημοκρατίες καθοριζόταν ανά προγραμματική περίοδο σαν ποσοστό του ΑΕΠ του κοινωνικού τομέα. Για την περίοδο 1966-1990 οι εισφορές αυτές ήταν ως ακολούθως:

- 1966-1970	→	1,85%
- 1971-1975	→	1,94%
- 1976-1980	→	1,97%
- 1981-1985	→	1,86%
- 1986-1990	→	1,56%

Ωστόσο, κατά την πενταετία 1966-1970 οι πόροι του Ταμείου συλλέγονταν μέσω της φορολογίας ενώ το 1971 επιβλήθηκε η υποχρεωτική εισφορά. Από το 1976 ο νόμος επέτρεπε η εκπλήρωση των οφειλών που προορίζονταν για το Ταμείο, από τους εργασιακούς συλλόγους και τους εργατικούς συνεταιρισμούς των αναπτυγμένων περιφερειών, να γίνεται μέσω της συμμετοχής σε κοινοπραξίες εταιρειών με τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, που σκοπό είχαν την ίδρυση και κατασκευή βιομηχανικών συγκροτημάτων στις τελευταίες. Το ποσοστό αυτό των κεφαλαίων που

οι εργασιακοί σύλλογοι και συνεταιρισμοί δεν απέδιδαν απευθείας στο Ταμείο αλλά διοχέτευαν στην, από κοινού με τις τοπικές εταιρείες των περιοχών αυτών, πραγματοποίηση επενδυτικών σχεδίων, καθορίσθηκε για την περίοδο 1976-1980 στο 20%. Την επόμενη προγραμματική περίοδο, 1980-1985, στο αναπτυξιακό σχέδιο της χώρας που εκπονήθηκε ορίστηκε ότι το 50% του ποσοστού των εισφορών στο Ταμείο θα καταβάλλονταν μέσω της ίδρυσης εταιρειών κοινοπραξίας. Την τελευταία περίοδο, 1986-1990, το ποσοστό αυτό αυξήθηκε σε 60% (για το Κοσσυφοπέδιο ήταν 50%). Το κίνητρο αυτό αποσκοπούσε στην όσο το δυνατόν καλύτερη χρησιμοποίηση του ανθρώπινου και υλικού δυναμικού των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών καθώς και στη δημιουργία κοινών αναπτυξιακών στόχων μεταξύ όλων των περιφερειών της Γιουγκοσλαβίας, με απώτερο σκοπό την ενθάρρυνση της συνεργασίας μεταξύ των περιφερειών στον τομέα της οικονομίας. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε γρήγορα καθώς οι αναπτυγμένες περιοχές εξακολουθούσαν να είναι πιο ελκυστικές στους επενδυτές διότι πρόσφεραν μεγαλύτερες ευκαιρίες για αύξηση του εισοδήματος. (Mladenovic, 1982: 20) (Durdevic, 1987: 37) (Penev, 1991: 114-118)

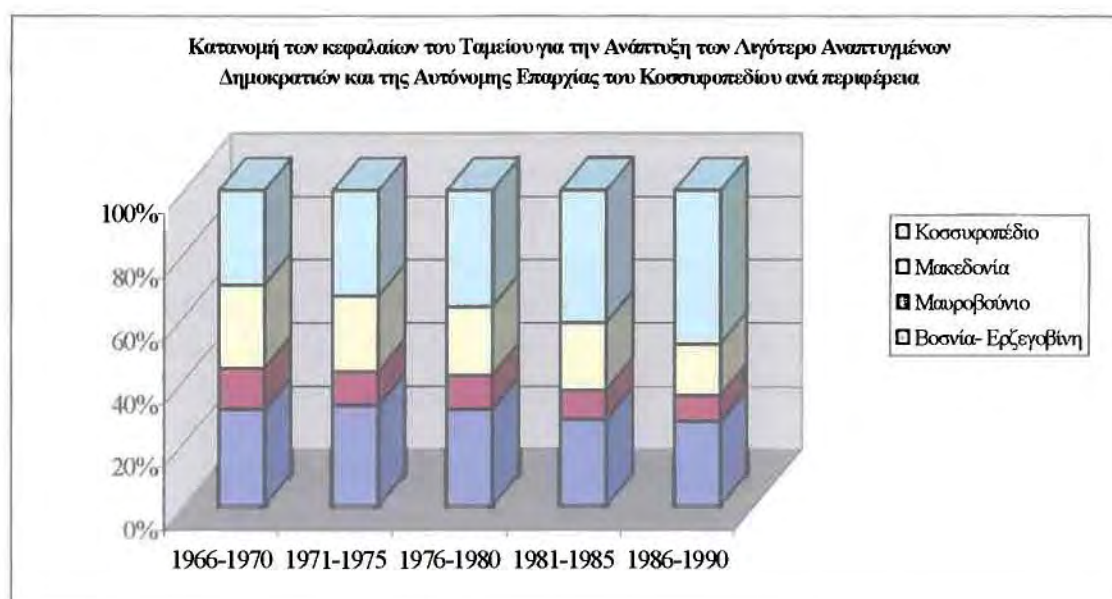
Οι πόροι του Ταμείου επενδύονταν για την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών μέσω των κοινωνικών σχεδίων που κατάρτιζαν οι περιοχές αυτές αλλά και του συνολικού κοινωνικού σχεδίου της χώρας. Το Ομοσπονδιακό Ταμείο διέθετε τα κεφάλαια, στη βάση του χρηματοδοτικού σχεδίου που κατάρτιζε, και το οποίο περιελάμβανε: το συνολικό ποσό των πόρων, την κατανομή τους κατά αναπτυσσόμενη περιφέρεια, τους όρους για την χορήγηση δανείων στις περιοχές αυτές, τους απαραίτητους πόρους για τη λειτουργία του Ταμείου και τους απαιτούμενους πόρους για την εκπόνηση μελετών από το Ταμείο.

Τα κεφάλαια που διέθετε το ταμείο κατανέμονταν μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών με την αναλογία που θεσπιζόταν σε κάθε σχέδιο ανάπτυξης που εκπονούνταν για μια πενταετή προγραμματική περίοδο. Η κατανομή τους για την περίοδο 1966-1990 φαίνεται στον παρακάτω πίνακα από τον οποίο μπορούμε να παρατηρήσουμε ότι το μερίδιο των δημοκρατιών μειωνόταν συνεχώς υπέρ της αυτόνομης επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου, η οποία λάμβανε το μεγαλύτερο ποσοστό κεφαλαίων από όλες τις περιοχές σε ολόκληρη σχεδόν την περίοδο αυτή. Πολύ υψηλό ήταν επίσης το ποσοστό που αναλογούσε στη δημοκρατία της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης συγκρινόμενο με τα μερίδια που λάμβαναν οι άλλες δημοκρατίες ενώ τα λιγότερα κεφάλαια αναλογούσαν στη δημοκρατία του Μαυροβουνίου.

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισή τους

Ποσοστιαία κατανομή των κεφαλαίων του Ταμείου για την Ανάπτυξη των Λιγότερο Αναπτυγμένων Δημοκρατιών και της Αυτόνομης επαρχίας του Κοσσυφοπέδιου (%)					
	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
Βοσνία-Ερζεγοβίνη	30,7	31,9	30,6	27,5	26,8
Μαυροβούνιο	13,1	10,9	10,8	9,4	8,3
Μακεδονία	26,2	23,7	21,6	21,2	16,3
Κοσσυφοπέδιο	30,0	33,6	36,9	42,0	48,6

Πηγή: S. Rencov

Τα δάνεια, εκτός των πόρων του Ταμείου, χορηγούνταν με τους πιο ευνοϊκούς όρους σε ότι αφορά τα επιτόκια και την περίοδο αποπληρωμής, συγκρινόμενα με τους όρους που ίσχυαν στις διεθνείς αγορές. Για όλα τα δάνεια η περίοδος χάριτος ήταν τρία χρόνια, υπολογιζόμενη από την εκπνοή του πρώτου συμπληρωμένου χρόνου που χορηγήθηκε το δάνειο. Στον πίνακα που ακολουθεί φαίνονται τα επιτόκια και η περίοδος αποπληρωμής όπως καθορίζονταν κατά προγραμματική περίοδο, από τη ίδρυση του Ταμείου και έπειτα (οι αριθμοί στις παρενθέσεις αναφέρονται στο Κοσσυφοπέδιο).

ΕΥΝΟΪΚΑ ΔΑΝΕΙΑ ΑΠΟ ΤΟ ΟΜΟΣΠΟΝΔΙΑΚΟ ΤΑΜΕΙΟ					
	1966-1970	1971-1975	1976-1980	1981-1985	1986-1990
ΕΠΕΝΔΥΣΕΙΣ (%)	2,1	4 (3)	4,1 (3)	5,5 (4,5)	11 (9)
ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟΠΛΗΡΩΜΗΣ (σε έτη)	19,5	15 (9)	14 (17)	12 (15)	12

Πηγή: S. Penev

Οι συνεισφορές που πληρώνονταν στο Ταμείο, όπως είχε καθοριστεί από το νόμο, εξαρτώνταν από το μέγεθος του ΑΕΠ και πληρώνονταν από όλες τις εταιρείες του κοινωνικοποιημένου τομέα όλων των δημοκρατιών, συμπεριλαμβανομένων και των λιγότερο αναπτυγμένων αλλά στην πραγματικότητα εξαρτώνταν από το πόσο καλά συμπεριφέρονταν οι εταιρείες, αν δηλαδή απέδιδαν τα ποσοστά που τους αναλογούσαν. Τις μεγαλύτερες συνεισφορές στο Ταμείο, από τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, πλήρωνε η Βοσνία- Ερζεγοβίνη (12 με 13% των συνολικών κεφαλαίων του Ταμείου), ακολουθούσε η Μακεδονία (5-6%), και τέλος το Μαυροβούνιο και το Κοσσυφοπέδιο που συνεισέφεραν μόλις ένα 2% των συνολικών εσόδων του Ταμείου. Από τις υπόλοιπες δημοκρατίες, που θεωρούνταν αναπτυγμένες, τα ποσοστά ήταν πολύ μεγαλύτερα και η Σερβία απέδιδε το μεγαλύτερο μέρος εξ' αυτών (35-40%), και πιο αναλυτικά το 23-29% αναλογούσε στην κεντρική Σερβία, το 10% στη Βοϊβοδίνα και όπως, ήδη, είδαμε το 2% στο Κοσσυφοπέδιο. Η Κροατία απέδιδε ένα ποσοστό μεταξύ 26 και 27% και η Σλοβενία το υπόλοιπο 16-17%. Στην τελευταία πενταετία, όταν ξέσπασαν σημαντικές διαφωνίες μεταξύ των δημοκρατιών για το ποσοστό που τους αναλογούσε και πλήρωναν στο Ταμείο για την ανάπτυξη των Λιγότερο Αναπτυγμένων Δημοκρατιών και της αυτόνομης Επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου, οι αναλογίες των εισφορών άλλαξαν. Η συνεισφορά της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης αυξήθηκε την περίοδο 1986-1990 από 13.4%, που ήταν την προηγούμενη περίοδο, σε 20.3%, της Σερβίας από 36.8 σε 40.2% και της Μακεδονίας από 6.3 σε 7.8%, στο σύνολο των εισφορών στα κεφάλαια του Ταμείου. Από την άλλη οι συνεισφορές της Κροατίας και της Σλοβενίας μειώθηκαν από 25.6 σε 18.8% και από 15.8% σε 10.8% αντίστοιχα. Η συνεισφορά του Μαυροβουνίου παρέμεινε πρακτικά αμετάβλητη, στο 2%. (Miljkovic, 1996: 123-124) (Penev, 1991: 114-118)

Τα κεφάλαια που διέθετε το Ταμείο ήταν μια σταθερή πηγή επιπρόσθετων εσόδων για την ανάπτυξη στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές. Έως το 1985 το μερίδιο των κεφαλαίων αυτών στις ακαθάριστες πάγιες επενδύσεις ήταν 10-14% στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη και το Μαυροβούνιο, 17-22% στη Μακεδονία, ενώ αποτελούσαν το 48-70% των επενδύσεων αυτών στο Κοσσυφοπέδιο. (Miljkovic, 1996: 123-124)

Εκτός από το Ομοσπονδιακό Ταμείο και τις λειτουργίες του εφαρμόστηκαν και μια σειρά άλλα μέτρα με στόχο την γρήγορη ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών, όπως: η διανομή κεφαλαίων από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό για την ανάπτυξη του κοινωνικού τομέα στις περιοχές αυτές, εκχώρηση προνομίων για την εισαγωγή βιομηχανικού εξοπλισμού, προτεραιότητα στη λήψη κεφαλαίων από τα εξωτερικά δάνεια κ.α.

Τα κεφάλαια που προορίζονταν να δοθούν για τη στήριξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό την περίοδο 1976-1980 αναλογούσαν σε 0.93% του συνολικού ΑΕΠ της Γιουγκοσλαβίας. Ωστόσο, δεδομένων των μειωμένων δυνατοτήτων του ομοσπονδιακού προϋπολογισμού την περίοδο αυτή, το ύψος των κεφαλαίων που διατέθηκαν τελικά ήταν 0.80% του συνολικού ΑΕΠ. Την επόμενη περίοδο, 1981-1985, το ποσοστό αυτό κυμάνθηκε στα ίδια επίπεδα (0.79% του συνολικού ΑΕΠ της χώρας), ενώ ακολούθησε και μείωσή του την επόμενη πενταετία, 1986-1990, στο 0.56%, καθώς η οικονομία της χώρας βρισκόταν σε μεγάλη ύφεση. Ειδικότερα για την τελευταία περίοδο το ποσό που εκχωρήθηκε από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό κατανεμήθηκε ως εξής: 28.7% στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη, 13.1% στη Μακεδονία, 11.0% στο Μαυροβούνιο και 47.2% στο Κοσσυφοπέδιο. Στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου εκχωρήθηκε, επίσης από τον προϋπολογισμό, ποσό ίσο με το 80% της συνεισφοράς της στον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό. (Miljkovic, 1996: 123-124) (Mladenovic, 1982: 16) (Durdevic, 1987: 39)

Σημαντικά ήταν επίσης τα ποσά που λάμβαναν οι λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες από τα δάνεια που έπαιρνε η χώρα από το εξωτερικό. Τα ποσοστά των πιστώσεων που χορηγούνταν από τη Διεθνή Τράπεζα για την Ανάπτυξη και την Ανασυγκρότηση, και διαθέτονταν για την ενίσχυση των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών έφταναν σε ποσοστό το 64.3% του συνόλου του ποσού που χορηγούσε η τράπεζα στη χώρα. Από όλα όσα αναφέρθηκαν παραπάνω μπορεί να υπολογιστεί ότι η χώρα διέθετε περίπου το 3% του ΑΕΠ της για την ανάπτυξη των περιφερειών αυτών. (Mladenovic, 1982: 16) (Miljkovic, 1996: 123-124)

4.4.3 Η «ειδική μεταχείριση» της Αυτόνομης Επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου

Η επαρχία του Κοσσυφοπεδίου είχε, όπως διαπιστώσαμε παραπάνω, ειδική μεταχείριση στα πλαίσια της περιφερειακής πολιτικής που ακολουθούσε η χώρα. Αυτό συνέβαινε γιατί το Κοσσυφοπέδιο ήταν όχι μόνο η πιο «υποανάπτυκτη» περιφέρεια της Γιουγκοσλαβίας αλλά και γιατί βρισκόταν πολύ πιο πίσω από τις υπόλοιπες λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, όπως θα διαπιστώσουμε και στο επόμενο κεφάλαιο, όπου θα εξετάσουμε την εξέλιξη του επιπέδου ανάπτυξης όλων των περιφερειών. Εκτός λοιπόν από το γεγονός ότι λάμβανε το μεγαλύτερο ποσοστό από τα κεφάλαια του Ταμείου, από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό και από τα δάνεια που έπαιρνε η χώρα από το εξωτερικό υπήρχε και μια δεύτερη σειρά μέτρων που αφορούσαν αποκλειστικά την επαρχία αυτή.

Τα μέτρα που παρουσιάζονται παρακάτω ελήφθησαν κατά την περίοδο 1976-1980 αλλά τα περισσότερα από αυτά συνέχισαν να ισχύουν και μετά τη λήξη της περιόδου αυτής, ως το 1990. Στο πενταετές αναπτυξιακό σχέδιο, λοιπόν, της περιόδου αυτής εξαγγέλθηκαν τα ακόλουθα οικονομικά μέτρα για τη γρηγορότερη ανάπτυξη της επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου:

- Συμπληρωματικό εργασιακό κεφάλαιο από τα χρηματικά αποθέματα της οικονομίας, ύψους 1 δις 800 εκατομμυρίων δηναρίων.
- Το δικαίωμα στα δάνεια του εξωτερικού σε ποσό ύψους 180 εκατομμυρίων δολαρίων για εισαγωγή βιομηχανικού εξοπλισμού, πέραν του ποσού που προβλεπόταν για το Κοσσυφοπέδιο από τις πιστώσεις της Διεθνούς Τράπεζας για την Ανάπτυξη και την Ανασυγκρότηση που αναφέρθηκαν προηγουμένως, καθώς και συναλλαγματικά δάνεια ύψους 1.5 δις δηναρίων για την κατασκευή έργων προτεραιότητας στην περιοχή, που ήταν σημαντικά και για το σύνολο της οικονομίας τη χώρας.
- Επιστροφή μέρους των εισφορών του Κοσσυφοπεδίου στον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό στην ίδια την επαρχία, ύψους 1.65 δις δηναρίων.

Επιπλέον, εξαιτίας της καθυστερημένης ανάπτυξης της περιοχής στα πρώτα τρία χρόνια της περιόδου 1976-1980, το 1979 ελήφθησαν και τα ακόλουθα μέτρα:

- Οι Δημοκρατίες της χώρας και η Βοϊβοδίνα ανέλαβαν την υποχρέωση να εξοφλήσουν τις πιστώσεις που θα χορηγούνταν στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου το 1980 και το 1981 και οι οποίες υπολογίζονταν σε 2.250 δις δηνάρια.
- Η ομοσπονδία ανέλαβε να πληρώσει τις δόσεις του δανείου που είχε χορηγηθεί στο Κοσσυφοπέδιο από τη Διεθνή Τράπεζα για την Ανάπτυξη και την Ανασυγκρότηση, για την κατασκευή ενός υδροηλεκτρικού εργοστασίου και έφταναν τα 111 εκατομμύρια δηνάρια.
- Στην οικονομία του Κοσσυφοπεδίου χορηγούνταν επίσης πίστωση 1.7 δις δηναρίων, για μόνιμο εργασιακό κεφάλαιο, έπειτα από συμφωνία αυτοδιαχείρισης με τις τράπεζες με ευνοϊκότερους όρους από εκείνους που χορηγούνταν πιστώσεις στους εργασιακούς συνεταιρισμούς των άλλων περιοχών. Οι πόροι που θα χρειάζονταν για την κάλυψη της διαφοράς του επιτοκίου θα καταβάλλονταν από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό.
- Το 1970 και το 1980 εκταμιεύτηκαν επιπλέον 1.8 δις δηνάρια από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό για την ανάπτυξη κοινωνικών και άλλων υπηρεσιών. (Mladenovic, 1982: 16-17)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5: ΕΠΙΠΕΔΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΚΑΙ ΕΞΕΛΙΞΗ ΤΩΝ ΑΝΙΣΟΤΗΤΩΝ

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εντοπίσαμε τις χωρικές ανισότητες του γιουγκοσλαβικού χώρου και εκθέσαμε την πολιτική που η χώρα ακολούθησε για την αντιμετώπισή τους. Δεχόμενοι την ταξινόμηση που έχει γίνει επίσημα από το γιουγκοσλαβικό κράτος, σε αναπτυγμένες και λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, θα εξετάσουμε στο κεφάλαιο αυτό το επίπεδο ανάπτυξης των περιφερειών σε δυο χρονικές στιγμές, το 1966 στην αρχή της εφαρμογής της περιφερειακής πολιτικής και το 1990, χρονιά που παύει να υφίσταται το γιουγκοσλαβικό κράτος καθώς και την εξέλιξη των ανισοτήτων στο διάστημα αυτό. Το επίπεδο ανάπτυξης των περιφερειών θα καθοριστεί σύμφωνα με τα κριτήρια και τους δείκτες που έχουν επιλεγεί από την επίσημη γιουγκοσλαβική περιφερειακή πολιτική, δηλαδή το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, την απασχόληση¹² και τον πάγιο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό σε κάθε περιφέρεια.

5.1 Ορισμός του επιπέδου ανάπτυξης των περιφερειών πριν την εφαρμογή της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης

Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν το μοναδικό κριτήριο που χρησιμοποιούνταν για τον καθορισμό του επιπέδου ανάπτυξης κάθε γιουγκοσλαβικής περιφέρειας, ως το 1975, θεωρούμενο ως ο αντιπροσωπευτικότερος δείκτης των αποτελεσμάτων της δράσης των παραγωγικών δυνάμεων. Για το λόγο αυτό, αλλά και επειδή συνέχισε να αποτελεί έναν από τους πιο κύριους δείκτες μέτρησης του επιπέδου ανάπτυξης για όλη την κατοπινή περίοδο, θα δοθεί σε αυτόν πιο βαρύνουσα σημασία. Πρέπει να αναφέρουμε στο σημείο αυτό ότι χρησιμοποιούμε ως έτος βάσης της μελέτης το 1966, χρονιά που ιδρύεται το Ομοσπονδιακό Ταμείο και ξεκινά η εφαρμογή μιας ολοκληρωμένης πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης.

Συγκρίνοντας το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των περιφερειών με το μέσο όρο της χώρας (Πίνακας 9 στο παράρτημα και διάγραμμα 5.1) παρατηρούμε ότι οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές βρίσκονται στο 66% του μέσου όρου της χώρας ενώ οι

---

¹² ΝΑ αναφέρουμε ακόμα μια φορά ότι ο δείκτης είναι ο αριθμός των απασχολουμένων ανά 100 δυννητικά ενεργούς κατοίκους. Δυννητικά ενεργός πληθυσμός είναι τα άτομα που βρίσκονται σε παραγωγική ηλικία δηλ ανήκουν στην ηλικιακή ομάδα των 14-65 ετών.

αναπτυγμένες είναι στο 119%. Από την επιμέρους σύγκριση κάθε περιφέρειας με το μέσο όρο της χώρας βλέπουμε ότι η πιο «υποανάπτυκτη» περιφέρεια είναι η επαρχία του Κοσσυφοπέδιου στην οποία το κατά κεφαλήν ΑΕΠ είναι ίσο με το 38% του μέσου όρου ενώ η πιο αναπτυγμένη είναι η Σλοβενία με κατά κεφαλήν εισόδημα 1620 δηνάρια, ξεπερνώντας το μέσο όρο κατά 80%. Μεγαλύτερο ενδιαφέρον ωστόσο παρουσιάζουν οι ανισότητες που εμφανίζονται στο εσωτερικό των ομάδων καθώς παρατηρούμε ότι οι διαφορές στο κ.κ. ΑΕΠ που εμφανίζονται μεταξύ των περιφερειών που ανήκουν στην ίδια ομάδα είναι μεγαλύτερες από τις διαφορές του ΑΕΠ μεταξύ των αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών. Έτσι το κατά κεφαλήν εισόδημα στο Κοσσυφοπέδιο σχεδόν δυο φορές μικρότερο από εκείνο της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης και του Μαυροβουνίου και 2.6 φορές μικρότερο από το εισόδημα στη Μακεδονία. Παρόμοια κατάσταση επικρατεί και στο εσωτερικό της ομάδας των αναπτυγμένων περιοχών, όπου η Σλοβενία ξεφεύγει από όλες τις άλλες περιοχές με εισόδημα δυο φορές περισσότερο σχεδόν από αυτές (1.8 φορές πάνω από την Κεντρική Σερβία και 1.5 φορές από τις Βοϊβοδίνα και Κροατία).

Πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα δείχνει επίσης η σύγκριση μεταξύ του εισοδήματος στην πιο αναπτυγμένη δημοκρατία και όλες τις υπόλοιπες. Έτσι από τον πίνακα 10 του παραρτήματος προκύπτει ότι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ όλων των περιοχών είναι λιγότερο από τα 2/3 του κατά κεφαλήν ΑΕΠ της Σλοβενίας. Η πιο έντονη διαφορά είναι, βέβαια, μεταξύ Σλοβενίας και Κοσσυφοπέδιου στο οποίο το εισόδημα βρίσκεται στο 1/5 του εισοδήματος της πρώτης.

Χρησιμοποιώντας μόνο το δείκτη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ για να ορίσουμε το επίπεδο ανάπτυξης, μπορούμε να έχουμε την εξής ταξινόμηση των περιφερειών, το έτος 1966: Σλοβενία, Κροατία, Βοϊβοδίνα, Μακεδονία, Κεντρική Σερβία, Μαυροβούνιο, Βοσνία- Ερζεγοβίνη και Κοσσυφοπέδιο. Παρατηρούμε ότι ενώ η Μακεδονία ανήκει στην ομάδα των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών βρίσκεται ελαφρά πάνω από το μέσο όρο της χώρας και η Κεντρική Σερβία, που θεωρείται αναπτυγμένη, βρίσκεται πιο χαμηλά από αυτήν. Επίσης η Βοσνία- Ερζεγοβίνη και το Μαυροβούνιο βρίσκονται πάνω από τα 2/3 του μέσου όρου του ΑΕΠ, δηλαδή δεν θα έπρεπε να ανήκουν στην ομάδα των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών.

Ωστόσο το επίπεδο ανάπτυξης δεν μπορεί να καθοριστεί εξολοκλήρου από τη χρήση του δείκτη του κατά κεφαλήν εισοδήματος καθώς αυτό δεν μας δείχνει τις οικονομικές και παραγωγικές δυνατότητες μιας περιφέρειας. Για να υπάρχει μια πιο αντικειμενική εικόνα του επιπέδου ανάπτυξης πρέπει να χρησιμοποιηθούν και άλλοι

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισή τους

δείκτες οι οποίες να εκφράζουν την αναπτυξιακή δυναμική κάθε περιφέρειας. Είδαμε, ήδη ότι έχουν οριστεί σαν κριτήρια της μέτρησης του επιπέδου ανάπτυξης ο δείκτης του πάγιου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους και ο αριθμός των εργαζομένων επίσης ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους ή ανά 1000 κατοίκους. Πρέπει να υπενθυμίσουμε στο σημείο αυτό ότι ο δείκτης του πάγιου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού είναι πολύ σημαντικός καθώς σε μια σοσιαλιστική οικονομία το σύνολο των επιχειρήσεων όλων των παραγωγικών τομέων ανήκει σε αυτόν.

Η αξία του πάγιου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού εκφράζει λοιπόν, το υπάρχον υλικό δυναμικό παραγωγής σε κάθε περιφέρεια και μέσω αυτού τις δυνατότητες ανάπτυξης της. Η εικόνα που σχηματίσαμε λίγο παραπάνω για την κατάταξη των περιφερειών, μετρώντας το επίπεδο ανάπτυξης τους με το δείκτη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ αλλάζει όταν χρησιμοποιήσουμε το δείκτη της αξίας του πάγιου κεφαλαίου για να καθορίσουμε το επίπεδο αυτό. Όπως μπορούμε να δούμε από το διάγραμμα 5.2 η Σλοβενία βρίσκεται πάντα στην κορυφή αλλά στη δεύτερη θέση βρίσκεται το Μαυροβούνιο, στο οποίο η αξία των πάγιων επενδύσεων είναι 31% πάνω από το μέσο όρο της χώρας. Πρέπει να σημειώσουμε εδώ ότι στη Σλοβενία η αξία του πάγιου κεφαλαίου είναι σχεδόν διπλάσια από το μέσο όρο της χώρας (191%). Το Κοσσυφοπέδιο εξακολουθεί να βρίσκεται στο χαμηλότερο σημείο από όλες τις περιφέρειες αλλά η διαφορά του από τη Σλοβενία είναι μικρότερη από εκείνη που εκφράζεται με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ (περίπου 1:4). Επίσης μικρότερες είναι και οι ανισότητες μεταξύ των υπολοίπων περιοχών αφού σχεδόν όλες οι δημοκρατίες, με εξαίρεση την Κροατία βρίσκονται στο ίδιο περίπου επίπεδο (από 72-101%). Το επίπεδο του δείκτη αυτού δείχνει σαφώς μικρότερες τις ανισότητες μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών καθώς η διαφορά μεταξύ των δυο ομάδων είναι 1:1.3. Οι ανισότητες είναι, όμως πιο έντονες αν αντί των 1000 δυνητικά ενεργών κατοίκων μετρήσουμε την αξία των πάγιων κεφαλαίων ανά 1000 κατοίκους. Τότε όπως φαίνεται από το σχετικό διάγραμμα η απόσταση μεταξύ των λιγότερο αναπτυγμένων και των αναπτυγμένων περιοχών αυξάνεται καθώς οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές διαθέτουν περισσότερο υποστηριζόμενο πληθυσμό από τις άλλες.

Ο τρίτος δείκτης που χρησιμοποιούμε για να καθορίσουμε το επίπεδο ανάπτυξης είναι ο αριθμός των εργαζομένων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους. Οι ανισότητες εντοπίζονται στο ίδιο επίπεδο με το προηγούμενο καθώς η διαφορά

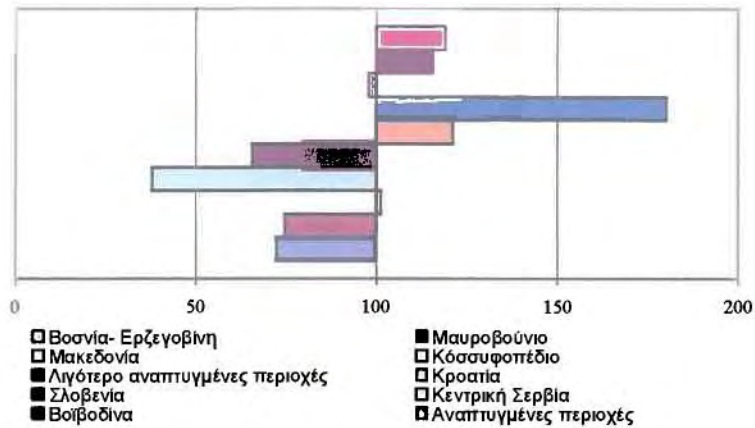
Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισή τους

μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών είναι 1:1.4. Η μεγάλη διαφορά μεταξύ Κοσσυφοπεδίου και Σλοβενίας διατηρείται (1:3) ενώ οι υπόλοιπες περιοχές βρίσκονται και πάλι περίπου στο ίδιο επίπεδο (διάγραμμα 5.3). Παρά το γεγονός ότι ο δείκτης αυτός αντιπροσωπεύει το ανθρώπινο δυναμικό κάθε περιφέρειας, θεωρούμενο σαν κριτήριο της δυναμικής της ανάπτυξης δεν αποκαλύπτει τίποτα για την ποιότητα της απασχόλησης, υπό τον όρο του πλεονάζοντος εργατικού δυναμικού. Αναφερόμαστε, με το παραπάνω στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές όπου οι επενδύσεις γίνονταν κυρίως σε κλάδους έντασης κεφαλαίου και απασχολώντας εργατικό δυναμικό για κοινωνικούς λόγους, αγνοώντας τις πραγματικές ανάγκες. Εάν ο αριθμός των εργαζομένων μετρηθεί στο σύνολο του πληθυσμού η θέση των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών γίνεται ακόμα πιο αρνητική λόγω του υψηλού ποσοστού υποστηριζόμενου πληθυσμού, όπως έχουμε ήδη αναφέρει, αλλά και λόγω της νεανικότερης δομής του πληθυσμού στις περιοχές αυτές.

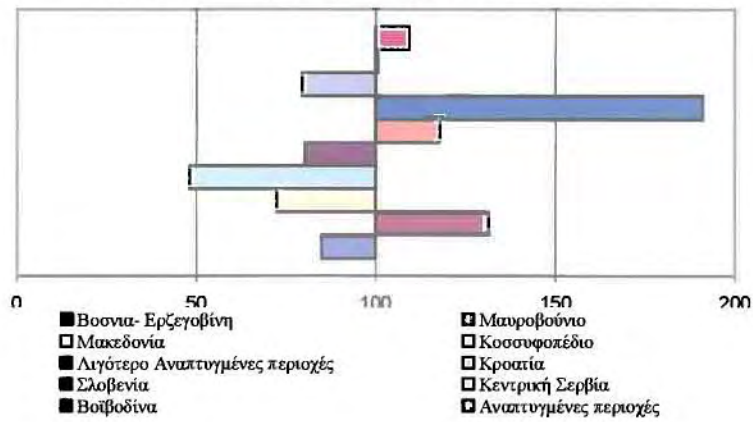
Συνοψίζοντας όλα τα παραπάνω καταλήγουμε στα εξής: Η Σλοβενία αναμφισβήτητα είναι η πιο αναπτυγμένη περιοχή της Γιουγκοσλαβίας, με πολύ υψηλό κατά κεφαλήν εισόδημα, ευρεία παραγωγική βάση και ισχυρό εργατικό δυναμικό. Η Κροατία και η Βοϊβοδίνα βρίσκονται στο ίδιο περίπου επίπεδο ανάπτυξης, με ικανοποιητικό κατά κεφαλήν εισόδημα και πάγιο κεφαλαιουχικό εξοπλισμό και χωρίς ιδιαίτερα προβλήματα απασχόλησης. Η Κεντρική Σερβία, ωστόσο, αν και θεωρείται αναπτυγμένη βρίσκεται πιο κοντά στις δημοκρατίες της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης, του Μαυροβουνίου και της Μακεδονίας με ένα μέσο επίπεδο ανάπτυξης. Η μοναδική περιοχή η οποία πραγματικά είναι εξαιρετικά «υποανάπτυκτη» είναι το Κοσσυφοπέδιο, το οποίο εμφανίζει όχι μόνο πολύ χαμηλό κατά κεφαλήν εισόδημα αλλά και τις μικρότερες δυνατότητες ανάπτυξης σύμφωνα το επίπεδο των άλλων δυο δεικτών. Όλα τα παραπάνω προκύπτουν από την σύγκριση με το μέσο όρο της χώρας. Αν όμως δούμε τη θέση όλων των περιοχών σε σχέση με τη Σλοβενία, οι ανισότητες είναι πιο έντονες και σε σχέση με το επίπεδο ανάπτυξής της όλες οι υπόλοιπες περιοχές μπορούν να θεωρηθούν λιγότερο αναπτυγμένες.

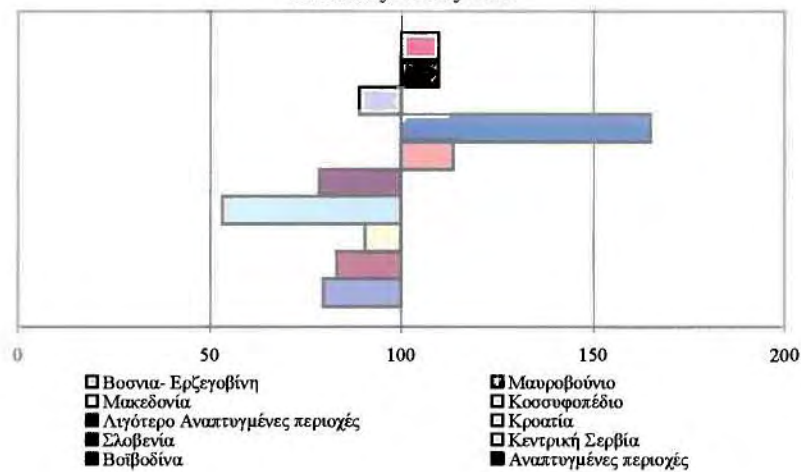
Διάγραμμα 5.1: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ το 1966 στη Γιουγκοσλαβία

Διάγραμμα 5.2: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός το έτος 1966

Διάγραμμα 5.3: Αριθμός απασχολούμενων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους το έτος 1966

5.2 Εξέλιξη των περιφερειακών ανισοτήτων στο διάστημα 1966-1990

Στο κεφάλαιο 2.1 είδαμε το επίπεδο ανάπτυξης στο οποίο βρίσκονταν οι περιφέρειες της Γιουγκοσλαβίας το 1966 και το μέγεθος των μεταξύ τους ανισοτήτων. Στο κεφάλαιο αυτό θα μελετήσουμε την εξέλιξη των ανισοτήτων αυτών καθ' όλη την περίοδο εφαρμογής της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης, η οποία παρουσιάστηκε στο κεφάλαιο 1.4.

Μελετώντας το ρυθμό ανάπτυξης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ όλη αυτή τη περίοδο μπορούμε να διακρίνουμε δυο υποπεριόδους, η πρώτη από το 1966-1980, όπου ο ρυθμός ανάπτυξης είναι αυξανόμενος σε όλες τις περιοχές της χώρας και η δεύτερη, από το 1981-1990 που ο ρυθμός ανάπτυξης ακολουθεί πτωτική πορεία (Πίνακας 11 στο παράρτημα). Σε ολόκληρη την πρώτη περίοδο παρατηρούμε μια δυναμική αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος σε ολόκληρη τη χώρα. Ο ρυθμός αυτός είναι ελαφρά υψηλότερος στις αναπτυγμένες περιοχές, με τον υψηλότερο να εμφανίζεται στη Σλοβενία και το χαμηλότερο στην επαρχία της Βοϊβοδίνας. Αλλά και στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές παρατηρείται μια ιδιαίτερα ανοδική πορεία του κατά κεφαλήν ΑΕΠ που πολλές φορές ξεπερνά το ρυθμό ανάπτυξης των αναπτυγμένων περιοχών. Το Κοσσυφοπέδιο στην αρχή της περιόδου εμφάνισε το χαμηλότερο ρυθμό ανάπτυξης και ενώ στην δεύτερη πενταετία αυτός υπερδιπλασιάστηκε, στα τελευταία πέντε χρόνια (1976-1980) είχε πολύ έντονη πτωτική πορεία. Στη δεύτερη υποπερίοδο, 1981-1990, λόγω της μεγάλης οικονομικής κρίσης που διέρχεται η χώρα, ο ρυθμός ανάπτυξης πέφτει κατακόρυφα και σε πολλές περιοχές γίνεται αρνητικός. Σε όλη αυτή τη περίοδο οι μοναδικές περιοχές που παρουσιάζουν θετικό ρυθμό ανάπτυξης είναι η Σλοβενία και η Βοσνία- Ερζεγοβίνη ενώ το χειρότερο ρυθμό ανάπτυξης έχει το Κοσσυφοπέδιο.

Όπως είναι δυνατό να διαπιστώσουμε από τους πίνακες 8, 9 και 10 του παραρτήματος και το διάγραμμα 5.4, οι ανισότητες δεν μειώθηκαν σε ολόκληρη την περίοδο αυτή. Το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν στο 60% του μέσου όρου της Γιουγκοσλαβίας, στις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, ενώ στις αναπτυγμένες περιοχές ήταν περίπου στο 120%. Ωστόσο οι διαφορές ήταν ακόμα πιο εμφανείς εάν η σύγκριση πραγματοποιούνταν μεταξύ του Κοσσυφοπεδίου, που ήταν η πιο υποανάπτυκτη περιφέρεια και της πιο αναπτυγμένης περιφέρειας της Σλοβενίας. Στην περίοδο που εξετάζουμε, το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στο Κοσσυφοπέδιο μειωνόταν

συνεχώς σε σύγκριση με το μέσο όρο της χώρας. Έτσι ενώ το 1966 ήταν στο 38% του μέσου όρου, το 1988 είχε μειωθεί στο 22%. Αναμφισβήτητα, η αρνητική τάση αυτού του δείκτη επηρεάστηκε από την εξαιρετικά υψηλή γεννητικότητα που συνετέλεσε στην παραμέληση σημαντικών επενδυτικών προσπαθειών στην επαρχία αυτή. Στη Σλοβενία, την πιο αναπτυγμένη δημοκρατία, το επίπεδο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν περίπου 200% συγκρινόμενο με το μέσο όρο της χώρας για όλη την περίοδο αυτή που εξετάζουμε. Η διαφορά μεταξύ αυτών των δυο περιοχών μετρημένη με το δείκτη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν 1:7.

Και οι τρεις λιγότερο αναπτυγμένες δημοκρατίες, αν εξαιρέσουμε ορισμένες μικρές παρεκκλίσεις, παρέμειναν σχεδόν στο ίδιο επίπεδο σε σύγκριση με το μέσο όρο, ολόκληρη αυτή την 25ετία. Ωστόσο στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη και τη Μακεδονία το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν ελαφρώς πιο κάτω από το 70% του μέσου όρου, και μεταξύ 70 και 78% στο Μαυροβούνιο. Η διαφορά ανάμεσα στις τρεις λιγότερο αναπτυγμένες δημοκρατίες από τη μια και την επαρχία του Κοσσυφοπεδίου από την άλλη ήταν κάτι πιο πάνω από εμφανής. Το Κοσσυφοπέδιο βρισκόταν πολύ πιο πίσω από τις περιοχές αυτές. Ένα είδος πόλωσης σχηματιζόταν ανάμεσα στις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες υπό τους όρους του επιπέδου ανάπτυξης μετρημένου από το δείκτη αυτό (διάγραμμα 5.5).

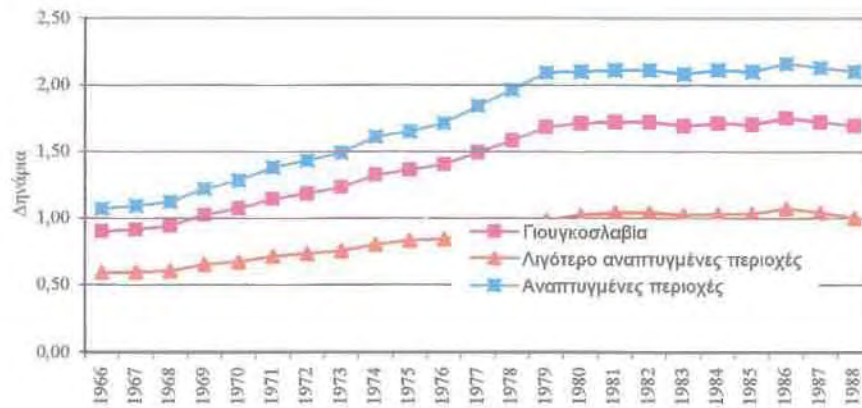
Το ίδιο μπορεί να καταλογιστεί και στις αναπτυγμένες περιφέρειες εφόσον η Σλοβενία με το 200% σε σύγκριση με το γιουγκοσλαβικό μέσο όρο ξέφυγε σημαντικά από τις άλλες αναπτυγμένες περιοχές. Η Κροατία με 125% και η Βοϊβοδίνα με 117% του μέσου όρου σε όλη την εξεταζόμενη περίοδο παρέμειναν περίπου στο ίδιο επίπεδο. Η Κεντρική Σερβία ήταν σαφώς σε πιο αρνητική θέση καθώς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ ήταν κάτω από το μέσο όρο της χώρας(διάγραμμα 5.6). (Penev, 1991: 97-101)

Η εξέλιξη των δύο άλλων δεικτών είναι διαφορετική αλλά το αποτέλεσμα παραμένει το ίδιο, η αύξηση των ανισοτήτων. Η αξία των πάγιων κεφαλαίων αυξάνεται στις αναπτυγμένες περιοχές την περίοδο αυτή, ενώ μειώνεται στην ομάδα των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών (διάγραμμα 5.7). Η μεγαλύτερη μείωση παρουσιάζεται στις περιοχές του Κοσσυφοπεδίου και του Μαυροβουνίου ενώ η μεγαλύτερη αύξηση στη δημοκρατία της Σλοβενίας (Πίνακες 12 και 13 στο παράρτημα και διαγράμματα 5.8 και 5.9). Η διαφορά μεταξύ της επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου και της δημοκρατίας της Σλοβενίας βρίσκεται πλέον στο 1:6. Οι ανισότητες βέβαια βαθαίνουν ακόμα περισσότερο αν ο δείκτης της αξίας του πάγιου

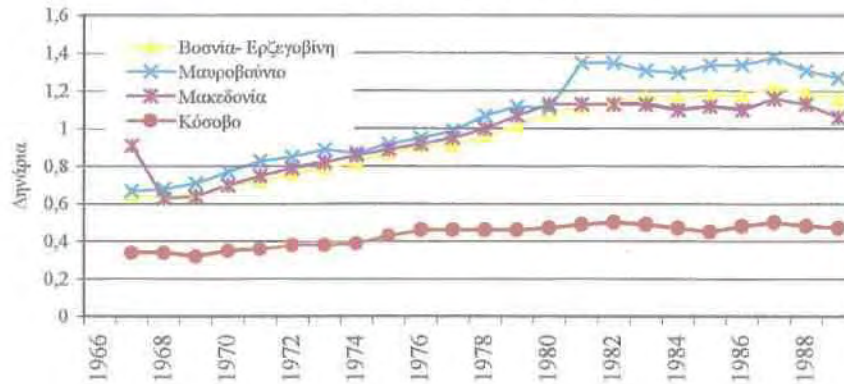
κεφαλαιουχικού εξοπλισμού μετρηθεί στο σύνολο του πληθυσμού και όχι ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους (Πίνακες 14 και 15 στο παράρτημα). Η δημογραφική ανάπτυξη των περιοχών αυτών δικαιολογεί τη διαφορά.

Το μέγεθος της απασχόλησης έχει ακολουθήσει ανάλογη πορεία με τον προηγούμενο δείκτη. Στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές ο αριθμός των εργαζομένων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους έχει μειωθεί ελαφρά, ενώ μικρή αύξηση έχει παρουσιάσει στις αναπτυγμένες περιοχές (Πίνακες 16 και 17 και διαγράμματα 5.10 έως 5.12). Μια πιο προσεκτική ματιά σε κάθε περιφέρεια αποκαλύπτει ότι ο αριθμός των απασχολούμενων έχει αυξηθεί στις περιοχές της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης, του Μαυροβουνίου, της Κροατίας και της Κεντρικής Σερβίας, ενώ παρουσιάζει μείωση στη Μακεδονία, το Κοσσυφοπέδιο, τη Σλοβενία και τη Βοϊβοδίνα. Η μείωση της απασχόλησης στη Σλοβενία μπορεί να εξηγηθεί λόγω της ώριμης δομής που παρουσιάζει η πυραμίδα του πληθυσμού της. Αντίθετα, η μείωση της απασχόλησης στο Κοσσυφοπέδιο σημαίνει, έχοντας υπόψη τη νεανική δομή του πληθυσμού, σημαντικά προβλήματα ανεργίας στην περιοχή αυτή.

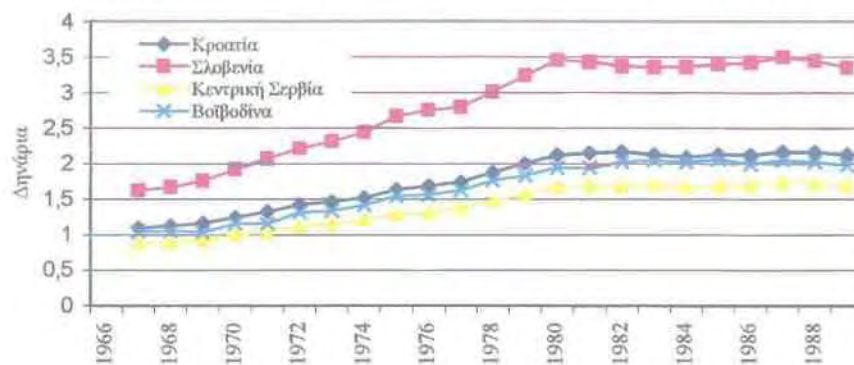
Διάγραμμα 5.4: Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ

Διάγραμμα 5.5: Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές

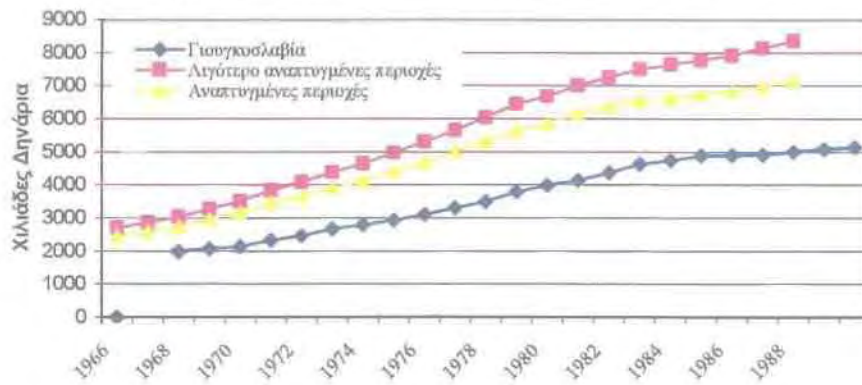

Διάγραμμα 5.6: Εξέλιξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις αναπτυγμένες περιοχές

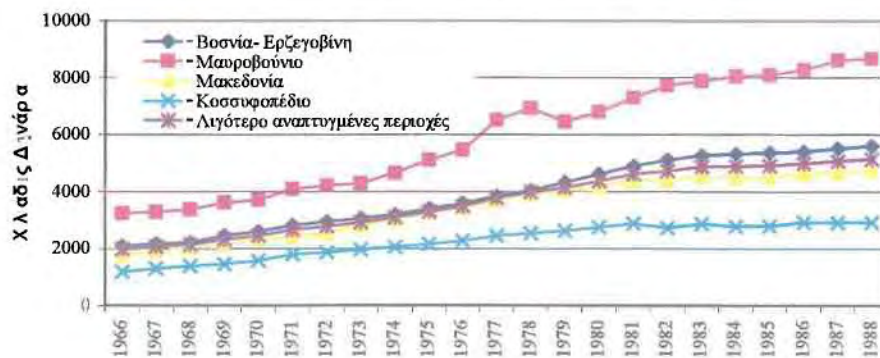

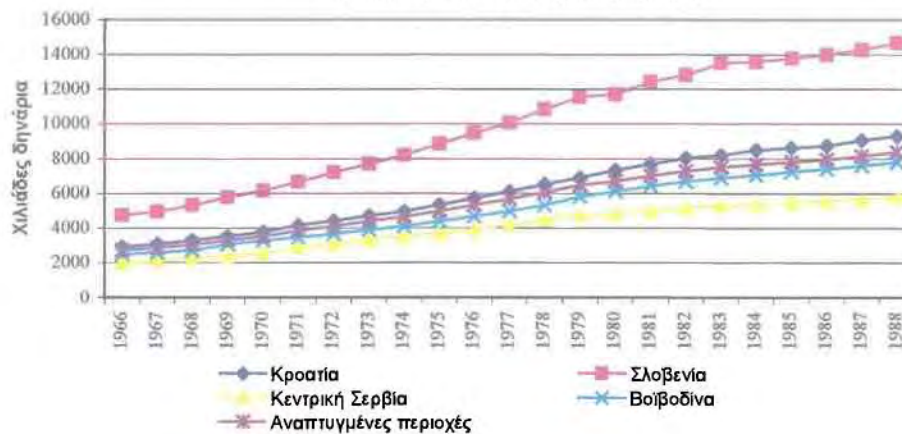
Διάγραμμα 5.7: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους

Διάγραμμα 5.8: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές

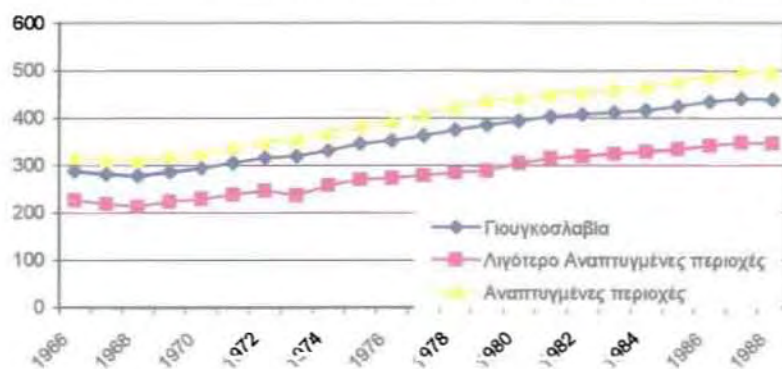

Διάγραμμα 5.9: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στις αναπτυγμένες περιοχές

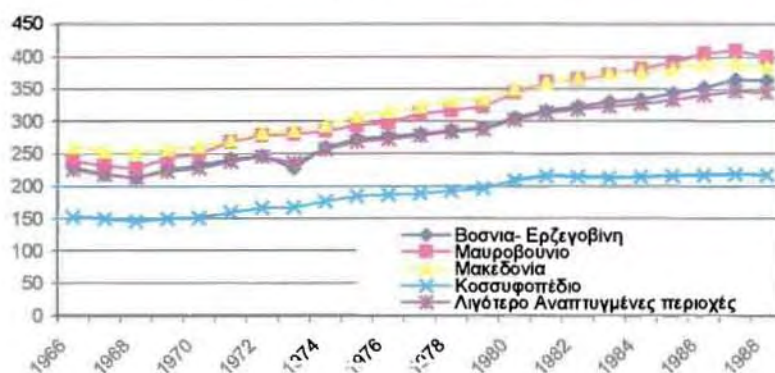

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισής τους

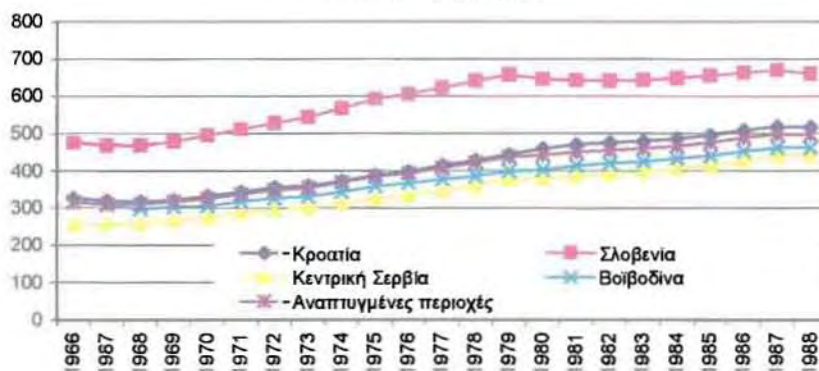
Διάγραμμα 5.10: Απασχολούμενοι ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους

Διάγραμμα 5.11: Απασχολούμενοι ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές

Διάγραμμα 5.12: Απασχολούμενοι ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους στις αναπτυγμένες περιοχές

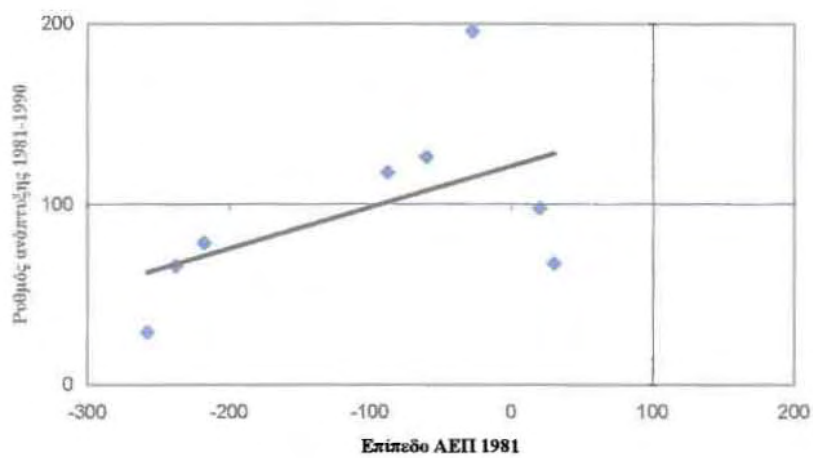
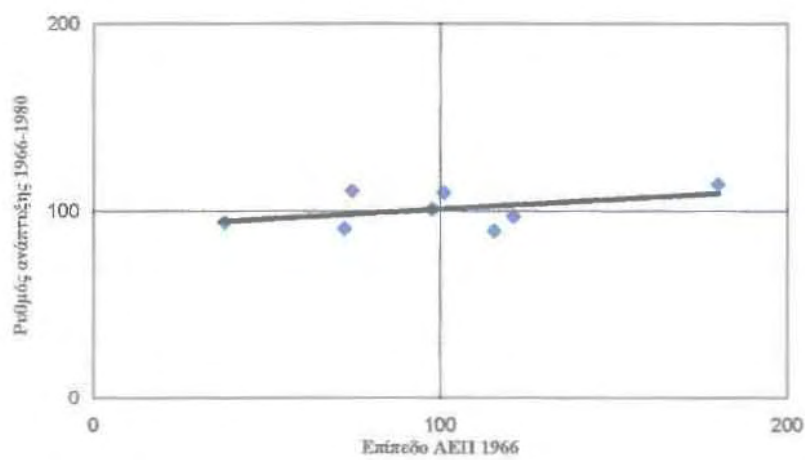
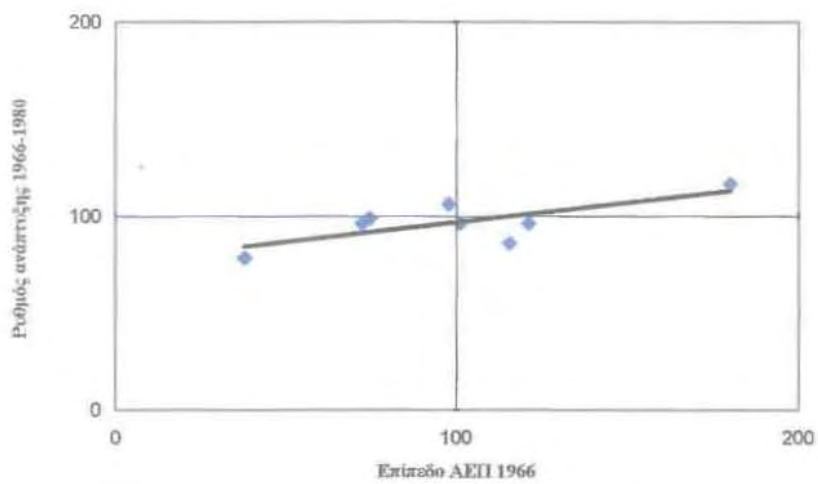

5.3 Διαγραμματική απεικόνιση της εξέλιξης των περιφερειακών ανισοτήτων στη Γιουγκοσλαβία - Τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης;

Στο σημείο αυτό θα προσπαθήσουμε να διακρίνουμε και διαγραμματικά την εξέλιξη των ανισοτήτων. Το μέγεθος που θα απεικονίσουμε είναι το κατά κεφαλήν ΑΕΠ σε σχέση με το ρυθμό ανάπτυξής του σε ένα διάγραμμα διασποράς. Επιλέξαμε να δούμε διαγραμματικά την εξέλιξη των ανισοτήτων για όλη την περίοδο 1966-1990 αλλά και για τις δυο υποπεριόδους 1966-1980 και 1981-1990, στις οποίες η ανάπτυξη της χώρας βρίσκεται σε διαφορετικές φάσεις. Στην πρώτη περίοδο οι ρυθμοί ανάπτυξης είναι υψηλοί για όλες τις περιοχές ενώ στη δεύτερη περίοδο η χώρα διέρχεται μια μεγάλη οικονομική κρίση και οι ρυθμοί ανάπτυξης είναι πολύ χαμηλοί έως αρνητικοί σε ορισμένες περιοχές. Η κλίση της γραμμής παλινδρόμησης που απεικονίζεται στα διαγράμματα μας δείχνει αν οι περιφέρειες παρουσιάζουν τάσεις σύγκλισης ή απόκλισης μεταξύ τους. Όταν η κλίση της γραμμής είναι θετική οι περιφέρειες παρουσιάζουν τάσεις απόκλισης ενώ όταν η κλίση είναι αρνητική οι περιφέρειες εμφανίζουν τάσεις σύγκλισης.

Όπως έχουμε ήδη διαπιστώσει, και τα διαγράμματα επιβεβαιώνουν, οι περιφερειακές ανισότητες στο χώρο της Γιουγκοσλαβίας οξύνθηκαν κατά την περίοδο 1966-1990. Οι περιφέρειες της Γιουγκοσλαβίας εμφανίζουν τάσεις απόκλισης και στις δυο υποπεριόδους που εξετάσαμε. Το σύστημα περιφερειακής πολιτικής που ακολουθήθηκε έδειχνε να κάνει τις πλούσιες περιφέρειες πλουσιότερες και τις φτωχές φτωχότερες. Οι ρυθμοί ανάπτυξης του ΑΕΠ στις αναπτυγμένες περιοχές ήταν κατά πολύ υψηλότεροι εκείνων στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές και σε συνδυασμό με το ήδη υψηλό υπάρχον επίπεδο ανάπτυξης του ΑΕΠ οι ανισότητες οξύνονταν αντί να αμβλύνονται.

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισής τους

5.4 Επίπεδο ανάπτυξης το έτος 1990

Όπως είδαμε στο προηγούμενο εδάφιο που εξετάσαμε την εξέλιξη των ανισοτήτων την περίοδο 1966-1990 οι ανισότητες μεταξύ των περιφερειών της Γιουγκοσλαβίας δεν μειώθηκαν και σε ορισμένες περιπτώσεις αυξήθηκαν. Στο τμήμα αυτό θα προσπαθήσουμε να δώσουμε την εικόνα των ανισοτήτων όπως αυτή ήταν διαμορφωμένη το 1990, λίγο πριν τη διάλυση της ομοσπονδίας. Για τον ορισμό του επιπέδου ανάπτυξης θα χρησιμοποιήσουμε και πάλι τους δείκτες του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, της απασχόλησης ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους και της αξίας του πάγιου κεφαλαίου ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους, όπως και στο εδάφιο 5.1.

Συγκρίνοντας το κατά κεφαλήν ΑΕΠ των δυο ομάδων περιφερειών (αναπτυγμένες και λιγότερο αναπτυγμένες) με το μέσο όρο της χώρας παρατηρούμε ότι το έτος 1990 οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές βρίσκονται στο 56% του μέσου όρου ενώ οι αναπτυγμένες είναι στο 128%. Η επιμέρους σύγκριση κάθε περιφέρειας με το μέσο όρο της χώρας φέρνει πάλι στην κορυφή την Σλοβενία με το κατά κεφαλήν ΑΕΠ της να είναι διπλάσιο του μέσου όρου και καταδεικνύει ως πιο «υποανάπτυκτη» το Κοσσυφοπέδιο που βρίσκεται στο 22% σε σχέση με το μέσο όρο της χώρας. Η διαφορά μεταξύ Σλοβενίας και Κοσσυφοπεδίου είναι σχεδόν 1:10 (διάγραμμα 5.13).

Σημαντικές είναι εξάλλου και οι διαφορές μεταξύ των περιφερειών που ανήκουν στην ίδια ομάδα. Το κατά κεφαλήν εισόδημα στο Κοσσυφοπέδιο είναι περίπου 3.3 φορές μικρότερο από το αντίστοιχο του Μαυροβουνίου και 3 φορές μικρότερο από εκείνο της Βοσνίας- Ερζεγοβίνης και της Μακεδονίας. Η εικόνα στο εσωτερικό της ομάδας των αναπτυγμένων περιοχών δεν διαφέρει σημαντικά από την προηγούμενη καθώς το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στη Σλοβενία είναι σχεδόν δύο φορές μεγαλύτερο από εκείνο της Κροατίας, της Κεντρικής Σερβίας και της Βοϊβοδίνας.

Εάν συγκρίνουμε το επίπεδο ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών το 1990 με εκείνο του 1960 μετρημένο με το δείκτη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ συμπεραίνουμε ότι το επίπεδο των περιοχών αυτών όχι μόνο δεν βελτιώθηκε αλλά επιδεινώθηκε. Από την άλλη οι αναπτυγμένες περιοχές παρουσιάζουν ελαφριά αύξηση του κατά κεφαλήν ΑΕΠ και έχουν έτσι βελτιώσει το επίπεδο ανάπτυξής τους, βαθαίνοντας ακόμα περισσότερο το χάσμα που υπήρχε μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών. Εκείνο που έχει ωστόσο αλλάξει από το 1966 είναι

η κατάταξη του επιπέδου ανάπτυξης των περιοχών με βάση το κατά κεφαλήν ΑΕΠ. Για το 1990 έχουμε λοιπόν την εξής ταξινόμηση: Σλοβενία, Κροατία, Βοϊβοδίνα, Κεντρική Σερβία, Μαυροβούνιο, Βοσνία- Ερζεγοβίνη, Μακεδονία και Κοσσυφοπέδιο. Σε σχέση με την προηγούμενη ταξινόμηση, του 1966, η κεντρική Σερβία και το Μαυροβούνιο βελτίωσαν τη θέση τους ενώ επιδεινώθηκε η θέση της Μακεδονίας.

Ο δείκτης της αξίας του πάγιου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού δεν αλλάζει την εικόνα που σχηματίστηκε παραπάνω (διάγραμμα 5.14). Η Σλοβενία εξακολουθεί να βρίσκεται στην κορυφή της διαθεσιμότητας πάγιου κεφαλαιουχικού εξοπλισμού ενώ στη δεύτερη θέση βρίσκεται η Κροατία. Η αξία του πάγιου κεφαλαίου είναι διπλάσια από το μέσο όρο της χώρας στη Σλοβενία ενώ και στο Μαυροβούνιο εξακολουθεί να βρίσκεται σε πολύ υψηλά σημεία, υψηλότερα και απ την Βοϊβοδίνα και την Κεντρική Σερβία. Το Κοσσυφοπέδιο εξακολουθεί να είναι τελευταίο στη σειρά των περιφερειών και η διαφορά του από τη Σλοβενία είναι περίπου 1:5. Οι ανισότητες είναι μικρότερες μετρημένες με το δείκτη της αξίας του πάγιου κεφαλαίου αλλά σε σχέση με το 1966 έχουν αυξηθεί καθώς η αναλογία μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών ανέβηκε από 1:1,3 το 1966 σε 1:1,6 το 1990 (η αντίστοιχη αναλογία Κοσσυφοπεδίου- Σλοβενίας το 1966 ήταν 1:4).

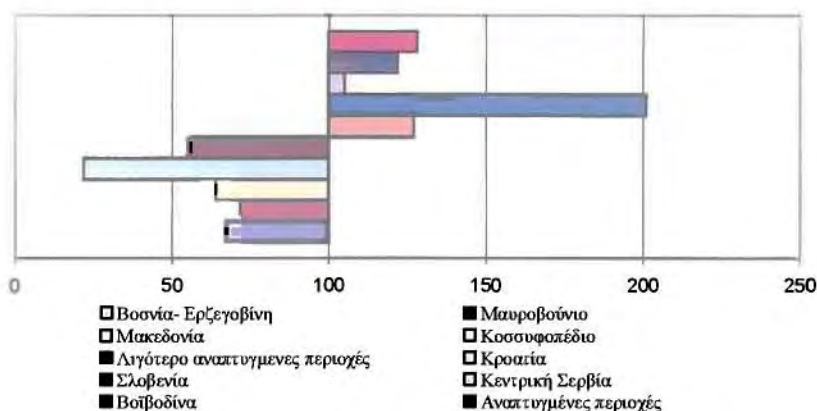
Ο δείκτης του ποσοστού απασχόλησης ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους δεν έχει παρουσιάσει ιδιαίτερη μεταβολή από το 1966, και το 1990 οι ανισότητες στο επίπεδο της απασχόλησης βρίσκονται στο ίδιο περίπου σημείο (διάγραμμα 5.13). Η διαφορά μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών διατηρείται σε αναλογία 1:1,4 ενώ αμετάβλητη παραμένει και η διαφορά μεταξύ της Σλοβενίας και του Κοσσυφοπεδίου (1:3).

Συνοψίζοντας τα παραπάνω μπορούμε να συμπεράνουμε ότι το επίπεδο ανάπτυξης επιδεινώθηκε σε ότι αφορά το κατά κεφαλήν ΑΕΠ στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές και περισσότερο στο Κοσσυφοπέδιο, κυρίως λόγω της αλματώδους αύξησης του πληθυσμού. Οι ανισότητες οξύνθηκαν μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών καθώς οι αναπτυγμένες αύξησαν ακόμα περισσότερο το επίπεδο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ τους. Οι ανισότητες αυξήθηκαν και σε σχέση με την αξία του πάγιου κεφαλαίου ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους, ενώ παρέμειναν αμετάβλητες σε σχέση με το ποσοστό απασχόλησης σε 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους. Γενικά, μπορούμε να πούμε ότι το επίπεδο ανάπτυξης βελτιώθηκε μόνο στις αναπτυγμένες περιοχές ενώ στις

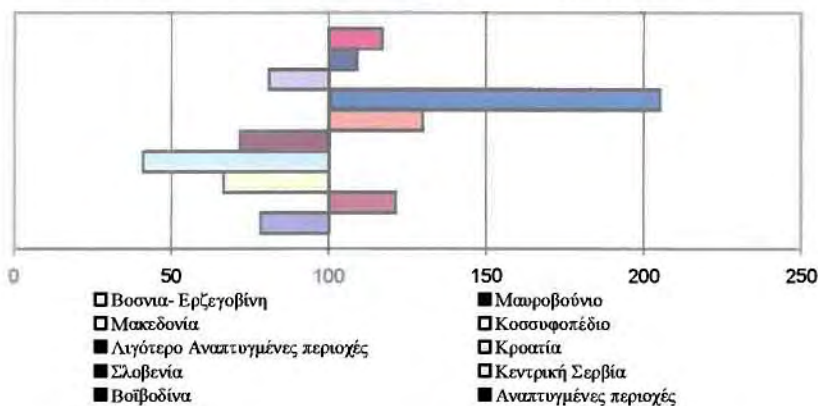
Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισής τους

λιγότερο αναπτυγμένες παρέμεινε αμετάβλητο ή επιδεινώθηκε (Κοσσυφοπέδιο) γεγονός που άνοιξε ακόμα περισσότερο την ψαλίδα μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών.

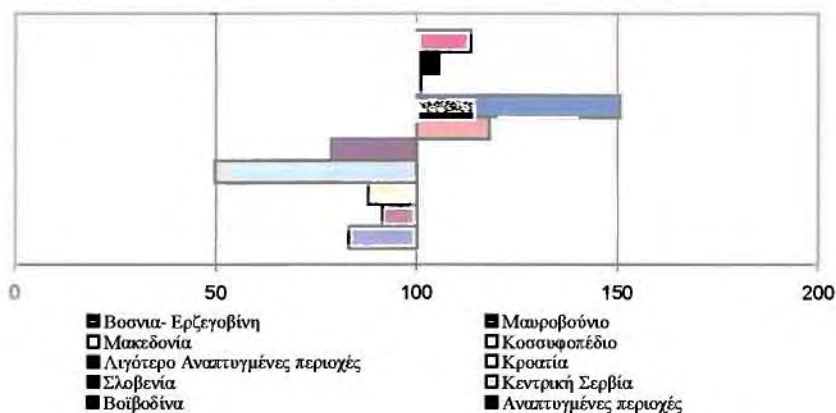
Διάγραμμα 5.13: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ το έτος 1990 στη Γιουγκοσλαβία

Διάγραμμα 5.14: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός το έτος 1988

Διάγραμμα 5.15: Ποσοστό απασχολούμενων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους

5.5 Οι επενδύσεις ως παράγοντας ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών

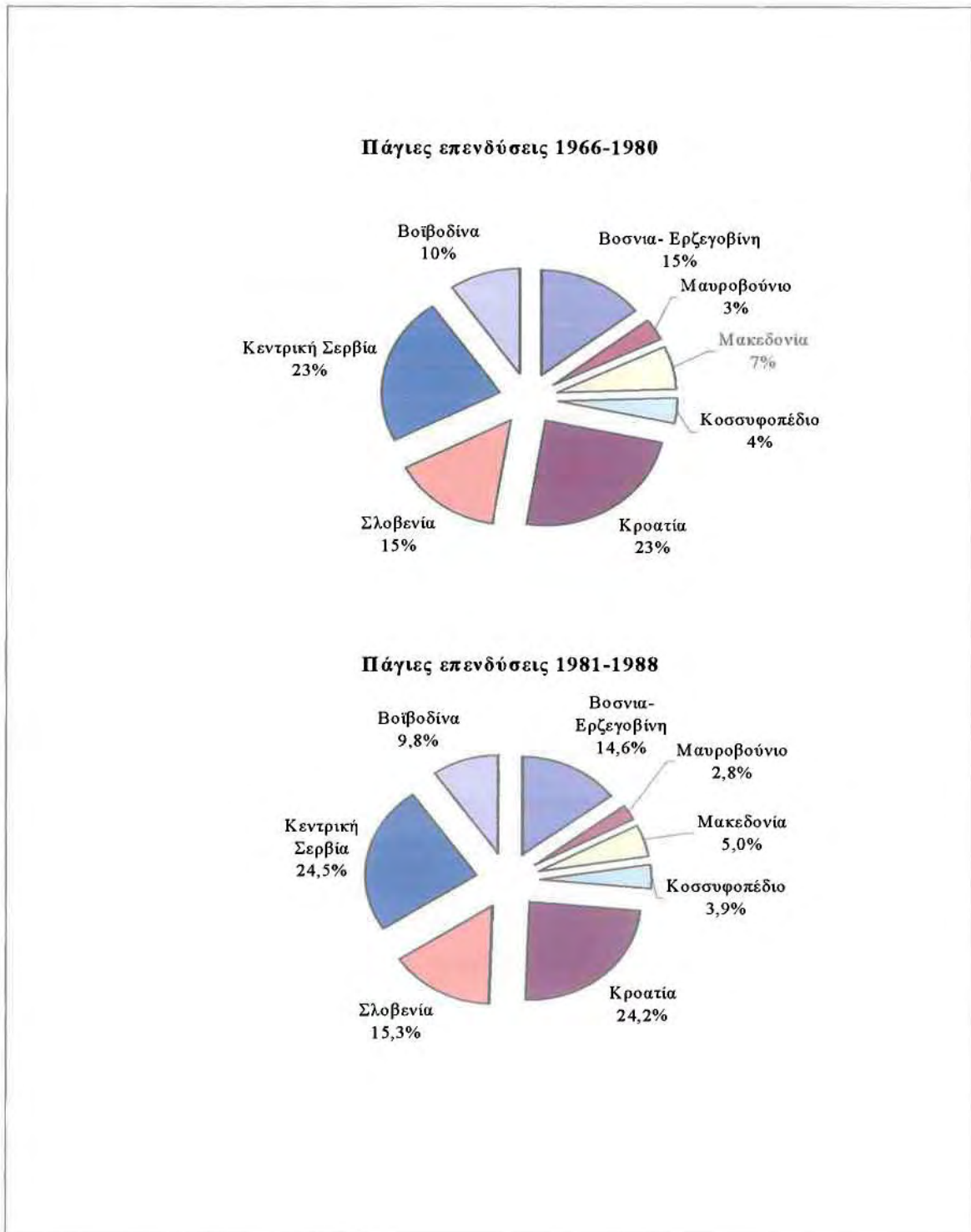
5.5.1 Η επενδυτική δραστηριότητα την περίοδο 1966-1990

Η υψηλή επενδυτική δραστηριότητα ήταν ένα από τα βασικά χαρακτηριστικά της οικονομικής ανάπτυξης στην πρώην Γιουγκοσλαβία σε ολόκληρη τη μεταπολεμική περίοδο (για τις επενδύσεις στο σύνολο της χώρας βλέπε κεφάλαιο 3 του πρώτου μέρους). Τα επενδυτικά κεφάλαια κατευθύνονταν αρχικά από την ομοσπονδιακή διοίκηση και από έναν περιορισμένο αριθμό κέντρων. Το 1965, που εισήχθη το αποκεντρωτικό σύστημα οι αποφάσεις για την πραγματοποίηση των επενδύσεων μετατέθηκαν σε ένα μεγάλο αριθμό εταιρειών, κοινωνικοπολιτικών κοινοτήτων και σε χιλιάδες μικροεπενδυτές. Στο κεφάλαιο αυτό θα εξετάσουμε τις επενδύσεις που πραγματοποιήθηκαν σε κάθε περιφέρεια την περίοδο 1966-1990, καθώς θεωρούμε ότι οι επενδύσεις και κυρίως η κατεύθυνσή τους και η αποτελεσματικότητά τους είναι από τα βασικά στοιχεία που συντελούν στην οικονομική ευημερία και ανάπτυξης μιας περιοχής. Επίσης η δομή των επενδύσεων την περίοδο αυτή μπορεί να μας βοηθήσει να εξάγουμε συμπεράσματα σε ότι αφορά τη χρήση των κεφαλαίων που λάμβαναν οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές από το Ομοσπονδιακό Ταμείο, στα πλαίσια της περιφερειακής πολιτικής.

Το μεγαλύτερο ποσοστό πραγματοποιηθέντων πάγιων επενδύσεων εντοπίζεται στις αναπτυγμένες περιοχές. Οι διαφορές μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών στη διαθεσιμότητα πάγιου εξοπλισμού (Πίνακες 20 και 21 στο παράρτημα) είναι περίπου 1:3. Παρατηρούμε ότι, παρά το γεγονός της έντονης, όπως αναφέραμε, επενδυτικής δραστηριότητας, η αναλογία σε πάγιο εξοπλισμό ανά περιοχή δεν μεταβάλλεται διαχρονικά (διάγραμμα 5.16). Το Κοσσυφοπέδιο μαζί με το Μαυροβούνιο διαθέτουν τα μικρότερα ποσοστά πάγιου εξοπλισμού ενώ τα μεγαλύτερα εντοπίζονται στην Κροατία και την Κεντρική Σερβία. Αυτό οφείλεται, κατά ένα μέρος, στην κληρονομούμενη κατάσταση, δηλαδή την ύπαρξη επενδύσεων και υποδομών στις αναπτυγμένες περιοχές από παλιότερα, αλλά και στην πιο γρήγορη ανάπτυξή τους σε όλη την περίοδο που εξετάζουμε, και όπως ήδη έχουμε διαπιστώσει, οι αναπτυγμένες περιοχές αναπτύσσονταν με μεγαλύτερους

ρυθμούς και διέθεταν και περισσότερο πάγιο κατά κεφαλήν κεφαλαιουχικό εξοπλισμό (βλ. εδάφιο 5.2, παραπάνω).

Διάγραμμα 5.16: Πάγιες επενδύσεις 1966-1990

Οι επενδύσεις στη βιομηχανία ήταν η κύρια προτεραιότητα της αναπτυξιακής πολιτικής της χώρας. Το κύριο βάρος των επενδύσεων δίνονταν στην ανάπτυξη της βιομηχανίας ενώ οι υπόλοιποι κλάδοι της παραγωγής παραμελούνταν. Στα διαγράμματα που απεικονίζουν τη δομή των πάγιων επενδύσεων σε κάθε περιφέρεια βλέπουμε χαρακτηριστικά την προεξάρχουσα θέση που καταλαμβάνει ο τομέας της βιομηχανίας (Πίνακας 22 στο παράρτημα και διαγράμματα 5.17 έως 5.27). Στις αναπτυγμένες περιοχές η προτεραιότητα δόθηκε στην ανακατασκευή και επέκταση των ήδη υπάρχοντων υποδομών και βιομηχανιών, που οδηγούσε σε γρήγορη αύξηση της απόδοσης και της απασχόλησης, ενώ η κατασκευή νέων υποδομών απαιτούσε περισσότερο χρόνο και μεγαλύτερα κεφάλαια, που όμως κατέληγαν σε χαμηλότερες αποδόσεις κόστους- ωφέλειας. Αυτός ήταν λοιπόν και ο λόγος που το μεγαλύτερο μέρος των επενδύσεων κατευθύνονταν στις μεταποιητικές βιομηχανίες (Πίνακας 23 στο παράρτημα)

Στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, το μεγαλύτερο ποσοστό των επενδύσεων κατευθύνονταν στην εκμετάλλευση των φυσικών πηγών, αν και οι παραδοσιακές μεταποιητικές βιομηχανίες κρατούσαν επίσης ένα σημαντικό ποσοστό του συνόλου των επενδύσεων. Η βαριά βιομηχανία, η εξόρυξη και η κατασκευή σταθμών παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας που ήταν οι τομείς που πραγματοποιούνταν οι κυριότερες επενδύσεις απαιτούσαν μεγάλες αρχικές επενδύσεις, το αποτέλεσμα των οποίων στο εισόδημα και την απασχόληση ήταν, όμως, πολύ μικρό. Τα αποτελέσματα των επενδύσεων αυτών ήταν περισσότερο ωφέλιμα για τις αναπτυγμένες περιοχές, των οποίων οι μεταποιητικές βιομηχανίες χρησιμοποιούσαν τις πρώτες ύλες και την ενέργεια που παρήγαγαν οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές έχοντας πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα στην οικονομία τους.

Ο προσανατολισμός των λιγότερο αναπτυγμένων περιοχών στην ανάπτυξη πρωτογενών βιομηχανιών, όπως μεταλλουργία, εξόρυξη, παραγωγή ενέργειας, πρώτες ύλες για βιομηχανία χαρτιού και πρωτογενή χημική βιομηχανία, από τη μια και η ανάπτυξη των βιομηχανιών παραγωγής καταναλωτικών προϊόντων στις αναπτυγμένες περιοχές, από την άλλη, είναι μια από τις αιτίες της αύξηση των ανισοτήτων στο επίπεδο ανάπτυξης μεταξύ των περιφερειών. (Miljkovic, 1996: 119)

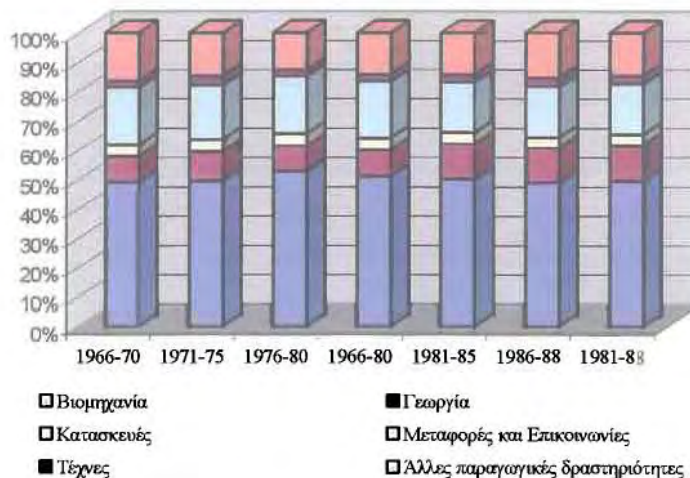
Οι λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές αντιμετώπιζαν ελλείψεις στον τομέα των υποδομών και κυρίως στις μεταφορές και τις επικοινωνίες, γεγονός που τις ανάγκασε να κατευθύνουν ένα σημαντικό ποσοστό των επενδύσεών τους προς την κατασκευή υποδομών, οι οποίες όμως λόγω της φύσης του χαρακτήρα τους, δεν ήταν δυνατό να

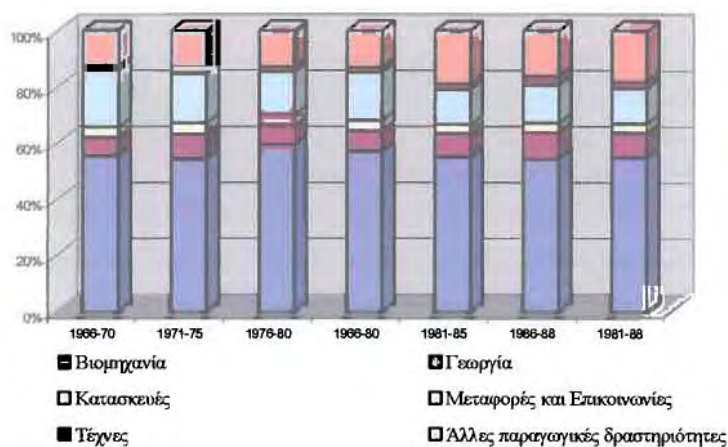
αποσβεσθούν σε σύντομο χρονικό διάστημα. Το Μαυροβούνιο, για παράδειγμα, διέθετε περίπου το ¼ των επενδύσεών του στην κατασκευή μεταφορικών υποδομών και η Βοσνία- Ερζεγοβίνη το 15%. Το ορεινό ανάγλυφο των περιοχών αυτών καθώς και οι μεγάλες διαφορές στην πυκνότητα του πληθυσμού, έκαναν την κατασκευή των απαραίτητων υποδομών πολύ δαπανηρή. Σημαντικό είναι και το ποσοστό που δαπανούσε η Κροατία στην κατασκευή μεταφορικών υποδομών, και οφείλεται κυρίως στην κατασκευή του Αδριατικού αυτοκινητόδρομου και την επέκταση του εμπορικού στόλου της, έργα που απορρόφησαν μεγάλο μέρος των επενδυτικών κεφαλαίων.

Οι κοινωνικές υποδομές (εκπαίδευση, δημόσια υγεία, πολιτισμός, οικοδομική δραστηριότητα, διοίκηση), των οποίων το αποτέλεσμα στην οικονομική ανάπτυξη ήταν λιγότερο άμεσο και μόνο κατά ένα μέρος μετρήσιμο, απορροφούσαν σημαντικό μέρος των κεφαλαίων που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για οικονομικές επενδύσεις. Σε συνδυασμό με το γεγονός ότι ο πληθυσμός, στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, αυξανόταν με γρήγορους ρυθμούς και ένα μεγάλο μέρος του ήταν υποστηριζόμενο και όχι ενεργό, έκανε το ποσοστό των επενδύσεων στους τομείς αυτούς να αυξάνεται. (Miljkovic, 1996: 119)

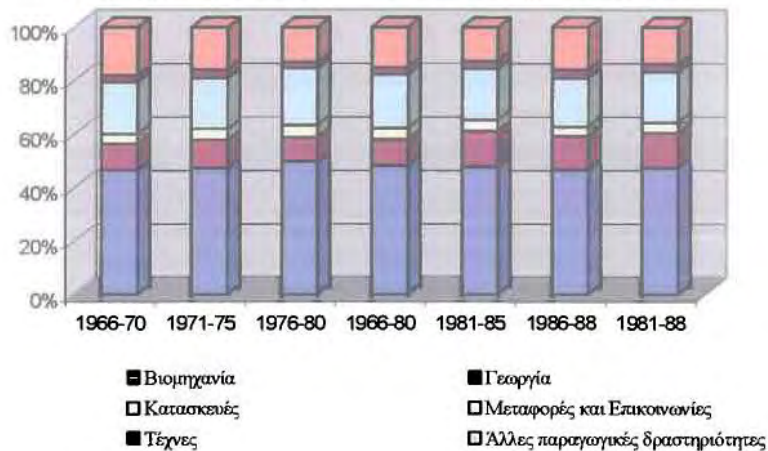
Διάγραμμα 5.17: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Γιουγκοσλαβία

Διάγραμμα 5.18: Δομή πάγιων επενδύσεων στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές

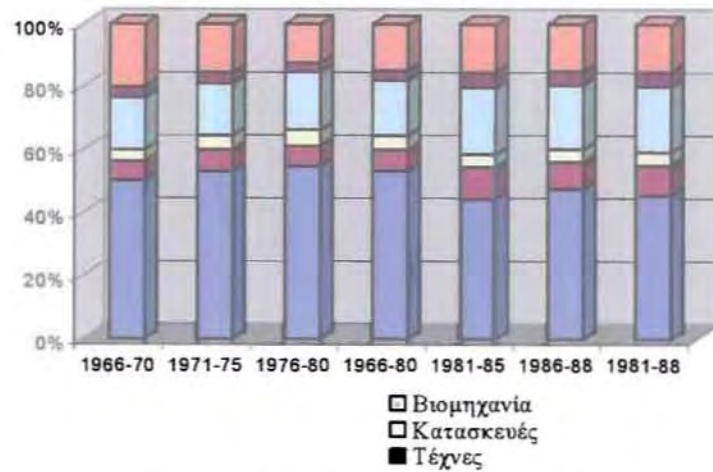

Διάγραμμα 5.19: Δομή επενδύσεων στις αναπτυγμένες περιοχές

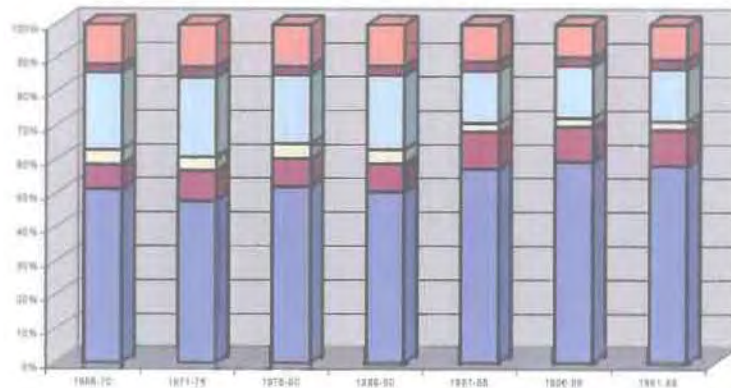

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισής τους

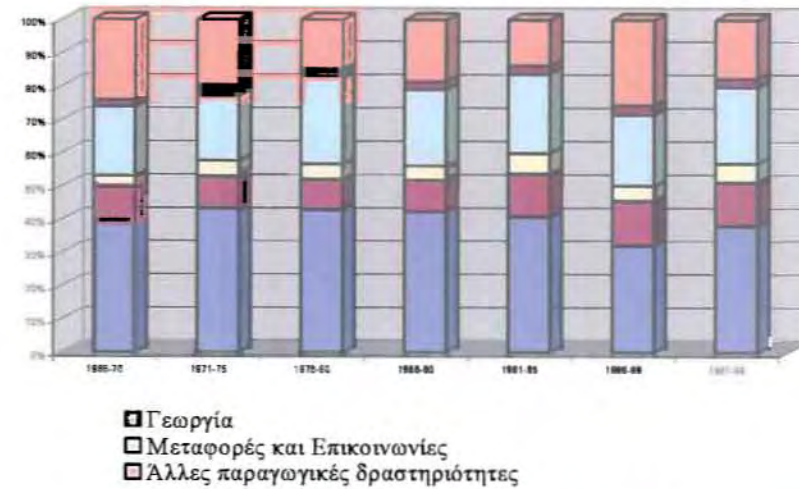
Διάγραμμα 5.20: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Σλοβενία

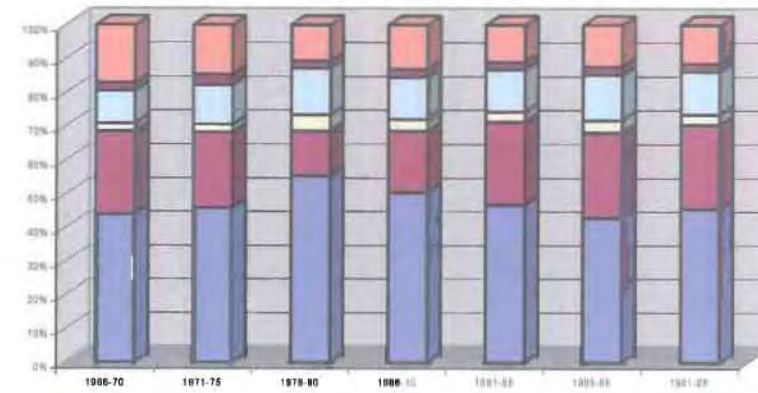
Διάγραμμα 5.22: Δομή πάγιων επενδύσεων στην Κεντρική Σερβία

Διάγραμμα 5.21: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Κροατία

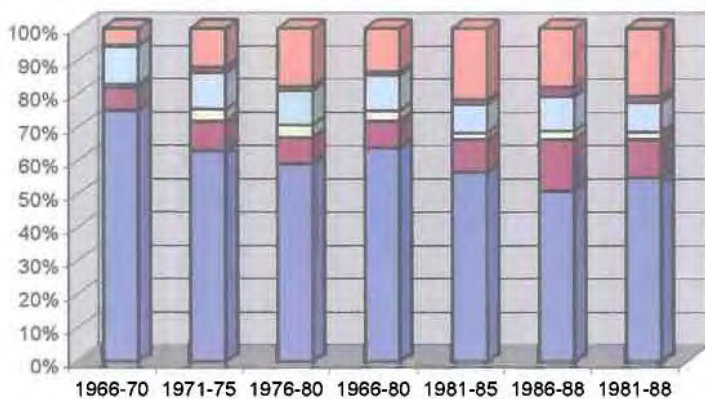
Διάγραμμα 5.23: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Βοϊβοδίνα

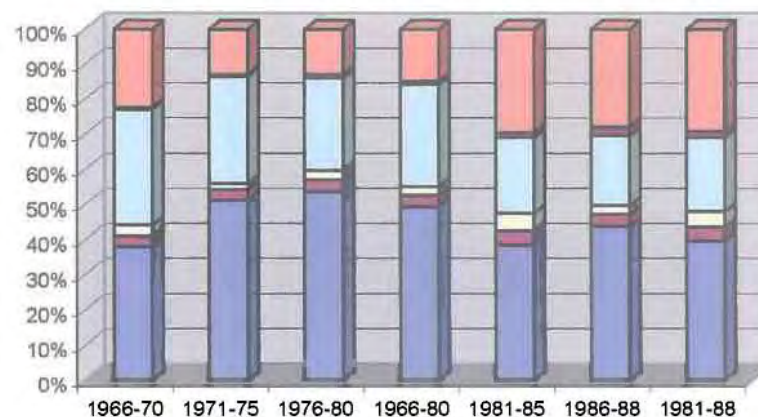

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισής τους

Διάγραμμα 5.24: Δομή των πάγιων επενδύσεων στο Κοσσυφοπέδιο

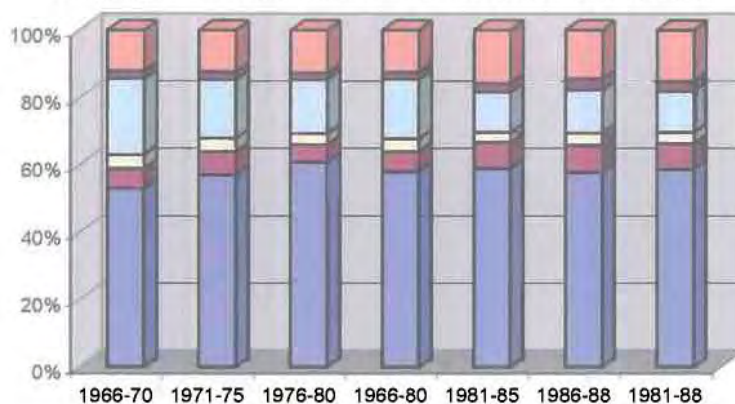

Διάγραμμα 5.25: Δομή πάγιων επενδύσεων στο Μαυροβούνιο

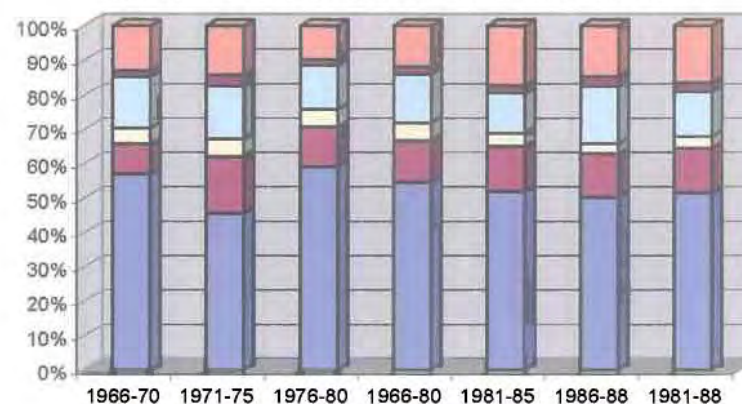

- Βιομηχανία
- Κατασκευές
- Τέχνες
- Γεωργία
- Μεταφορές και Επικοινωνίες
- Άλλες παραγωγικές δραστηριότητες

Διάγραμμα 5.26: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Βοσνία- Ερζεγοβίνη

Διάγραμμα 5.27: Δομή πάγιων επενδύσεων στη Μακεδονία

5.5.2 Επενδυτικές μέθοδοι και αποτελεσματικότητα

Η αποκέντρωση των επενδυτικών κεφαλαίων, που πραγματοποιήθηκε μετά το 1965, μετέφερε μεγάλο μέρος της ευθύνης για την οικονομική ανάπτυξη στις κοινότητες των περιφερειών, το μικρότερο χαμηλότερο επίπεδο της χώρας. Οι κοινότητες πρακτικά αποφάσιζαν μόνες τους, έχοντας στη διάθεσή τους τα κεφάλαια, για την πραγματοποίηση επενδυτικών σχεδίων, τις περισσότερες φορές χωρίς να λαμβάνουν υπόψη την οικονομική δομή των δημοκρατιών ή των επαρχιών των οποίων αποτελούσαν τμήμα. Κάθε κοινότητα πραγματοποιούσε επενδύσεις με σκοπό να έχει μια ολοκληρωμένη οικονομική δομή η οποία να περιλαμβάνει τα πάντα, από πρώτες ύλες και ενέργεια ως βιομηχανίες παραγωγής καταναλωτικών αγαθών ευρέως φάσματος. Επειδή η βιομηχανία υποσχόταν πιο έντονη ανάπτυξη, οι υπόλοιποι παραγωγικοί τομείς παραμελήθηκαν. Το γεγονός αυτό οδήγησε σε δομικές δυσαρμονίες της οικονομίας των περιφερειών και σε έλλειμμα του ισοζυγίου πληρωμών. Ταυτόσημες παραγωγικές υποδομές πολλαπλασιάστηκαν και πολλές από τις υποδομές αυτές απείχαν πολύ από το να είναι αποτελεσματικές, σε σχέση με το κόστος τους. Το 1985, κάθε δημοκρατία είχε τις δικές της επιχειρήσεις παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας, σιδήρου και χάλυβα, χημικών και λιπασμάτων για την αγροτική παραγωγή, φαρμάκων, επίπλων, δερματίνων ειδών, οικιακών εξοπλισμών και κλωστοϋφαντουργικών προϊόντων. Βιομηχανίες χημικών και συνθετικών ειδών και ζάχαρης υπήρχαν σε όλες τις δημοκρατίες εκτός του Μαυροβουνίου, ενώ εργοστάσια κατασκευής αυτοκινήτων υπήρχαν σε τρεις δημοκρατίες.

Η τόσο αποκεντρωμένη και χωρίς συντονισμό επενδυτική δραστηριότητα κατέληξε σε υπερβολικές και λαθεμένες επενδύσεις που είχαν μακροχρόνια πολλαπλασιαστικά αποτελέσματα στην οικονομία όχι μόνο των περιφερειών αλλά και ολόκληρης της χώρας. Η αποτελεσματικότητα των επενδύσεων που πραγματοποιήθηκαν ήταν εξαιρετικά χαμηλή με συνέπεια το μεγαλύτερο ποσοστό των επιχειρήσεων που είχαν δημιουργηθεί να είναι προβληματικές. Η συνεχής κάλυψη των ελλειμματικών αυτών επιχειρήσεων από τον ομοσπονδιακό προϋπολογισμό οδήγησε τη χώρα σε εξωτερικό δανεισμό και στα τέλη της περιόδου το εξωτερικό της χρέος ήταν από τα πιο υψηλά στον κόσμο. (Miljković, 1996: 120)

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 6: ΑΔΥΝΑΜΙΕΣ ΤΗΣ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ- ΚΡΙΤΙΚΗ ΓΙΑ ΜΙΑ ΑΠΟΤΥΧΙΑ

Οι ανισότητες που διαπιστώσαμε μεταξύ των επιπέδων ανάπτυξης των περιφερειών στη χώρα, δεν αποτελούν αποκλειστικό φαινόμενο της πρώην Γιουγκοσλαβίας αλλά παρόμοια φαινόμενα χωρικών ανισορροπιών εμφανίζονται σε όλες, σχεδόν, τις χώρες του κόσμου και είναι περισσότερο έντονα στις λιγότερες αναπτυγμένες. Δεδομένου ότι η πρώην Γιουγκοσλαβία βρισκόταν σε ένα μέσο επίπεδο ανάπτυξης και ήταν μια πολυεθνική χώρα, με ομοσπονδιακό χαρακτήρα, οι ανισότητες ήταν ακόμα περισσότερο έντονες, έως του σημείου να γίνονται ανησυχητικές.

Η ανάπτυξη της πρώην Γιουγκοσλαβίας, από τα τέλη του Δευτέρου Παγκοσμίου Πολέμου ως τη διάλυσή της, οδήγησε σε ριζική αλλαγή της οικονομικής της βάσης, του επιπέδου οικονομικής ανάπτυξης, των κοινωνικών και οικονομικών δομών και του επιπέδου ζωής του πληθυσμού σε κάθε δημοκρατία και αυτόνομη επαρχία. Χάρης σε μια ταχεία πορεία ανάπτυξης κάθε μια από τις δημοκρατίες και τις αυτόνομες περιοχές της μετέβαλλε σημαντικά το αρχικό κληρονομημένο επίπεδο ανάπτυξης. Αν και το κατά κεφαλήν ΑΕΠ, η αξία του πάγιου κεφαλαίου και το ποσοστό απασχόλησης αυξήθηκαν σε κάθε περιφέρεια, οι ανισότητες αυξήθηκαν, καθώς επίσης και ο μέσος ετήσιος ρυθμός αύξησής τους στις αναπτυγμένες περιοχές υπερέβαλλε κατά πολύ εκείνου στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές. Η εξάλειψη των ανισοτήτων μεταξύ των περιφερειών της Γιουγκοσλαβίας ήταν αδύνατη, καθώς οι αρχικές διαφορές στα επίπεδα ανάπτυξης των περιφερειών ήταν εξαιρετικά μεγάλες. Έτσι οι παλιότερες ανισότητες διατηρήθηκαν αλλά σαν ανισότητες σε ένα άλλο ανώτερο επίπεδο ανάπτυξης, που σύμφωνα με το χαρακτήρα, τη μορφή και τις συνέπειές τους διέφεραν από εκείνες στα πρώτα στάδια οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης της χώρας και προσέγγιζαν πλέον το χαρακτήρα των ευρωπαϊκών ανισοτήτων. Με όποιο τρόπο, όμως και αν εκφράζονταν οι ανισότητες το 1990, εκείνο που έχει σημασία είναι ότι εξακολουθούσαν να υπάρχουν και να είναι έντονες. Αυτό σημαίνει ότι η περιφερειακή πολιτική που ακολουθήθηκε την περίοδο 1966-1990 απέτυχε να μειώσει τις ανισότητες μεταξύ των περιφερειών στη Γιουγκοσλαβία. Στο κεφάλαιο αυτό, θα εξετάσουμε τις αδυναμίες που παρουσίαζε η πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης του γιουγκοσλαβικού κράτους και οι οποίες οδήγησαν,

Οι περιφερειακές ανισότητες στην πρώην Γιουγκοσλαβία και η πολιτική αντιμετώπισή τους

μαζί με ορισμένους άλλους παράγοντες (δημογραφικές εξελίξεις και διοικητικό σύστημα) στην αποτυχία της.

Η κυριότερη αδυναμία της περιφερειακής πολιτικής ήταν ο **παθητικός ρόλος του Ταμείου για την Ανάπτυξη των Λιγότερο Αναπτυγμένων Δημοκρατιών και της Αυτόνομης Επαρχίας του Κοσσυφοπεδίου**. Ο ρόλος του Ταμείου αυτού, μέσω του οποίου, όπως έχουμε δει σε προηγούμενο κεφάλαιο, διακινούνταν τα κεφάλαια για την ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών, εξαντλούνταν στη συλλογή και τη διανομή των κεφαλαίων χωρίς καμιά αρμοδιότητα που να αφορά τον προσανατολισμό και το συντονισμό των επενδύσεων που πραγματοποιούνταν με αυτά. Ο σχεδιασμός λοιπόν της περιφερειακής πολιτικής που εξασκούσε η ομοσπονδία ήταν ελλιπής, καθώς περιοριζόταν στην εξεύρεση και διάθεση κεφαλαίων για την πραγματοποίηση επενδύσεων χωρίς ωστόσο να καθορίζει μια αρχή η οποία θα δίνει τις κατευθυντήριες γραμμές για τον προσανατολισμό και το συντονισμό τους, ή τον έλεγχο της πορείας τους. Ειδικά σε ότι αφορά το τελευταίο, ουδέποτε υπήρξε κανένας έλεγχος της πορείας και της αποτελεσματικότητας των επενδυτικών σχεδίων, ενώ συνεχιζόταν απρόσκοπτα η συντήρηση και χρηματοδότηση προβληματικών επιχειρήσεων.

Ο τρόπος με τον οποίο λειτουργούσε η ομοσπονδία επέτρεπε στις δημοκρατίες και τις αυτόνομες επαρχίες να διατηρούν ένα καθεστώς σχεδόν «ανεξάρτητου κράτους», το οποίο σε συνδυασμό με τους διαφορετικούς χαρακτήρες των δημοκρατιών και επαρχιών (ιστορικές καταβολές, εθνολογική σύνθεση, θρησκεία, πολιτιστικά χαρακτηριστικά) τις οδηγούσε στην αναζήτηση τρόπων εδραίωσης οικονομικής ολοκλήρωσης στο εσωτερικό τους. **Η έλλειψη ενιαίας Γιουγκοσλαβικής αγοράς και ενιαίου οικονομικού συστήματος παρεμπόδιζαν την ανάπτυξη μιας κοινής οικονομικής φιλοσοφίας και στρατηγικής** από όλες τις περιοχές ενώ το κατακερματισμένο φορολογικό σύστημα δημιουργούσε προβλήματα στην ενιαία οικονομική δραστηριότητα. Έτσι κάθε δημοκρατία και αυτόνομη επαρχία προσπαθούσε να συνθέσει στο έδαφός της παραγωγικές δομές που να της εξασφαλίζουν οικονομική αυτονομία. Αυτό οδήγησε στην πραγματοποίηση επενδύσεων που κάλυπταν όλο το φάσμα τουλάχιστον της βιομηχανικής παραγωγής, (από πρώτες ύλες και ενέργεια έως παραγωγή καταναλωτικών προϊόντων ευρείας κλίμακας) και στην υπερπλήρωση ορισμένων τομέων. Η συμπεριφορά αυτή των δημοκρατιών ερχόταν σε αντίθεση με τη συμπληρωματικότητα που απαιτείται για τη

συνολική ανάπτυξη της οικονομίας μιας χώρας και δημιουργούσε ανταγωνισμούς μεταξύ των δημοκρατιών και αυτόνομων επαρχιών.

Η απόκτηση φθηνών κεφαλαίων από το Ταμείο, σε συνδυασμό με τον γενικό προσανατολισμό της οικονομίας, προς την ανάπτυξη ισχυρής βιομηχανικής βάσης, συνέβαλλε στην πραγματοποίηση επενδύσεων εντάσεως κεφαλαίου. Ακολουθώντας τον γενικό προσανατολισμό της οικονομίας, όπως αυτός είχε διαμορφωθεί από τις αρχές της μεταπολεμικής περιόδου, προς την ανάπτυξη των κλάδων της βασικής βιομηχανίας, οι λιγότερο αναπτυγμένες δημοκρατίες και η αυτόνομη επαρχία του Κοσσυφοπεδίου χρησιμοποιούσαν τα κεφάλαια που τους παρέχονταν από το Ταμείο στα πλαίσια της περιφερειακής πολιτικής για την ανάπτυξή τους, για την πραγματοποίηση επενδύσεων σε κλάδους της βασικής βιομηχανίας (εξόρυξη, μεταλλουργία, ενέργεια) που απαιτούσαν πολύ μεγάλα κεφάλαια ενώ παράλληλα δημιουργούσαν πολύ μικρό αριθμό θέσεων εργασίας και είχαν ασθενή συμβολή στην ανάπτυξη του κατά κεφαλήν ΑΕΠ.

Η αυξημένη αυτονομία που διέθεταν οι δημοκρατίες και οι επαρχίες καθώς και το σύστημα της αυτοδιαχείρισης ανέθεταν τις αρμοδιότητες για τη λήψη των αποφάσεων για την πραγματοποίηση επενδύσεων στις τοπικές αρχές. Το στοιχείο αυτό είναι ίσως ο πιο σημαντικός παράγοντας που οδήγησε στην αποτυχία της περιφερειακής πολιτικής καθώς οι τοπικές αρχές τις περισσότερες φορές πραγματοποιούσαν εσφαλμένες επενδύσεις. Οι εσφαλμένες επενδύσεις ωστόσο δεν είναι αποτέλεσμα μόνο του προσανατολισμού της οικονομίας των περιφερειών προς την ολοκληρωμένη δομή και τη δημιουργία βιομηχανικής βάσης, αλλά οφείλονται και κατά ένα μεγάλο μέρος στην ανικανότητα των τοπικών αρχών να εδραιώσουν μια συνολική οικονομική στρατηγική, να εκτιμήσουν την αποδοτικότητα των σχεδίων και να ελέγξουν τη πορεία πραγματοποίησής τους. Επιπλέον υπήρξαν αρκετά φαινόμενα μεγαλομανών επενδύσεων και διαφθοράς. Για παράδειγμα θα αναφέρουμε την βιβλιοθήκη του Πανεπιστημίου της Πρίστινα για την οποία οι εφημερίδα Νιν του Βελιγραδίου έγραφε «οι τρούλοι της θυμίζουν την αρχιτεκτονική του Κουβέιτ αλλά χωρίς τα πετρέλαιά του» καθώς και την κατασκευή έξι χιλιάδων παραθεριστικών κατοικιών μεταξύ 1971-1981 και πάλι στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου. Τα φαινόμενα αυτά δεν εμφανίζονταν μόνο στο Κοσσυφοπέδιο αλλά στις άλλες λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες, όπως αποδεικνύουν το φιάσκο του εργοστασίου «Φένι», για την παραγωγή νικελίου, στη Μακεδονία, που κόστισε το κολοσσιαίο ποσό των 600 εκατομμυρίων δολαρίων (το 1970) και δεν λειτούργησε

ποτέ, το σκάνδαλο της βιομηχανίας τροφίμων «Agromerc» στη Βοσνία, που στοίχισε σχεδόν ένα δις δολάρια για να αποκαλυφθεί αργότερα ότι το μεγαλύτερο μέρος των κεφαλαίων είχε καταχραστεί από τους υπευθύνους της επιχείρησης και εμπλέκονταν στο σκάνδαλο και πολιτικές προσωπικότητες ή το σκάνδαλο της κατασκευής πολυτελών κατοικιών σε θέρετρο του Μαυροβουνίου από διευθύνοντες σε υψηλά κλιμάκια του κόμματος, σε δημόσια γη που είχε αγοραστεί σε χαμηλές τιμές. (Roux, 1992: 330)

Η απουσία οιοδήποτε είδους ελέγχου των επενδύσεων αλλά και η μη απόδοση ευθυνών για τη λήψη των εσφαλμένων αποφάσεων και της αναποτελεσματικότητας των επενδύσεων είχαν ως αποτέλεσμα να συνεχίζεται η ανεξέλεγκτη επενδυτική δραστηριότητα και να κατασπαταλώνται οι δημόσιοι πόροι, ενώ το βάρος της συντήρησης και στήριξης των προβληματικών επιχειρήσεων χρεωνόταν η ομοσπονδία. Παρά το μεγάλο αριθμό αποτυχημένων επενδύσεων και φαινομένων, αναλόγων με αυτά που αναφέρθησαν παραπάνω, δεν υπήρξε κανένας μηχανισμός απόδοσης ευθυνών ή επιβολής κυρώσεων, με τη μορφή περικοπών των δαπανών προς τις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές, ούτε άλλωστε και κάτω από οποιαδήποτε άλλη μορφή, και πολύ περισσότερο δεν δημιουργήθηκε ποτέ κανένας μηχανισμός ελέγχου ώστε να αποφεύγονται τέτοιες επενδύσεις.

Η οικονομική πολιτική της ομοσπονδίας, η οποία αναπόφευκτα επηρέαζε τις επιμέρους οικονομίες των περιφερειών, φέρει ένα μεγάλο μέρος της ευθύνης της αποτυχίας της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης, όχι μόνο μέσω των κατευθύνσεων, προς την ανάπτυξη της βιομηχανίας, που λίγο πολύ επέβαλλε στις δημοκρατίες αλλά κυρίως λόγω της **πολιτικής ελέγχου των τιμών** που εξασκούσε. Το σύστημα τιμών που ακολουθούσε η Γιουγκοσλαβία αδικούσε γενικά τις περιοχές που η οικονομία τους βασιζόταν σε κλάδους παραγωγής πρώτων υλών και ενέργειας καθώς και εκείνες που διέθεταν βαριά βιομηχανία. Το σύστημα τιμών, που καθοριζόταν αποκλειστικά από τις ομοσπονδιακές αρχές από το ξεκίνημα της σοσιαλιστικής διακυβέρνησης, απελευθερώθηκε με την εφαρμογή του συστήματος της αυτοδιαχείρισης. Ωστόσο ορισμένες τιμές, κυρίως εκείνων των προϊόντων που σχετίζονταν με την παραγωγή ενέργειας, εξακολουθούσαν να ελέγχονται από τις ομοσπονδιακές αρχές, οι οποίες τις κρατούσαν σε χαμηλά επίπεδα ώστε να ευνοείται η ανταγωνιστικότητα στις εξαγωγές των εταιρειών που έκαναν χρήση αυτών των πηγών ενέργειας. Επιπλέον οι τιμές των προϊόντων ευρείας κατανάλωσης επιβλέπονταν από την ομοσπονδία και απαγορευόταν η αύξησή τους χωρίς τη

συγκατάθεση των αρχών. Ο μεγαλύτερος αριθμός ωστόσο των τιμών των προϊόντων καθοριζόταν ελεύθερα, μέσα στα πλαίσια συμφωνιών που συνάπτονταν μεταξύ των εταιρειών αυτοδιαχείρισης. Εντούτοις, η οικονομία της Γιουγκοσλαβίας γινόταν όλο και περισσότερο πληθωριστική και η πειθαρχία στις συμφωνίες των τιμών όλο και πιο ασθενής, σε βάρος πάντα των εταιριών που προμήθευαν πρώτες ύλες και ενέργεια, των οποίων οι τιμές ήταν πιο άκαμπτες σε κάθε μεταβολή.

Ένας ακόμα παράγοντας, που σχετίζεται με την αποτυχία της περιφερειακής πολιτικής και που έχει διαπιστωθεί και από μελέτες του Ο.Ο.Σ.Α., είναι η **μικρή γεωγραφική κινητικότητα του κεφαλαίου**. Οι αναπτυγμένες περιοχές δεν επιθυμούσαν να μεταφέρουν τα κεφάλαιά τους έξω από την επικράτειά της περιφέρειάς τους και για να αντιμετωπίσει τη συμπεριφορά αυτή η ομοσπονδία έδωσε τη δυνατότητα στις αναπτυγμένες περιοχές, όπως έχουμε δει ήδη σε προηγούμενο κεφάλαιο, να αντικαταστήσουν τη συνεισφορά τους στο Ταμείο με άμεσες επενδύσεις στις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες με την διαδικασία της συνεργασίας εταιρειών και από τις δυο πλευρές. Η προσπάθεια αυτή απέτυχε για δυο λόγους. Πρώτον διότι οι αναπτυγμένες περιοχές ήταν γενικά απρόθυμες να βοηθήσουν στην ανάπτυξη των υπολοίπων περιφερειών καθώς θεωρούσαν ότι αυτές δεν είχαν προοπτικές ανάπτυξης και απέφευγαν να τοποθετούν τις επενδύσεις τους σε αυτές¹³. Και δεύτερον γιατί, όταν τελικά πραγματοποιούσαν συνεργασίες με εταιρείες των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών οι επενδύσεις τους εξαντλούνταν στη μεταφορά του παλιού εξοπλισμού των εργοστασίων τους στις νέες αυτές «επενδύσεις».

Στην εξέλιξη της οικονομικής αναπτυξιακής διαδικασίας των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών θα πρέπει να ενσωματώσουμε και έναν παράγοντα, που συχνά αγνοείται στο σχεδιασμό των οικονομικών στρατηγικών, αλλά αποτελεί σημαντικότατο στοιχείο της ανάπτυξης, και είναι **οι δημογραφικές εξελίξεις**. Η Γιουγκοσλαβία αποτελεί πιθανότατα τη μοναδική περίπτωση ευρωπαϊκής χώρας όπου για μια τεσσαρακονταετία (1948-1990) οι ρυθμοί αύξησης του πληθυσμού είναι σαφώς ταχύτεροι στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές της, με αποτέλεσμα τη δημιουργία σημαντικών πλεονασμάτων εργατικού δυναμικού σε αυτές και την ταυτόχρονη συχνότατα έλλειψη στις πλέον αναπτυγμένες. Η πληθυσμιακή έκρηξη που παρουσιάζεται στις περιοχές αυτές, με προεξάρχουσα την περίπτωση του

---

¹³ Χαρακτηριστική της επικρατούσας αυτής άποψης είναι η δήλωση ενός οικονομολόγου στο Βελιγράδι: «είναι σαν να ρίχνουμε τα λεφτά μας σε ένα έλος» (Roux, 1992: 330)

Κοσσυφοπεδίου¹⁴ (ο πληθυσμός του διπλασιάστηκε σε μια τριακονταετία, 1948-1977, και τριπλασιάστηκε σε μια πενήκονταετία), οδηγεί προφανώς σε διαφοροποιημένες δημογραφικές δομές. Η αύξηση του εργατικού δυναμικού στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές και ειδικά στο Κοσσυφοπέδιο θέτει προβλήματα στην αναπτυξιακή διαδικασία, ιδιαίτερα σε συνδυασμό με την ανάπτυξη της βασικής βιομηχανίας εντάσεως κεφαλαίου, δημιουργώντας υψηλά ποσοστά ανεργίας και φαινόμενα κοινωνικής πόλωσης σε σχέση με τις άλλες δημοκρατίες. Η αύξηση του πληθυσμού οδηγεί αναπόφευκτα στη μείωση του κατά κεφαλήν εισοδήματος, και στο βαθμό που αυτό αποτελεί το σημαντικότερο κριτήριο καθορισμού των επιπέδων ανάπτυξης, εντείνει τις ανισότητες.

Η αύξηση του πληθυσμού δημιουργεί επιπλέον και την ανάγκη «δημογραφικών επενδύσεων», οι οποίες εξασφαλίζουν τη διατήρηση του επιπέδου ανάπτυξης, που έχει επιτευχθεί ως τώρα, μετρημένο πάντα με το κριτήριο του κατά κεφαλήν ΑΕΠ, και οι οποίες διαχωρίζονται από τις οικονομικές επενδύσεις που έχουν ως κύριο στόχο την προώθηση και πρόοδο του επιπέδου ανάπτυξης. Ως δημογραφικές επενδύσεις ορίζουμε τις κοινωνικές επενδύσεις που προκύπτουν από την αύξηση του πληθυσμού και αφορούν τους τομείς της παιδείας, της υγείας και της κοινωνικής πολιτικής (υποδομές κοινωνικού εξοπλισμού, πρόνοια, κοινωνική στέγαση). Ειδικότερα στην περίπτωση της Γιουγκοσλαβίας η αύξηση του πληθυσμού στις λιγότερο αναπτυγμένες περιφέρειες οδήγησε και σε σημαντική αύξηση των δημογραφικών επενδύσεων (Πίνακας 23 στο παράρτημα). Το πιο ενδεδειγμένο παράδειγμα είναι βέβαια, πάλι του Κοσσυφοπεδίου, όπου ο τριπλασιασμός του πληθυσμού μέσα σε μια πενήκονταετία οδήγησε στην ανάγκη πραγματοποίησης υψηλών επενδύσεων στον κοινωνικό τομέα. Ένα μεγάλο μέρος των κεφαλαίων που προορίζονταν για την οικονομική ανάπτυξη της περιφέρειας μέσω της κατασκευής παραγωγικών υποδομών διατέθηκε για την κατασκευή υποδομών που αφορούσαν τους τομείς της παιδείας, της υγείας, της κοινωνικής πρόνοιας και της στέγασης, με αποτέλεσμα την καθυστέρηση της οικονομικής ανάπτυξης. Το πρόβλημα της αύξησης του πληθυσμού στις λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές επιτείνεται λόγω της απουσίας πολιτικής ελέγχου των γεννήσεων. Παρά τα μεγάλα προβλήματα που δημιουργούσε η συνταρακτική αύξηση του πληθυσμού στην επαρχία του Κοσσυφοπεδίου καθώς οφειλόταν κυρίως στην αύξηση της αλβανικής μειονότητας, η

¹⁴ Αναλυτικότερα σχετικά με τις δημογραφικές εξελίξεις στη Γιουγκοσλαβία βλ. κεφάλαιο 2

ομοσπονδία δεν πήρε κανένα μέτρο για τον έλεγχο της¹⁵. Η δημογραφική έκρηξη στην επαρχία αυτή ήταν από τις σημαντικότερες αιτίες καθυστέρησης της ανάπτυξής της και είχε επισημανθεί και αποτελέσει αντικείμενο δριμείας κριτικής από τους οικονομολόγους του Βελιγραδίου¹⁶. Όλα τα παραπάνω στοιχεία αποδεικνύουν ότι η οικονομική πολιτική δεν πρέπει να αγνοεί τα δημογραφικά χαρακτηριστικά μιας περιοχής καθώς αυτά αποτελούν καθοριστικό παράγοντα της εξέλιξής της.

Η πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης της Γιουγκοσλαβίας απέτυχε να μειώσει τις ανισότητες μεταξύ των αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών, για όλους αυτούς τους λόγους που αναφέραμε παραπάνω, αλλά κυρίως επειδή οι βασικοί στόχοι της πολιτικής που είχαν τεθεί ήταν εσφαλμένοι. Αν και ο κύριος στόχος έπρεπε να είναι η άμβλυση των ανισοτήτων στα επίπεδα ανάπτυξης των περιφερειών, όπως είχε δηλωθεί αρχικά, στα πενταετή αναπτυξιακά σχέδια, όμως, ως βασικοί στόχοι της περιφερειακής πολιτικής θέτονταν η γρηγορότερη ανάπτυξη των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών και η μείωση των διαφορών μεταξύ των περιφερειών αυτών και του μέσου όρου της χώρας. Η διαφορά μεταξύ των παραπάνω στόχων είναι σημαντική, καθώς ο μέσος ετήσιος ρυθμός ανάπτυξης των αναπτυγμένων περιοχών ξεπερνούσε κατά πολύ τον αντίστοιχο της χώρας και επομένως ακόμα και αν μειώνονταν οι ανισότητες των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών σε σχέση με το μέσο όρο της χώρας θα παρέμεναν και πάλι σε σχέση με τις αναπτυγμένες περιοχές. Οι στόχοι λοιπόν της πολιτικής περιφερειακής ανάπτυξης που έθεταν τα πενταετή αναπτυξιακά σχέδια, και σύμφωνα με τους οποίους λαμβάνονταν τα μέτρα για την εφαρμογή της ήταν εσφαλμένοι και δεν μπορούσαν να μειώσουν τις ανισότητες μεταξύ αναπτυγμένων και λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών. Αν όμως θεωρήσουμε σωστούς τους στόχους αυτούς, η πολιτική περιφερειακής ανάπτυξης πέτυχε καθώς κατόρθωσε να τους εκπληρώσει και το επίπεδο ανάπτυξης των λιγότερο αναπτυγμένων περιφερειών βελτιώθηκε σημαντικά.

---

¹⁵ Το θέμα της αύξησης του πληθυσμού της αλβανικής μειονότητας και τα προβλήματα που δημιούργησε στην περιοχή του Κοσσυφοπεδίου δεν είναι δυνατό να εξεταστούν στα πλαίσια της διπλωματικής αυτής εργασίας καθώς αποτελούν ειδικότερο θέμα που απαιτεί περαιτέρω ανάλυση και ξεφεύγει από τα πλαίσια αυτής της διπλωματικής.

¹⁶ Η εφημερίδα του Βελιγραδίου «Πολίτικα» σχολίαζε ωμά το γεγονός με τον τίτλο «δεν είναι δυνατό να υπάρξει επίπεδο ευρωπαϊκής ανάπτυξης με γεννητικότητα αφρικανικού τύπου» (Roux, 1992: 332)

Η Γιουγκοσλαβία το 1990 παρουσίαζε σημαντική βελτίωση στα επίπεδα ανάπτυξης των περιφερειών της αλλά εξακολουθούσε να εμφανίζει συνταρακτικές χωρικές ανισοροπίες, οι οποίες απομάκρυναν μεταξύ τους τις δημοκρατίες και αυτόνομες περιοχές. Τα διαφορετικά εθνολογικά, θρησκευτικά και πολιτιστικά χαρακτηριστικά αλλά και ως ένα βαθμό οι οικονομικές ανισότητες συνέβαλλαν, κάθε ένα με τον τρόπο του, στη διάλυση της Ομοσπονδίας, που ακολούθησε, και την ανακήρυξη της ανεξαρτησίας των δημοκρατιών της Σλοβενίας, Κροατίας, Βοσνίας-Ερζεγοβίνης, και Μακεδονίας. Το θέμα των παραγόντων που οδήγησαν στη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας και το ειδικό βάρος του καθενός στη διαδικασία αυτή δεν είναι δυνατό να προσεγγιστεί στα πλαίσια της διπλωματικής αυτής εργασίας καθώς ξεφεύγει από τα όρια του θέματος που εμείς εξετάζουμε. Δεν μπορούμε ωστόσο να παραβλέψουμε το αποδεδειγμένο ιστορικά γεγονός ότι οι οικονομικές ανισοροπίες δημιουργούν κοινωνικές εντάσεις, οι οποίες σε συνδυασμό με άλλους παράγοντες μπορούν να δημιουργήσουν εκρηκτικές καταστάσεις, και άρα η όξυνση των ανισοτήτων μεταξύ των δημοκρατιών στη Γιουγκοσλαβία συνέβαλλε σε ένα ποσοστό στη διάλυση της χώρας.

Οι αλλαγές που έχουν συντελεστεί την τελευταία δεκαετία στο γιουγκοσλαβικό χώρο έχουν αλλάξει όλα τα προηγούμενα δεδομένα. Τα νέα κράτη που προέκυψαν από τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας ακόμα δεν έχουν κατορθώσει να προβάλλουν ένα ολοκληρωμένο χαρακτήρα στο χώρο της βαλκανικής, οι εξελίξεις είναι συνεχείς, πολλές φορές και ραγδαίες, μεταβάλλοντας διαρκώς τα εκάστοτε δεδομένα στον πολιτικό, οικονομικό και κοινωνικό χώρο των Βαλκανίων. Το μέλλον των κρατικών σχηματισμών που διαδέχθηκαν τη γιουγκοσλαβική ομοσπονδία δεν είναι εύκολο να προβλεφθεί. Οι μοναδικές χώρες από αυτές, για τις οποίες διαφαίνεται μια προοπτική ολοκληρωμένης αναπτυξιακής πορείας, είναι η Σλοβενία και η Κροατία οι οποίες διέθεταν από πριν μια ισχυρή οικονομική βάση. Οι χώρες αυτές έχουν προοπτικές ακόμα και για μια μελλοντική ένταξη σε μια διευρυμένη Ευρωπαϊκή Κοινότητα. Όσο για τις εξελίξεις και το μέλλον των υπολοίπων χωρών δεν θα διακινδυνεύσουμε προβλέψεις, καθώς η ροή των γεγονότων στο χώρο αυτό δεν μας το επιτρέπει. Από τη στιγμή που το παρόν στο γεωγραφικό χώρο της πρώην Γιουγκοσλαβίας δεν είναι ξεκάθαρο το μέλλον δεν επιδέχεται προβλέψεων.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ελληνόγλωσση

- Βαλντέν Σ.**, (1994), *Βαλκανική συνεργασία και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση*, (Αθήνα: ΕΚΕΜ, Παπαζήσης)
- Βερέμης Θ.**, (επ.), (1995), *Βαλκάνια. Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, (Αθήνα: Γνώση, β' έκδοση)
- Βουλέλης Ν.**, (2000), *Σύμμαχοι που έγιναν εχθροί*, (Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, 19 Μαρτίου 2000)
- Castellan G.**, (1991), *Ιστορία των Βαλκανίων*, (Αθήνα: Γκοβότση)
- Η Καθημερινή της Κυριακής**, (8 Οκτωβρίου 2000), *Το μοιραίο πόκερ του Σλόμπονταν Μιλόσεβιτς με τον γιουγκοσλαβικό λαό*
- Κόνσολας Ν.**, (1997), *Σύγχρονη περιφερειακή οικονομική πολιτική*, (Αθήνα: Παπαζήση)
- Κοτζαμάνης Β.**, (2000), *Οι δημογραφικές εξελίξεις κατά τη μεταπολεμική περίοδο στις χώρες της Ανατολικής Ευρώπης και της Ελλάδας: Μια πρώτη προσέγγιση*, (Αθήνα: ΕΚΚΕ)
- Κοτζαμάνης Β.**, (1994), *Στοιχεία δημογραφίας. Σημειώσεις μαθήματος: Εισαγωγή στη δημογραφία*, (Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας)
- Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία**, (28 Μαρτίου 1999), *Το χρονικό της κρίσης*
- Λαγάνη Ε.**, (1994), *Σερβία και Σέρβοι, στο Βαλκάνια. Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, (Αθήνα: Γνώση, β' έκδοση)
- Μητσοτάκης Α.**, (1994), *Κροατία- Σλοβενία, στο Βαλκάνια. Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, (Αθήνα: Γνώση, β' έκδοση)
- Μπαλτάς Π.**, (1999), *Διπλωματική εργασία: Κοσσυφοπέδιο: Δημογραφικές εξελίξεις και γεωπολιτικές ανακατατάξεις σε μια περιφέρεια των Βαλκανίων*
- Παρέσογλου Α.**, (1994), *Μουσουλμανικές μειονότητες στα Βαλκάνια, στο Βαλκάνια. Από τον διπολισμό στη νέα εποχή*, (Αθήνα: Γνώση, β' έκδοση)
- Πετράκος Γ.**, (1999), *Σημειώσεις περιφερειακής ανάπτυξης και πολιτικής*, (Βόλος: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Θεσσαλίας)

Ramonet I. (1999), *Το κρίμα*, (Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, Le Monde Diplomatique, 9 Μαΐου 1999)

Ristelhueber R., (1995), *Ιστορία των βαλκανικών λαών*, (Αθήνα: Παπαδήμα)

Ρέππας Α., (1991), *Οικονομική ανάπτυξη- θεωρίες και στρατηγικές*, (Αθήνα: Παπαζήση)

Ταπεινός Γ., (1993), *Στοιχεία Δημογραφίας*, (Αθήνα: Παπαζήση)

Χατζηπροδρομίδης Α., (1991), *Γιουγκοσλαβία, Η έκρηξη του εθνικισμού, ο βαλκανικός και ο ευρύτερος περίγυρος*, (Αθήνα: Παρασκήνιο)

Ξενόγλωσση

Avramov D., (1991), *Population policy in multi-ethnic societies: The Yugoslav case*, in R.L. Clicquet (ed.), *Desirabilities and possibilities of a fertility recovery at replacement level in Europe*, (Amsterdam- Lisse: NIDI CBGS Publications Swets and Zeitlinger B.V.

Avramov D., Penev G., (1988), *Demographic characteristics of ethnic Albanians in Yugoslavia and of population of Albania*, in Univ. degli Studi G. D' Annunzio (ed.), *IDRA I, Atti del primo incontro demografico delle regioni Adriatiche* (Pescara)

Blagojevic S., (1980), *The system and level of investment, 1974-1978*, in *Yugoslav Survey No 4*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

Breton J.M., (1994), *L' Europe centrale et orientale de 1917 a 1990*, (Paris: Nathan)

Brkanovic L., (1980), *Basic results at material and technical development*, in *Yugoslav Survey No 1*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

Chesnais J.C., (1991), *Les migrations d' Europe de l' Est vers l' Europe de l' Ouest: de l' histoire (1946-1989) a la prospective (1990-2000)*, Rapport a la Conference de ministres sur les mouvements de personnes en provenance des paYs d' Europe centrale et orientale (Vienne- 24-25 janvier 1991), Strasbourg, Conseil de l' Europe

Deric B., (2001), *Regional development prospects in South-East Europe –Yugoslav case challenge-*, (Conference proceedings from the international conference on Restructuring, Stability and Development in Southeastern Europe)

Deric B., (2000), *Regional policy prospects in Yugoslavia (SEED center, in Department of Planning and Regional Development, University of Thessaly, Volos)*

Dracul L., (1984), *Economic development, 1971-1982*, in *Yugoslav Survey No 2*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

Durdevic I., (1987), *Development of underdeveloped republics and Kosovo province, 1981-1985 and development policy, 1986-1990*, in *Yugoslav Survey No 4*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

Foucher M., (1993), *Fragments d' Europe*, (Paris: Fayard)

Garde P., (1992), *Vie et mort de la Yougoslavie*, (Paris: Fayard)

Glenny M (1999), *The Balkans 1804-1999- Nationalism, war and the great powers*, (London: Grada)

Hoffman G., (1963), *The Balkans in transition*, (Westport Connecticut: Greenwood Press)

Jelavich B., (1983), *History of Balkans*, (Cambridge University Press)

Lemarchand Ph., (1993), *L' Europe centrale et balkanique*, (Paris: Editions Complexe)

Lory B., (1996), *L' Europe balkanique de 1945 a nos jours*, (Paris : Ellipses)

Marcenic D., (1986), *Economic development 1945-1981*, in *Yugoslav Survey No 1*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

Medenica S., (1981), *Basic targets of the social plan of Yugoslavia for 1981-1985*, in *Yugoslav Survey No 1*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

Miljkovic D., (1996) *Main developmental results of the republics and provinces of the Former Yugoslavia, 1947-1990*, in *Yugoslav Survey No 2*, (Belgrade: Cicero)

Mladenovic M. (1982), *Development of economically underdeveloped republics and the autonomous province of Kosovo*, in *Yugoslav Survey No 2*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

Mulina T., Macura M., (1980), *Employment*, in *Yugoslav Survey No 3*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

Nikolic M., (1992), *Economic development of the first and second Yugoslavia*, in *Yugoslav Survey No 2*, (Belgrade: Cicero)

Pavlovic M., (1985), *Employment in the socialized sector, 1979-1984*, in *Yugoslav Survey No 3*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)

- Penev S.**, (1991), *Investicije kao factor razvoja nedovoljno razvijenih podrucja u Jugoslaviji*, (Beograd: Univerzitet u Beogradu Ekonomski Facultet)
- Poulton H.**, (1993) *The Balkans: Minorities and States in Conflict* (London: Minority Rights Publications).
- Prevelakis G.**, (1994) *Les Balkans, Cultures et geopolitique*, (Paris: Nathan)
- Raicevic B., Popovic D.**, (1990) *Fiscal System and Fiscal Policy, in Yugoslav Survey No 3*, (Belgrade: Cicero)
- Roux M.**, (1992), *Les Albanais en Yougoslavie*, (Paris: Editions de la maison des sciences de l' homme)
- Sala-I-Martin X.**, (1996), *Regional Cohesion: Evidence and theories of regional growth and convergence, European economic review, No 40*, στο *Σημειώσεις διαλέξεων: Περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική* (Βόλος: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας)
- Sellier A., Sellier J.**, (1993) *Atlas de peuples d' Europe centrale*, (Paris: La decouverte)
- Yugoslav Survey No 4**, (1988), *Rates of employment and unemployment, 1980-1987*, (Belgrade: Beogradski izdavacko-graficki zavod)
- Yugoslav Survey No 4**, (1999), *Yugoslavia on the demographic map of Europe*, (Belgrade: Cicero)
- Zecevic, Jovanovic**, (1991), *The social and economic development of Yugoslavia, 1970-1990, in Yugoslav Survey No 1*, (Belgrade: Cicero)
- Ψυχάρης Γ.**, (2001), *Σημειώσεις διαλέξεων: Περιφερειακή ανάπτυξη και πολιτική* (Βόλος: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Θεσσαλίας)

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Πίνακας 1: Πρώην Ο.Σ.Α.Γ : Α.Δ.Γ, Α.Δ.Θ και φυσικό ισozύγιο (ΑΔΓ- ΑΔΘ)

Tableau :ex- RSFY: TBN, TBM et accroissement naturelle

ΕΤΟΣ	π. Ο.Σ.Α.Γ/ ex-RSFY			Μαυροβούνιο/ Montenegro			Σερβία/ Serbie			Κεντρική Σερβία/ Serbie Centrale			Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo		
	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)
1950	30.16	12.98	17.18	29.98	9.27	20.71	29.48	13.34	16.14	28.07	12.44	15.63	46.10	17.00	29.10
1951	26.90	14.15	12.75	31.69	10.85	20.84	25.56	13.90	11.67	24.49	13.07	11.42	37.56	19.02	18.55
1952	29.66	11.76	17.90	31.99	9.28	22.71	28.54	11.85	16.69	27.41	10.75	16.66	44.92	17.49	27.43
1953	28.40	12.42	15.98	32.89	11.31	21.57	26.61	12.13	14.48	25.31	10.73	14.59	42.55	20.57	21.98
1954	28.56	10.85	17.71	33.71	9.02	24.69	26.91	10.67	16.24	25.30	9.80	15.50	46.39	15.87	30.52
1955	26.91	11.41	15.49	31.15	9.05	22.10	24.56	11.16	13.40	22.44	10.01	12.43	43.63	18.16	25.47
1956	26.02	11.22	14.80	30.96	8.78	22.18	23.33	11.10	12.24	20.81	10.11	10.70	44.03	15.94	28.09
1957	23.89	10.66	13.24	30.76	9.33	21.43	20.76	10.49	10.27	18.42	9.40	9.02	39.13	17.53	21.60
1958	24.00	9.26	14.74	30.21	7.81	22.40	21.24	9.05	12.19	18.68	8.19	10.50	44.14	13.03	31.11
1959	23.29	9.92	13.37	27.42	7.54	19.88	20.28	9.82	10.46	17.85	8.91	8.94	40.57	13.98	26.59
1960	23.51	9.93	13.58	28.11	7.67	20.44	21.22	9.92	11.30	18.02	9.02	9.00	44.10	14.16	29.94
1961	22.71	9.01	13.70	27.45	7.04	20.40	20.35	9.11	11.24	17.25	8.37	8.88	41.93	12.16	29.77
1962	21.95	9.93	12.02	26.94	7.76	19.18	19.57	10.07	9.50	16.53	9.03	7.50	41.56	15.10	26.45
1963	21.39	8.91	12.48	26.38	7.02	19.36	19.19	8.99	10.20	16.08	8.18	7.90	40.62	12.15	28.47
1964	20.82	9.41	11.41	25.13	7.08	18.05	18.57	9.49	9.08	15.25	8.86	6.40	40.47	12.11	28.37
1965	20.95	8.75	12.19	24.17	6.72	17.45	18.88	8.87	10.01	15.52	8.17	7.35	40.26	10.87	29.39
1966	20.26	8.09	12.17	23.48	6.15	17.33	18.17	8.17	10.00	15.02	7.69	7.33	37.95	9.18	28.77
1967	19.53	8.73	10.81	21.77	6.42	15.36	18.17	9.14	9.03	15.02	8.67	6.35	38.24	9.83	28.41
1968	18.98	8.67	10.31	20.62	6.41	14.21	18.10	8.76	9.34	15.03	8.38	6.65	37.73	9.11	28.61
1969	18.94	9.34	9.60	21.63	6.39	15.24	18.28	9.51	8.77	15.25	9.31	5.94	39.09	9.16	29.93
1970	17.83	8.93	8.91	20.26	6.70	13.56	17.53	9.31	8.22	14.77	9.06	5.71	36.47	8.88	27.60
1971	18.27	8.71	9.56	20.47	6.15	14.32	17.85	9.00	8.85	14.82	8.74	6.08	37.53	8.22	29.31
1972	18.33	9.17	9.16	20.29	6.52	13.78	18.12	9.49	8.63	15.14	9.40	5.75	37.14	7.96	29.18
1973	18.09	8.64	9.45	19.56	6.06	13.50	18.12	9.00	9.12	15.28	8.81	6.46	35.93	7.80	28.13
1974	18.10	8.40	9.70	19.11	5.80	13.32	18.44	8.80	9.64	15.53	8.55	6.99	36.49	7.38	29.12
1975	18.17	8.66	9.51	18.92	5.88	13.04	18.49	9.07	9.42	15.64	8.94	6.70	35.10	7.13	27.97
1976	18.19	8.48	9.71	18.86	6.10	12.76	18.66	8.88	9.78	15.61	8.82	6.79	35.52	7.02	28.50
1977	17.66	8.39	9.27	18.67	6.19	12.48	18.03	8.80	9.23	15.19	8.87	6.32	33.53	6.60	26.93
1978	17.36	8.70	8.66	18.19	6.29	11.90	17.68	9.05	8.63	14.66	9.17	5.49	32.13	6.41	25.72
1979	17.09	8.59	8.50	17.60	6.50	11.10	17.36	8.99	8.37	14.71	9.14	5.57	30.73	6.11	24.62
1980	17.13	8.85	8.28	18.20	6.39	11.80	17.57	9.19	8.38	14.25	9.33	4.93	34.23	5.74	28.49
1981	16.45	8.97	7.48	17.64	6.28	11.36	16.24	9.41	6.83	13.23	9.59	3.64	30.17	6.07	24.10
1982	16.73	8.98	7.75	17.84	6.10	11.74	16.96	9.46	7.50	13.78	9.55	4.23	32.34	6.41	25.93
1983	16.43	9.60	6.82	17.78	7.00	10.78	16.66	9.99	6.67	13.99	10.24	3.76	29.62	6.59	23.03
1984	16.43	9.35	7.08	17.36	6.46	10.90	17.03	9.79	7.24	13.74	10.04	3.71	32.18	6.16	26.02
1985	15.85	9.21	6.65	17.50	6.41	11.09	16.24	9.76	6.48	13.07	11.00	3.07	30.64	6.72	23.92
1986	15.45	9.16	6.29	16.88	6.33	10.55	15.94	9.78	6.16	12.75	10.19	2.56	30.23	5.79	24.44
1987	15.35	9.17	6.18	16.88	6.38	10.51	15.90	9.65	6.25	12.56	10.08	2.48	30.42	5.58	24.84
1988	15.12	9.06	6.06	16.11	5.79	10.32	15.72	9.60	6.12	12.45	10.13	2.32	29.71	5.42	24.30
1989	14.20	9.09	5.10	15.09	6.00	9.09	14.74	9.71	5.03	11.68	10.28	1.39	27.67	5.25	22.42
1990	14.07	8.91	5.16	14.56	6.11	8.45	14.73	9.48	5.25	11.55	10.31	1.24	27.77	4.13	23.63

Πηγή: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

Πίνακας 1: Πρώην Ο.Σ.Α.Γ : Α.Δ.Γ, Α.Δ.Θ και φυσικό ισοζύγιο (ΑΔΓ- ΑΔΘ) (συνέχεια)

Tableau: ex- RSFY: TBN, TBM et accroissement naturelle

ΕΤΟΣ	Βοϊβοδίνα/ Voivodine			Σλοβενία/ Slovenia			Κροατία/ Croatia			Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ Bosnia- Erzegovina			Μακεδονία/ Macedonia		
	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)	ΑΔΓ/ TBN %	ΑΔΘ/ TBM %	ΑΔΓ-ΑΔΘ (TBN-TBM)
1950	25.53	13.98	11.54	23.87	11.77	12.10	24.71	12.28	12.43	38.57	13.52	25.05	40.33	14.66	25.66
1951	22.78	13.67	9.12	22.83	12.41	10.42	22.46	12.83	9.63	33.93	17.04	16.90	35.92	16.44	19.48
1952	23.83	12.05	11.78	22.33	10.43	11.90	23.31	11.12	12.19	40.21	12.47	27.73	39.89	14.05	25.84
1953	22.43	11.79	10.63	22.38	9.91	12.47	22.86	11.83	11.03	38.55	14.39	24.16	37.91	14.74	23.17
1954	21.79	10.47	11.32	20.93	9.79	11.13	22.45	10.32	12.13	39.73	12.06	27.67	38.10	12.50	25.61
1955	21.01	10.82	10.19	20.96	9.87	11.10	22.09	10.47	11.62	37.28	13.62	23.66	36.23	13.22	23.01
1956	19.92	11.34	8.58	20.43	10.62	9.81	21.33	10.83	10.49	36.88	12.67	24.21	34.99	11.34	23.66
1957	17.95	9.93	8.01	19.41	9.38	10.03	20.02	9.90	10.12	33.37	11.97	21.40	33.80	12.71	21.09
1958	16.65	9.33	7.32	18.14	9.03	9.11	19.02	9.29	9.73	35.29	9.64	25.66	32.66	10.19	22.48
1959	16.36	10.10	6.26	18.12	9.79	8.33	19.01	9.89	9.12	33.95	10.21	23.74	32.42	10.89	21.53
1960	17.83	10.10	7.73	17.61	9.59	8.03	18.40	9.99	8.40	34.10	10.30	23.81	31.65	10.06	21.59
1961	17.17	9.44	7.72	18.16	8.79	9.37	17.81	9.07	8.74	32.83	8.94	23.90	29.98	9.34	20.64
1962	15.77	10.08	5.69	18.05	9.87	8.19	17.22	10.04	7.18	31.71	9.23	22.48	28.45	11.32	17.13
1963	15.64	9.39	6.25	17.99	9.31	8.68	16.53	9.13	7.40	30.27	8.47	21.80	28.49	9.13	19.36
1964	15.05	9.69	5.36	17.85	10.23	7.62	16.19	10.11	6.08	28.76	8.49	20.27	29.10	9.01	20.09
1965	15.51	9.58	5.92	18.56	9.70	8.86	16.63	9.33	7.30	28.24	7.75	20.49	28.30	8.51	19.79
1966	14.87	8.83	6.04	18.61	9.17	9.44	16.54	8.80	7.74	26.64	6.86	19.78	27.13	8.06	19.07
1967	14.43	9.98	4.45	17.76	9.74	8.02	15.46	9.54	5.93	24.89	7.01	17.88	26.29	8.08	18.21
1968	14.14	9.52	4.61	16.90	10.31	6.58	14.99	10.02	4.98	23.46	6.85	16.61	25.49	7.92	17.58
1969	13.63	10.26	3.38	16.33	10.87	5.46	14.48	10.66	3.82	23.90	7.58	16.32	25.14	8.17	16.97
1970	13.04	10.23	2.81	15.97	10.10	5.87	13.85	10.01	3.84	21.41	7.12	14.30	23.24	7.63	15.61
1971	13.39	10.21	3.19	16.35	10.07	6.27	14.64	10.13	4.52	21.99	6.63	15.37	22.92	7.53	15.39
1972	13.63	10.76	2.87	16.49	10.42	6.06	14.84	10.76	4.08	21.49	7.03	14.46	22.73	7.80	14.94
1973	13.79	10.31	3.48	16.85	10.05	6.81	15.08	10.22	4.86	20.12	6.37	13.75	21.99	7.17	14.82
1974	13.83	10.49	3.34	16.21	9.74	6.47	14.98	10.01	4.97	19.83	6.03	13.80	22.19	7.02	15.17
1975	14.47	10.81	3.66	16.75	10.22	6.53	14.86	10.12	4.74	19.83	6.43	13.40	22.54	7.19	15.35
1976	14.72	10.40	4.32	16.98	10.16	6.82	14.78	9.94	4.85	19.60	6.24	13.36	22.32	6.94	15.38
1977	14.27	10.24	4.03	16.62	9.80	6.82	14.92	9.90	5.02	18.52	6.07	12.44	21.50	7.12	14.38
1978	14.97	10.76	4.22	16.76	10.14	6.62	15.00	10.64	4.36	17.73	6.29	11.44	21.13	6.85	14.28
1979	14.22	10.83	3.39	16.78	9.95	6.83	15.05	10.53	4.52	17.01	6.07	10.94	21.15	6.79	14.36
1980	14.11	11.43	2.68	15.87	9.99	5.88	14.85	10.91	3.95	17.33	6.38	10.95	21.01	7.15	13.86
1981	13.74	11.50	2.23	15.42	9.89	5.53	14.64	11.16	3.48	17.17	6.34	10.83	20.61	6.98	13.62
1982	13.57	11.68	1.90	15.17	10.31	4.86	14.44	10.98	3.45	17.55	6.40	11.15	20.49	6.96	13.53
1983	13.51	12.09	1.43	14.22	10.83	3.40	14.15	11.90	2.25	17.58	7.10	10.48	19.93	7.31	12.61
1984	13.58	12.15	1.43	13.70	10.54	3.16	13.97	11.66	2.31	17.45	6.80	10.65	19.50	7.06	12.44
1985	12.85	11.70	1.14	13.47	10.31	3.16	13.46	11.18	2.28	16.85	6.71	10.14	19.20	7.14	12.06
1986	12.39	12.10	0.29	13.25	10.10	3.14	12.90	11.09	1.82	16.33	6.68	9.65	18.73	7.07	11.66
1987	12.29	12.08	0.21	13.21	10.24	2.97	12.67	11.36	1.31	16.11	6.68	9.43	18.68	7.09	11.59
1988	12.11	11.95	0.15	12.97	9.84	3.13	12.50	11.26	1.25	15.92	6.65	9.26	18.14	6.97	11.16
1989	11.23	12.27	-1.04	12.04	9.58	2.45	11.88	11.22	0.66	14.91	6.78	8.13	17.02	6.91	10.11
1990	11.18	12.31	-1.14	11.46	9.51	1.95	11.82	11.14	0.69	14.82	6.44	8.38	16.61	6.87	9.74

Πηγή: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

Πίνακας 2: Συνθετικός δείκτης γονιμότητας Tableau: ICF - Indicateur conjoncturel de fecondite																					
	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
π. Ο.Σ.Δ.Γ/ ex- RSFY	3.7	3.3	3.6	3.4	3.4	3.2	3.1	2.8	2.8	2.8	2.8	2.8	2.7	2.7	2.6	2.7	2.6	2.5	2.5	2.4	2.3
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ BiH	5.1	4.5	5.2	4.8	4.9	4.5	4.4	3.9	4.1	3.9	4.0	3.9	3.8	3.6	3.5	3.5	3.3	3.1	2.9	3.0	2.6
Κροατία/ Croatie	2.9	2.6	2.7	2.7	2.6	2.6	2.5	2.3	2.2	2.2	2.2	2.2	2.2	2.1	2.1	2.2	2.2	2.1	2.0	1.9	1.8
Σλοβενία/ Slovenie	3.0	2.8	2.8	2.7	2.6	2.6	2.5	2.4	2.2	2.2	2.2	2.3	2.3	2.3	2.3	2.4	2.5	2.4	2.3	2.2	2.1
Μακεδονία/ Macedonia	5.7	5.0	5.5	5.2	5.2	4.9	4.7	4.4	4.2	4.2	4.1	3.8	3.7	3.7	3.8	3.7	3.5	3.4	3.3	3.2	3.0
Μαυροβούνιο/ Montenegro	4.3	4.6	4.5	4.5	4.5	4.1	4.0	3.9	3.8	3.4	3.5	3.5	3.4	3.3	3.2	3.1	3.1	2.8	2.7	2.8	2.6
Σερβία/ Serbie	3.5	3.0	3.3	3.1	3.1	2.8	2.7	2.4	2.5	2.4	2.6	2.5	2.4	2.4	2.4	2.5	2.4	2.4	2.4	2.4	2.3
Κεντρική Σερβία/ Serbie Centrale	3.2	2.7	3.0	2.7	2.7	2.4	2.2	2.0	2.1	2.0	2.1	2.1	2.0	2.0	1.9	2.0	2.0	2.0	2.0	1.9	1.9
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	7.7	6.3	7.5	6.6	7.1	6.6	6.7	5.9	6.6	6.1	6.7	6.2	6.1	6.0	6.0	6.0	5.6	5.7	5.6	5.8	5.4
Βοϊβοδίνα/ Voivodine	2.9	2.6	2.7	2.6	2.5	2.4	2.3	2.1	2.0	2.0	2.2	2.2	2.0	2.0	2.0	2.1	2.0	2.0	1.9	1.8	1.7

Πίνακας 2: Συνθετικός δείκτης γονιμότητας (συνέχεια) Tableau: ICF - Indicateur conjoncturel de fecondite																				
	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
π. Ο.Σ.Δ.Γ/ ex- RSFY	2.4	2.3	2.3	2.3	2.3	2.2	2.2	2.1	2.1	2.1	2.1	2.1	2.1	2.1	2.0	2.0	2.0	2.0	1.9	1.9
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ BiH	2.8	2.7	2.5	2.4	2.4	2.3	2.1	2.0	1.9	1.9	2.0	2.0	2.0	2.0	1.9	1.8	1.8	1.8	1.7	1.7
Κροατία/ Croatie	2.0	2.0	2.0	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.8	1.8	1.7	1.7	1.7	1.7
Σλοβενία/ Slovenie	2.2	2.2	2.2	2.1	2.2	2.2	2.2	2.2	2.2	2.1	2.0	1.9	1.8	1.8	1.8	1.8	1.8	1.8	1.6	1.6
Μακεδονία/ Macedonia	2.9	2.8	2.7	2.7	2.7	2.7	2.5	2.5	2.5	2.5	2.5	2.4	2.4	2.3	2.3	2.3	2.3	2.2	2.1	2.1
Μαυροβούνιο/ Montenegro	2.7	2.6	2.5	2.4	2.3	2.3	2.3	2.2	2.1	2.2	2.2	2.2	2.2	2.1	2.1	2.0	2.0	2.0	1.8	1.8
Σερβία/ Serbie	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.3	2.2	2.3	2.1	2.2	2.2	2.3	2.2	2.2	2.2	2.2	2.1	2.1
Κεντρική Σερβία/ Serbie Centrale	1.8	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.9	1.8	1.9	1.9	1.7	1.8	1.9	1.9	1.8	1.8	1.8	1.8	1.7	1.7
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	5.6	5.6	5.4	5.4	5.2	5.2	4.9	4.7	4.4	4.8	4.4	4.6	4.2	4.6	4.3	4.2	4.1	3.9	3.6	3.6
Βοϊβοδίνα/ Voivodine	1.7	1.7	1.7	1.7	1.8	1.8	1.8	1.9	1.8	1.9	1.8	1.8	1.8	1.9	1.8	1.8	1.8	1.8	1.7	1.7

Πηγή: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

Πίνακας 3: Μέση ηλικία των γυναικών στην τεκνογονία																					
Tableau: Age moyen des meres a la naissance de leurs enfants																					
	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968	1969	1970
π. Ο.Σ.Δ.Γ/ ex- RSFY	29.2	29.0	28.8	28.8	28.5	28.5	28.3	28.0	27.9	27.7	27.6	27.5	27.3	27.3	27.3	27.0	26.8	26.8	26.6	26.6	26.6
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ BiH	30.7	30.4	30.1	30.1	29.8	29.8	29.6	29.5	29.3	29.2	29.2	29.1	29.0	28.9	28.7	28.5	28.2	28.0	27.8	27.8	27.6
Κροατία/ Croatie	28.6	28.3	28.1	27.9	27.6	27.5	27.4	27.2	27.1	27.0	26.8	26.7	26.6	26.6	26.5	26.3	26.1	26.1	26.0	26.0	26.0
Σλοβενία/ Slovenie	29.8	29.7	29.7	29.5	29.3	29.0	28.8	28.6	28.4	28.1	28.0	27.8	27.4	27.4	27.3	27.2	27.2	27.1	26.9	26.8	26.7
Μακεδονία/ Macedonia	30.7	30.6	30.3	30.4	30.3	30.3	30.0	29.5	29.2	29.0	29.0	28.8	28.7	28.6	28.4	28.1	27.8	27.8	27.6	27.5	27.4
Μαυροβούνιο/ Montenegro	30.2	31.1	30.3	30.2	29.7	29.6	29.4	29.3	29.1	29.2	29.1	29.0	28.9	28.6	28.7	28.4	28.3	28.0	28.1	28.0	28.1
Σερβία/ Serbie	28.3	28.0	28.0	27.9	27.6	27.6	27.4	27.0	27.0	26.7	26.7	26.5	26.4	26.5	26.5	26.3	26.1	26.0	26.0	25.9	26.0
Κεντρική Σερβία/ Serbie Centrale	27.6	27.4	27.3	27.1	26.7	26.6	26.5	26.1	25.9	25.6	25.6	25.4	25.4	25.4	25.4	25.2	25.0	24.9	24.8	24.7	24.8
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	31.3	31.2	31.1	31.3	30.9	31.4	31.0	30.4	30.5	30.4	30.4	30.6	30.3	30.4	30.3	30.1	29.8	29.8	29.7	29.5	29.5
Βοϊβοδίνα/ Voivodine	27.1	27.0	26.9	26.7	26.4	26.3	26.2	25.9	25.8	25.5	25.4	25.2	25.2	25.3	25.3	25.1	25.0	25.0	24.9	25.0	25.0

Πίνακας 3: Μέση ηλικία των γυναικών στην τεκνογονία																				
Tableau: Age moyen des meres a la naissance de leurs enfants																				
	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990
π. Ο.Σ.Δ.Γ/ ex- RSFY	26.5	26.4	26.4	26.4	26.3	26.3	26.3	26.2	26.1	26.1	26.2	26.1	26.1	26.1	26.1	26.1	26.1	26.0	26.0	26.1
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ BiH	27.3	27.2	27.2	27.1	27.0	26.9	26.9	26.8	26.7	26.6	26.5	26.4	26.5	26.3	26.3	26.3	26.3	26.1	26.0	26.0
Κροατία/ Croatie	25.8	25.8	25.8	25.8	25.7	25.7	25.7	25.6	25.6	25.5	25.6	25.6	25.6	25.6	25.7	25.7	25.7	25.8	25.8	26.1
Σλοβενία/ Slovenie	26.5	26.3	26.2	26.0	25.8	25.7	25.6	25.6	25.5	25.4	25.5	25.5	25.4	25.3	25.4	25.4	25.5	25.6	25.7	25.9
Μακεδονία/ Macedonia	27.3	27.2	27.0	27.0	26.9	26.7	26.6	26.5	26.4	26.3	26.1	26.0	26.0	26.0	25.9	25.9	25.8	25.8	25.7	25.8
Μαυροβούνιο/ Montenegro	28.0	27.6	27.6	27.7	27.7	27.9	27.8	27.9	27.7	28.2	28.2	28.5	27.3	27.3	27.3	27.2	27.3	27.2	27.2	27.3
Σερβία/ Serbie	26.0	25.9	26.0	26.1	26.1	26.2	26.2	26.1	26.1	26.2	26.2	26.1	26.2	26.2	26.2	26.2	26.1	26.2	26.2	26.2
Κεντρική Σερβία/ Serbie Centrale	24.7	24.7	24.7	24.8	24.8	24.8	24.9	24.9	24.9	25.0	25.1	25.0	25.2	25.2	25.1	25.2	25.3	25.2	25.3	25.4
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	29.5	29.3	29.3	29.3	29.3	29.4	29.4	29.2	29.1	29.2	29.1	29.0	29.1	29.0	29.0	28.9	28.8	28.6	28.5	28.5
Βοϊβοδίνα/ Voivodine	24.9	24.9	25.0	25.1	25.0	25.2	25.2	25.1	25.1	25.1	25.2	25.2	25.2	25.2	25.2	25.2	25.3	25.3	25.2	25.3

Πηγή: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

Πίνακας 4: Μέση προσδοκώμενη ζωή στη γέννηση**Tableau: Esperance de vie a la naissance**

	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
	Ανδρες/ Hommes								
π.Ο.Σ.Δ.Γ./ ex-RSFY		56.9	62.3	64.7	65.4	66.9	67.7	67.1	69.1
Σερβία/Serbie Total	53.0	59.4	62.4	64.7	65.8	67.9	68.2	67.9	68.9
Κεντρική Σερβία, Serbie Centrale	54.4	61.3	64.3	66.2	67,5264,3	68.9	69.5	69.5	70.0
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	51.6	57.6	57.0	60.6	66.0	66.3	68.6	66.6	70.5
Βοϊβοντίνη/ Voibodine	52.3	60.6	63.6	65.9	70.8	68.0	67.4	67.1	67.4
Μαυροβούνιο/Montenegro	61.4	65.4	63.9	66.6	63.9	68.9	71.4	71.4	72.8
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ Bosnia- Erzegovina		52.6	59.2	63.0	63.0	67.2	67.7	68.3	69.7
Κροατία/ Croatia	56.0	60.9	63.9	66.2	65.7	67.3	66.9	67.6	68.6
Μακεδονία/ Macedonia		54.9	60.8	62.0	65.6	66.8	68.3	68.7	70.1
Σλοβενία/ Slovenia		63.0	66.2	65.4	65.0	66.5	67.3	67.4	69.4
	Γυναίκες/ Femmes								
π.Ο.Σ.Δ.Γ./ ex-RSFY		59.3	65.4	68.5	70.2	71.7	73.2	73.6	74.9
Σερβία/Serbie Total	55.6	61.1	65.3	68.0	69.6	72.0	72.7	72.7	74.1
Κεντρική Σερβία, Serbie Centrale	56.9	63.4	64.7	70.0	71.3	73.3	73.9	74.1	75.0
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	53.7	58.2	66.7	61.7	65.3	68.5	71.8	70.1	74.9
Βοϊβοντίνη/ Voibodine	55.0	62.7	55.8	70.6	71.9	73.8	73.7	73.7	74.2
Μαυροβούνιο/Montenegro	64.0	67.3	68.5	70.3	74.1	73.9	76.0	77.0	78.2
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ Bosnia- Erzegovina		54.8	67.8	66.1	68.2	71.8	72.6	73.6	75.2
Κροατία/ Croatia	60.9	65.2	62.6	71.3	72.7	73.1	74.2	74.8	75.9
Μακεδονία/ Macedonia		55.1	61.8	65.4	67.6	71.0	71.8	72.8	74.0
Σλοβενία/ Slovenia		68.1	71.9	72.7	72.3	74.1	75.1	75.5	77.3

Πηγή: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

Πίνακας 5: Κατανομή του πληθυσμού (%) σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες
Tableau: Repartition de la population (%) par grandes groupes d' ages

	(0-14) ετών/ 0-14 annees									(15-44)ετών/ 15-44 annees								
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
π. Ο.Σ.Α.Γ./ ex RSFY	31.20	30.30	30.51	29.68	27.06	25.63	24.38	23.83	22.65	46.20	45.73	44.62	46.39	47.48	46.62	45.44	44.50	45.15
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ Bosnia-Erzegovina	39.98	36.71	37.45	37.59	34.29	31.24	27.26	25.47	23.58	44.28	46.67	45.58	46.06	48.43	48.57	49.61	48.19	49.12
Σλοβενία/ Slovenie	27.57	27.56	27.21	26.34	24.74	23.70	23.37	22.39	21.00	45.67	43.98	43.35	45.16	45.91	45.38	44.17	44.72	44.91
Κροατία/ Croatie	27.58	26.74	26.76	25.48	23.15	21.73	21.09	20.88	20.03	46.94	45.70	44.36	46.10	46.80	46.00	44.30	43.05	43.48
Κεντρική Σερβία/ Serbie centrale	28.13	27.57	27.55	25.60	22.22	21.09	20.83	20.48	19.43	48.50	47.16	46.16	48.73	49.40	47.10	44.01	42.67	43.03
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	41.84	40.60	41.23	42.35	41.89	42.20	40.49	39.31	36.95	39.52	41.87	40.69	41.20	42.15	41.88	42.85	43.83	45.79
Βοϊβοδίνα/ Voivodine	26.01	25.87	25.81	24.52	21.68	20.24	19.92	20.04	19.40	47.64	45.84	44.06	47.11	47.70	46.34	44.18	42.63	42.88
Σερβία/ Serbie	29.16	28.68	28.83	27.62	24.95	24.28	23.92	23.84	22.95	47.27	46.22	44.97	47.32	47.95	46.10	43.85	42.87	43.56
Μακεδονία/ Macedonia	37.11	37.09	36.90	35.57	33.03	30.48	28.66	27.84	26.16	44.60	43.93	43.33	45.26	46.57	47.52	47.43	46.89	47.40
Μαυροβούνιο/ Montenegro	37.12	34.71	35.16	34.93	31.66	29.35	26.58	25.96	24.21	40.89	43.22	42.68	44.09	46.96	47.25	48.06	46.44	47.22

Πίνακας 5: Κατανομή του πληθυσμού (%) σε μεγάλες ηλικιακές ομάδες (συνέχεια)
Tableau: Repartition de la population (%) par grandes groupes d' ages (continue)

	(45-64)ετών/ 45-64 annees									(65-100)ετών/ 65-100 annees								
	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990	1950	1955	1960	1965	1970	1975	1980	1985	1990
π. Ο.Σ.Α.Γ./ ex RSFY	16.92	17.82	18.54	17.23	17.63	19.00	20.79	23.19	22.67	5.68	6.15	6.32	6.70	7.82	8.75	9.39	8.48	9.53
Βοσνία- Ερζεγοβίνη/ Bosnia-Erzegovina	12.71	13.22	13.46	12.55	12.71	14.75	17.06	20.48	20.58	3.03	3.40	3.51	3.80	4.57	5.44	6.08	5.86	6.72
Σλοβενία/ Slovenie	19.44	20.83	21.69	19.96	19.66	20.20	21.10	22.71	23.06	7.33	7.63	7.76	8.54	9.68	10.72	11.36	10.18	11.03
Κροατία/ Croatie	18.85	20.41	21.48	20.28	20.58	21.40	22.94	25.40	24.75	6.62	7.16	7.41	8.14	9.47	10.87	11.67	10.66	11.74
Κεντρική Σερβία/ Serbie centrale	17.89	19.01	19.83	18.50	19.60	21.88	24.62	27.46	26.31	5.48	6.26	6.46	7.17	8.78	9.92	10.54	9.39	11.22
Κοσσυφοπέδιο/ Kosovo	13.67	12.79	12.89	11.86	11.02	11.06	11.50	12.42	12.71	4.97	4.73	5.19	4.58	4.95	4.87	5.16	4.43	4.56
Βοϊβοδίνα/ Voivodine	19.60	20.86	22.13	20.08	21.09	22.69	24.31	26.86	26.00	6.74	7.43	8.01	8.30	9.54	10.72	11.59	10.47	11.72
Σερβία/ Serbie	17.84	18.74	19.52	17.97	18.70	20.33	22.35	24.58	23.51	5.74	6.36	6.67	7.09	8.40	9.29	9.87	8.71	9.99
Μακεδονία/ Macedonia	12.51	13.09	14.16	13.94	14.59	15.79	17.02	18.78	19.13	5.78	5.90	5.61	5.23	5.81	6.20	6.88	6.49	7.31
Μαυροβούνιο/ Montenegro	15.06	14.45	14.41	13.76	13.40	15.20	16.47	19.65	19.82	6.92	7.62	7.75	7.21	7.98	8.21	8.88	7.95	8.75

Πηγή: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

Πίνακας 6: Πρώην Ο.Σ.Δ. της Γιουγκοσλαβίας και Κοσσυφοπέδιο: πληθυσμός ανά εθνότητα κατά τα έτη των απογραφών.

Tableau: ex-RSFY et Kosovo: population par nationalite aux dates des recensements.

Εθνικότητες Nationalites	Πρώην Ο.Σ.Δ. της Γιουγκοσλαβίας/RSFY						Κοσσυφοπέδιο/Kosovo					
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Μαυροβούνιοι/Montengrins	425703	466093	513832	508843	579022	533683	28050	31343	37588	31555	27028	20365
Κροάτες/Croates	3784353	3975550	4293773	4526608	4428005	4626238	5290	6201	7251	8264	8718	8062
Σλαβομακεδόνες/Macedoniens	810126	893247	1045497	1194784	1339727	1370593	526	972	1142	1048	1056	978
Μουσουλμάνοι/Musulmins	808921	998698	973094	1729932	1999957	2315488	9679	6241	8026	26357	58562	66189
Σλοβένοι/Slovenes	1415432	1487100	1589206	1678031	1753554	1758313	283	411	510	392	343	260
Σέρβοι/Serbes	6547117	7065923	7806068	8143051	8140452	8541243	171911	189869	227016	228264	209497	194190
Αλβανοί/Albanais	750431	754245	914732	1309523	1730364	2159991	498242	524559	646604	916168	1226736	1596072
Ούγγροι/Hongrois	496492	502175	504369	477374	426867	376452	83	159	210	169	147	142
Τσιγγάνοι/Roms	72736	84713	31674	78485	168099	145812	11230	11904	3202	14593	34126	45745
Γιουγκοσλάβοι/Yugoslaves	-	-	317102	273077	1291460	706596	-	-	5203	920	3073	3457
Άλλες εθνικότητες και μη δηλώσαντες/ Autres et nationalite non declaree	660787	708829	559786	602894	567180	974822	2526	36482	27207	15963	15154	20736
Σύνολο/Total	15772098	16936573	18549133	20522602	22424687	23509231	727820	808141	963959	1243693	1584440	1956196

Πηγή: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

Πίνακας 7: πρώην Ο.Σ.Δ. της Γιουγκοσλαβίας και Κοσσυφοπέδιο: ποσοστό (%) της κάθε εθνικότητας στο συνολικό πληθυσμό κατά τα απογραφικά έτη.

Tableau: ex-RSFY et Kosovo: part de chaque nationalite dans la population totale aux recensements successifs (1948-1991).

Εθνικότητες Nationalites	π. Ο.Σ.Δ. της Γιουγκοσλαβίας/ex-RSFY						Κοσσυφοπέδιο/Kosovo					
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	1948	1953	1961	1971	1981	1991
Μαυροβούνιοι/Montengrins	2.7	2.8	2.8	2.5	2.6	2.3	3.9	3.9	3.9	2.5	1.7	1.0
Κροάτες/Croates	24.0	23.5	23.1	22.1	19.7	19.7	0.7	0.8	0.8	0.7	0.6	0.4
Σλαβομακεδόνες/Macedoniens	5.1	5.3	5.6	5.8	6.0	5.8	0.1	0.1	0.1	0.1	0.1	0.0
Μουσουλμάνοι/Musulmins	5.1	5.9	5.2	8.4	8.9	9.8	1.3	0.8	0.8	2.1	3.7	3.4
Σλοβένοι/Slovenes	9.0	8.8	8.6	8.2	7.8	7.5	0.0	0.1	0.1	0.0	0.0	0.0
Σέρβοι/Serbes	41.5	41.7	42.1	39.7	36.3	36.3	23.6	23.5	23.6	18.4	13.2	9.9
Αλβανοί/Albanais	4.8	4.5	4.9	6.4	7.7	9.2	68.5	64.9	67.1	73.7	77.4	81.6
Ούγγροι/Hongrois	3.1	3.0	2.7	2.3	1.9	1.6	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0	0.0
Τσιγγάνοι/Roms	0.5	0.5	0.2	0.4	0.7	0.6	1.5	1.5	0.3	1.2	2.2	2.3
Γιουγκοσλάβοι/Yugoslaves	-	-	1.7	1.3	5.8	3.0	-	-	0.5	0.1	0.2	0.2
Άλλες εθνικότητες και μη δηλώσαντες/ Autres et nationalite non declaree	4.2	4.2	3.0	2.9	2.5	4.1	0.3	4.5	2.8	1.3	1.0	1.1
Σύνολο/Total	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Πηγή: Εργαστήριο Δημογραφικών και Κοινωνικών Αναλύσεων

Πίνακας 8: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Πρώην Γιουγκοσλαβία και τις δημοκρατίες της

(Τιμές 1972, σε δηνάρια)

Περίοδος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	0.90	0.65	0.67	0.91	0.34	0.59	1.09	1.62	0.88	1.04	1.07
1967	0.91	0.63	0.68	0.63	0.34	0.59	1.12	1.66	0.88	1.05	1.09
1968	0.94	0.65	0.71	0.64	0.32	0.60	1.16	1.75	0.90	1.03	1.12
1969	1.02	0.70	0.77	0.70	0.35	0.65	1.24	1.91	1.00	1.15	1.22
1970	1.07	0.72	0.83	0.75	0.36	0.67	1.32	2.07	1.03	1.15	1.28
1971	1.14	0.76	0.85	0.79	0.38	0.71	1.42	2.21	1.10	1.31	1.38
1972	1.18	0.79	0.89	0.82	0.38	0.73	1.46	2.31	1.15	1.33	1.43
1973	1.23	0.82	0.87	0.86	0.39	0.75	1.51	2.44	1.20	1.41	1.49
1974	1.32	0.87	0.92	0.89	0.43	0.80	1.63	2.66	1.28	1.54	1.61
1975	1.36	0.91	0.95	0.92	0.46	0.83	1.68	2.75	1.30	1.56	1.65
1976	1.40	0.91	0.99	0.95	0.46	0.84	1.74	2.79	1.36	1.62	1.71
1977	1.49	0.96	1.07	1.00	0.46	0.88	1.87	3.01	1.47	1.76	1.84
1978	1.58	1.02	1.12	1.07	0.46	0.93	2.00	3.24	1.56	1.83	1.96
1979	1.68	1.08	1.11	1.13	0.47	0.98	2.12	3.46	1.67	1.94	2.09
1980	1.71	1.12	1.35	1.13	0.49	1.02	2.15	3.43	1.69	1.94	2.10
1981	1.72	1.15	1.35	1.13	0.50	1.04	2.17	3.37	1.68	2.02	2.11
1982	1.72	1.17	1.31	1.13	0.49	1.04	2.13	3.36	1.70	2.05	2.11
1983	1.69	1.16	1.30	1.10	0.47	1.02	2.09	3.36	1.66	2.02	2.08
1984	1.71	1.18	1.34	1.12	0.45	1.03	2.13	3.40	1.68	2.06	2.11
1985	1.70	1.18	1.34	1.10	0.48	1.03	2.12	3.42	1.69	1.99	2.10
1986	1.75	1.22	1.38	1.16	0.50	1.07	2.17	3.50	1.74	2.05	2.16
1987	1.72	1.19	1.31	1.13	0.48	1.04	2.16	3.45	1.71	2.02	2.13
1988	1.69	1.16	1.27	1.06	0.47	1.00	2.13	3.35	1.69	1.98	2.10

Πηγή: S.Penev

Πίνακας 9: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Πρώην Γιουγκοσλαβία και τις δημοκρατίες της
(Τιμές 1972, %)

Περίοδος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	100	72	74	101	38	66	121	180	98	116	119
1967	100	69	75	69	37	65	123	182	97	115	120
1968	100	69	76	68	34	64	123	186	96	110	119
1969	100	69	75	69	34	64	122	187	98	113	120
1970	100	67	78	70	34	63	123	193	96	107	120
1971	100	67	75	69	33	62	125	194	96	115	121
1972	100	67	75	69	32	62	124	196	97	113	121
1973	100	67	71	70	32	61	123	198	98	115	121
1974	100	66	70	67	33	61	123	202	97	117	122
1975	100	67	70	68	34	61	124	202	96	115	121
1976	100	65	71	68	33	60	124	199	97	116	122
1977	100	64	72	67	31	59	126	202	99	118	123
1978	100	65	71	68	29	59	127	205	99	116	124
1979	100	64	66	67	28	58	126	206	99	115	124
1980	100	65	79	66	29	60	126	201	99	113	123
1981	100	67	78	66	29	60	126	196	98	117	123
1982	100	68	76	66	28	60	124	195	99	119	123
1983	100	69	77	65	28	60	124	199	98	120	123
1984	100	69	78	65	26	60	125	199	98	120	123
1985	100	69	79	65	28	61	125	201	99	117	124
1986	100	70	79	66	29	61	124	200	99	117	123
1987	100	69	76	66	28	60	126	201	99	117	124
1988	100	69	75	63	28	59	126	198	100	117	124
1990	100	67	72	64	22	56	127	201	105	122	128

Πηγή: S.Penev

Πίνακας 10: Κατά κεφαλήν ΑΕΠ στην Πρώην Γιουγκοσλαβία και τις δημοκρατίες της
(Σλοβενία = 100)

Περίοδος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	56	40	41	56	21	36	67	100	54	64	66
1967	55	38	41	38	20	36	67	100	53	63	66
1968	54	37	41	37	18	34	66	100	51	59	64
1969	53	37	40	37	18	34	65	100	52	60	64
1970	52	35	40	36	17	32	64	100	50	56	62
1971	52	34	38	36	17	32	64	100	50	59	62
1972	51	34	39	35	16	32	63	100	50	58	62
1973	50	34	36	35	16	31	62	100	49	58	61
1974	50	33	35	33	16	30	61	100	48	58	61
1975	49	33	35	33	17	30	61	100	47	57	60
1976	50	33	35	34	16	30	62	100	49	58	61
1977	50	32	36	33	15	29	62	100	49	58	61
1978	49	31	35	33	14	29	62	100	48	56	60
1979	49	31	32	33	14	28	61	100	48	56	60
1980	50	33	39	33	14	30	63	100	49	57	61
1981	51	34	40	34	15	31	64	100	50	60	63
1982	51	35	39	34	15	31	63	100	51	61	63
1983	50	35	39	33	14	30	62	100	49	60	62
1984	50	35	39	33	13	30	63	100	49	61	62
1985	50	35	39	32	14	30	62	100	49	58	61
1986	50	35	39	33	14	31	62	100	50	59	62
1987	50	34	38	33	14	30	63	100	50	59	62
1988	50	35	38	32	14	30	64	100	50	59	63

Πηγή: S.Penev

**Πίνακας 11: Ρυθμός ανάπτυξης του κατά κεφαλήν ΑΕΠ
(Τιμές 1972)**

Περίοδος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κόσσυφοπέδιο	Λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966-70	4.31	2.77	5.32	5.38	2.03	3.45	5.06	6.3	4.2	2.5	4.69
1971-76	4.37	4.35	2.82	4.03	5.21	4.12	4.17	5.65	4.33	4.49	4.58
1976-80	5.13	5.23	8.15	4.45	1.55	4.8	5.4	5.33	5.59	4.59	5.35
1966-80	5.6	5.07	6.2	6.15	5.26	5.45	5.44	6.41	5.65	5	5.65
1981-85	-0.23	0.66	-0.18	-0.85	-1.26	-0.11	-0.56	0.35	0.05	-0.39	-0.13
1986-88	-1.37	-1.73	-3.31	-3.32	-1.47	-2.25	-0.58	-1.68	-1.09	-1.57	-1.12
1981-88	-0.28	0.12	-0.87	-0.95	-1.03	-0.68	-0.24	-0.11	0.08	-0.35	-0.1

Πηγή: S.Penev

Πίνακας 12: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους
Τιμές 1972 (σε δηνάρια)

Έτος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	2470	2097	3247	1789	1190	1978	2906	4720	1964	2483	2699
1967	2602	2175	3284	1910	1306	2068	3069	4935	2112	2593	2854
1968	2743	2216	3381	2027	1403	2138	3283	5283	2238	2696	3032
1969	2967	2461	3620	2145	1472	2322	3503	5744	2380	3064	3268
1970	3166	2611	3711	2290	1593	2461	3766	6147	2547	3268	3500
1971	3452	2828	4100	2409	1807	2665	4149	6633	2829	3459	3828
1972	3663	2961	4211	2558	1880	2790	4406	7165	3032	3645	4087
1973	3897	3068	4300	2815	1978	2929	4685	7687	3272	3889	4377
1974	4122	3210	4662	3040	2057	3096	4945	8186	3488	4100	4641
1975	4401	3407	5119	3259	2169	3302	5317	8826	3691	4390	4967
1976	4682	3592	5462	3448	2282	3487	5705	9452	3936	4666	5309
1977	4999	3849	6511	3706	2455	3787	6098	10034	4159	4964	5644
1978	5318	4043	6931	3932	2549	3986	6501	10808	4443	5310	6038
1979	5625	4336	6468	4032	2637	4142	6896	11527	4734	5792	6446
1980	5872	4621	6801	4195	2765	4374	7322	11680	4817	6101	6684
1981	6172	4911	7299	4390	2885	4625	7678	12431	4963	6413	7002
1982	6373	5121	7739	4403	2741	4740	8019	12810	5118	6674	7264
1983	6559	5273	7893	4546	2878	4882	8191	13491	5268	6883	7501
1984	6644	5331	8059	4512	2784	4894	8480	13556	5313	7036	7644
1985	6735	5372	8097	4527	2802	4917	8609	13764	5428	7239	7791
1986	6840	5419	8286	4631	2934	4995	8730	13969	5538	7397	7928
1987	6991	5525	8615	4681	2923	5075	9056	14244	5633	7595	8141
1988	7149	5615	8676	4760	2939	5141	9284	14665	5798	7796	8366

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 13: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους
Γιουγκοσλαβία= 100

Έτος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνια-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες Περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	100	85	131	72	48	80	118	191	80	101	109
1967	100	84	126	73	50	79	118	190	81	100	110
1968	100	81	123	74	51	78	120	193	82	98	111
1969	100	83	122	72	50	78	118	194	80	103	110
1970	100	82	117	72	50	78	119	194	80	103	111
1971	100	82	119	70	52	77	120	192	82	100	111
1972	100	81	115	70	51	76	120	196	83	100	112
1973	100	79	110	72	51	75	120	197	84	100	112
1974	100	78	113	74	50	75	120	199	85	99	113
1975	100	77	116	74	49	75	121	201	84	100	113
1976	100	77	117	74	49	74	122	202	84	100	113
1977	100	77	130	74	49	76	122	201	83	99	113
1978	100	76	130	74	48	75	122	203	84	100	114
1979	100	77	115	72	47	74	123	205	84	103	115
1980	100	79	116	71	47	74	125	199	82	104	114
1981	100	80	118	71	47	75	124	201	80	104	113
1982	100	80	121	69	43	74	126	201	80	105	114
1983	100	80	120	69	44	74	125	206	80	105	114
1984	100	80	121	68	42	74	128	204	80	106	115
1985	100	80	120	67	42	73	128	204	81	107	116
1986	100	79	121	68	43	73	128	204	81	108	116
1987	100	79	123	67	42	73	130	204	81	109	116
1988	100	79	121	67	41	72	130	205	81	109	117

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 14: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 κατοίκους

Τιμές 1972 (σε δηνάρια)

Έτος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	1527	1245	1877	1033	621	1141	1849	2941	1265	1609	1796
1967	1616	1306	1925	1110	683	1204	1954	3076	1366	1687	1902
1968	1715	1352	2016	1187	739	1261	2097	3299	1456	1762	2026
1969	1856	1451	2110	1272	764	1342	2251	3604	1578	2018	2206
1970	1991	1557	2177	1368	828	1434	2429	3861	1696	2161	2365
1971	2167	1671	2394	1450	925	1544	2672	4187	1887	2291	2582
1972	2306	1767	2477	1551	963	1628	2841	4527	2022	2417	2755
1973	2457	1849	2544	1717	1015	1721	3022	4853	2181	2576	2943
1974	2605	1957	2785	1864	1059	1834	3190	5160	2325	2712	3118
1975	2792	2130	3114	2010	1141	1995	3443	5502	2438	2897	3339
1976	2987	2283	3375	2137	1210	2132	3715	5874	2600	3092	3580
1977	3199	2436	4009	2308	1281	2305	3973	6342	2782	3310	3819
1978	3420	2591	4299	2461	1339	2448	4251	6851	2980	3548	4100
1979	3639	2810	4063	2595	1399	2582	4515	7318	3180	3869	4380
1980	3803	3020	4284	2653	1474	2729	4795	7439	3239	4073	4586
1981	3995	3205	4584	2761	1532	2876	5018	7970	3344	4274	4802
1982	4139	3381	4910	2785	1480	2978	5247	8224	3448	4435	4975
1983	4272	3515	5050	2887	1572	3094	5357	8664	3545	4578	5131
1984	4333	3584	5186	2879	1542	3125	5532	8689	3570	4663	5236
1985	4389	3630	5234	2894	1572	3157	5594	8804	3632	4771	5231
1986	4453	3678	5380	2963	1666	3222	5651	8911	3687	4837	5303
1987	4552	3772	5618	3001	1679	3292	5849	9072	3732	4943	5423
1988	4655	3844	5668	3057	1694	3342	5986	9320	3841	5062	5448

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 15: Πάγιος κεφαλαιουχικός εξοπλισμός ανά 1000 κατοίκους

Γιουγκοσλαβία= 100

Έτος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	100	82	123	68	41	75	121	193	83	105	118
1967	100	81	119	69	42	75	121	190	85	104	118
1968	100	79	118	69	43	74	122	192	85	103	118
1969	100	78	114	69	41	72	121	194	85	109	119
1970	100	78	109	69	42	72	122	194	85	109	119
1971	100	77	110	67	43	71	123	193	87	106	119
1972	100	77	107	67	42	71	123	196	88	105	119
1973	100	75	104	70	41	70	123	198	89	105	120
1974	100	75	107	72	41	70	122	198	89	104	120
1975	100	76	112	72	41	71	123	197	87	104	120
1976	100	76	113	72	41	71	124	197	87	104	120
1977	100	76	125	72	40	72	124	198	87	103	119
1978	100	76	126	72	39	72	124	200	87	104	120
1979	100	77	112	71	38	71	124	201	87	106	120
1980	100	79	113	70	39	72	126	196	85	107	121
1981	100	80	115	69	38	72	126	199	84	107	120
1982	100	82	119	67	36	72	127	199	83	107	120
1983	100	82	118	68	37	72	125	203	83	107	120
1984	100	83	120	66	36	72	128	201	82	108	121
1985	100	83	119	66	36	72	127	201	83	109	119
1986	100	83	121	67	37	72	127	200	83	109	119
1987	100	83	123	66	37	72	128	199	82	109	119
1988	100	83	122	66	36	72	129	200	83	109	117

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 16: Αριθμός απασχολούμενων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους											
Έτος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνια-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	288	229	239	261	153	226	327	475	256	316	316
1967	281	219	232	254	150	218	320	468	255	309	311
1968	278	213	227	252	146	213	317	467	259	297	310
1969	286	226	244	257	150	223	321	478	266	303	316
1970	294	232	250	262	151	228	332	494	275	306	325
1971	305	242	269	271	160	238	343	511	286	318	337
1972	315	247	279	283	167	246	355	527	295	326	348
1973	319	228	280	286	168	236	359	543	300	331	354
1974	331	260	285	295	177	257	372	567	312	343	368
1975	345	273	294	308	185	269	388	592	325	358	384
1976	352	277	298	314	187	273	397	605	333	367	393
1977	362	281	312	323	189	278	414	622	346	377	407
1978	374	286	317	332	193	284	428	641	362	386	422
1979	384	290	323	335	197	288	444	656	377	399	437
1980	393	306	344	351	209	303	459	646	379	403	442
1981	402	317	362	361	216	314	471	642	386	413	450
1982	407	324	366	368	215	319	476	641	392	420	455
1983	411	331	373	375	213	324	480	643	397	425	460
1984	416	335	382	378	215	328	486	648	404	433	466
1985	424	344	392	382	216	334	496	655	415	441	476
1986	434	353	405	390	217	341	510	663	427	453	488
1987	440	365	410	391	219	347	519	669	439	462	498
1988	438	364	400	385	218	345	517	660	442	462	497

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 17: Αριθμός απασχολούμενων ανά 1000 δυνητικά ενεργούς κατοίκους

Γιουγκοσλαβία= 100

Έτος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνια-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	100	80	83	91	53	78	114	165	89	110	110
1967	100	78	83	90	53	78	114	167	91	110	111
1968	100	77	82	91	53	77	114	168	93	107	112
1969	100	79	85	90	52	78	112	167	93	106	110
1970	100	79	85	89	51	78	113	168	94	104	111
1971	100	79	88	89	52	78	112	168	94	104	110
1972	100	78	89	90	53	78	113	167	94	103	110
1973	100	71	88	90	53	74	113	170	94	104	111
1974	100	79	86	89	53	78	112	171	94	104	111
1975	100	79	85	89	54	78	112	172	94	104	111
1976	100	79	85	89	53	78	113	172	95	104	112
1977	100	78	86	89	52	77	114	172	96	104	112
1978	100	76	85	89	52	76	114	171	97	103	113
1979	100	76	84	87	51	75	116	171	98	104	114
1980	100	78	88	89	53	77	117	164	96	103	112
1981	100	79	90	90	54	78	117	160	96	103	112
1982	100	80	90	90	53	78	117	157	96	103	112
1983	100	81	91	91	52	79	117	156	97	103	112
1984	100	81	92	91	52	79	117	156	97	104	112
1985	100	81	92	90	51	79	117	154	98	104	112
1986	100	81	93	90	50	79	118	153	98	104	112
1987	100	83	93	89	50	79	118	152	100	105	113
1988	100	83	91	88	50	79	118	151	101	105	113

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 18: Αριθμός απασχολούμενων ανά 1000 κατοίκους

Έτος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	183	139	142	152	80	133	217	305	165	217	208
1967	176	134	137	148	78	128	207	293	164	204	201
1968	173	130	135	146	77	125	203	289	164	200	198
1969	173	129	134	145	75	124	202	290	167	193	198
1970	178	132	141	150	76	127	206	298	175	199	205
1971	183	136	145	154	76	130	213	308	182	202	211
1972	190	141	155	161	79	136	220	321	189	210	219
1973	196	145	162	169	83	141	228	331	196	216	227
1974	199	135	163	172	84	136	230	340	198	218	230
1975	207	158	171	178	90	152	239	351	205	225	238
1976	217	169	177	187	95	160	250	365	213	235	248
1977	222	171	179	192	95	162	256	378	221	243	256
1978	230	176	190	199	96	167	268	391	230	250	267
1979	238	181	194	205	99	172	279	404	242	257	277
1980	247	192	206	212	105	181	291	404	247	264	285
1981	253	199	215	219	109	187	299	408	253	268	291
1982	258	205	225	224	112	193	307	409	259	274	297
1983	262	213	230	230	114	198	310	409	263	278	300
1984	266	219	236	235	114	203	312	410	266	282	303
1985	269	224	244	238	117	207	316	413	271	286	307
1986	274	230	251	241	119	212	321	416	277	289	311
1987	281	238	261	247	121	218	329	420	284	296	318
1988	285	247	265	248	123	223	334	423	290	300	324

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 19: Αριθμός απασχολούμενων ανά 1000 κατοίκους

Γιουγκοσλαβία= 100

Έτος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966	100	76	78	83	44	73	119	167	90	119	114
1967	100	76	78	84	44	73	118	166	93	116	114
1968	100	75	78	84	45	72	117	167	95	116	114
1969	100	75	77	84	43	72	117	168	97	112	114
1970	100	74	79	84	43	71	116	167	98	112	115
1971	100	74	79	84	42	71	116	168	99	110	115
1972	100	74	82	85	42	72	116	169	99	111	115
1973	100	74	83	86	42	72	116	169	100	110	116
1974	100	68	82	86	42	68	116	171	99	110	116
1975	100	76	83	86	43	73	115	170	99	109	115
1976	100	78	82	86	44	74	115	168	98	108	114
1977	100	77	81	86	43	73	115	170	100	109	115
1978	100	77	83	87	42	73	117	170	100	109	116
1979	100	76	82	86	42	72	117	170	102	108	116
1980	100	78	83	86	43	73	118	164	100	107	115
1981	100	79	85	87	43	74	118	161	100	106	115
1982	100	79	87	87	43	75	119	159	100	106	115
1983	100	81	88	88	44	76	118	156	100	106	115
1984	100	82	89	88	43	76	117	154	100	106	114
1985	100	83	91	88	43	77	117	154	101	106	114
1986	100	84	92	88	43	77	117	152	101	105	114
1987	100	85	93	88	43	78	117	149	101	105	113
1988	100	87	93	87	43	78	117	148	102	105	114

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 20: Πραγματοποιηθέντες πάγιες επενδύσεις

Τιμές 1972 (σε χιλιάδες δηνάρια)

Περίοδος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνια-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
Σύνολο											
1966-70	29564	3949	746	2154	1051	7901	7382	3722	8121	2438	21663
1971-76	40089	6632	1191	2513	1334	11670	9648	6381	8803	3588	28419
1976-80	57843	8528	1729	3637	2176	16070	14247	9708	12657	6162	41774
1966-80	127496	19110	3666	8304	4561	35640	31277	18811	29581	12188	91856
1981-85	46956	7312	1646	2541	1883	13382	11524	6457	10876	4712	33569
1986-88	23786	3232	487	1085	742	5547	5594	4468	5971	2206	18240
1981-88	70742	10545	2133	3626	2625	18929	17119	10925	16847	6919	51089
Οικονομία											
1966-70	20324	2587	601	1530	800	5518	4987	2530	5544	1746	14807
1971-76	27379	4328	977	1813	940	8058	6246	4498	6024	2554	19322
1976-80	41508	6091	1278	2682	1609	11660	10353	6340	8757	4398	29848
1966-80	89211	13006	2855	6026	3349	25236	21586	13368	20325	8698	63977
1981-85	33679	5112	1107	1847	1426	9492	8385	4514	7857	3433	24189
1986-88	17207	2334	298	716	550	3898	3939	3268	4609	1587	13403
1981-88	50886	7445	1405	2563	1977	13390	12324	7782	12467	5019	37592
Μη οικονομικές											
1966-70	9240	1362	145	624	251	2383	2395	1192	2577	692	6856
1971-76	12709	2304	214	700	393	3611	3402	1883	2779	1034	9097
1976-80	16336	2437	451	955	567	4410	3894	2368	3900	1764	11926
1966-80	38285	6103	811	2278	1212	10404	9691	5443	9256	3490	27879
1981-85	13277	2201	539	694	456	3890	3139	1943	3019	1280	9380
1986-88	6579	898	189	369	192	1648	1656	1200	1362	619	4837
1981-88	19856	3100	728	1063	648	5539	4795	3143	4380	1899	14217

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 21: Πραγματοποιηθέντες πάγιες επενδύσεις

Τιμές 1972 (%)

Περίοδος	Γιουγκοσλαβία	Βοσνια-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσσυφοπέδιο	Λιγότερο Αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
Σύνολο											
1966-70	100	13.4	2.5	7.3	3.6	26.7	25.0	12.6	27.5	8.2	73.3
1971-76	100	16.5	3.0	6.3	3.3	29.1	24.1	15.9	22.0	9.0	70.9
1976-80	100	14.7	3.0	6.3	3.8	27.8	24.6	16.8	21.9	10.7	72.2
1966-80	100	15.0	2.9	6.5	3.6	28.0	24.5	14.8	23.2	9.6	72.0
1981-85	100	15.6	3.5	5.4	4.0	28.5	24.5	13.8	23.2	10.0	71.5
1986-88	100	13.6	2.0	4.6	3.1	23.3	23.5	18.8	25.1	9.3	76.7
1981-88	100	14.9	3.0	5.1	3.7	26.8	24.2	15.4	23.8	9.8	72.2
Οικονομία											
1966-70	100	12.7	3.0	7.5	3.9	27.2	24.5	12.4	27.3	8.6	14807
1971-76	100	15.8	3.6	6.6	3.4	29.4	22.8	16.4	22.0	9.3	19322
1976-80	100	14.7	3.1	6.5	3.9	28.1	24.9	15.3	21.1	10.6	29848
1966-80	100	14.6	3.2	6.8	3.8	28.3	24.2	15.0	22.8	9.7	63977
1981-85	100	15.2	3.3	5.5	4.2	28.2	24.9	13.4	23.3	10.2	24189
1986-88	100	13.6	1.7	4.2	3.2	22.7	22.9	19.0	26.8	9.2	13403
1981-88	100	14.6	2.8	5.0	3.9	26.3	24.2	15.3	24.5	9.9	37592
Μη οικονομικές											
1966-70	100	14.7	1.6	6.8	2.7	25.8	25.9	12.9	27.9	7.5	74.2
1971-76	100	18.1	1.7	5.5	3.1	28.4	26.8	14.8	21.9	8.1	71.6
1976-80	100	14.9	2.8	5.8	3.5	27.0	23.8	14.5	23.9	10.8	73.0
1966-80	100	15.9	2.1	6.0	3.2	27.2	25.3	14.2	24.2	9.1	72.8
1981-85	100	16.6	4.1	5.2	3.4	29.3	23.6	14.6	22.7	9.6	70.6
1986-88	100	13.6	2.9	5.6	2.9	25.0	25.2	18.2	20.7	9.4	73.5
1981-88	100	15.6	3.7	5.4	3.3	27.9	24.1	15.8	22.1	9.6	71.6

Πηγή: S. Penev

Δομή πάγιων επενδύσεων ανά τομέα								
Τιμές 1972 (%)								
Περίοδος	Σύνολο	Βιομηχανία	Μining	Κατασκευή	Μεταφορές και Επικοινωνίες	Τέχνες	Άλλες παραγωγικές δραστηριότητες	
Γουγκοσλαβία	1966-70	100	48.9	9.1	3.6	19.6	2.3	16.5
	1971-75	100	49.4	10.0	4.0	18.6	3.1	14.9
	1976-80	100	52.6	8.5	4.3	19.5	2.3	12.8
	1966-80	100	50.8	9.1	4.0	19.3	2.5	14.3
	1981-85	100	49.8	12.1	3.8	17.1	2.8	14.3
	1986-88	100	48.6	12.1	3.5	17.2	3.3	15.4
	1981-88	100	49.4	12.1	3.7	17.1	3.0	14.7
Λιγότερα Αναπτυγμένες περιοχές	1966-70	100	55.7	6.6	3.6	20.0	1.7	12.5
	1971-75	100	54.4	8.9	3.8	17.7	2.4	12.7
	1976-80	100	59.5	6.8	3.7	15.6	1.7	12.7
	1966-80	100	57.0	7.4	3.7	17.2	1.9	12.7
	1981-85	100	54.9	8.6	3.2	12.4	2.3	18.5
	1986-88	100	54.4	9.6	3.2	13.6	3.3	15.9
	1981-88	100	54.8	8.9	3.2	12.8	2.6	17.7
Αναπτυγμένες περιοχές	1966-70	100	46.4	10.0	3.6	19.5	2.6	18.0
	1971-75	100	47.3	10.5	4.1	19.0	3.4	15.8
	1976-80	100	49.9	9.1	4.5	21.1	2.5	13.0
	1966-80	100	48.3	9.7	4.2	20.1	2.8	15.0
	1981-85	100	47.7	13.5	4.1	19.0	3.0	12.7
	1986-88	100	46.6	12.7	3.5	18.1	3.2	15.9
	1981-88	100	47.3	13.2	3.9	18.7	3.1	13.8
Βοσνία- Ερζεγοβίνη	1966-70	100	53.0	6.0	4.0	22.6	2.3	12.1
	1971-75	100	57.1	6.9	3.9	17.3	2.5	12.3
	1976-80	100	60.9	5.1	3.3	16.0	2.0	12.7
	1966-80	100	58.1	5.9	3.7	17.7	2.2	12.4
	1981-85	100	59.0	7.7	3.0	11.8	2.8	15.7
	1986-88	100	57.8	8.1	3.6	12.7	3.6	14.3
	1981-88	100	58.7	7.8	3.2	12.1	3.0	15.2
Μαυροβούνιο	1966-70	100	37.8	3.2	3.2	32.8	0.8	22.3
	1971-75	100	51.1	3.1	1.6	30.5	0.7	12.9
	1976-80	100	53.5	3.5	2.5	26.3	1.2	12.9
	1966-80	100	49.4	3.3	2.4	29.1	1.0	14.9
	1981-85	100	38.5	4.1	4.8	21.6	1.5	29.5
	1986-88	100	43.6	3.7	2.3	19.8	2.7	27.8
	1981-88	100	39.6	4.0	4.3	21.2	1.7	29.2
Μακεδονία	1966-70	100	57.0	8.8	4.6	14.9	1.7	13.1
	1971-75	100	45.4	16.7	4.9	15.4	3.2	14.3
	1976-80	100	59.1	11.5	5.2	12.8	1.7	9.7
	1966-80	100	54.5	12.4	5.0	14.1	2.2	11.9
	1981-85	100	52.0	13.1	3.7	11.6	2.2	17.4
	1986-88	100	50.2	12.7	2.9	16.5	3.1	14.6
	1981-88	100	51.5	13.0	3.5	12.9	2.5	16.6
Κοσσυφοπέδιο	1966-70	100	75.3	6.9	1.0	11.4	0.4	5.1
	1971-75	100	63.0	9.0	3.5	11.0	1.9	11.6
	1976-80	100	59.2	8.1	3.7	10.3	1.3	17.5
	1966-80	100	64.1	8.1	3.0	10.8	1.2	12.9
	1981-85	100	56.8	9.8	2.1	8.5	1.5	21.4
	1986-88	100	51.1	15.6	2.4	10.4	2.9	17.7
	1981-88	100	55.2	11.4	2.1	9.0	1.9	20.4
Κροατία	1966-70	100	39.8	9.7	3.3	20.9	2.2	24.0
	1971-75	100	43.3	9.6	4.6	19.5	3.3	19.7
	1976-80	100	42.8	9.2	4.5	26.4	2.2	14.9
	1966-80	100	42.2	9.4	4.2	23.1	2.5	18.4
	1981-85	100	40.8	13.0	6.2	23.8	2.5	13.8
	1986-88	100	32.1	13.5	4.3	21.4	2.9	25.7
	1981-88	100	38.0	13.2	5.6	23.0	2.6	17.6
Σλοβενία	1966-70	100	50.2	6.1	3.7	16.4	3.6	19.9
	1971-75	100	53.0	6.9	4.5	16.5	3.7	15.3
	1976-80	100	54.6	6.7	4.9	18.5	3.0	12.3
	1966-80	100	53.2	6.7	4.5	17.4	3.4	14.7
	1981-85	100	44.2	10.3	3.9	21.2	5.0	15.3
	1986-88	100	47.5	8.7	4.1	20.4	4.5	14.9
	1981-88	100	45.6	9.6	4.0	20.9	4.8	15.1
Κεντρική Σερβία	1966-70	100	51.3	7.4	4.2	22.8	2.4	11.9
	1971-75	100	47.7	9.1	4.0	23.5	3.2	12.5
	1976-80	100	52.0	8.5	4.2	20.3	2.5	12.4
	1966-80	100	50.5	8.4	4.1	21.9	2.7	12.3
	1981-85	100	57.5	10.9	2.5	15.5	2.8	10.8
	1986-88	100	59.6	10.4	2.5	15.3	2.8	9.5
	1981-88	100	58.3	10.7	2.5	15.4	2.8	10.3
Βοϊβοδίνα	1966-70	100	44.0	24.8	2.2	9.5	2.6	17.0
	1971-75	100	45.9	22.5	2.2	11.7	3.1	14.6
	1976-80	100	55.4	13.3	4.7	13.8	2.2	10.6
	1966-80	100	50.3	18.3	3.5	12.3	2.5	13.0
	1981-85	100	46.8	24.8	2.7	12.4	2.3	10.9
	1986-88	100	42.9	25.4	3.7	13.2	2.6	12.2
	1981-88	100	45.6	25.0	3.0	12.6	2.4	11.3

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 23: Δομή πάγιων επενδύσεων στη βιομηχανία

Τιμές 1972

	Πραγματοποιημένες επενδύσεις (σε χιλιάδες δηνάρια)					Δομή επενδύσεων (%)				
	1966-70	1971-75	1976-80	1966-80	1981-88	1966-70	1971-75	1976-80	1966-80	1981-88
Γιουγκοσλαβία										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	5654	5166	9902	20723	12134	55.4	38.2	45.3	45.0	45.2
Μεταποιητική βιομηχανία	4549	8347	12084	24980	14863	44.6	61.8	54.7	55.0	54.8
Λιγότερο αναπτυγμένες περιοχές										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	2171	2161	4068	8400	4077	69.4	49.7	58.3	58.6	53.7
Μεταποιητική βιομηχανία	957	2191	2873	6020	3521	30.6	50.3	41.7	41.4	46.3
Αναπτυγμένες περιοχές										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	3484	3005	5443	11932	7801	49.2	32.8	38.1	36.2	40.6
Μεταποιητική βιομηχανία	3592	6157	9603	19352	11418	50.8	67.2	61.9	63.8	59.4
Βοσνία- Ερζεγοβίνη										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	857	1245	2186	4288	2464	60.5	50.8	56.3	58.4	54.9
Μεταποιητική βιομηχανία	559	1205	1559	3323	2025	39.5	49.2	43.7	41.6	45.1
Μαυροβούνιο										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	154	370	465	988	239	70.5	73.8	69.6	66.3	40.0
Μεταποιητική βιομηχανία	65	131	236	432	360	29.5	26.2	30.4	33.7	60.0
Μακεδονία										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	572	298	905	1774	690	70.0	35.9	55.0	57.3	50.6
Μεταποιητική βιομηχανία	245	532	674	1451	675	30.0	64.1	45.0	42.7	49.4
Κοσσυφοπέδιο										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	588	249	513	1349	682	87.0	43.5	62.4	56.0	59.7
Μεταποιητική βιομηχανία	88	323	403	814	461	13.0	56.5	37.6	44.0	40.3
Κροατία										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	1065	1039	1667	3711	1783	49.2	37.5	39.9	36.9	34.0
Μεταποιητική βιομηχανία	1099	1732	2853	5684	3456	50.8	62.5	60.1	63.1	66.0
Σλοβενία										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	543	602	1249	2394	1233	43.2	24.2	33.1	35.8	32.0
Μεταποιητική βιομηχανία	715	188	2237	4841	2621	56.8	75.8	66.9	64.2	58.0
Κεντρική Σερβία										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	1616	1109	2008	4733	4275	54.9	40.5	45.7	42.9	54.6
Μεταποιητική βιομηχανία	1330	1631	2668	5629	3558	45.1	59.5	54.3	57.1	45.4
Βοϊβοδίνα										
Ενέργεια και πρώτες ύλες	260	255	519	1034	510	36.7	22.0	24.4	21.9	22.2
Μεταποιητική βιομηχανία	448	905	1845	3198	1783	63.3	78.0	75.6	78.1	77.8

Πηγή: S. Penev

Πίνακας 24: Δημογραφικές επενδύσεις ως ποσοστό του συνόλου των επενδύσεων στην κ.Ο.Σ.Α.Γ

Περίοδος	(%)										
	Γιουγκοσλαβία	Βοσνία-Ερζεγοβίνη	Μαυροβούνιο	Μακεδονία	Κοσοφοπέδιο	Αιχρότερο αναπτυγμένες περιοχές	Κροατία	Σλοβενία	Κεντρική Σερβία	Βοϊβοδίνα	Αναπτυγμένες περιοχές
1966-1970	17,4	28,5	15,4	21,9	55,5	29,3	9,2	10,7	15,3	13,1	11,7
1971-1975	17,0	19,4	27,3	26,7	31,9	25,4	8,4	13,9	16,7	7,9	12,3
1976-1980	14,5	14,3	10,1	24,8	60	21,3	6,8	15,1	12,4	9	10,6

Πηγή: S. Penev